

Arkadiusz Kaźmierczak

ZARYS PEDAGOGIKI SPORTU

Wydanie II rozszerzone

ZARYS PEDAGOGIKI SPORTU

Wydanie II rozszerzone

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Arkadiusz Kaźmierczak

ZARYS PEDAGOGIKI SPORTU

Wydanie II rozszerzone

przy udziale

Piotra Kędzi, Jolanty E. Kowalskiej, Pawła Ławniczaka
Anny Makarczuk, Anny Maszorek-Szymali

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2022

Arkadiusz Kaźmierczak (ORCID: 0000-0002-8502-6538) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu, Centrum Kształcenia Pedagogów Sportu
90-128 Łódź, Aleja Rodziny Scheiblerów 2

Niniejsze wydanie drugie rozszerzone zostało uzupełnione o następujące podrozdziały:
1.4 (*Piotr Kędzia*), 2.4 (*Paweł Ławniczak*), 2.5 (*Anna Maszorek-Szymala*)
3.4 (*Anna Makarczuk*), 4.4 (*Jolanta E. Kowalska*)

RECENZENTKI

Danuta Umiastowska, Anna Jegier

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzczak

PROJEKT OKŁADKI

Andrzej Pilichowski-Ragno

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/Wavebreakmedia

© Copyright by Authors, Łódź 2022

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie II. W.10551.21.0.S

Ark. wyd. 16; ark. druk. 15,5

ISBN 978-83-8331-028-2

e-ISBN 978-83-8331-029-9

<https://doi.org/10.18778/8331-028-2>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
Rozdział I	
Pedagogiczny wymiar wychowania fizycznego i sportu na przestrzeni dziejów	11
1.1. Od Platona do pozytywistycznej wizji aktywności fizycznej człowieka	11
1.2. Kalokagatia – wychowawczy model igrzysk starożytnej Grecji	24
1.3. Wychowanie fizyczne i sport w polskiej myśli pedagogicznej	32
1.4. Historyczno-pedagogiczne aspekty dziejów łódzkiego sportu	43
Rozdział II	
Społeczno-kulturowe paradygmaty współczesnego sportu	59
2.1. Kultura fizyczna w dyskursie społecznym	59
2.2. Wychowawczy wymiar sportu w świetle jego społeczno-kulturowych realiów	63
2.3. Pedagogika sportu w poszukiwaniu tożsamości naukowej	75
2.4. Trener jako nauczyciel i wychowawca w aktywności sportowej	85
2.5. Sport kobiet – motywy, bariery, perspektywy	107
Rozdział III	
Etyczne, resocjalizacyjne, inkluzyjne i zdrowotne wartości aktywności sportowej	117
3.1. Znaczenie zasady fair play w sporcie, edukacji i życiu społecznym	117
3.2. Wychowanie przez sport w kontekście resocjalizacji i przeciwdziałania agresji	126
3.3. Sport jako źródło tworzenia nowych wartości w aktywności osób z niepełnosprawnościami	135
3.4. Zdrowotne walory aktywności sportowej. Wpływ wysiłku fizycznego na ludzki organizm	145
Rozdział IV	
Idea olimpizmu jako humanistyczna wartość współczesnej rzeczywistości	157
4.1. Pedagogiczna wizja neoolimpizmu barona Pierre'a de Coubertina	158
4.2. Humanizm olimpijski – idea a rzeczywistość	166

4.3. Olimpijskie inspiracje w literaturze i sztuce	173
4.4. Sport i olimpizm w wychowaniu do odbioru widowiska sportowego	182
Rozdział V	
Sport i olimpizm w programach edukacyjno-wychowawczych	197
5.1. Edukacja olimpijska i pedagogiczne konotacje	197
5.2. Społeczno-wychowawcze wartości sportu olimpijskiego na przykładzie wybranych programów edukacyjno-wychowawczych	203
5.2.1. Programy edukacji sportowej realizowane w polskim systemie oświaty	204
5.2.2. Programy edukacji sportowo-olimpijskiej w wybranych krajach	208
Bibliografia	215
Załączniki	241

WPROWADZENIE

Sport jest częścią dziedzictwa każdego człowieka
i nic nigdy go nie zastąpi.

Pierre de Coubertin¹

W pierwszym wydaniu podręcznika *Zarys pedagogiki sportu. Podręcznik dla studentów nauk o wychowaniu* autor przedstawił wybrane zagadnienia z zakresu pedagogiki sportu mające na celu pogłębienie wiedzy podstawowej z tego zakresu, przydatnej zwłaszcza dla studentów nauk społecznych, ze szczególnym wskazaniem kierunków i specjalności pedagogicznych. Przedstawione treści tego wydania odnosiły się do zagadnień pedagogiki sportu w kontekście jej historycznych, społeczno-kulturowych, inkluzyjnych, resocjalizacyjnych oraz etycznych uwarunkowań oraz do znaczenia idei olimpizmu, a także zasady fair play w sporcie i życiu społecznym.

Mając świadomość, że przedstawienie pełnej tematyki dotyczącej kwestii teoretycznych i praktycznych w obrębie tej nowej subdyscypliny pedagogicznej wydaje się niezwykle trudnym zadaniem do zrealizowania, autor zaprosił do udziału w tworzeniu drugiego wydania podręcznika współpracowników z Centrum Kształcenia Pedagogów Sportu z Wydziału Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego. Podrozdział nawiązujący do perspektywy historycznego rozwoju sportu na tle jego zmian w środowisku łódzkim uzupełnił dr Piotr Kędzia, z kolei wyzwania dotyczące ukazania roli trenera jako nauczyciela/wychowawcy w procesie treningu sportowego podjął się dr Paweł Ławniczak, a dr Anna Maszorek-Szymala w zwięzłym opracowaniu nawiązała do społecznych wartości udziału kobiet w aktywności sportowej. Podrozdział odnoszący się do zdrowotnych wartości aktywności sportowej, zawierający ocenę wpływu wysiłku fizycznego na organizm ludzki w syntetycznej formie

¹ Cyt. za: *Biała księga na temat sportu* (Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 11.07.2007), <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/summary/white-paper-on-sport.html>, s. 2 (dostęp: 16.04.2019).

przedstawiła dr Anna Makarczuk, natomiast potrzebę wychowania młodego pokolenia do odbioru wydarzeń sportowych opisała dr hab. Jolanta Elżbieta Kowalska.

Drugie wydanie podręcznika, rozwinięte przy współudziale wskazanych autorów wraz z zaprezentowaną przez nich tematyką, umożliwi zapewne studentom pełniejsze zrozumienie znaczenia sportu w przestrzeni społecznej, ze szczególnym wskazaniem jego pedagogicznych wartości.

Stojące w obliczu wielu szans i zagrożeń społeczno-kulturowych społeczeństwo XXI wieku wymaga działań na rzecz tworzenia cywilizacji tolerancyjnej, dającej podstawy egzystencji w duchu przyjaźni, dialogu, szacunku dla innych oraz przestrzegania i respektowania norm określających zasady współżycia społecznego. Społeczna rzeczywistość przesycona niepewnością co do możliwych kierunków przemian wymusza zintensyfikowanie sposobów znajdowania środków zaradczych. Poszukuje się idei, koncepcji, treści, metod i środków, których wartości wychowawcze będą bardziej adekwatne i skuteczne wobec pojawiających się wyzwań. Wydaje się, że szczególne miejsce we współczesnych koncepcjach pedagogicznych zajmuje aktywność sportowa – identyfikowana jako powszechne zjawisko społeczne i źródło wielu emocji – będąca również fenomenem cywilizacyjnym bez precedensu w całej historii współczesnej kultury, a tym samym w istotny sposób oddziałująca na system wartości i zachowanie człowieka. Koncepcja pedagogicznych walorów aktywności fizycznej miała na przestrzeni wieków wybitnych przedstawicieli, do których zaliczają się m.in.: Platon, Arystoteles, John Locke, Sebastian Petrycy, Jędrzej Śniadecki, Pierre de Coubertin, Władysław Osmolski, Eugeniusz Piasecki. Wszyscy oni postrzegali w uprawianiu ćwiczeń cielesnych i sportów nie tylko system zabiegów higieniczno-zdrowotnych kształtujących poziom sprawności fizycznej, lecz także traktowali ruch jako ważny element życia społecznego, ze szczególnym wskazaniem jego wartości ogólnowychowawczych.

Z reguły wychowawcze wartości sportu pojawiają się co jakiś czas w świadomości osób odpowiedzialnych za edukację w obliczu kryzysu wychowania, kryzysu środowisk wychowawczych (rodziny, szkoły), braku autorytetów wywołanych mniej lub bardziej świadomymi działaniami. Kształtowanie właściwych postaw w aktywności sportowej, w zgodzie z przyjętym systemem wartości, stanowi istotny przejaw wychowania, któremu przypisuje się kanony nawiązujące do antycznej kalokagatii, czyli zdrowia, sprawności, urody, piękna, pokoju, uczciwości i mądrości. Wskazane wartości są również uzupełnieniem koronnych założeń olimpizmu i zasady czystej gry (fair play), powszechnie wykorzystywanych w systemach edukacyjnych na całym świecie.

Początki sportu datowane są na czasy antyczne – głównie starożytną Grecję, natomiast jego współczesny model pochodzi z dziewiętnastowiecznej Europy. Etymologia wyrazu „sport” jest równie zamierzchła, wywodzi się bowiem od

łacińskiego wyrazu *disport*, oznaczającego zabawę, gry i wszelkie ćwiczenia na wolnym powietrzu poza bramami miast starożytnego Rzymu. W języku polskim po raz pierwszy słowo to zostało udokumentowane w 1856 roku w jednoaktowej komedii *Wścigi konne w Warszawie* przez prozaika i poetę Konstantego Gaszyńskiego:

Polska w drodze postępu kołem leci chyżem
Stanęliśmy na równi z Anglią i Paryżem
Mamy wścigi konne, sport wzmaga się wszędzie
A jeśli rząd pozwoli i Jockey Club będzie².

Różne próby definiowania pojęcia *sport* przez wielu badaczy koncentrują się na wskazaniu jego podstawowych zalet stanowiących pożądany zakres aktywności, takich jak: współzawodnictwo, przestrzeganie określonych zasad i reguł, dążenie do doskonałości, manifestacja uzyskanej sprawności na arenie sportowej oraz w wysokim stopniu kształtowanie potencjału osobotwórczego. Od czasów helleńskiej agonistyki sport, postrzegany jako efektywne narzędzie kształtowania postaw obywatelskich, stanowił również integralną część greckiej *paidei*. Współcześnie spośród zalet przemawiających za jego społeczną użytecznością wymienić można następujące cechy: 1) neutralność światopoglądową, 2) wolność od dyskryminacji rasowej, 3) włączanie do aktywności osób z niepełnosprawnościami i niedostosowanych społecznie, 4) powszechną akceptowalność przez osoby w każdym wieku, 5) bycie jednym z istotnych przejawów ludzkiego życia w wymiarze psychofizycznym, etycznym, politycznym, ekonomicznym, społecznym i wychowawczym.

Przy wskazaniu wszystkich korzystnych aspektów społeczno-wychowawczych aktywności sportowej trudno pominąć tezę, że współczesny sport rozwija się w warunkach niezwykle zmiennej i dynamicznej rzeczywistości, która z jednej strony jest szansą dla globalnego utrwalania pożądanych wartości, z drugiej zaś stanowi realne zagrożenie, a także wyzwanie dla nabytych i utrwalaonych drogą ewolucji humanistycznych paradygmatów sportu. Wbrew przyjętym zasadom rywalizacja sportowa – zarówno wśród zawodników, jak i kibiców – zaczęła służyć demonstrowaniu potęgi poszczególnych krajów oraz realizacji ich celów politycznych, a także szerzeniu się komercjalizacji, dopingu wśród sportowców, zwycięstwa za wszelką cenę czy ksenofobicznych zachowań.

Aktywność sportowa, wpływając wszechstronnie na sferę fizyczną, emocjonalną i społeczną jednostki, w zasadniczy sposób konstituuje postawy

2 K. Gaszyński, *Pro publico bono. Nowe poezje*, W Księgarni Polskiej, Paryż 1858, s. 15, cyt. za: W. Lipoński, *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1987, s. 313.

społeczne (cele, styl, jakość życia) w życiu dorosłym. W tym kontekście istotna wydaje się rola pedagogiki sportu jako stosunkowo młodej subdyscypliny pedagogicznej, która w obszarze metodologii badawczej wyznaczyła trzy główne kierunki eksploracji: hermeneutyczną, empiryczną i projektową. W europejskim szkolnictwie wyższym pedagogika sportu została uznana za ważną dyscyplinę akademicką w dziedzinie nauk o sporcie, której celem jest wspomaganie działań edukacyjnych (wychowawczych) wśród osób uczestniczących w treningu sportowym oraz innych formach aktywności fizycznej, niezależnie od miejsca i czasu ich realizacji w ciągu całego życia. Pedagogika sportu jako nauka o charakterze interdyscyplinarnym ma trzy zasadnicze wymiary stanowiące podstawę jej zainteresowań dydaktycznych i badawczych, a są nimi: 1) wiedza w kontekście historycznym, politycznym i społecznym, 2) relacje (współdziałania) wychowanków na polu aktywności sportowej i ich konsekwencje pedagogiczne, 3) interakcje społeczne w relacji trener/nauczyciel–wychowanek.

Szczególne podziękowania kieruję do Recenzentek tego wydania – Pani Profesor Danuty Umiastowskiej oraz Pani Profesor Anny Jegier – których cenne uwagi i refleksje stanowiły inspirację do dalszego doskonalenia przejrzystości myśli oraz formy prezentacji tego podręcznika. Wyrazy wdzięczności składam również żonie – Annie Kaźmierczak – za wsparcie w tworzeniu tej publikacji i pomoc w tłumaczeniu tekstów obcojęzycznych.

PEDAGOGICZNY WYMIAR WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I SPORTU NA PRZESTRZENI DZIEJÓW

Wychowawcze i kształcące wartości kultury fizycznej oraz sportu mają wielowiekową historię – niemal tak długą, jak istnienie kultury ludzkości. Koncepcja pedagogicznych i edukacyjnych walorów aktywności fizycznej miała na przestrzeni wieków wybitnych przedstawicieli, którzy w uprawianiu ćwiczeń cielesnych oraz sportów widzieli nie tylko system zabiegów higieniczno-zdrowotnych kształtujących poziom sprawności fizycznej, lecz także uznawali zażywanie ruchu za ważny element życia społecznego, ze szczególnym wskazaniem jego wartości ogólnowychowawczych i zdrowotnych.

1.1. OD PLATONA DO POZYTYWISTYCZNEJ WIZJI AKTYWNOŚCI FIZYCZNEJ CZŁOWIEKA

Wzorcem stała się antyczna paideia, stanowiąca źródło helleńskiej kultury, której myślą przewodnią był harmonijny rozwój człowieka. Sprawność fizyczna, piękne ciało i wiedza o szlachetnych sztukach i literaturze tworzyła zaletę greckiego ideału – pięknego i dobrego obywatela. Mistrzem dążenia do ideału piękna i dobra, zwanego kalokagatią¹, był wielki myśliciel Arystokles – znany powszechnie (z racji szerokich barów) pod przydomkiem Platona (427–347 p.n.e.). Najśłynniejszy z uczniów Sokratesa atletyczną budowę ciała zawdzięczał sportowym zamiłowaniom, do których można zaliczyć przynoszące mu spore sukcesy walki zapaśnicze². Zdobył gruntowne wykształcenie, które według ówczesnych zasad greckich polegało na wychowaniu do harmonii ducha i ciała (kalokagatii), a więc obejmowało zarówno edukację, jak i kształtowanie fizycznej sprawności człowieka. Ten wielki sofista, podejmując

1 Starogreckie καλοκάγαθία (*kalokagathia*), od καλὸς καγαθός (*kalos kagathos*), co dosłownie znaczy 'piękny i dobry'.

2 B. Chrzanowski, *Formy edukacji sportowej w kontekście pedagogiki klasycznego liberalizmu we współczesnym świecie*, „Studies in Sport Humanities” 2014, t. 16, s. 102.

wątki sportowe³ w licznych swoich pismach obejmujących 35 dialogów, nawiązywał do dwóch umiejętności ludzkiej natury – muzyki⁴ i gimnastyki. W trzeciej księdze *Państwa* postulat wszechstronnego i harmonijnego wychowania człowieka – tak pod względem fizycznym, jak i intelektualnym – przedstawił w następujących słowach:

Ponieważ są dwa takie pierwiastki w człowieku, więc jakiś bóg, miałbym ochotę powiedzieć, dał ludziom dwie umiejętności: muzykę i gimnastykę; dla temperamentu i dla umiławania mądrości. Nie dla ciała i duszy, chyba tylko ubocznie, ale dla tych dwóch pierwiastków, aby z sobą harmonizowały i trzeba każdy z nich podciągać lub opuszczać, pokąd nie będą brzmiały tak, jak trzeba⁵.

Przekonania, że gimnastyka kształtuje wyłącznie ciało, a muzyka wyłącznie duszę, były błędne. Według Platona one obie są instrumentami doskonalenia osobowości człowieka, a zarazem wzajemnie się uzupełniającymi składnikami tego samego procesu wychowawczego. Filozof postulował powiązanie tych dwóch elementów, ponieważ tylko one w pełni kształtują duszę człowieka, z natury rzeczy w odmienny sposób ją ulepszając⁶. Umiejętności z zakresu muzyki i gimnastyki zalecał nie lekceważyć, ponieważ:

kto najpiękniej gimnastykę ze służbą Muzom pomiesza i w najlepszej mierze ten napój duszy podać potrafi, o tym może najśluszniej powiemy, że posiada najwyższą kulturę osobistą, jaką służba Muzom kształci, i że najlepszą harmonię osiągnął; o wiele bardziej niż ten, który struny dostrajać potrafi⁷.

Koncepcja człowieka w ujęciu filozofa – według wielu badaczy jego myśli – obrazuje dążenie człowieka do samowyzwolenia w pragnieniu zdobycia harmonii ciała i duszy, zdrowia i cnoty. Platońska koncepcja ładu, typowa dla starożytnej myśli greckiej, dokonała dzieła niezwykłego, kreując ponadczasowy ideał wychowawczy – kalokagatii, czyli człowieka szlachetnego i mądrego (*agathos*) oraz człowieka sprawnego i dzielnego (*kalos*)⁸.

3 Józef Waligóra wskazuje motywy sportowe w twórczości Platona występujące w dialogach *Państwo*, *Laches*, *Prawo* i *Goriasz*; zob. J. Waligóra, *Platon, sport, olimpizm*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWE, Kraków 1994, s. 73.

4 Określenie odnoszące się nie tylko do kultury muzycznej, lecz także obejmujące szeroki zakres wykształcenia intelektualnego.

5 Platon, *Państwo*, tłum., wstęp i komentarz W. Witwicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2003, s. 110.

6 B. J. Kunicki, *Rozdroża paidei greckiej: Platon i Isokrates*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1987, nr 1, s. 119–132.

7 Platon, dz. cyt., s. 110. Zob. A. Kaźmierczak, *Physical education and sport in pedagogical concepts – historical context*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 8, s. 281–292.

8 I. Bittner, *Filozofia człowieka – zarys dziejów i przegląd stanowisk*, Wydawnictwo AWE, Warszawa 1993, s. 50.

Arystoteles (384–322 p.n.e.), który przez dwadzieścia lat był uczniem i towarzyszem Platona, twierdził, że człowiek doskonały powinien w równym stopniu posiadać cztery cnoty: dzielność, mądrość, rozwagę i sprawiedliwość. Zalety można jedynie zyskać poprzez proces wychowania człowieka, w którym wyodrębnił trzy podstawowe obszary działań: rozwijanie sił fizycznych, wychowanie moralne i kształcenie umysłu⁹:

należy wychowywać najpierw przez przyzwyczajenie, potem przez rozumowanie, a ciało pierwszej niż umysł, to oczywiście należy młodzież szkolić najpierw w gimnastyce i zapaśnictwie, bo pierwsza z nich nadaje ciału pewną postawę, a druga zaprawia do wysiłków fizycznych¹⁰.

Aktywność fizyczna w ujęciu Arystotelesa była ważnym środkiem do osiągnięcia harmonijnego rozwoju człowieka, kształtując zarówno zdolności moralne, jak i intelektualne. Ten największy pedagog czasów hellenistycznych wniósł do ideału kalokagatii wartościową myśl, nawiązując do reguły złotego środka, tzn. zalecał umiar w stosowaniu ćwiczeń fizycznych, odwołując się do zdrowego rozsądku i unikania nadmiernych zabiegów w kształtowaniu własnego ciała. Arystoteles krytycznie odnosił się do schematycznego wychowania spartańskiego i zabiegał o ochronę szkoły ateńskiej przed takimi praktykami wychowawczymi. Według jego koncepcji zadaniem ćwiczeń fizycznych jest kształtowanie harmonii ciała, umysłu i wdzięku, a nie brutalności: „Jest rzeczą szaloną – pisał – wychowywać atletów z tępych głowami, jak to robili Spartanie”¹¹.

Zarówno Platon, jak i Arystoteles sądzili, że współzawodnictwo w procesie wychowania odgrywa ważną rolę w zdobywaniu *arete*¹². Akcentowali konieczność istnienia rywalizacji między ludźmi w różnych sferach życia społecznego, w tym również rywalizacji sportowej (igrzyska hellenistyczne) jako obszaru weryfikacji poziomu rozwoju.

Podobnie rozumował Plutarch z Cheronei (50–120 n.e.), który pisał, że ćwiczeń cielesnych nie należy zaniedbywać, „lecz do szkoły gimnastyki należy chłopców posłać, aby się tam doskonale ćwiczyli i gibkości, i siły ciała nadali”¹³. W swojej myśli o wychowaniu filozof zachwala hartowanie organizmu (dieta,

9 S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 32.

10 Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 193.

11 Ł. Kurdybacha, *Historia wychowania*, t. 1, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 91.

12 *Arete* oznaczało ‘cnotę, dzielność i doskonałość’, w starożytnej Grecji było jednym z podstawowych pojęć etycznych.

13 Cyt. za: S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, s. 101.

kąpiel, proste życie) oraz wskazuje na zapasy, rzut dyskiem i oszczepem jako ćwiczenia fizyczne szczególnie użyteczne¹⁴. Jest również zwolennikiem wychowania fizycznego dziewcząt (tańce i gra w piłkę), uznając żeńską agonistykę za ekscytujące widowisko dla publiczności. Jednakże, podobnie jak u Platona i Arystotelesa, nie znajduje u niego pochwały nadmierna aktywność fizyczna, która może zaburzyć właściwy rozwój wychowanków: „lecz ćwiczeniami fizycznymi należy umieć tak szafować, aby chłopcy sił nie stargali i do kształcenia ducha stali się niezdolnymi”¹⁵.

W epilogu swojego życia oryginalnego porównania swojej działalności misyjnej i apostoelskiej z określoną formą rywalizacji sportowej dokonał apostoł Paweł (ur. około 5–10 roku w Tarsie w Cylicji, zm. około 64–67 roku w Rzymie), który w liście do swojego ucznia Tymoteusza pisał: „W dobrych zawodach wystąpiłem, bieg ukończyłem, wiary ustrzegłem”¹⁶. Należy przypuszczać, że św. Paweł miał świadomość, iż jego chrześcijańska posługa była pewnego rodzaju zawodami, których domeną nie było pokonanie przeciwnika i zwycięstwo za wszelką cenę, ale pozyskanie jak największej liczby nawróconych dusz dla Królestwa Bożego.

Deskrypcja roli i znaczenia aktywności fizycznej (gimnastyki) w niektórych antycznych koncepcjach wychowawczych dowodzi, że zaniechanie fizycznej edukacji w ogólnym wychowaniu prowadzi w konsekwencji nie tylko do braku zdrowia czy niedołążności fizycznej, lecz może być także podłożem niedostatecznego rozwoju społecznego przez zaburzenie harmonii rozwojowej, jaką powinna charakteryzować się umysłowo-cieleśna natura człowieka¹⁷.

W myśli pedagogicznej średniowiecza jest niewiele treści odnoszących się do aktywności sportowej oraz jej znaczenia w wychowaniu dzieci i młodzieży. Ten niekorzystny stan, wypełniony ideologią umartwiania, nakazywał pogardę wobec potrzeb ciała, co w konsekwencji oznaczało odrzucenie wszelkich form higieny i aprobatywnych zachowań wobec wszelkiej aktywności ruchowej¹⁸.

Tertulian (160–220 n.e.) był znanym – w negatywnym tego słowa znaczeniu – przedstawicielem pejoratywnego stosunku chrześcijaństwa do sportu i wszelkich form aktywności z nim związanych. Zwalczając bałwochwalstwo w traktacie *O widowiskach*, dezaprobuje walki gladiatorów, wyścigi w cyrku i zawody sportowe na stadionach, uznając, że są one źródłem wszelkiego

14 B. J. Kunicki, *Kultura fizyczna antycznej Grecji (ideologia, filozofia, nauka)*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/1490/M-317.html#IDAABMBF> (dostęp: 1.11.2017).

15 Cyt. za: S. Wołoszyn, *Źródła...*, s. 101.

16 *Drugi List do Tymoteusza* (2 Tm 4, 7) – jeden z trzech listów pasterskich, tradycyjnie przypisywany apostołowi Pawłowi, stanowiący jedną z ksiąg biblijnych Nowego Testamentu.

17 Z. Pańpuch, *Rola sportu w niektórych antycznych koncepcjach wychowawczych*, „Człowiek w Kulturze” 1999, nr 12, s. 164. Zob. A. Kaźmierczak, *Physical education and sport...*, s. 281–292.

18 B. J. Kunicki, *Kultura...*

zła i pozostają w umysłach ludzkich na całe życie. Apologeta jest zdania, że chrześcijanie powinni wzbraniać się przed takimi widowiskami nie tylko z uwagi na to, że są one przedmiotem desakralizacji, lecz także ze względu na ich brutalizm, który ma zły wpływ na wychowanie uczniów i wszystkich wyznawców wiary w Chrystusa¹⁹.

Jeśli pewną jest rzeczą, że wszystkie składniki widowisk pochodzą z bałwochwalstwa, to bez wątpienia przesądzone jest rozstrzygnięcie, że akt wyrzeczenia, jaki składamy przy chrzcie, dotyczy również widowisk, które zaprzędane są diabłu, jego przepychowi i jego [czarnym] aniołom, zaprzędane, rozumie się, przez bałwochwalstwo²⁰.

W chrześcijańskim średniowieczu troskę o właściwą tężyznę fizyczną przejawiał stan rycerski. W wychowaniu ówczesnych paladynów odwaga i wysoka sprawność fizyczna stanowiły nieodłączne elementy uzyskania pełnych praw obywatela rycerskiej społeczności²¹. Analiza dzieł i traktatów pisanych w owym okresie, których autorami byli św. Tomasz z Akwinu i św. Augustyn, dowodzi, że kanonizowani chrześcijańskiego Kościoła także byli żywo zainteresowani fizyczną sferą człowieka, nadzwyczaj często używając w swoich dziełach symboli i porównań wskazujących na ich niemałą wiedzę oraz świadomość w tej materii.

Potrzeba ruchu jako czynnika wychowawczego nie była kwestionowana również przez Augustyna (354–430). Ten uznany scholastyk epoki średniowiecza, autor dzieła *O państwie bożym*, stanowczo polemizuje z feudalną „pogardą dla ciała”, zalecając gimnastykę także w stanie duchownym²².

Teolog i filozof Tomasz z Akwinu (1225–1274) często wypowiadał się na temat takiego odnoszenia się człowieka do swojego ciała, by służyło ono dziełom cnoty. Z tego powodu zalecał jego pielęgnowanie i odpowiednie kształtowanie, wskazując przy tym na ćwiczenia fizyczne jako ważny czynnik rozwoju człowieka. Tomasz w swojej twórczości często akcentuje konieczność intencjonalnej pracy dla ciała i nad ciałem, albowiem:

19 M. Bieniek, *Ideal chrześcijanina w świetle pism Tertuliana*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2011, s. 86–88.

20 Cyt. za: P. Mazur, *Sport i wychowanie fizyczne w myśli pedagogicznej*, w: *Wychowanie przez sport. Wielość spojrzeń i doświadczeń*, red. P. Mazur, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Chełm 2014, s. 13; Tertulian, *Wybór pism*, tłum. W. Kania, W. Myszor, E. Stanuła, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1970.

21 R. Polak, *Kultura fizyczna i sport w cywilizacji łacińskiej*, „Człowiek w Kulturze” 2000, nr 13, s. 245–266.

22 R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wydawnictwo BK, Wrocław 2003, s. 60.

praca taka jest drogą do nadrobienia różnorodnych braków ciała; dostarcza domu, pożywienia i przyodziewku, ale także ćwiczy ciało i dostarcza mu wytchnienia (zabawa, kąpiel, sen). Ćwiczenia cielesne doskonalią ciało i czynią z niego sprawne narzędzie działania cnót: intelektualnych, moralnych, religijnych i artystycznych²³.

W połowie XVII wieku nurty oświecenia stworzyły oparty na liberalno-racjonalnych przesłankach model człowieka rozumnego o wysokich standardach moralnych i intelektualnych. Ideologiem nowego stylu myślenia był John Locke (1632–1704), który postulował w swoim programie wychowanie przyszłych dżentelmenów wywodzących się ze środowiska arystokracji i bogatych mieszczan. Podstawowym celem jego założeń pedagogicznych był wszechstronny rozwój umysłowy, fizyczny i moralny wychowanków, mających stanowić wzór dla warstw niższych stanów²⁴. Zaczerpnięte z frazy rzymskiego poety Juwenalisa przesłanie Locke’a podkreśla istotę współzależności między fizyczną i psychiczną naturą człowieka.

W zdrowym ciele, zdrowy duch – oto zwięzły opis, lecz pełny opis szczęśliwego stanu na tym świecie. Ten, kto ma obie te rzeczy, niewiele już może życzyć sobie; komu zaś brak jednej z nich, niczym w pełni nie będzie mógł jej wyrównać²⁵.

W pedagogicznych rozważaniach, ujętych w dziele *Myśli o wychowaniu*, z nieukrywaną wrażliwością i starannością odnosi się on do wychowania cielesnego²⁶. Wskazuje wprawdzie, że umysł jest najważniejszą częścią naszej istoty, ale nie należy jednak zaniedbywać kultury ciała, albowiem zdrowy, silny, a co najważniejsze sprawny człowiek jest zdolny do pokonania trudności życia codziennego, a także ma większy potencjał dostosowania się do otaczającego środowiska²⁷. Locke zaleca rozpocząć wychowanie fizyczne już z chwilą urodzenia, korzystając z zabiegów hartowania i regularnych ćwiczeń fizycznych, takich jak pływanie, jazda konna, szermierka, zapasy. Wychowanie fizyczne w jego koncepcji przestaje odgrywać odrębną rolę o charakterze

23 Cyt. za: H. Kiereś, *Źródła i skutki ideologizacji sportu*, „Człowiek w Kulturze” 1999, nr 12, s. 171; W. F. Bednarski, *Sport i wychowanie fizyczne w świetle etyki św. Tomasza z Akwinu*, Veritas, London 1962.

24 B. Grabowska, *Ideal człowieka według Johna Locke’a*, w: *Filozofia XVII wieku: twórcy, problemy, kontynuacje*, red. J. Żelazna, Wydawnictwo UMK, Toruń 2011, s. 235–248.

25 J. Locke, *Myśli o wychowaniu*, tłum. F. Wnorowski, Ossolineum, Wrocław–Kraków 1959, s. 5. Juwenalis użył frazy *mens sana in corpore sano* w swoich satyrach.

26 B. Chrzanowski, dz. cyt., s. 102.

27 M. Androne, *Notes on John Locke’s Views on Education*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2014, t. 137, s. 74–79.

higieniczno-sprawnościowym, stając się ważnym ogniwem ogólnego rozwoju i kształcenia człowieka.

Szczęście doczesne – zauważa Locke – zależne jest od dobrego ukształtowania umysłu i od zdrowia fizycznego. [...] Kto nie ma dobrego rozumu („dobrze ukształtowanego”), ten nie znajdzie nigdy prawdziwej drogi do szczęścia, czyje ciało jest wątłe i niezdrowe, niedaleko zajędzie²⁸.

Decydujący wpływ na ukształtowanie poglądów pedagogicznych oświecenia francuskiego miał wybitny wyraziciel wychowania naturalistycznego²⁹ Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Postuluje on w powieści *Emil, czyli o wychowaniu* uwzględnienie w edukacji natury dziecka, poszanowanie jego praw rozwojowych i stworzenie możliwości niezależnego doskonalenia umysłowego i moralnego w naturalnie ukształtowanym środowisku zewnętrznym. Wychowanie musi być progresywne, dostrojone do naturalnego, swobodnego (fizycznego i psychicznego) rozwoju młodej osoby³⁰. W aktywności fizycznej Rousseau upatrywał aspektu wychowawczego, sądząc, że stanowi istotny obszar kształtowania umysłu i charakteru. Wiele rozważań na temat znaczenia ćwiczeń fizycznych w wychowaniu zawarł w napisanym na zamówienie Michała Wielhorskiego dziele *Uwagi nad rządem polskim oraz nad odmianą, czyli reformą onego projektowaną*, wydanym w Warszawie w 1789 roku.

W końcu zamiłowanie w ćwiczeniach fizycznych – przekonuje Rousseau – odciąga od niebezpiecznego próżniactwa, zniewieściałych rozkoszy i myślowego zbytku. Przede wszystkim dla duszy winno się ćwiczyć ciało: oto czego nasi mędrcy nie wiedzą³¹.

Inspirowany opracowaniami o przywiązaniu Polaków do wolności i swobód obywatelskich oraz mając na uwadze polskie tradycje w kształtowaniu tężyzny fizycznej, postuluje ożywienie zawodów (igrzysk) w duchu ćwiczeń narodowych.

Z całą starannością powinno się przywrócić te igrzyska, w których niegdyś ćwiczyła się młodzież polska, z nich powinno się uczynić dla niej teatru honoru i współzawodnictwa. Nic łatwiejszego, jak zastąpić dawne walki mniej

28 Cyt. za: S. Wołoszyn, *Pedagogika wychowania fizycznego i sportu*, w: *Wychowawcze aspekty sportu*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 1993, s. 20.

29 Hasło zgodności wszystkiego z naturą stało się fundamentem osiemnastowiecznego naturalizmu francuskiego, którego wyrazicielami byli także Helwecjusz i Paul Holbach.

30 K. Poznański, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2006, s. 117.

31 J. J. Rousseau, *Uwagi nad rządem Polski*, przedmowa i oprac. M. Starzewski, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1924, s. 14.

okrutnymi ćwiczeniami, w których by mogły mieć udział siła i zręczność. Zwycięzcy w nich otrzymywaliby również część i nagrody³².

Rousseau, wierny zasadzie, że sprawny umysł może z powodzeniem rozwijać się tylko w silnym organizmie, zalecał: chodzenie, bieganie, skakanie, rzucanie, pływanie, jazdę konną, zabawy i taniec. Do realizacji tych form aktywności proponował środowisko szkolne, włącznie z bezpośrednim udziałem nauczycieli, wskazując na szczególną potrzebę realizacji wychowania cielesnego na placach ćwiczeń fizycznych³³. Warto podkreślić, że jego twórczość – wypełniona zamiłowaniem i szacunkiem dla człowieka, zwłaszcza dziecka – w dążeniu do idei naturalnego, radosnego wychowania dała nowe spojrzenie na wartość aktywności fizycznej³⁴.

Aktywność fizyczna, uznana za istotną wartość wychowawczą w epoce odrodzenia, zyskała na znaczeniu i znalazła stałe miejsce w koncepcjach pedagogicznych oraz systemach oświatowych doby renesansu. Warto podkreślić, że – poza twórczą działalnością Komisji Edukacji Narodowej – w Europie istniały jeszcze cztery duże ośrodki popularyzujące nowatorskie koncepcje pedagogiczne w dziedzinie wychowania fizycznego. Pierwszy związany był z opisanymi wcześniej ideami i francuskim systemem pedagogicznym Rousseau, drugi dotyczył działalności niemieckich filantropów Johanna Basedowa (1724–1790), Christiana Salzmann (1744–1811) i Johanna GutsMuthsa (1759–1839), trzeci obejmował poglądy i reformy oświaty szwajcarskiego pedagoga Johanna Heinricha Pestalozziego (1746–1827), a czwarty nawiązywał do tradycji skandynawskich przez działalność duńskiego pedagoga, nauczyciela wychowania fizycznego Franza Nachtgalla (1777–1847)³⁵.

Decydującą rolę w upowszechnianiu aktywności fizycznej i rodzącego się na polu kultury europejskiej sportu odegrały w XIX stuleciu angielskie szkoły publiczne (*public schools*), w których gry sportowe należały do podstawowych form aktywności fizycznej dzieci i młodzieży. Wskazana dominacja była wynikiem przychylnego stosunku angielskich pedagogów do gier jako formy wychowawczej kształtującej umiejętność współdziałania, przestrzegania obowiązujących przepisów oraz doskonalenia wytrwałości i stanowczości w codziennym działaniu³⁶. Z działalnością tych szkół związane jest nazwisko

32 Tamże, s. 13; M. Ordyłowski, *Historia kultury fizycznej. Starożytność – oświecenie*, Wydawnictwo AWF, Wrocław 1997, s. 128.

33 M. Ordyłowski, *dz. cyt.*, s. 129. Zob. A. Kaźmierczak, *Physical education and sport...*, s. 281–292.

34 P. Jansa, *Pedagogika sportu*, Karolinum Press, Praha 2014, s. 36.

35 K. Hądzelek, *Aktualność postulatów Komisji Edukacji Narodowej w dziedzinie wychowania fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 10, s. 4–7.

36 K. Hądzelek, *Walory sportowe i wychowawcze zespołowych gier sportowych*, „Sport Wyczynowy” 1987, nr 8–9, s. 81.

Thomasa Arnolda (1795–1842), pedagoga, dyrektora szkoły w Rugby. Oryginalność i wielkość jego reformy angielskiej szkoły wynikała z założenia, że środki fizyczne, ze szczególnym akcentem na gry zespołowe, są niezwykle skutecznym narzędziem kształtowania właściwych postaw życiowych młodego pokolenia. Model wychowania fizycznego, który proponował on wychowankom, był odmienny od szwedzkiego systemu gimnastyki Pehra Henrika Linga (1176–1839), programu wychowania fizycznego Francisca Amorósa (1770–1848) czy założeń szkoły Filantropinum w Dessau, utworzonej przez Basedowa. W modelu wychowania fizycznego utworzonym przez Arnolda nie było miejsca na gimnastykę przymusową ani ćwiczenia według wzorców szkoły szwedzkiej, jego koncepcja opierała się na grach sportowych, które w programie szkolnym oraz pozalekcyjnych i pozaszkolnych formach zajęć stanowiły ważny element działalności wychowawczej³⁷. Potwierdzeniem wychowawczej roli gier sportowych w programie wychowania fizycznego było stanowisko Królewskiej Komisji do spraw Szkół Średnich z 1864 roku:

Ćwiczenia fizyczne, które dają zdrowie i aktywność naszemu ciału, są oparte w angielskich szkołach nie na gimnastyce, jak to jest na kontynencie, [...] ale na grach sportowych, które służąc dobrze usprawnieniu fizycznemu, służą także innym celom. Futbol i krykiet są bowiem nie tylko ćwiczeniami i rozrywką; gry te umożliwiają jednocześnie nabywanie cech najbardziej społecznie wartościowych³⁸.

W programie wychowawczym Arnold koncentrował się przede wszystkim na utrzymaniu dyscypliny wśród uczniów. Eliminowanie z zespołu chłopców, którzy nie chcieli podporządkować się obowiązującym wymaganiom i regulaminowi, traktował jako skuteczny środek do osiągnięcia zamierzonych celów wychowawczych³⁹. Angielski sport szkolny wraz z bezwzględnie przestrzeganą „zasadą czystej i uczciwej gry” wywierał znaczący i trwały wpływ wychowawczy, kształtując postawę moralną i osobowość młodego pokolenia dziewiętnastowiecznej Europy.

W owym okresie można zaobserwować dynamiczny rozwój nowych dyscyplin sportowych. Powstawały stowarzyszenia i kluby sportowe, najpierw o charakterze lokalnym, a później także międzynarodowym. Przykładem takiego właśnie klubu było Stowarzyszenie Gimnastyczne „Sokół”, powstałe w 1862 roku w Pradze czeskiej, a w krótkim czasie otwierające swoje filie w całej Europie, także w Polsce. Amatorzy ćwiczący w klubach sportowych

37 M. Markowa, *Miejsce sportu w pedagogicznej koncepcji Thomasa Arnolda z Rugby*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1983, s. 3.

38 Cyt. za: R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 176.

39 M. Markowa, *dz. cyt.*, s. 64.

pragnęli popisać się swoimi umiejętnościami przed szerszą publicznością, stąd wzięła się idea organizowania zawodów sportowych.

Oddziaływanie Arnoldowskiej pedagogiki miało niebagatelny wpływ na francuskiego pedagoga i działacza społecznego, barona Pierre'a de Coubertina (1863–1937)⁴⁰, któremu udało się zrealizować pedagogiczną utopię, a mianowicie na wzór greckiej agonistyki reaktywować igrzyska olimpijskie. Rywalizacja sportowa na stadionach olimpijskich – w jego zamyśle – była wielkim świętem międzynarodowego pokoju, przyjaznych stosunków między narodami, a także wyrazem humanistycznych wartości urzeczywistnionych w rywalizacji sportowej. Pedagogika sportowa Coubertina nawiązuje do wartości pedagogicznych współczesnego olimpizmu, czyli humanistycznej (autotelicznej) i wychowawczej (społecznej) funkcji sportu olimpijskiego⁴¹.

Pedagogiem żywo zainteresowanym kwestiami swobodnej aktywności ruchowej dzieci w wieku przedszkolnym był Friedrich Wilhelm Fröbel (1782–1852). Za główny element jego nowatorskiej pedagogiki uznano zadanie, jakie stawiał przed wychowaniem przedszkolnym, dotyczące wszechstronnego przygotowania dziecka do systematycznej edukacji szkolnej. W latach 1837–1850 opracował projekt wzorowego zakładu, nadając mu nazwę „ogrodu dziecięcego” (*Kindergarten*). W prowadzonej przez siebie placówce stosował zasady: pogładowości, wszechstronności, dostępności i systematyczności. Ważnymi działaniami w koncepcji wychowania przedszkolnego Fröbela była troska o zdrowie i swobodną aktywność fizyczną w naturalnych warunkach. W jego przekonaniu dzieci powinny nabywać pożądanych cech sprawności fizycznej przez zabawę, czemu dał wyraz w dziele *Wychowanie człowieka, sztuka chowania, nauczania i uczenia się*, podkreślając:

dzieci powinny w wesołej zabawie ćwiczyć wszechstronnie i kształcić wszystkie swoje uzdolnienia [...], a ogródek winien zapewnić im odpowiednie zajęcia, ćwiczyć ciała, pobudzać duszę do poznania natury i otaczającego świata⁴².

Nad wyraz postępową wizję wychowania fizycznego w społeczeństwie angielskim w dziele *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym* przedstawił filozof i pedagog Herbert Spencer (1820–1903). Krytycznie odniósł się

40 W nominacyjnym wniosku do pokojowej nagrody Nobla w 1936 roku Coubertina przedstawiono jako francuskiego pedagoga (wychowania fizyczne), wyróżnionego za pracę na rzecz utrzymania pokoju na świecie przez ożywienie i zorganizowanie międzynarodowych igrzysk olimpijskich dla sportowców amatorów w 1894 roku, <http://www.nobelprize.org/nomination/peace/> (dostęp: 1.10.2015).

41 S. Wołoszyn, *O wychowaniu w sporcie dyskusyjnie*, Resortowe Centrum Metodyczno-Szkoleniowe Kultury Fizycznej i Sportu, Warszawa 1988, s. 4.

42 Cyt. za: W. Lipoński, *Historia sportu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 444.

do zjawiska dominacji wychowania umysłowego nad kształceniem sprawności fizycznej, sugerując zachowanie równowagi w tym zakresie.

Nasze wychowanie stało się wyłącznie umysłowe. Zamiast szanowania ciała i ignorowania umysłu obecnie szanujemy umysł i ignorujemy ciało. Obydwa te stanowiska są fałszywe. Jeszcze nie uświadamiamy sobie tego, że skoro elementy fizyczne leżą u podstawy duchowych, elementy duchowe nie mogą być rozwijane kosztem fizycznych. Stare i nowe poglądy muszą być połączone⁴³.

W swojej koncepcji pedagogicznej Spencer nadaje aktywności fizycznej walor utylitarny, niezbędny w jego przekonaniu do pokonywania trudności życiowych, w czasie konfliktów zbrojnych, a także we współzawodnictwie społeczno-gospodarczym. W jego ujęciu odpowiednim sposobem na zapewnienie wychowankom właściwego rozwoju fizycznego są zabawy i gry ruchowe na świeżym powietrzu. Natomiast niekorzystny wpływ mają ćwiczenia sztuczne (gimnastyczne), które zmniejszają poziom motywacji i obniżają przyjemność naturalnej swobody ruchu ucznia, prowadząc jednocześnie do znużenia zajęciami fizycznymi. Specjalne wskazania dotyczące troski o własne ciało kieruje Spencer do dziewcząt, wskazując aktywność fizyczną jako przymiot zapewniający atrakcyjny wygląd, powodzenie życiowe i zdrowe potomstwo⁴⁴.

Na przełomie wieków XIX i XX przedstawiciele tzw. ruchu nowego wychowania propagowali w swoich teoriach pedagogicznych aktywność fizyczną nie tylko jako przejaw naturalnej potrzeby i działalności człowieka, lecz także jako społecznie użyteczną wartość w rozwoju człowieka ze szczególnym wskazaniem na wiek przedszkolny i szkolny. W nurtach progresywizmu pedagogicznego wyraźnie podkreślano utylitarną rolę wychowania fizycznego w obszarze kształtowania sprawności fizycznej młodego pokolenia, niezbędnej do wydajnej pracy, walki i obrony, a także komunikacji interpersonalnej⁴⁵.

Odmienny pogląd od Fröblowskiej teorii zabawy reprezentowała włoska lekarka Maria Montessori (1870–1952), twórczyni systemu wychowania przedszkolnego określanego mianem *pedagogiki naukowej*. Opracowany przez nią system wychowania był oparty na założeniu wszechstronnego rozwoju w wymiarze fizycznym, umysłowym, emocjonalnym i duchowym, wspierał także swobodę wyboru i twórczą aktywność dziecka. W studium *Domy dziecięce* autorka wyraziła pogląd, że dziecko edukuje się nie tylko przez zabawę, a podstawową formą jego aktywności powinna być nauka, która nie męczy, ale

43 H. Spencer, *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym*, tłum. R. Wroczyński, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002, s. 219.

44 S. Rudziński, *Wychowanie fizyczne w poglądach Spencera*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997, nr 4, s. 143–145.

45 R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 229.

raczej zachwyca i czyni je szczęśliwym⁴⁶. W czwartym rozdziale swojej pracy, zatytułowanym *Ćwiczenie mięśni*, poddała krytyce obowiązujące standardy ćwiczeń gimnastycznych, odrzucając ich schematyzm i niedostosowanie do struktury zdrowotnej dziecka.

Gimnastyka ta ma podstawę przymusu. Tłumi ona samorzutne ruchy, a nakazuje inne, kierując się nie wiadomo jakimi zasadami fizjologicznymi. [...] Ale ruchy te nie mają żadnej racji bytu, jeżeli są wykonywane przez czeredę dzieci normalnych. Są to sztuki zręczności, które przypominają po trochu akrobatykę⁴⁷.

Ćwiczenia gimnastyczne szkoły montessoriańskiej, podzielone na gimnastykę higieniczną, wolną, wychowawczą, oddychanie, miały walory ogólnowychowawcze i kompensacyjne. Oprócz obowiązkowej gimnastyki (rytmiczne marsze, ćwiczenia ze śpiewem) Montessori zalecała dowolne gry odbywające się z wykorzystaniem m.in. drążków, drabinek sznurowych, lin, piłek, wiader, raket, wolantów itp. Należy podkreślić, że była ona prekursorką stosowania w wychowaniu przedszkolnym ćwiczeń muzyczno-rytmicznych, które wraz z pełnym systemem wychowawczym z powodzeniem realizowane są we współczesnej edukacji małego dziecka⁴⁸.

Swobodna ekspresja aktywności fizycznej dziecka była przedmiotem zainteresowań badawczych francuskiego pedagoga Célestina Freineta (1896–1966). W swoich rozważaniach badawczych poddał krytyce system szkoły tradycyjnej, twierdząc, że wymusza treści i metody pracy sprzeczne z naturalnymi potrzebami młodej osoby, a ponadto ogranicza swobodę wyboru samodzielnych działań oraz realizację twórczych zamiarów. Freinet nawoływał do odnowy systemu oświaty przez odejście od tradycyjnych, monotonna prowadzonych lekcji, zastępując je treściami związanymi z życiem środowiska oraz jego społecznymi i przyrodniczymi zjawiskami⁴⁹. W stworzonej przez siebie koncepcji pedagogicznej w głównej mierze propagował włączanie w proces dydaktyczny form swobodnej ekspresji – słownej, plastycznej, muzycznej, ruchowej – realizowanych przez dobrze zorganizowaną pracę. Za koronną instytucję stymulacji prawidłowego rozwoju psychofizycznego uznał środowisko szkolne, którego ważnym zadaniem miała być troska o zdrowie

46 S. Kot, *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, wyd. 3, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2010, s. 336–338.

47 M. Montessori, *Domy dziecięce. Metoda pedagogiki naukowej stosowana w wychowaniu najmłodszych dzieci*, brak tłum. (na podstawie wydania z 1913 roku), Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005, s. 77.

48 R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 228.

49 P. Mazur, *Sport i wychowanie...*, s. 27.

i siły witalne dziecka, nabywane przez swobodną aktywność fizyczną i zabiegi higieniczne z wykorzystaniem technik pracy szkolnej⁵⁰.

Miejsce i rola adaptacyjna aktywności fizycznej do życia w nowoczesnym społeczeństwie były przedmiotem zainteresowania amerykańskiego filozofa i pedagoga Johna Deweya (1859–1952). Działania wychowawcze utożsamiał on z wyzwaniem zdolności indywidualnych – opartych na doświadczeniu i zainteresowaniach dziecka, dających możliwości efektywnego działania w środowisku społecznym. Wysunął postulat przekształcenia szkoły w instytucję żywą, której podstawowym dążeniem miała być stymulacja wrodzonych zdolności i zainteresowań dzieci, wzbogacanie ich doświadczeń i umiejętności rozwiązywania problemów oraz samodzielna praca. Wychowanie fizyczne realizowane w jego autorskiej szkole (The Laboratory School) miało charakter wyłącznie utylitarny, dominowało bowiem kształcenie sprawności przydatnych w przyszłej aktywności zawodowej dziecka. Dewey zdawał sobie sprawę, że czynnikiem dezintegrującym życie jednostek w nowoczesnym społeczeństwie jest dziedzictwo wynikające z naturalnej potrzeby ruchowej człowieka. Stąd też, w celu wyeliminowania niekorzystnych skutków wynikających z biernego trybu życia, proponował re-edukację fizyczną opartą na stosowaniu celowych ćwiczeń fizycznych, dających większe możliwości integracji sensoryczno-motorycznej z otoczeniem⁵¹.

Podsumowując przedstawione powyżej rozważania, warto podkreślić, że ewolucja poglądów dotycząca roli, funkcji i treści wychowania fizycznego oraz sportu przebiegała od koncepcji indywidualnego ćwiczenia ciała, przez koncepcję tworzenia atmosfery wychowawczej dzięki aktywności fizycznej, po zorganizowaną, oświatową koncepcję wychowania w dbałości o sprawność fizyczną i zdrowie.

Fakt interpretowania – przez wybitnych myślicieli minionych epok – aktywności fizycznej jako wartości pedagogicznej i edukacyjnej dowodzi, że dostrzegali również w wychowaniu fizycznym i sporcie ważny element życia społecznego, politycznego oraz kulturowego. Takie podejście było – jak na owe czasy – przykładem nowoczesnego rozumienia znaczenia wychowania fizycznego i sportu w procesie edukacji i kształtowania świadomych postaw życiowych młodego pokolenia. Dlatego wydaje się, że postulaty pedagogów i filozofów minionych epok w obszarze aktywności fizycznej oraz sportu przyczyniły się zarówno do stworzenia postępowych koncepcji w tej materii,

50 S. Sulisz, *Elementy koncepcji pedagogicznej Freineta w wychowaniu fizycznym*, „Życie Szkoły” 1996, nr 8, s. 460–463; B. Prekiel, *Elementy koncepcji Freineta w rozwijaniu świadomego stosunku dzieci do własnego ciała*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1996, nr 4, s. 79–80.

51 E. Chudoba, *Estetyczny wymiar życia w filozofii Johna Deweya*, praca doktorska, Kraków 2015, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/42586/Chudoba_Estetyczny_wymiar_zycia_w_filozofii_Johna_Deweya_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 1.01.2018). Zob. A. Kaźmierczak, *Physical education and sport...*, s. 281–292.

jak i stały się źródłem twórczej inspiracji nie tylko w zakresie szeroko pojętej kultury fizycznej, lecz także znalazły uznanie we współczesnej teorii i praktyce pedagogicznej.

1.2. KALOKAGATHIA – WYCHOWAWCZY MODEL IGRZYSK STAROŻYTNEJ GRECJI

Niezwykłe cenne dziedzictwo w postaci igrzysk sportowych pozostawiła współczesnej cywilizacji starożytna Grecja. Ideały antycznej Hellady – będące kamieniem węgielnym kultury europejskiej – towarzyszyły wielkim igrzyskom organizowanym przez liczne wieki w Olimpii.

Współczesny sport, wywodzący się z greckiej kultury antycznej, w aksjologicznych dążeniach nieustannie odwołuje się do kalokagathii, czyli ideału łączącego prawdę, dobro i piękno. Według Wernera Jaegera język grecki potocznie łączył ze sobą wymienione przymioty:

określając jako najwyższą arete człowieka to, aby „być dobrym i pięknym” (kalokagathia). Mówiąc o tej piękności i o tym dobru, które składają się na istotę oglądanej w czystej postaci kalokagathii, docieramy do najwyższej zasady wszelkiego ludzkiego chcenia i działania, do jego ostatecznej przyczyny, działającej z nieuniknioną koniecznością, a będącej równocześnie powodem wszystkiego, co się dzieje w naturze⁵².

Pojęcie *kalokagathii* było użyteczne w przypadku określenia przynależności do wyższej klasy społecznej ludzi wykształconych o ponadprzeciętnym poziomie wiedzy i kultury osobistej oraz ukazania osób wykazujących niekwestionowany poziom moralny i znaczne wartości etyczne. Ponadto w kontekście militarnym termin ten odnosił się do wyrażenia określającego dzielnego żołnierza, natomiast w kontekście estetycznym oznaczał piękno fizyczne⁵³.

Słowo *kalokagathia* jest kompozycją dwóch greckich słów *καλός* και *αγαθός*, czyli *piękny* i *dobry*. Piękno odnosiło się do przymiotów ciała, natomiast dobro – do doskonałości intelektualnej i moralnej człowieka. Słowo to stanowiło główny termin helleńskiej kultury oraz greckiej i chrześcijańskiej paidei, datując swoje początki na czasy Homera:

tam bowiem po raz pierwszy pojawia się połączenie piękna i dobra (*Iliada*, XXIV, 52), później widzimy je u Solona (fr. 39–40), a także Tukidydesa (VIII, 48, 6). Ale niewątpliwie taką pełną teorię znajdujemy dopiero u Platona i Arystotelesa⁵⁴.

52 W. Jaeger, *Paideia*, tłum. M. Plezia, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1964, s. 242.

53 R. Turasiewicz, *Studia nad pojęciem „kalos kagathos”*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wydawnictwo UJ, Warszawa–Kraków 1980, s. 7.

54 P. Jaroszyński, *Kalokagathia*, „Człowiek w Kulturze” 1994, nr 2, s. 31–42.

Antyczni myśliciele w kalokagatii upatrywali systemu zabiegów wychowawczych, które w swoistym dążeniu do doskonałości prowadziły do pełnego, wszechstronnego wykształcenia człowieka, czyli harmonijnej symbiozy pięknego i wyćwiczonego ciała z doskonale wykształconym umysłem i dobrymi stronami moralnej osobowości (skromnością, umiarkowaniem, szacunkiem dla innych, powściągliwością w postawie i gestach)⁵⁵. Znamienny wydaje się fakt, że połączenie tych dwóch wyrażań – *kalos* i *aghatos* – pojawia się w eposie *Iliada* Homera przy okazji opisu królewicza korynckiego Bellerofonta, wysławiającego jego urodę i męstwo jako dary ofiarowane przez bogów⁵⁶.

W helleńskim modelu wychowania zespolenie doskonałości moralnej z walecznością i szlachetnością podczas walki, w czasie której obywatel mógł oddać życie dla chwały i honoru, określano greckim terminem *arete* (dzielność, cnota). Arete była podstawowym i nierozłącznym elementem pedagogiki greckiej (*paidei*), która obejmowała zarówno ćwiczenia fizyczne, jak i wykształcenie muzyczne (śpiew, taniec), naukę pisania oraz czytania.

Grecy byli przekonani, że możliwe jest kształtowanie ciała zgodnie z ich zamierzeniami i wyznaczonym ideałem. W helleńskiej doktrynie człowiek mógł walczyć z cielesną niedoskonałością dzięki dobrze zaplanowanemu treningowi, odwadze i wytrwałości w działaniu. Zamiłowanie do uprawiania sportów było jednym z podstawowych atrybutów greckiego stylu życia. W rejonach, gdzie dominowała ta ideologia, pojawiały się stadiony, gimnazjony czy urządzenia do ćwiczeń sportowych, które zarządzane były przez nauczycieli (zwanych *pajdotrybami*) w odpowiednim stopniu przygotowanych do wykonywania tej powszechnej działalności. Pajdotryba był nie tylko nauczycielem-trenerem, mającym rozległą wiedzę na temat metodyki nauczania ruchów, higieny i medycyny, lecz także z powodzeniem realizował zadania ogólnowychowawcze⁵⁷. W takich okolicznościach aktywność fizyczna stała się ważnym elementem filozofii wychowania w twórczości greckich myślicieli, którzy w ramach *paidei* doceniali znaczenie sportu w dążeniu do pełnego rozwoju obywateli. Mądrość jako owoc intelektualnych i moralnych wartości oraz piękno będące wynikiem trudnego i bolesnego wysiłku fizycznego stały się równoległymi, komplementarnymi cechami charakteryzującymi człowieka zanego i szlachetnego⁵⁸.

Obejmująca wychowanie i ogólne wykształcenie *paideia* była ważnym czynnikiem uznawanym za warunek przynależności do kalokagatii, do której

55 M. Kazimierczak, *O przedmiocie i zadaniach filozofii sportu*, „Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu” 2004, z. 53, s. 3–14. Zob. A. Kaźmierczak, *Hellenic model of education and its axioms in modern sport*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 10, s. 501–509.

56 R. Turasiewicz, *dz. cyt.*, s. 15.

57 S. Wołoszyn, *Olimpizm a wychowanie*, „Almanach PKOl, PAOl” 1989–1990, s. 103.

58 R. Bloch, A. Grieco, *Sports in the Ancient World*, „Diogenes” 1976, nr 24, s. 53.

– jako ideału równowagi ciała i ducha – miał dążyć świadomy obywatel. Zatem w osiągnięciu kalokagatii niezbędna była paideia odnosząca się nie tylko do wartości kulturowych, lecz także pedagogicznych.

Termin *arete* ulegał określonym zmianom semantycznym na przestrzeni historycznego rozwoju. W twórczości Homera oznaczał uniwersalny charakter wartości, które były przedmiotem powszechnego zainteresowania w wymiarze piękna fizycznego, szybkości, mądrości, sprawności militarnej lub sportowej, a ponadto był synonimem wszelkiej pomyślności i sukcesu ofiarowanego przez bogów. Najwyższe uznanie wzbudzała wszelka sprawność, natomiast szczególnie zniechęcały i odpychały jakiegokolwiek niedołęstwo i nieporadność⁵⁹.

W archaicznej Grecji *arete* u człowieka szlachetnie urodzonego oznaczało przymioty ciała (siłę i zręczność) oraz charakteru (męstwo) na polu walki. Jednak zalety te mogły przejawiać się także w walce sportowej – w postaci szlachetnych zmagani i symbolicznych asygnat własnej doskonałości. Zatem sport w owych czasach – pisał na ten temat Zbigniew Krawczyk – był naturalnym przedłużeniem agonu wojny podczas pokojowej rywalizacji w zawodach sportowych, konkursach muzycznych lub literackich. Dlatego też pokój boży (*ekecheiria*) stał się wartością nadrzędną dla istnienia sportu jako zjawiska społecznie użytecznego⁶⁰.

Analogicznie cechą greckiej paidei, zmieniającej się pod wpływem zmian społecznych i myśli filozoficznej, stał się ideał człowieka odznaczającego się najwyższą doskonałością fizyczną i duchową – kalokagatią. Ponadczasowy duch greckiego ideału kalokagatii nawiązywał zapewne do antycznej myśli humanistycznej, czyli kształtowania właściwych postaw społecznych wraz z autentycznym formowaniem człowieczeństwa rozumianym jako dążenie do doskonałości. „To rozumne i stałe dążenie do tego, co najlepsze (cecha łączona pierwotnie z arystokracją) określano mianem *kalokagatii* (piękno i dobro); w luźnym tłumaczeniu oznaczało to tyle, co angielski termin *gentleman*”⁶¹.

Termin *kalokagatia* występował w szerokim zakresie semantycznym jako pojęcie o zabarwieniu aksjologicznym lub pojęcie z ogólnie przyjętej terminologii politycznej. Aktualnie w obliczu jego wieloznaczności nie zawsze udaje się dokonać jego właściwej interpretacji z uwagi na możliwość występowania tego terminu w wielu kontekstach. W tym względzie Romuald Turasiewicz wskazuje, że w wielu wypadkach nie ma przekonania, czy w kalokagatii aspekt moralny, cielesny czy społeczno-polityczny są nadrzędne, czy też występują wspólnie w określonych warunkach⁶². Widocznym przykładem

59 R. Turasiewicz, *dz. cyt.*, s. 13.

60 Z. Krawczyk, *Kategorie etyki sportu*, „Kultura Fizyczna” 1993, nr 7–8, s. 1–3.

61 S. Litak, *dz. cyt.*, s. 22. Zob. A. Kaźmierczak, *Hellenic model of education...*, s. 501–509.

62 R. Turasiewicz, *dz. cyt.*, s. 7.

tych wątpliwości jest powszechne przekonanie, że helleński ideał człowieka w świetle idealistycznej filozofii Platona oznaczał równorzędne traktowanie sfery cielesnej i psychicznej na drodze do uzyskania wewnętrznego ładu i porządku, czyli harmonii duszy. Na przewrotność tego dogmatu zwraca uwagę Bogdan J. Kunicki, dowodząc, że dominacja duszy – jako przejawu dobra i piękna – w wychowaniu jest bezwzględna i niezłomna, tak więc sprawne ciało nie stworzy duszy piękniejszej, ale piękna dusza może doskonalić stronę cielesną człowieka⁶³. Podobnie podkreśla Piotr Jaroszyński, uważając, że błędny wydaje się pogląd, iż kalokagatia wyraża przede wszystkim harmonię sfery cielesnej i duchowej, choć takie ujęcie zjawiska jest najczęściej opisywane w interpretacji encyklopedycznej i słownikowej. W jego przekonaniu twórcy antycznej filozofii twierdzili, że porządek moralny dominuje nad zmysłowym i estetycznym, natomiast porządek duchowy dominuje nad fizycznym⁶⁴.

Pojęcie *kalokagatii* zdefiniowane w jednym ze słowników filozofii oznacza arystokratyczny ideał wychowania helleńskiego łączący doskonałość fizyczną z cnotą duchową. Taki stan może osiągnąć jedynie obywatel doskonały (*aristos*), któremu jego piękno cielesne pozwala wyrazić i urzeczywistnić osobowość. Ideałowi kalokagatii towarzyszy pożyteczne spędzanie wolnego czasu, polegające na oddawaniu się ćwiczeniom sportowym, mającymi zarazem wpływ na moralną stronę osobowości⁶⁵. Natomiast ideał kalokagatii – według Łukasza Kurdybachy – był aliansem dawnego wychowania synów królewskich i śpiewaków. W oparciu o jego kanony każdy chłopiec mający arystokratyczne pochodzenie winien odznaczać się pięknem i sprawnością ciała, a także wykazywać cechy dawnego dzielnego rycerza, odpornego na trudy walki, wytwornego w każdym akcie ruchowym (*kalos*). Dobro (*agathos*) zaś powinien osiągać dzięki wykształceniu umysłowemu, moralnemu i muzycznemu, wzorowanemu na dawnej edukacji śpiewaków wędrownych, będącemu później przywilejem wszystkich wolnych Ateńczyków. Kalokagatia łączyła zalety doskonałego sportowca z cnotami gorliwego obywatela. Piękno identyfikowała ona z człowiekiem doskonale ukształtowanym fizycznie, wysportowanym uczestnikiem zawodów olimpijskich, prezentującym nienaganną budowę ciała, natomiast dobro kojarzyła z ideałem człowieka doskonałego pod względem moralnym i umysłowym⁶⁶. Z perspektywy etymologicznej Wojciech Lipoński zauważa, że *kalos kai agathos* dotyczy przymiotnikowego określenia cenionych cech osobowości, wynikających z ducha kalokagatii.

63 B. J. Kunicki, *Kultura...*

64 P. Jaroszyński, *Kalokagathía*, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/k/kalokagathia.pdf> (dostęp: 12.01.2018).

65 *Słownik filozofii*, red. A. Aduszkiewicz, Świat Książki, Warszawa 2004, s. 267.

66 Ł. Kurdybacha, *dz. cyt.*, s. 63.

Przymiotnik *kalos* oznaczał dosł. *piękny* i był synonimem przymiotów ciała osiągniętych m.in. przy pomocy ćwiczeń sportowych. Przymiotnik *agathos*, dosł. *dobry*, symbolizował zalety ducha, jak cnotę i szlachetność (*arete*) oraz umiarkowanie i powściągliwość osiąganę siłą woli (*sofrosyne*)⁶⁷.

Natomiast Józef Lipiec, wbrew odmiennym stwierdzeniom, określa ideał wychowania helleńskiego jako przejaw integralności rozumu, serca i ciała, czyli duchowej i fizycznej strony osobowości człowieka⁶⁸. W powszechnym rozumieniu piękno cielesne i dobro duchowe wyznaczały granice postępowania człowieka, odzwierciedlone przez rozważne i celowe nabywanie cnót etycznych w procesie poznawania rzeczywistości.

Człowiek, który dbał o sprawność fizyczną i duchowe wartości, zwane cnotami (np. powściągliwość [gr. *enkrateia*] jako umiejętność rozumnego panowania nad sobą) wkraczał w inną rzeczywistość – w krainę dobra, piękna, symetrii i harmonii⁶⁹.

Wyrazem zamiłowania Greków do idei kalokagatii i rywalizacji sportowej były igrzyska olimpijskie, które pozostawiły trwały ślad w wychowaniu wielu pokoleń na przestrzeni wieków. Zawody sportowe w antycznej Grecji były umiejętnie włączone w koncepcję ideału człowieka:

trójjedyna choreja zmagani sportowych, sztuki i religii przywracała człowiekowi jedność i harmonię, niosła z sobą oczyszczenie-katharsis i dlatego słusznie mówi się, że najpiękniejszym dziełem sztuki, jakie zbudował Grek, był człowiek⁷⁰.

Na pytanie, kiedy i jakie uwarunkowania towarzyszyły powstaniu starożytnych igrzysk, obecnie nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Znane z zapisów historycznych jest nazwisko pierwszego zwycięzcy olimpijskiego Koroibosa z Elidy, który w roku 776 p.n.e. zwyciężył w biegu krótkim (*dromos*) na dystansie jednego stadionu. Wówczas rok ten uznano za pierwszy rok kalendarza olimpijskiego, a czteroletni okres między igrzyskami stał się podstawą miary czasu historycznego. Praktykę datowania wydarzeń według olimpiad prawdopodobnie zapoczątkował grecki historyk Timajos, zmieniając miarę chronologii historycznej, jaką był przedtem rok zdobycia Troi (1184 p.n.e.).

67 W. Lipoński, *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1987, s. 142.

68 J. Lipiec, *Kalokagatia – szkice z filozofii sportu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1988, s. 7.

69 J. Kochel, *Wychowanie sportowe. Od kultury fizycznej do kultury spotkania*, <http://www.diecezja.opole.pl/attachments/article/3325/kochel.pdf> (dostęp: 1.02.2018).

70 H. Kiereś, dz. cyt., s. 165–180.

Przypuszczalnie zawody odbywały się już wiele lat wcześniej⁷¹, lecz nie miały tak powszechnego charakteru, jak organizowane w czasie największego rozkwitu kultury starogreckiej panhelleńskie igrzyska olimpijskie. Miały one charakter uroczystości religijnych ku czci bogów i odbywały się w Olimpii na Półwyspie Peloponeskim nad świętą rzeką Alfejos, w której zawodnicy składali ofiary i przysięgali walczyć zgodnie z regułami przed posągami Zeusa, autorstwa rzeźbiarza Fidiasza. By zapewnić wszystkim wolnym Grekom bezpieczny udział w igrzyskach, na czas ich trwania ustanawiano powszechny pokój (*ekecheiria*). Na mocy jego postanowień Olimpię uznawano za miasto boże, do którego z całej Grecji i greckich kolonii zawodnicy i widzowie mogli w wyznaczonym czasie niezagrożeni podróżować. Wejście z bronią do miasta było dozwolone pod warunkiem złożenia jej jako ofiary Zeusowi, pod którego opieką pozostawał każdy uczestnik igrzysk. Z tego względu żaden obywatel i żadne państwo nie miały prawa zerwać postanowień pokojowych pod rygorem surowych kar⁷². Podczas rozejmu ustanowionego na czas trwania igrzysk wyroki śmierci były zawieszane, a dla sprawców lekkich przestępstw ogłaszano amnestię. W ten sposób pokój olimpijski był nie tylko symbolem poszukiwania przez ludzi dobrej woli powszechnej zgody, lecz stał się także wymierną oznaką powszechnego szacunku i radości. O klasowym charakterze igrzysk helleńskich świadczył fakt, że prawo do udziału w zawodach mieli wyłącznie obywatele greccy, legitymujący się nienaganną opinią i niebędący w konflikcie z ustanowionym prawem. Antyczna tradycja zabraniała udziału w igrzyskach kobietom, włącznie z zakazem ich obecności w roli widzów. Wyjątek stanowiły wyścigi rydwanów, bowiem ich zwycięzca nie musiał brać bezpośredniego udziału w zawodach, ponieważ laur olimpijski zdobywali właściciele zaprzęgów, a w demokracji helleńskiej były nimi również kobiety⁷³. Nad prawidłowym przebiegiem igrzysk czuwali sędziowie (*hellanodikowie*), którzy sprawdzali pochodzenie zawodników, odbierali od nich przysięgę, a także orzekali o zwycięstwie i tym samym przyznawali nagrody⁷⁴. Igrzyska te, cieszące się olbrzymim poparciem społecznym, były nade wszystko przejawem wspólnoty narodowej plemion greckich, stając się dla nich świętością oraz możliwością

71 Wroczyński podaje: a) igrzyska pytyjskie odbywające się w Fokidzie na cześć Apollina, b) igrzyska nemejskie organizowane w Nemei (Arkadia) przy świątyni Zeusa Nemejskiego, c) igrzyska istmijskie organizowane ku czci Posejdona co cztery lata na Przesmyku Korynckim. R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 44.

72 Tamże, s. 45.

73 W. Minkiewicz, *Olimpijska gorączka*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań 1991, s. 7. Wroczyński opisywał odbywające się w Olimpii w cyklach czteroletnich igrzyska dla kobiet, zwane herajskimi – od imienia bogini Hery. Zwycięzczyni dekorowane były wienkami z gałązek oliwnych; R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 45.

74 W. Minkiewicz, *dz. cyt.*, s. 8.

ureczywistnienia marzeń i humanistycznych dążeń. Kult religijny wspólnie z zawodami sportowymi, a także konkursami artystycznymi (śpiew, muzyka, poezja) stanowiły dominujący element pojednania i pokojowego współistnienia obywateli w trakcie trwania *agones*. Program i czas trwania igrzysk ulegał periodycznym zmianom, a w szczytowej fazie rozwoju – według przekazu Plutarcha – helleńskie agony w roku 468 p.n.e. trwały pięć dni: pierwszego oddawano ofiary Zeusowi i zawodnicy składali przysięgę przed hellanodikami; drugiego chłopcy rywalizowali w biegu, dorośli zawodnicy zmagali się w zapasach i walce na pięści; trzeciego odbywały się konkurencje mężczyzn w biegu, skoku w dal oraz pankrationie; czwartego przeprowadzano wyścigi konne na hipodromie, pentatlon i bieg hoplitów, czyli wyścig uzbrojonych wojowników; piątego, ostatniego dnia, przypadającego na pełnię księżyca, honorowano zwycięzców (olimpioników)⁷⁵, którzy tuż po zakończeniu konkurencji dekorowani byli gałązkami palmowymi lub wełnianymi przepaskami na czoło, natomiast w dniu kończącym igrzyska dostawali wieńce z gałązek świętego krzewu oliwnego⁷⁶. Aktem kończącym igrzyska było złożenie bogom ofiar dziękczynnych. Fakt ten świadczy o tym, że podczas igrzysk olimpijskich w starożytnej Grecji wydarzenia religijne stanowiły najwyższą, a zarazem autoteliczną wartość. Wszyscy uczestnicy – sportowcy, artyści, zamożni widzowie – dawali świadectwo przestrzegania istniejących w kulturze helleńskiej norm postępowania. Zarówno agon sportowy, jak i ten odnoszący się do wybranych dziedzin sztuki, był przedmiotowo i aksjologicznie powiązany z etyką⁷⁷. W konkluzji dotyczącej charakteru helleńskiej agonistyki olimpijskiej Jerzy Kosiewicz – uwzględniając te przesłanki – akcentuje jej sportowy wymiar tak w kontekście kulturowych, jak i religijnych wartości:

rywalizacja z nią związana dotyczyła również sztuki, a więc nie tylko wykraçała poza sport, ale też – jak np. wskazane igrzyska ateńskie – nie miała ze współzawodnictwem sportowym nic wspólnego. [...] Sprawność, perfekcjonizm czy wysoka specjalizacja, dążenie do zwycięstwa, były także jednym ze środków służących do ekspozycji uczuć sakralnych⁷⁸.

Oczywiście, pewnego rodzaju uproszczeniem byłoby twierdzenie, że program zawodów sportowych podczas igrzysk ery starożytnej był wyłącznie szlachetnym teatrem rywalizacji sportowej reprezentantów poszczególnych państw, miast i regionów helleńskich. W tym kontekście Lipiec sądzi, że

75 *Olimpionik* (gr.) – w starożytnej Grecji zdobywca lauru olimpijskiego; zyskanie tego miana wiązało się z największymi zaszczytami i okrywało sławą ród i miasto nagrodzonego.

76 W. Minkiewicz, *dz. cyt.*, s. 8.

77 J. Kosiewicz, *Czy igrzyska olimpijskie są czymś więcej niż sportem?*, „Ido – Ruch dla Kultury” 2008, t. 8, s. 187–195.

78 Tamże, s. 188. Zob. A. Kaźmierczak, *Hellenic model of education...*, s. 501–509.

odbywały się one w celu „manifestowania ich gotowości militarnej, czego dobitnym wyrazem był sam dobór konkurencji, nie mówiąc o wcale nierzadkich wtedy taktycznych sposobach łamania reguł rycerskiej gry”⁷⁹.

Igrzyska starogreckie, pomimo utraty przez Grecję niepodległości i wielu odstępstw od humanistycznej tradycji, przetrwały do końca IV wieku n.e. Dopiero w 393 roku n.e. cesarz rzymski Teodozjusz I, żarliwy chrześcijanin, zakazał ich organizowania jako przejawu „pogańskich” praktyk. Ostatnie igrzyska odbyły się w Antiochii w 508 roku n.e., dopiero piętnaście wieków później mając doczekać się zasłużonej reaktywacji za sprawą Pierre’a de Coubertina – humanisty i poety, a także działacza społecznego i pedagoga, wizjonera oraz człowieka praktycznego, który zmienił obraz i dzieje nowożytnego świata⁸⁰. Twórca nowożytnych igrzysk olimpijskich, korzystając z doktryny świata starożytnego, wierzył w osobotwórczą moc aktywności sportowej. Na wzór greckiej agonistyki preferował dążenie do doskonałości fizycznej i moralnej dzięki wypróbowanym środkom oddziaływania dydaktycznego, do których zaliczał własny wysiłek, wytrwałość, szlachetne współzawodnictwo i wysoką aktywność wychowanka⁸¹. W trakcie przemówienia wygłoszonego na Kongresie Paryskim w 1894 roku stwierdził, że dziedzictwo greckie jest tak bogate, że:

ci wszyscy, którzy w nowoczesnym naszym świecie pojęli choćby jedną stronę wartości ćwiczeń fizycznych, mogą słusznie powoływać się na Grecję, ta bowiem pojmowała je wszystkie. Jedni widzieli w ćwiczeniach zaprawę do obrony ojczyzny, inni dążenie do piękna cielesnego i zdrowia przez łagodną harmonię duszy i ciała; jeszcze inni wreszcie szukanie zdrowego upojenia krwi, które nazwano radością życia, a tego uczucia nie doznaje się nigdy tak mocno i cudownie jak wśród ćwiczenia ciała⁸².

Warto podkreślić, że współczesny sport olimpijski, w znacznej mierze odwołujący się do swych źródeł antycznych i moralnych walorów kalokagatii, nieustannie dąży do globalnego usankcjonowania swoich wartości w społecznej rzeczywistości. W okresie zaostrzających się konfliktów i napięć międzynarodowych igrzyska sportowe, grupujące w pokojowej rywalizacji zawodników różnych krajów i kontynentów, stanowić miały płaszczyznę porozumienia, wzajemnego poznania, rozwiązywania konfliktów i współpracy. Uniwersalny potencjał, mieszczący się w helleńskiej idei *kalos kai agathos*

79 J. Lipiec, *dz. cyt.*, s. 73–74.

80 T. Daszkiewicz, K. Zuchora, *Pierre de Coubertin. Etiudy olimpijskie o nadziei i pięknie*, Spółka Wydawnicza Heliodor, Warszawa 2001, s. 5.

81 A. Cichosz, *Idee olimpizmu w ponadczasowym przesłaniu Pierre’a de Coubertina*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2011, nr 3, s. 171–181.

82 P. Coubertin, *U źródeł nowożytnego olimpizmu*, tłum. J. Mańkowska, wybór i oprac. K. Hądzalek, „Studia Humanistyczne (AWF Kraków)” 2012, nr 12, s. 7–15.

sprawa, że stanowi on ważny kanon integralnego rozwoju człowieka. Ze względu na jego nieprzedawnione wartości i dorobek pedagogiczny – nadal warto go eksponować we współczesnych naukach o wychowaniu, ze szczególnym wskazaniem na praktykę wychowawczą w aktywności sportowej⁸³.

1.3. WYCHOWANIE FIZYCZNE I SPORT W POLSKIEJ MYŚLI PEDAGOGICZNEJ

Postulaty pedagogów epoki odrodzenia i oświecenia w obszarze aktywności fizycznej dzieci i młodzieży na czele z postanowieniami Komisji Edukacji Narodowej (KEN) przyczyniły się do ewolucji teorii i praktyki wychowania fizycznego w XIX i XX stuleciu, stając się zarazem źródłem twórczej inspiracji dla kolejnych pokoleń polskich pedagogów. Niemal sto lat wcześniej postępową myśl w tym zakresie prezentował Sebastian Petrycy (1554–1626) z Pilzna, który pod wpływem dzieł Arystotelesa propagował ideę równoległego ćwiczenia umysłu i ciała ze szczególnym wskazaniem na dbałość o higienę i zdrowie. Oryginalne zalecenia na temat wychowania fizycznego chłopców opisał w *Przydatkach*, stanowiących jego własne komentarze do tłumaczonych na język polski dzieł filozofa. Nie ograniczając się w tej dziedzinie do myśli sofistów greckich, jako doświadczony lekarz zalecał rodzicom i wychowawcom racjonalne żywienie, stosowanie odpowiedniej odzieży oraz nieustanną troskę o rozwój fizyczny dziecka⁸⁴. Ćwiczenia fizyczne postulował wprowadzać od najmłodszych lat:

przy czym zalecał głównie grę w piłkę, rzucanie do celu oraz strzelanie z łuku i ze strzelby. Ćwiczenia starszych chłopców miały z jednej strony stanowić rozrywkę w zajęciach umysłowych, z drugiej zaś przygotowywać do służby wojskowej⁸⁵.

Koncepcja aktywności fizycznej autorstwa Petrycego uwzględniała długie spacerowanie, grę w piłkę, różne rodzaje skoków, ćwiczenia w rzucaniu kamieniami i naukę pływania. W swoich opracowaniach zwraca on uwagę na to, że ćwiczenia te powinny być jednak prowadzone z dużym umiarkowaniem, by nie powodowały przemęczenia fizycznego i psychicznego organizmu⁸⁶. Petrycy, wierny ideałom Arystotelesa, wyraźnie podkreślał, że aktywność fizyczna

83 J. Sprutta, *Idea kalokagatii w starogreckim wychowaniu*, „Nauczyciel i Szkoła” 2007, nr 3–4, s. 13–20.

84 K. Śleziński, *Sebastiana Petrycego filozofia wychowania*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2012, nr 1, s. 135–153.

85 Ł. Kurdybacha, *dz. cyt.*, s. 447.

86 Petrycy, rozważając rolę aktywności fizycznej, dokonał klasyfikacji jej funkcji, wyróżniając: medyczną – dla zdrowia, praktyczną – dla usprawnienia fizycznego, polityczną – dla służby wojskowej, estetyczną – dla dorodności człowieka. M. Ordyłowski, *dz. cyt.*, s. 105.

nie powinna stanowić celu samego w sobie⁸⁷, lecz mieć na uwadze potrzeby kształcenia umysłu i wychowania moralnego. Warto podkreślić, że jego rady i wskazania skierowane do rodziców i wychowawców często wykraczały poza współczesną myśl pedagogiczną⁸⁸.

Ważnym ośrodkiem propagującym nowoczesne koncepcje pedagogiczne w dziedzinie wychowania fizycznego – wnoszącym istotny wkład do rozwoju kultury fizycznej współczesnej Europy – była reformatorska działalność Komisji Edukacji Narodowej⁸⁹. Warto podkreślić, że jeszcze przed jej powstaniem pedagog, reformator szkolnictwa ks. Stanisław Konarski (1700–1773) wprowadził ćwiczenia fizyczne i zabiegi higieniczne do programu Collegium Nobilium, którego głównym celem było wychowanie „uczciwego człowieka i dobrego obywatela”⁹⁰. Istotność aktywności fizycznej w procesie wychowania podnosili w swoich dziełach twórcy i działacze KEN: Adolf Kamiński w dziele *Edukacja obywatelska* (1774), Antoni Popławski w projekcie *O rozporządzeniu i wydokształceniu edukacji obywatelskiej* (1774) oraz pionier założeń higieny szkolnej Grzegorz Piramowicz, który w drugiej części studium pedagogicznego *O powinnościach nauczyciela* (1787) wypowiedział się na temat wychowania fizycznego młodego pokolenia. Komisja – jak zauważa Kajetan Hądzelek – usankcjonowała wysoką rangę edukacji fizycznej w systemie oświaty szkolnej, wyznaczając jej cele i funkcje, zadania dla nauczycieli i rodziców oraz kreśląc zarys pożądanych form aktywności fizycznej w środowisku szkolnym i pozaszkolnym:

za wzmagającym się wiekiem i wzrostem dziecięcia pomnażać w nim należy rzeźkość, szykowność i siłę, dając mu wolność biegania i skakania, wprawiając go, bez zbytniego silenia, w okazywanie i nabywanie mocy, przez gry trudniejsze, gonitwy, jeżdżenia na koniu męzczyzn, ugadzenie pociskami i innym tego rodzaju ćwiczeniom⁹¹.

O wysokiej pozycji aktywności fizycznej w sferze doświadczeń pedagogicznych i jej związku z wychowaniem moralnym można przeczytać w Ustawach

87 Ł. Kurdybacha, *dz. cyt.*, s. 447. Zob. A. Kaźmierczak, *Thoughts on physical education in the scientific creativity of Polish pedagogues and physicians of the modern era (1492–1918)*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017, t. 7, nr 12, s. 853–861.

88 Renesansowe koncepcje wychowania fizycznego w Polsce prezentowali w swojej twórczości także Łukasz Górnicki (*Dworzanin polski*, 1566) i Wojciech Oczko (*O różnych przypadłościach ciała ludzkiego*, 1581). R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 77–78.

89 K. Hądzelek, *Aktualność...*, s. 4–7.

90 S. Litak, *dz. cyt.*, s. 219.

91 Cyt. za: K. Hądzelek, *Aktualność...*, s. 5; A. Smolińska, *Wzorzec osobowy nauczyciela w poglądach Grzegorza Piramowicza*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2008, nr 7, s. 307.

Komisji Edukacji Narodowej⁹² z 1783 roku w rozdziale XXV zatytułowanym *Edukacja fizyczna*:

Związek i zjednoczenie najściślejsze duszy z ciałem gruntuje istotną potrzebę i okazuje również ścisły związek edukacji fizycznej z edukacją moralną. Nie można być szczęśliwym, nie można nabierać oświecenia umysłu, dzielności duszy, łatwości w używaniu jej władz, zdatności i zręczności w wykonywaniu obowiązków swego stanu – bez mocnego i trwałego złożenia ciała; zdrowie zaś, czerstwość, moc zmysłów i sił od pierwszego wychowania w niemowlęctwie, od sposobu życia w młodzieńczym wieku niechybnie zawisły⁹³.

W ostatnich zdaniach XXV Ustawy wyraźnie podkreślono aksjomat o miejscu aktywności fizycznej w wychowaniu: „Tak nierozdzielny idąc związkiem, edukacja moralna z edukacją fizyczną będą zdolne dać społeczności cnotliwego człowieka, Ojczyźnie dobrego Obywatela”⁹⁴.

Naturalną konsekwencją poglądów wychowawczych KEN jest rozprawa Śniadeckiego *Uwagi o fizycznym wychowaniu dzieci* opublikowana po raz pierwszy w 1805 roku w „Dzienniku Wileńskim”⁹⁵. Jędrzej Śniadecki (1768–1838) jako świadomy swojej społecznej roli pedagog, treści wychowania fizycznego ujął w zwarty system reguł i wskazówek pedagogicznych przepełnionych humanistyczną myślą, głosząc jednocześnie ideę pełnego, harmonijnego rozwoju wszystkich sił duchowych i fizycznych⁹⁶. W swoim dziele wskazał on zasadnicze prawa rządzące procesem fizycznego i psychicznego rozwoju człowieka, a także w sposób naukowy wykazał zalety aktywności fizycznej w procesie wychowania młodego pokolenia. Do nadrzędnych elementów wychowania Śniadecki zaliczył: umiar, swobodę w wychowaniu (w określonych formach), naukę przez zabawę i harmonię (równowagę), opisaną następującymi słowami:

92 Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane – stały się prawem szkolnym obowiązującym w Rzeczypospolitej Obojga Narodów do 1790 roku.

93 Cyt. za: S. Wołoszyn, *Źródła...*, s. 665.

94 Cyt. za: K. Hądzelek, *Aktualność...*, s. 5.

95 J. Śniadecki, *O fizycznym wychowaniu dzieci*, Wydawnictwo AWF, Kraków 1990; R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 111.

96 K. Zuchora, *Co nam dał Jędrzej Śniadecki. W 200. rocznicę wydania rozprawy „O fizycznym wychowaniu dzieci”*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 10, s. 8–10. Autor, dokonując analizy myśli zawartych w dziele Śniadeckiego, zestawiał je w dekalog wychowawczy, zgodnie z którym wychowanie: 1) ma charakter pracy twórczej, 2) obejmuje całego człowieka, 3) zawsze odnosi się do określonego etapu rozwoju, 4) przebiega w ścisłym związku ze środowiskiem, 5) jednostronne ma niekorzystne skutki w kształtowaniu osobowości człowieka, 6) ma za cel człowieka wszechstronnie rozwiniętego, 7) fizyczne rozpoczyna się w momencie poczęcia dziecka, 8) fizyczne jest koniecznością biologiczną i powinnością społeczną, 9) jest procesem indywidualnym, 10) najgłębszy sens ukrywa w zabawie.

cała tajemnica dobrego wychowania na tym zależy, ażeby i ciało, i umysł doskonale wykształcić, ażeby przyzwoitą pomiędzy nimi równowagę utrzymać, ażeby uprawy żadnej władzy nie zaniedbać, ale żadnej nie pozwalać wygórować zbyt znacznie i bujać z krzywdą i uszczerbkiem drugim⁹⁷.

W myśl jego koncepcji zdrowie jest wartością nadrzędną w rozwoju dziecka, natomiast wychowanie fizyczne – realizowane przez zabawę i ćwiczenia fizyczne – stanowi centralny punkt procesu edukacji, doskonaląc ucznia fizycznie, umysłowo i moralnie. Wielu badaczy twórczości Śniadeckiego przypisuje mu pionierskie działania w zakresie pedagogiki inkluzyjnej. Uogólnieniem jego przemyśleń na temat „kalectwa i niedołączności” była świadomość, że „dusza nie podpada kalectwu, a niedołączność i kalectwo umysłu, chociaż nam codziennie podpadają pod oczy, zdarzają się nawet w najpiękniejszym ciele, a co gorsza, są niekiedy dziełem samych filozoficznych wychowawców”⁹⁸.

Jak podkreśla Tadeusz Maszczak, opowiadając się za powszechnością wychowania fizycznego, Śniadecki nie pominął w swojej pedagogicznej twórczości osób, wobec których „natura zawiodła”, czyli dzieci specjalnej troski. Potwierdzeniem tego jest jego postulat: „wychowanie fizyczne, ułożone dla szczęścia człowieka, powinno być takie, aby każdy mógł z niego korzystać”⁹⁹.

Z pewnością w swoich poglądach pedagogicznych Śniadecki nie przejawiał tak liberalnych przekonań, jak Rousseau, przekonując, że szkodliwa jest zarówno nadmierna troskliwość i opiekuńczość, jak i zupełna beztroska rodziców i wychowawców w naturalnym wychowaniu. Oddany zasadzie umiaru, również nie w pełni zgadzał się z programem hartowania dziecka stworzonym przez Locke’a, zalecając w tym przypadku umiar w tzw. twardym wychowaniu¹⁰⁰. Warto podkreślić, że *Uwagi o fizycznym wychowaniu dzieci* – przepełnione ponadczasową mądrością – miały konstytutywne znaczenie dla teorii wychowania fizycznego, której założenia zostały wdrożone do oryginalnego modelu dydaktyczno-wychowawczego, realizowanego przez Tadeusza Czackiego w Liceum Krzemienieckim (1805–1831). Program zajęć fizycznych dla wszystkich poziomów kształcenia Gimnazjum Wołyńskiego (pierwotna nazwa Liceum) opracował działacz KEN, reformator Akademii Krakowskiej Hugo Kołłątaj (1750–1812).

Duże zainteresowanie problemami profilaktyki zdrowotnej, uwarunkowanej zdobyciem i utrzymaniem dużej sprawności fizycznej, wykazywał

97 J. Śniadecki, *dz. cyt.*, s. 87. Zob. A. Kaźmierczak, *Thoughts on physical education...*, s. 853–861.

98 J. Śniadecki, *dz. cyt.*, s. 14.

99 Tamże, s. 12; T. Maszczak, *Kultura fizyczna jako obszar edukacji inkluzyjnej niepełnosprawnych*, „Lider” 2009, nr 12, s. 15–16.

100 M. Demel, *O dwóch sposobach czytania Śniadeckiego*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 8–9, s. 4–7.

ceniony chirurg Ludwik Bierkowski (1801–1860). Krytycznej ocenie poziomu wychowania fizycznego dzieci i młodzieży – będącej motywacją do założenia w Krakowie Szkoły Gimnastycznej – dał wyraz w tezach zawartych w broszurze *Kilka słów o ważności, potrzebie i użytku gimnastyki*. Już w pierwszych wierszach poradnika stwierdzał, że postęp cywilizacyjny społeczeństw bezzasadnie przedkłada kształcenie umysłu nad edukację fizyczną młodego pokolenia. Bierkowski przekonywał, że sprawność fizyczna jest cenną wartością, umożliwiającą przezwyciężenie wielu problemów i niebezpieczeństw życiowych¹⁰¹.

W drugiej połowie XIX wieku można zauważyć wzmożoną działalność publicystyczną zajmującą się wychowaniem fizycznym, z oryginalnymi interpretacjami naukowymi. Polska myśl teoretyczna w tym zakresie przejawiała się pod zaborami głównie w rozprawach oraz publikacjach pedagogicznych i medycznych, prezentowanych na łamach specjalistycznych czasopism lub kongresach pedagogicznych¹⁰². Do grupy wybitnych przedstawicieli myśli o roli aktywności fizycznej w procesie wychowania można zaliczyć filozofa i pedagoga Bronisława Trentowskiego (1808–1869), który w dziele *Chowania, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży* wypracował samodzielną teorię pedagogiczną, przejawiając dużą tolerancję i zrozumienie dla ćwiczeń fizycznych. Ciało wychowanka jest najwyższą wartością jego egzystencji – twierdził – stąd też zalecał dbałość o zdrowie, troskę o piękno ciała i sprawność fizyczną, albowiem to zalety aprobowane w każdej kulturze. Podkreślał przymioty zabaw dziecięcych na świeżym powietrzu, wyróżniając wychowanie fizyczne jako wartość kształcącą umysł dziecka, ze szczególnym wskazaniem doskonalenia zmysłów, wyobraźni i sił twórczych¹⁰³.

Należy także wspomnieć o działaczu oświatowym Ewaryście Estkowskim (1820–1856), przedstawicielu oświaty ludu, który na łamach czasopisma „Szkoła Polska” odnosił się do wychowania fizycznego jako integralnego składnika programu szkoły ludowej, czy też Stanisławie Karpowiczu (1864–1921) i jego rozprawie zatytułowanej *Zabawy i gry jako czynnik wychowawczy*, odzwierciedlającej innowacyjne trendy wychowania fizycznego tamtych czasów¹⁰⁴.

101 R. Gryglewski, W. M. Nowakowska-Zamachowska, *Ludwik Bierkowski jako propagator i organizator wychowania fizycznego dzieci i młodzieży*, „Medycyna Sportowa” 2015, t. 31, nr 2, s. 117.

102 M. Rotkiewicz, K. Hądzelek, *Problematyka wychowania fizycznego na zjazdach nauczycielskich i kongresach pedagogicznych*, w: *Ku tożsamości pedagogiki kultury fizycznej*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo PTNKE, Warszawa 1993, s. 7.

103 K. Poznański, dz. cyt., s. 242.

104 M. Rotkiewicz, K. Hądzelek, dz. cyt., s. 9; R. Wroczyński, dz. cyt., s. 230.

Prekursorką instytucjonalnego wychowania małych dzieci była Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa¹⁰⁵ (1858–1944), autorka pracy *Gimnastyka dla dzieci od lat 4-ch do 9-ciu*, która wskazywała na konieczność realizowania zorganizowanej aktywności fizycznej małego dziecka. W swojej twórczości pedagogicznej – wzorując się na systemie edukacyjnym Fröbela – zainteresowała się możliwością przeprowadzania zabaw i ćwiczeń ruchowych dla dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego. Warto podkreślić, że we własnym prywatnym przedszkolu wdrożyła autorski program wszechstronnego rozwoju dziecka, którego wyrazistym akcentem były właśnie ćwiczenia ruchowe, gry i zabawy¹⁰⁶.

Zagadnienia związane ze zdrowotną funkcją wychowania fizycznego uwzględnił w swoim dorobku Jan W. Dawid (1859–1914), który na łamach „Przeglądu Pedagogicznego”, w dziale *Poradnik wychowawczy*, odpowiadając na pytania czytelników, zalecał naturalne formy aktywności fizycznej w grupie rówieśników¹⁰⁷:

Dosyć będzie dać dziewczynce dosyć swobody ruchów, pozwolić jej biegać, skakać przez sznur, zachęcić i nauczyć gry w piłkę, skakania w takt muzyki itp. Systematyczne ćwiczenia rąk, nóg itp. dopuszczone być mogą dla dzieci w gromadzie, dla dziecka pojedynczego stanowiłyby nieznośny a zbyteczny przymus, nie mniejszy, jak przy uczeniu abecadła lub gam muzycznych. Najlepiej jak dziecko żyjące w warunkach normalnych, uprawia gimnastykę, tak jak pan Jourdain mówił prozą – nie wiedząc o tym, a więc w naturalnych grach i zabawach¹⁰⁸.

Niekorzystne w wielu obszarach rozwoju człowieka dynamiczne zmiany społeczno-gospodarcze w Europie końca XIX wieku ujawniły niepokojące zjawiska natury zdrowotnej i zainicjowały wzmożone działania środowisk lekarskich oraz pedagogicznych na rzecz zdrowia dzieci i młodzieży. Wyrazem tych aktywności było propagowanie szeroko rozumianej higieny i wychowania fizycznego w artykułach publikowanych w czasopiśmie, a także na kongresach i sympozjach o tematyce medycznej. W tych warunkach doniosłą rolę

105 Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej przez cały okres pracy przyświecały słowa Fröbela: „Żyjmy dla dzieci!”.

106 B. Moraczewska, *Prekursorka instytucjonalnego wychowania małych dzieci w Polsce – Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2015, t. 12, s. 219.

107 Autor opisał zagadnienie swobodnej aktywności fizycznej dziecka również w artykułach *Publiczne place do zabaw dla dzieci* i *Gry na otwartym powietrzu* („Przegląd Pedagogiczny” 1890, nr 12, nr 14).

108 Cyt. za: M. Perkowska, *Jan Władysław Dawid i jego koncepcja zdrowia dziecka*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2015, t. 14, nr 1, s. 11–25. Zob. A. Kaźmierczak, *Thoughts on physical education...*, s. 853–861.

w promowaniu aktywności fizycznej wśród młodego pokolenia Polaków odegrało Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, założone we Lwowie w 1867 roku. W niezliczonych działaniach na rzecz promocji zdrowego stylu życia, myślą przewodnią towarzystwa była łacińska sentencja rzymskiego poety Juwenalisa: *mens sana in corpore sano*. Statut działającego pod zaborami towarzystwa przewidywał organizowanie pokazów gimnastycznych, wycieczek krajoznawczych, prezentację letnich i zimowych dyscyplin sportowych oraz realizację zajęć kulturalno-społecznych. Działalność organizacji dotyczyła również powoływania – tworzonych na wzór związków angielskich – elitarnych towarzystw sportowych (wioślarzy, kolarzy, cyklistów), które w późniejszych latach dynamicznych przeobrażeń społeczno-gospodarczych stawały się coraz liczniejsze w polskim społeczeństwie.

Korzyści i funkcje zdrowotne aktywności fizycznej popularyzował w licznych opracowaniach Edward Madeyski (1832–1906), teoretyk, pionier gimnastyki leczniczej. Jako pedagog, a zarazem autor pierwszego podręcznika gimnastyki szkolnej, reprezentował kierunek zdrowotno-higieniczny w wychowaniu fizycznym, będąc zwolennikiem tzw. gimnastyki racjonalnej. W swojej koncepcji badawczej analizował przede wszystkim zdrowotne i użytkowe walory gimnastyki, którą zalecał uprawiać w sposób intencjonalny, przy uwzględnieniu wpływu tej sfery oddziaływań na organizm czy w zależności od rodzaju wykonywanej pracy (lecznicza, rzemieślnicza, pożarna¹⁰⁹, wojskowa lub popisowa)¹¹⁰. W szkołach widział możliwość zastosowania szwedzkiej gimnastyki wychowawczej, jako sposobu na wszechstronne kształcenie ciała: „i rozwinięcie władz fizycznych i umysłowych jako to: zręczności, przytomności, siły i odwagi – zaprawianie do karności i zamięłowania porządku i utrzymanie czerstwości ciała i umysłu”¹¹¹.

Wśród przedstawicieli polskiego pozytywizmu, doceniających funkcje ćwiczeń fizycznych w programach szkolnych, na uwagę zasługuje działalność Adolfa Dygasińskiego (1839–1902), pisarza i zarazem pedagoga, zainteresowanego w największym stopniu metodyką nauczania, kształtowaniem uczuć w wychowaniu, nauczaniem religii, przyrody i wychowania fizycznego. Orędownik turystyki pieszej i rowerowej, pisarz Bolesław Prus (1847–1912) postulował reformę nauczania szkolnego, z wyraźnym wskazaniem na edukację

109 Czyli dotycząca, zdaniem autora, specyficznej sprawności fizycznej strażaków.

110 C. Michalski, *Prekursorzy wychowania fizycznego i sportu wśród lekarzy Lwowa i Krakowa w XIX i na początku XX wieku*, w: *Lviv. Misto – suspil'stvo – kul'tura*, t. 6: *Lviv – Krakiv: dialog mist v istoriĭnij retrospektiv*, red. O. Arkuši, M. Mudryj, *Lviv's'kij nacional'nij universitet imeni Ivana Franka*, Lviv 2007, s. 415; R. Wroczyński, dz. cyt., s. 234.

111 E. Madeyski, *Nauka gimnastyki szkolnej. Teoretyczny podręcznik dla uczniów i uczniów seminariów nauczycielskich, w szkołach ludowych, pospolitych i wydziałowych*, Seyfarth i Czajkowski, Lwów 1890, s. 66.

fizyczną ucznia. Stąd też widział potrzebę zorganizowania ogródków dziecięcych, w których określony system zabaw ruchowych wraz z ćwiczeniami gimnastycznymi i grą w piłkę, realizowanych na świeżym powietrzu, miał rozwijać fizyczny i psychiczny potencjał organizmu dziecka. Z kolei pedagog i publicysta Henryk Wernic (1829–1905) akcentuje w artykule zatytułowanym *Konieczna potrzeba zaprowadzenia ćwiczeń gimnastycznych w szkołach żeńskich* zasadność istnienia wychowania fizycznego i higienicznego w programach nauczania dziewcząt¹¹².

Wybitnym prekursorem rekreacji fizycznej – którego osiągnięcia pedagogiczne stały się naśladowanym w całej Europie modelem wychowawczo-zdrowotnym – był lekarz, naukowiec i działacz społeczny Henryk Jordan (1842–1907). Głównym celem jego systemu edukacyjnego było stworzenie optymalnych warunków dla rozwoju psychofizycznego dzieci i młodzieży. Jordan wskazywał na zdrowotną i wychowawczą rolę gier i zabaw na świeżym powietrzu, w otwartej przestrzeni, na słońcu i w wodzie, jako spontanicznego i naturalnego przejawu aktywności ruchowej wychowanków w środowisku pozaszkolnym. Prezentując swój referat *O zabawach młodzieży*, takimi słowami akcentował dwoistość (zdrowotno-rozwojową i wychowawczą) funkcji zabawy:

uczą one wytrwałości i cierpliwości, niezbędnych dla nabycia potrzebnej wprawy w grze, uczą skupienia myśli, by stosowną do działania chwilę upatrzeć, uczą rozwagi, panowania nad sobą, wykazując dowodnie, że poddawanie się bezmyślnie pierwszemu popędowi jak każda niedobrze rozważona czynność niepowodzenie sprowadza, a równocześnie przecież zmuszają do szybkiego orientowania się i do szybkiej decyzji; rozwijają samodzielność w działaniu, budzą popęd do czynu¹¹³.

Największym dziełem życia Jordana, które jednocześnie stało się symbolem jego działalności pedagogicznej, było utworzenie w 1889 roku w Krakowie terenu rekreacyjnego o powierzchni ośmiu hektarów, któremu nadano nazwę „Park Miejski doktora Henryka Jordana”. Działalność parku oparta była na innowacyjnej koncepcji organizacyjnej, albowiem na jego terenie umiejscowiono dwanaście odmiennie zaprojektowanych boisk sportowych, na których uprawiano różnego rodzaju ćwiczenia fizyczne. Do najpowszechniejszych form aktywności należały te z zakresu gimnastyki przyrządowej (drążki, poręcze, konie, kozły, kółka, pomosty i równoważnie), kształtowano także siłę

112 D. Mucha, *Poglądy pedagogiczne pozytywistów na wychowanie młodego pokolenia*, „Kultura i Wychowanie” 2012, nr 3, s. 30–47.

113 H. Jordan, *O zabawach młodzieży* (odczyt wygłoszony przez prof. dr. Henryka Jordana we Lwowie, w sali „Sokoła” dnia 4 stycznia 1891 roku), Drukarnia W. Korneckiego, Kraków 1891, s. 14.

przez przeciąganie liny, uprawianie zapasów, chodzono również na szczudłach, rzucono krążkiem, bumerangiem, dzidą i oszczepem¹¹⁴. Młodzież sposobiono do nowych gier sportowych (piłka nożna, kroket, tenis) czy sportów wodnych, po raz pierwszy na ziemiach polskich pod zaborami realizowanych właśnie w tym parku¹¹⁵. Mimo że dzisiejsze ogrody jordanowskie pełnią odmienne funkcje organizacyjne i wychowawcze, oddalając się od stworzonego przez Jordana pierwowzoru zabaw ruchowych na świeżym powietrzu, to jednak w znacznej mierze pielęgnują etos pedagogiczny swojego twórcy.

Do wyróżniających się przedstawicieli innowacyjnej myśli o aktywności fizycznej należy zaliczyć: pedagoga, pionierkę wychowania fizycznego i sportu kobiet Helenę Kuczalską-Prawdź (1854–1927); działacza lwowskiego „Sokoła”, nowatora i inicjatora nowych sportów oraz zabaw i gier ruchowych Edmunda Cenara (1856–1913); inicjatorkę korzystania z ćwiczeń fizycznych przez niemowlęta i dzieci na wszystkich etapach rozwoju Helenę Wasilkowską-Krukowską (1895–1982)¹¹⁶ oraz lekarza, autora dzieła *Wychowanie fizyczne młodzieży jako zadanie społeczne*, żywo zainteresowanego problematyką aktywności fizycznej w środowisku szkolnym i pozaszkolnym Teodora Drabczyka (1865–1937).

W polskim dorobku pedagogicznym okresu międzywojennego nie można pominąć związku wychowania fizycznego z harcerstwem, które rozwinęło się na wzór angielskiego skautingu. Statut utworzonego w 1919 roku Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) zawierał szereg postulatów odnoszących się do wychowania fizycznego, moralnego, a także obywatelskiego¹¹⁷. Wybitnym propagatorem aktywności rekreacyjno-sportowej w wychowaniu harcerskim był pedagog Aleksander Kamiński (1903–1978), współtwórca metodyki zuchowej, a także autor będącej jednocześnie podręcznikami metodycznymi dla instruktorów zuchowych trylogii: *Antek Cwaniak* (1932), *Książka wodza zuchów* (1933) i *Krąg rady* (1935). Ten wybitny pedagog społeczny, propagując aktywność fizyczną w wychowaniu harcerskim, zwracał szczególną

114 A. Kamiński, *Henryk Jordan twórca nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Wiedza Powszechna, Łódź 1946, s. 11–12; K. Długoszevska, *Henryk Jordan jako prekursor współczesnego wychowania fizycznego i zdrowotnego w Polsce*, „Lider” 2009, nr 1, s. 12–17; J. Mośny, *Postać dr. H. Jordana i jego koncepcja wychowania zdrowotnego przez gry i zabawy na świeżym powietrzu a współczesne formy spędzania czasu wolnego dzieci i młodzieży*, <http://pedagog.uw.edu.pl/THE/Mosny.pdf> (dostęp: 1.12.2017).

115 M. J. Żmichrowska, *Działalność pedagogiczna Henryka Jordana (1842–1907)*, „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości” 2012, t. 18, s. 7–16.

116 J. Wnęk, *Wychowanie dla zdrowia i sprawności – w polskiej literaturze pedagogicznej z lat 1918–1939*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2012, nr 10, s. 24–26; H. Wasilkowska-Krukowska, *Wychowanie fizyczne i sporty w wieku dziecięcym*, Lwów–Warszawa 1933.

117 J. Wnęk, *dz. cyt.*, s. 24–26.

uwagę na jej wartości wychowawcze i rekreacyjne, a tak przedstawiał swój punkt widzenia:

nasz system polega na tym, że poprzez umiejętny dobór ciekawych gier, porywających ćwiczeń i dramatycznych gawęd kształcimy u dzieci charakter, rozwijamy umysł, dajemy warunki do rozwoju fizycznego. Możemy odróżnić dobro od zła, tworzymy atmosferę sprzyjającą wychowaniu¹¹⁸.

Z kolei w drugim tomie trylogii, stanowiącym zbiór ćwiczeń, zabaw, gier, zadań, Kamiński stwierdzał, że każdy dobry drużynowy powinien być świadomy dwóch prawd: „Po pierwsze – że wychowanie zuchowe odbywa się przez gry i ćwiczenia. Po drugie – że każda zbiórka zuchowa jest zespołem zabaw, gier i ćwiczeń”¹¹⁹. Dostrzegał także walory wszelkiej aktywności fizycznej, wyznaczając jej rolę ważnej potrzeby życiowej, prowadzącej do wszechstronnego rozwoju organizmu, pielęgnowania w nim siły i zdrowia. Kamiński słusznie twierdził, że zrozumienie przez wychowanka roli umiejętności i nawyków sportowo-rekreacyjnych w czasie wolnym stanowi ważny element kształtowania tych potrzeb¹²⁰.

Nowy rozdział w rozwoju teorii wychowania fizycznego w Polsce stanowił dorobek publikacyjny Eugeniusza Piaseckiego (1872–1947), który w dwudziestolecie międzywojennym był ekspertem Ligi Narodów, członkiem wysokich władz sportowych oraz współtwórcą ZHP. Związany zawodowo z Uniwersytetem Poznańskim, był rzecznikiem wprowadzenia obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego w kształceniu uniwersyteckim, tworząc pierwsze w Polsce Studium Wychowania Fizycznego kształjące nauczycieli¹²¹. W swojej działalności naukowej nieustannie wskazywał na wychowawczo-zdrowotne walory zabaw i gier ruchowych w rozwoju każdego człowieka, dowodząc, że w znacznym stopniu wspomagają rozwój zarówno fizyczny, intelektualny oraz społeczny młodych obywateli, jak i aktywizują potencjał patriotyczny narodu w niepodległym państwie polskim¹²². Podobny pogląd prezentował wybitny teoretyk wychowania fizycznego, działacz sportowy okresu międzywojennego Władysław Osmolski (1883–1935), który w autorskiej koncepcji stanowienia celów wychowania fizycznego podkreślał, że ćwiczenie ciała jest ważnym elementem w realizacji celów ogólnopedagogicznych. Wskazywał on na

118 A. Kamiński, *Antek Cwaniak. Książka o zuchach*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 2000, s. 106–107.

119 Cyt. za: A. Dąbrowski, M. Budnik, *Metoda zuchowa Aleksandra Kamińskiego jako droga edukacji rekreacyjnej*, „Turystyka i Rekreacja” 2005, t. 1, s. 239.

120 Tamże, s. 240. Zob. A. Kaźmierczak, *Thoughts on physical education...*, s. 853–861.

121 R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 235.

122 M. Bronikowska, *Eugeniusz Piasecki – twórca Poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego*, „Lider” 2008, nr 4, s. 4–5.

uniwersalne znaczenie takiego ćwiczenia, podkreślając, że „nie ogranicza się rozwinieciem mięśni, wytrzymałości oraz zręczności, ale sięga głębiej, tj. do usposobienia, charakteru i umysłu”¹²³.

Warto także podkreślić, że owocne lata działalności Piaseckiego, Waleriana Sikorskiego (1876–1940)¹²⁴ i Drabczyka na rzecz podniesienia poziomu edukacji fizycznej młodego pokolenia wniosły ważny wkład w rozwój polskiej teorii i praktyki wychowania fizycznego po odzyskaniu niepodległości przez Polskę.

Według tezy Ryszarda Wroczyńskiego osiągnięcia międzywojennych twórców nowoczesnej myśli o aktywności fizycznej stanowiły fundament, na którym tworzyła się dzisiejsza teoria i praktyka wychowania fizycznego. W swoich rozważaniach akcentuje on, że były to podstawy wartościowe, pozbawione schematycznych zachowań i barier myślowych, tak powszechnych w innych systemach gimnastycznych¹²⁵. Konkludując, warto zaznaczyć, że na wzór myśli dominujących w innych krajach europejskich, ewolucja poglądów dotyczących celów fizycznej edukacji przebiegała w Polsce „od koncepcji ćwiczenia ciała, poprzez koncepcję wychowania poprzez ćwiczenie ciała, do koncepcji wychowania do dbałości o ciało”¹²⁶.

Z pewnością przedstawione nurty myślowe – zapoczątkowane rozważaniami polskich myślicieli doby renesansu, kontynuowane w postanowieniach KEN, a następnie rozwijane przez wybitne grono pedagogów okresu oświecenia i pozytywizmu – zainicjowały utworzenie wychowawczo-zdrowotnego wzorca aktywności fizycznej młodego pokolenia, który współcześnie doczekał się owocnej repedagogizacji dzięki twórczości m.in.: Macieja Demela, Stefana Wołoszyna, Zofii Żukowskiej, Henryka Grabowskiego, Zbigniewa Dziubińskiego, Andrzeja Pawluckiego czy Piotra Błajeta¹²⁷.

123 W. Osmolski, *Zaniedbane drogi wychowawcze: zagadnienia wychowania fizycznego*, Zakłady Graficzne Tygodnika Naukowego „Medycyna”, Warszawa 1928, s. 4.

124 Sikorski był reformatorem systemu wychowania fizycznego w Polsce, wykładowcą Uniwersytetu Poznańskiego, podpułkownikiem piechoty Wojska Polskiego, ofiarą zbrodni katyńskiej. Napisał m.in. podręczniki metodyczne: *System Linga w zarysie* (1912), *Gry i zabawy ruchowe dla szkół*, *Podręcznik metodyczny* (1929), *Gimnastyka. Podręcznik metodyczny dla nauczycieli* (1930).

125 R. Wroczyński, dz. cyt., s. 301.

126 H. Grabowski, *Od ćwiczeń cielesnych do wychowania do dbałości o ciało*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 3, s. 4–6.

127 Zob. M. Demel, A. Skład, *Teoria wychowania fizycznego dla pedagogów*, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974; S. Wołoszyn, *O wychowaniu...*; Z. Żukowska, *Pedagogika kultury fizycznej – początki – rozwój – perspektywy*, w: *Ku tożsamości...*; H. Grabowski, *Teoria fizycznej edukacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999; Z. Dziubiński (red.), *Aksjologia sportu*, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2001; A. Pawlucky, *Pedagogika wartości ciała*, Wydawnictwo AWF, Gdańsk 1996; P. Błajet, *Od edukacji sportowej do olimpijskiej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.

1.4. HISTORYCZNO-PEDAGOGICZNE ASPEKTY DZIEJÓW ŁÓDZKIEGO SPORTU

Wielokulturowość, wielonarodowościowość i wielowyznaniowość to pojęcia, które definiują tożsamość historyczną Łodzi. Dziś warto sobie uświadomić, że obecny kształt potocznie rozumianej „Łodzi sportowej” jest wynikiem pokoleniowych starań, pasji, marzeń i talentów. Aby zrozumieć mechanizmy kształtowania się kultury sportowej na terenie Łodzi, należy cofnąć się blisko dwieście lat w przeszłość. Choć od tamtego czasu zmieniło się niemal wszystko, istota sportu nadal ogniskuje się wokół współzawodnictwa, samodoskonalenia i wyznaczania wciąż nowych granic ludzkich możliwości. Historia łódzkiego sportu to nie tylko kronika sportowej walki o najwyższe laury, lecz także ważny obszar społecznej odpowiedzialności w dziejach naszego miasta. Przedstawione w tym podrozdziale historyczne konteksty działań sportowo-wychowawczych i oświatowo-kulturalnych stowarzyszeń sportowych zaświadczać o pedagogicznej mądrości i dojrzałości osób, które budowały życie sportowe Łodzi.

Udokumentowane początki sportu na terenie Łodzi sięgają 7 czerwca 1824 roku, kiedy powstało Łódzkie Towarzystwo Strzeleckie (Łodzer Bürger-Schützengilde, dalej: ŁTS), nazywane potocznie „bractwem kurkowym”. Utworzyli je pionierzy łódzkiego przemysłu włókienniczego pochodzenia niemieckiego. Podstawę prawną do założenia zrzeszenia stanowił paragraf 21 ugody zawartej pomiędzy J. O. Księciem Namiestnikiem Królewskim a fabrykantami sukiennymi z dnia 18 września 1820 roku¹²⁸. Polacy mieszkający w Łodzi, będącej wówczas w granicach zaboru rosyjskiego, mieli zakaz powoływania zrzeszeń o charakterze paramilitarnym. Jednak wraz z rozwojem działalności ŁTS wstępowali oni w szeregi bractwa. Zaangażowanie polskiej frakcji stowarzyszenia w działania powstańcze w 1830 i 1863 roku mocno skomplikowało działalność ŁTS oraz przynależność Polaków do zrzeszenia¹²⁹.

128 Warto w tym miejscu przypomnieć, że towarzystwa strzeleckie miały na ziemiach polskich swoją tradycję. Siegała ona okresu I Rzeczypospolitej, kiedy to wdrażano prawo magdeburskie. Pierwsze takie bractwo powstało w 1253 roku w Świdnicy, drugie w 1256 roku w Poznaniu, a następne w 1257 roku w Krakowie. W. Lipoński, *Sport, literatura, sztuka*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1974, s. 51–53; tenże, *Dzieje sportu polskiego*, Wydawnictwo Podsiadlik-Raniowski i S-ka, Poznań 1999, s. 8–9; zob. też E. Piasecki, *Dzieje wychowania fizycznego*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów 1929, s. 86; B. Madej, L. Włodkowski, *Stadion pełen wspomnień*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1978, s. 22–23.

129 Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Towarzystwa Sportowe w Łodzi, Zbiór szczątków zespołów, Łódzkie Towarzystwo Strzeleckie, Dokumenty odnoszące się do Łódzkiego Strelkovomu Obščestvu i ustawy towo-že Obščestva (neutverždennyje) 1820–1897, sygn. I; O. Flatt, *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym, statystycznym i przemysłowym*, [b.w.], Warszawa 1853, s. 147; S. Pytlaś, *Łódzka burżuazja przemysłowa w latach 1864–1914*,

W tym czasie pogorszeniu uległa również sytuacja społeczno-polityczna w Łodzi, gdzie wzmożły się zaborcze działania rosyjskie. Polegały one na krępowaniu wszelkich oddolnych inicjatyw Polaków przy jednoczesnej protekcji politycznej mniejszości niemieckiej. Witold Salm, jeden z członków Łódzkiego Klubu Sportowego (ŁKS), tak wspominał tamten okres:

Moskale pozwalali tylko Niemcom organizować się na polu wychowania fizycznego. Były niemieckie związki strzeleckie, którym nawet nie odebrano broni. Były Turnvereiny z czterema Czarnymi literami F na koszulkach, były Achillesy, Krafy, Victorie, Aurory, L. T. u S Vereiny, sturmy itp. Niemieckie kluby¹³⁰.

Możliwość nieskrępowanej działalności w zakresie zrzeszania się ludności niemieckiej zamieszkującej Łódź przyczyniła się nie tylko do powstania sprawnie działających stowarzyszeń sportowych, lecz także do prekursorskich osiągnięć sportowo-organizacyjnych. To niemieckie organizacje sportowe jako pierwsze w Łodzi spopularyzowały takie dyscypliny sportowe, jak: strzelectwo, gimnastyka, kolarstwo, piłka nożna¹³¹, tenis ziemny, atletyka, lekkoatletyka, szermierka czy łyżwiarstwo. Burżuazja niemiecka w czasie wolnym uprawiała myślistwo, automobilizm oraz jazdę konną¹³². Działacze niemieckich

Wydawnictwo UŁ, Łódź 1994, s. 344–346; H. Duninówna, *Gawędy o dawnej Łodzi*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1958, s. 158–159; J. Chańko, *Spółeczne stowarzyszenia oświatowo-kulturalne*, w: *Łódź. Dzieje miasta. Tom I do 1918 r.*, red. R. Rosin, B. Baranowski, J. Fijałek, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1980, s. 526; A. Bogusz, *Dawna Łódź sportowa 1824–1945*, Wydawnictwo Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 2007, s. 34–37; tenże, *Sport w Łodzi wielonarodowej. Zarys dziejów (do 1939 r.)*, w: *Polacy – Niemcy – Żydzi w Łodzi w XIX–XX wieku. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, red. P. Samuś, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 1997, s. 320; D. Sztobryn, *Działalność kulturalno-oświatowa diaspory niemieckiej w Łodzi do 1939 roku*, Wydawnictwo „Dajasz”, Łódź 1999, s. 16–17; R. Olaczek (red.), *Parki i ogrody Łodzi. Park Źródłiska I*, Stowarzyszenie Film – Przyroda – Kultura, Łódź 2006, s. 15 i n.; M. Jaskulski, *Niedocenione zasługi. Stowarzyszenia polskie w Łodzi do 1918 roku*, „Kronika Miasta Łodzi” 2008, nr 1, s. 157; K. P. Woźniak, *W jedności siła. Stowarzyszenia niemieckie (do 1918 roku)*, „Kronika Miasta Łodzi” 2008, nr 1, s. 195–196; W. Pawlak, *Minionych zabaw czar, czyli czas wolny i rozrywka dawnej Łodzi*, Wydawnictwo Oficyna Bibliofilów, Łódź 2001, s. 61–62; W. L. Karwacki, *Z tradycji pracy kulturalno-oświatowej łódzkich związków zawodowych*, w: *Aktywność kulturalna włóknarzy*, red. A. Kamiński, J. Marczał, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1969, s. 283–284.

130 Cyt. za: W. Salm, *Siewcom*, w: *30 lat Łódzkiego Klubu Sportowego*, red. H. Lubawski, K. Łukasiewicz, Z. Rąbalski, W. Salm, [b.w.], Łódź 1939, s. 11.

131 Pierwsza sekcja piłki nożnej na terenie Łodzi powstała w niemieckim Stowarzyszeniu Sportowym „Union” (oddział Wszechrosyjskiego SS „Union” z siedzibą w Petersburgu). W organizacji tej zapoczątkowano również wyścigi torowe oraz tandemowe. A. Bogusz, *Niemieckie Stowarzyszenia Sportowe w Łodzi 1824–1939*, Wydawnictwo Muzeum Sportu i Turystyki, Łódź 1992, s. 14; A. Grabowski, *Z lamusa warszawskiego sportu*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1957, s. 35; B. Madej, L. Włodkowski, *Stadion...*, s. 29–33; P. Chomicki, L. Śledziona, *Rozgrywki piłkarskie w Łodzi 1910–1919*, Wydawnictwo Nada, Mielec 2014, s. 2 i n.

132 W. Pawlak, *Minionych...*, s. 61 i n.

stowarzyszeń sportowych doprowadzili do powstania pierwszej w Łodzi strzelnicy w 1824 roku, cykłodromu w 1887 roku i kortów do gry w lawn tenisa (tenisa na trawie) w 1892 roku¹³³. Godnym odnotowania osiągnięciem było również zorganizowanie przez towarzystwa niemieckie pierwszych zawodów łyżwiarских (1895), rozegranie pierwszego meczu w piłkę nożną (1906) czy urządzenie zawodów sportowych na kanwie idei olimpijskiej (1910)¹³⁴. Do czołowych stowarzyszeń niemieckich, które rozwinęły wielosekcyjną działalność sportową, możemy zaliczyć: Towarzystwo Cyklistów Łódzkich, Towarzystwo Cyklistów-Turystów, Stowarzyszenie Sportowe „Union”, Łódzkie Towarzystwo Gimnastyczne „Aurora”, Łódzkie Towarzystwo Sportowo-Gimnastyczne, Łódzkie Stowarzyszenie Gimnastyczne „Kraft” oraz Łódzkie Stowarzyszenie Atletów¹³⁵.

Ożywienie społeczno-kulturalne ludności polskiej, najludniejszej narodowości zamieszkującej Łódź, nastąpiło w drugiej połowie XIX wieku. Do najważniejszych czynników determinujących wzrost aktywności żywiołu polskiego należy zaliczyć: napływ polskiej ludności z prowincji, asymilację wpływowej finansjery niemieckiej, wzmożoną aktywność inteligencji warszawskiej oraz otrzeźwienie polskiej inteligencji i mieszczaństwa po dwóch nieudanych powstaniach, a także wejście w nurt ideałów pozytywistycznych. Dla rozwoju polskich stowarzyszeń sportowych szczególne znaczenie miało dostrzeżenie przez polskich aktywistów konieczności podniesienia poziomu kultury fizycznej mieszkańców Łodzi. Wdrażane od kilkudziesięcioleci represje rosyjskich władz zaborczych starały się osłabić tężyznę fizyczną i poczucie ducha narodowego Polaków. Cel ten Rosjanie próbowali osiągnąć poprzez zakaz uprawiania ćwiczeń ruchowych oraz urządzania jakichkolwiek form współzawodnictwa sportowego. Wychowanie fizyczne w szkołach łódzkich, prowadzone w formie lekcji gimnastyki, również realizowano według tych standardów kształcenia. Opis przebiegu takiej lekcji odnajdujemy w publikacji jubileuszowej ŁKS-u, wydanej z okazji 50-lecia zrzeszenia:

Wyjątek stanowiły szkoły uwzględniające w programie nauczania lekcję gimnastyki, która odbywała się w warunkach tworzących istną parodię wychowania fizycznego, jak je dziś pojmujemy. Na taką lekcję gimnastyki przychodził zwykle praporszczyk (chorąży) ze stacjonowanego wówczas w Łodzi 37. Koływańskiego pułku piechoty i to nie sam, lecz w asyście barabańszczyka (dobosza). Gdy chorąży był w złym humorze, co przeważnie miało miejsce, kazał

133 Zarówno obiekt kolarski, jak i korty tenisowe powstały wysiłkiem aktywistów niemieckiego Towarzystwa Cyklistów Łódzkich. S. Glica, M. Jaskulski, *Obiekty sportowe Łodzi*, Wydawnictwo Muzeum Miasta Łodzi – Oddział Sportu i Turystyki, Łódź 2014, s. 12–16.

134 A. Bogusz, *Łódź olimpijska*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2005, s. 17–18; „Rozwój” 1912, nr 110, s. 3; nr 113, s. 3–5; zob. też „Der Sport” 1913, nr 9, s. 2.

135 A. Bogusz, *Dawna...*, s. 29–87.

uczniom maszerować niewiele dbając o to, jakie to korzyści przyniesie młodości. [...] Natomiast lepszy humor skłaniał takiego „nauczyciela” gimnastyki do wygarnięcia z nad wyraz skromniutkiego swojego repertuaru wiedzy o wychowaniu fizycznym nieco szerszych wiadomości o gimnastyce¹³⁶.

Obraz fatalnej sytuacji mieszkańców Łodzi dopełniały wieloletnie zaniedbania pod względem sanitarno-zdrowotnym i bytowym. Wśród nich można wymienić m.in. takie jak: brak urządzeń kanalizacyjnych, niedożywienie, niewydajna gospodarka mieszkaniowa, kilkunastogodzinny wymiar pracy, alkoholizm, brak publicznych placów sportowo-rekreacyjnych oraz szerzenie się chorób wenerycznych¹³⁷.

Podejmowane w drugiej połowie XIX wieku starania polskich społeczników w kierunku utworzenia, pierwszego na terenie Łodzi, stowarzyszenia sportowego nie przyniosły natychmiastowego efektu¹³⁸. Do przełamania impasu przyczynił się zabieg wykorzystania zapisów statutowych Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów (WTC)¹³⁹. Treść tego dokumentu, zatwierdzona przez władze rosyjskie, przewidywała możliwość tworzenia konsulatów (oddziałów) na terenie Królestwa Polskiego. W ten sposób sprawa powołania pierwszego stowarzyszenia sportowego na terenie Łodzi znalazła podstawy prawne i dała szansę pomyślnego załatwienia procedury administracyjnej. Dnia 19 lutego 1889 roku powstało w Łodzi pierwsze polskie stowarzyszenie sportowe pod nazwą Konsulat Łódzki Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów (KŁWTC)¹⁴⁰.

136 Cyt. za: *50 lat sportu. Jubileusz Łódzkiego Klubu Sportowego*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1958, s. 34–35.

137 Zob. Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Akta miasta Łodzi (AmŁ), Wydział Techniczny (WT), *Sprawy różne*, sygn. 19795, s. 17; APŁ, AmŁ, Wydział Zdrowia Publicznego (WZP), *Różne sprawy organizacyjne*, sygn. 18679, s. 4; J. Fijałek, *Stan sanitarny miasta i opieka zdrowotna mieszkańców*, w: *Łódź. Dzieje miasta...*, s. 346–351; W. Pawlak, *Minionych...*, s. 5–12.

138 Należy w tym miejscu odnotować, że formalne zaistnienie pierwszej polskiej organizacji sportowej poprzedziły akcje różnych organizacji społecznych i kulturalnych na rzecz popularyzowania kultury fizycznej, podnoszenia poziomu sprawności czy walki z nałogami. Duży wkład na tym polu miały m.in. Towarzystwo Krzewienia Oświaty, Łódzka Ochotnicza Straż Ogniowa, Towarzystwo Trzeźwości oraz zakłady gimnastyki leczniczej. *50 lat sportu...*, s. 35; A. Halicz, *Kultura fizyczna*, w: *Łódź. Dzieje miasta...*, s. 620; K. Kowalczyński, *Łódź przełomu wieków XIX/XX*, Dom Wydawniczy Księża Młyn, Łódź 2008, s. 82; *50 lat Łódzkiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej*, Łódzki Okręgowy Związek Piłki Nożnej, Łódź 1969, s. 21; D. Sztobryn, *Działalność kulturalno-oświatowa...*, s. 19–21; A. Bogusz, *Początki i rozwój sportu w Łodzi do 1939*, maszynopis pracy doktorskiej znajdujący się w Oddziale Sportu i Turystyki Muzeum Miasta Łodzi, Warszawa 1987, s. 15.

139 Łodzianie, jeszcze przed utworzeniem stowarzyszenia sportowego o charakterze kolarskim, brali udział w zawodach organizowanych przez WTC, które odbywały się na Dynasach w Warszawie.

140 Do głównych determinantów mających wpływ na utworzenie KŁWTC należały m.in. wzrost zainteresowania sportem kolarskim oraz odmowa przyjęcia polskich miłośników jazdy

Działalność tego zrzeszenia skupiała się na organizowaniu wycieczek rowerowych¹⁴¹, wyścigów szosowych oraz urządzaniu balów i spotkań towarzysko-rozrywkowych. Jak podaje Andrzej Bogusz, KŁWTC zorganizował w 1903 roku pierwsze w Łodzi długodystansowe wyścigi szosowe, które odbyły się na trasie: Łódź–Zgierz–Pabianice–Łódź¹⁴². W 1910 roku zmieniono nazwę stowarzyszenia na Warszawskie Towarzystwo Cyklistów w Łodzi (WTC)¹⁴³.

Powstanie pierwszego polskiego stowarzyszenia sportowego na terenie Łodzi nie przyczyniło się do ilościowego wzrostu tego rodzaju zrzeszeń. Co więcej, ludności polskiej w dalszym ciągu odmawiano wstępu do niemieckich organizacji sportowych. Natomiast władze rosyjskie utrzymywały politykę ograniczania polskich inicjatyw społeczno-kulturalnych. W wyniku uwarunkowań lokalnych i swego rodzaju rezonansu wartości patriotycznych z innych zaborów ziem polskich, działania w zakresie upowszechniania aktywności fizycznej koncentrowały się na środowiskach gimnastycznych. Ważnymi ośrodkami tej formy ćwiczeń na mapie Łodzi były prywatne zakłady gimnastyczne. Do najbardziej znanych placówek zaliczały się: zakład prof. Żnińskiego i Aleksandra Surowieckiego, a także Instytut Gimnastyki Szwedzkiej, Leczniczej, Pedagogicznej i Masażu – Wandy Pętkowskiej¹⁴⁴.

Tradycje łódzkiej gimnastyki są także silnie związane z narodowowyzwoleńczym ruchem sokolim. Już na przełomie XIX i XX wieku jego aktywiści podjęli wysiłki zmierzające do powołania stowarzyszenia gimnastycznego

na rowerze do niemieckiego Towarzystwa Cyklistów Łódzkich (Der Verein Lodzer Cyclisten). Zob. S. Glica, *Od 1824 roku. Opowieść o łódzkim sporcie*, Wydawnictwo Muzeum Miasta Łodzi, Łódź 2013, s. 9; B. Tuszyński, *100 lat Kolarstwa Polskiego Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów*, Wydawnictwo Warszawskie Towarzystwo Cyklistów, Warszawa 1986, s. 18, 24; A. Bogusz, *Sport...*, w: *Polacy...*, s. 325.

141 W pierwszym okresie działalności KŁWTC wyprawy rowerowe odbywały się do pobliskich miejscowości łódzkich, m.in.: Łagiewnik, Pabianic, Zgierza i Ozorkowa. Wraz z nabytym doświadczeniem urządzano wyjazdy na dłuższym dystansie, odwiedzając takie miasta, jak: Łęczyca, Kalisz, Łowicz, Piotrków, Kraków, Kielce, Nowe Miasto i inne. Warto podkreślić, że celem wycieczek było nie tylko pokonanie wyznaczonej trasy, lecz także poznanie historii regionu. A. Bogusz, *Dawna...*, s. 40–42.

142 Tamże, s. 41.

143 APL, Towarzystwo Rzemieślnicze „Resursa” w Łodzi (TRRL), *Deklaracje członków. Imprezy i zaproszenia. 1924–1936*, sygn. 33, s. 144; „Rozwój” 1912, nr 173, s. 2.

144 Zakład W. Pętkowskiej znajdował się przy ul. Południowej 11. Jego oferta skierowana była do kobiet i miała charakter rekreacyjny i leczniczo-korekcyjny. Realizowano tam zajęcia z gimnastyki szwedzkiej (bez przyrządów siłowych) oraz sportowe (m.in. tenis, kręgle, gra w piłkę). Kadre stanowiły animatorki, które przeszły kursy pod kierunkiem szwedzkiej instruktorki w Warszawie. M. Sikorska-Kowalska, *Miasto wielkoprzemysłowe i czas wolny kobiet. Łódź na przełomie XIX i XX w.*, w: *Kobieta i kultura czasu wolnego*, t. 7, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001, s. 270; S. Glica, M. Jaskulski, *Obiekty...*, s. 16.

w Łodzi¹⁴⁵. Katalizatorem żmudnych działań lokalnych zmierzających do utworzenia gniazda sokolego w Łodzi stały się czynniki międzynarodowe. Wojna rosyjsko-japońska oraz będąca jej następstwem rewolucja 1905 roku w Rosji i na terenie Królestwa Polskiego spowodowały wzmożony opór społeczny wobec absolutyzmu carskiego i wyzysku przemysłowców. W takich okolicznościach dnia 20 grudnia 1905 roku rozpoczęło działalność Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Łodzi (TG „Sokół”). Zrzeszenie to było pierwszym gniazdem i macierzą dla Łodzi i okręgu łódzkiego¹⁴⁶. Idea działania „Sokoła” wyrażała się w pielęgnowaniu wartości patriotycznych oraz rozwoju sprawności fizycznej. O tym, jak trudne warunki panowały w zaborze rosyjskim, świadczy fakt, że TG „Sokół” w Łodzi powstało prawie czterdzieści lat po utworzeniu jego macierzy we Lwowie, będącym pod zaborem austriackim. Krwawo stłumiona zawierucha rewolucyjna w Łodzi przyniosła szereg reperkusji. Mające narodowy charakter TG „Sokół” zostało zawieszone we wrześniu 1906 roku, po niespełna roku funkcjonowania¹⁴⁷. Dalsza działalność „Sokoła” na terenie miasta to swego rodzaju symbol niezłomności członków tej organizacji. Aż do I wojny światowej działacze „Sokoła” prowadzili zakamuflowane działania w szeregu łódzkich organizacji gimnastycznych i kulturalnych, wśród których można wymienić: Towarzystwo Miłośników Gimnastyki, Towarzystwo Śpiewacze „Arfa”, Towarzystwo Zwolenników Rozwoju Fizycznego, Zakład Gimnastyczny Antoniego Lindnera (późniejsze Polskie Towarzystwo Gimnastyczne)¹⁴⁸.

Trudne warunki działalności pierwszych polskich stowarzyszeń sportowych w Łodzi w okresie zaborów w sposób symptomatyczny rzutowały na dalszy przyrost ilościowy tego typu organizacji. Choć rozwój polskiego ruchu zrzeszeniowego był ograniczony, to powstanie takich zrzeszeń, jak: Łódzki Klub Sportowy (1908), Towarzystwo Zwolenników Sportu (1909), Towarzystwo Miłośników Rozwoju Fizycznego w Widzewie (1910) czy Sekcja Kolarzy przy „Resursie” (1913), stanowiło ważny wkład jakościowy w osiągnięcia sportu łódzkiego w latach 1918–1939 i po 1945 roku.

Trzecią narodową częścią sportu łódzkiego, obok polskiego i niemieckiego, był sport żydowski. Mniejszość żydowska na przełomie XIX i XX wieku stanowiła około 30% mieszkańców Łodzi, będąc drugą co do wielkości nacją.

145 W 1867 roku powstało pierwsze polskie stowarzyszenie sportowe na ziemiach polskich pod nazwą Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” we Lwowie.

146 A. Bogusz, *Sokolstwo Łódzkie*, [b.w.], Łódź 1995, s. 8; por. M. Jaskulski, *Niedocenne...*, s. 159; por. H. S. Dinter, *Spod czarnych dymów*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1978, s. 376–377.

147 L. Dąbrowski, F. Waszkiewicz, *Dzieje Sokolstwa w Łodzi*, Nakładem Tow. Gimnast. „Sokół” w Łodzi, Łódź 1921, s. 6.

148 P. Kędzia, *Sport w Polsce międzywojennej. Działalność oświatowa stowarzyszeń sportowych w Łodzi*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2020, s. 105–110.

Zanim na terenie miasta powstały pierwsze sformalizowane struktury sportu żydowskiego, o spontanicznych formach współzawodnictwa w 1885 roku „Dziennik Łódzki” pisał: „Ciekawy wyścig. Onegdaj wieczorem widziano dwóch jeźdźców niełada. Byli to dwaj starozakonni, którzy na dwóch rumakach ścigali się przez całą ulicę Cegielnianą. Jazda była *en carrière* [z fr. w szybkim tempie – tłum. P. K.] co się zowie. Czy to wolno w dzień, na ludnej ulicy?”¹⁴⁹. Jednak to nie wyścigi konne, ale gra w szachy stanowiła przyczynek do formowania się żydowskiego ruchu sportowego. Jego początki datowane są na koniec 1897 roku, kiedy przedstawiciele mniejszości żydowskiej spotykali się w łódzkich cukierniach i doskonalili się w „królewskiej grze”. Osiągnięty wysoki poziom gry oraz niedostateczne warunki do rozwoju dyscypliny spowodowały, iż żydowscy entuzjaści gry szachowej podjęli wysiłki na rzecz utworzenia zrzeszenia. Proces budowania i umacniania struktury organizacyjnej rozpoczął się od powołania komitetu organizacyjnego Klubu Szachistów, a następnie powstania Towarzystwa Szachistów Łódzkich w 1903 roku i przyjęcia w roku 1910 ostatecznej nazwy Łódzkie Towarzystwo Zwolenników Gry Szachowej (ŁTZGSz)¹⁵⁰. Dokonania i osiągnięcia szachistów ŁTZGSz były imponujące. Bez wątpienia do najlepszych szachistów należał arcymistrz Akiba Rubinstein, który odniósł wiele sukcesów międzynarodowych i według analizy retrospekcyjnej systemu Chessmetrics najwyższą pozycję rankingową osiągnął w 1913 roku, zajmując w nim pierwsze miejsce. W ŁTZGSz skupili się jeszcze inni wybitni łódzcy szachiści, wśród których możemy wymienić m.in.: Henryka Salwe, Dawida Danuszewskiego, Gersza Rotlewi czy Teodora Regedzińskiego. Sława wybitnych postaci łódzkiego środowiska szachowego oraz organizacja wysokiej rangi pojedynków i turniejów szachowych sprawiły, że Łódź zaliczała się do znanego i silnego ośrodka szachowego.

Zainteresowania sportowe łódzkiej mniejszości żydowskiej koncentrowały się również na innych dyscyplinach sportu, m.in. takich jak: gimnastyka, atletyka, tenis stołowy, boks, piłka nożna czy gry sportowe. Jednym z najsilniejszych stowarzyszeń sportowych było Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe „Bar-Kochba”, które powstało w 1917 roku w wyniku fuzji Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego (1912 rok) i Żydowskiego Towarzystwa Sportowo-Gimnastycznego „1913 Roku”¹⁵¹.

Żydowski ruch sportowy nie zdołał rozwinąć w pełni zorganizowanych struktur zrzeszeniowych w okresie zaborów. Dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym powstały silne stowarzyszenia sportowe, przyjmując charakterystyczne nazwy podkreślające ich proveniencję narodowościową.

149 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 113, s. 3.

150 A. Bogusz, *Żydowskie Stowarzyszenia Sportowe Łodzi 1897–1939*, Wydawnictwo Muzeum Sportu i Turystyki, Łódź 1992, s. 4–5.

151 A. Bogusz, *Dawna...*, s. 78–79.

Wśród najprężniej działających należy wyróżnić m.in.: Żydowskie Stowarzyszenie Gimnastyczno-Sportowe „Hakoah”, Żydowski Klub Sportowy „Makabi” (w 1931 roku fuzja z Żydowskim Klubem Sportowym „Kadimah” i Żydowskim Stowarzyszeniem Gimnastyczno-Sportowym „Hasmonea”) oraz Żydowskie Robotnicze Stowarzyszenie Wychowania Fizycznego „Jutrznia”.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku stanowiło silny bodziec do nieskrępowanego rozwoju sportu w Łodzi. W stosunku do okresu zaborów i czasu I wojny światowej, gdzie działało blisko czterdzieści organizacji sportowych, w II Rzeczypospolitej funkcjonowało około stu pięćdziesięciu stowarzyszeń i związków. Parabole rozwojową sportu łódzkiego w latach 1918–1939 wyznaczało szereg czynników zewnętrznych. W kontekście politycznym największy wpływ miały wojna polsko-bolszewicka, przewrót majowy Józefa Piłsudskiego oraz wybuch II wojny światowej. Można zaryzykować tezę, że właściwie pod wpływem każdego z tych wydarzeń sport łódzki zmieniał swoje oblicze i lokował się w pozycji „nadrabiania”, „reorganizacji” czy „odbudowy” swojego stanu posiadania. W sensie ekonomicznym wiele trudności dla utrzymania działalności sportowej na dostatecznym poziomie nastroczały kryzysy gospodarcze, zwłaszcza w latach 1929–1933. Duży wpływ na specyfikę całego ruchu sportowego miały też przemiany społeczne, które w Łodzi, mieście przemysłowym i wielonarodowościowym, odgrywały szczególną rolę. Walcząca o swoje prawa i idee klasa robotnicza zdobywała również przestrzeń sportową, która – oprócz możliwości współzawodnictwa – stanowiła nośną platformę działań propagandowych. Do łódzkich zrzeszeń robotniczych możemy zaliczyć m.in.: Robotnicze Towarzystwo Sportowe „Widzew” (RTS „Widzew”), Robotniczy Klub Sportowy Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (RKS TUR) oraz Żydowskie Robotnicze Stowarzyszenie Sportowe „Sztern”. Aktywne i masowe włączenie się łódzkiego proletariatu w życie sportowe miasta przyczyniło się także do swego rodzaju przesilenia w lokalnym środowisku sportowym. Powstające od drugiej połowy lat 20. XX wieku tzw. kluby fabryczne w dość krótkim czasie osiągnęły wysoki poziom sportowy właśnie dzięki sportowcom-robotnikom. Do najsilniejszych sportowych zrzeszeń przyzakładowych należały m.in.: Klub Sportowy „Wima”, Klub Sportowy „IKP”, Klub Pracowników „Zjednoczone”, Koło Sportowo-Oświatowe „L. Geyera”. Złożona struktura społeczeństwa łódzkiego miała jednak jeszcze szersze implikacje, gdyż obok walki klasowej ważne miejsce zajmowały też sprawy wyznaniowe i narodowościowe. W Łodzi na szczeblu związkowym i organizacyjno-sportowym współpraca pomiędzy przedstawicielami trzech narodowości przebiegała stosunkowo dobrze. Relacje te różnie układały się natomiast na poziomie polityki samych zrzeszeń i widowisk sportowych. Tam, gdzie powstawały negatywne emocje i uprzedzenia, pojawiały się antagonizmy, izolacjonizm i wzajemna nieufność¹⁵².

¹⁵² Tamże, s. 404.

Analizując specyfikę kształtowania się i rozwoju sportu łódzkiego na przykładzie działalności stowarzyszeń sportowych, warto przyrzeć się ich funkcjonowaniu. Konstytucję każdego zrzeszenia stanowił statut, który określał zasady działania¹⁵³. Na repertuar podstawowych celów statutowych składały się m.in.: dbanie o rozwój fizyczny i sportowy członków, popularyzowanie sportu amatorskiego poprzez różne dyscypliny sportu, organizowanie życia towarzyskiego, wspieranie wychowania fizycznego. Aby osiągnąć tak zdefiniowane cele, działacze zrzeszenia określali w zapisach statutowych zestaw środków, np. takich jak: organizowanie zawodów sportowych i treningów, urządzanie odczytów i wykładów, prowadzenie biblioteki i czytelní, podtrzymywanie życia towarzysko-rozrywkowego, organizowanie wycieczek krajoznawczych¹⁵⁴. W statutach stowarzyszeń sportowych, obok treści nakreślających rozwój działalności, znajdowały się jednak również zapisy, które ograniczały ich funkcjonowanie. Przez cały okres międzywojenny istniał bowiem ogólny zakaz przynależności młodzieży szkolnej do zrzeszeń sportowych. Sprawa ta stanowiła przedmiot wielu dyskusji i debat zarówno wśród działaczy i aktywistów sportowych, jak i ekspertów w środowiskach oświatowych, gdzie stowarzyszenia sportowe postrzegano jako organizacje prowadzące zbyt jednostronną działalność, nastawioną głównie na osiągnięcie mistrzostwa sportowego¹⁵⁵. Specjalne uprawnienia w zakresie prowadzenia naboru wśród młodzieży szkolnej miała Polska YMCA oraz organizacje harcerskie.

Ambitne cele statutowe stowarzyszeń sportowych dowodziły, iż działacze i aktywiści z nimi związani chcieli, oprócz doskonalenia sprawności fizycznej i umiejętności sportowych, wywierać określony wpływ wychowawczy na członków zrzeszeń. Taki imperatyw działania prezentowały m.in. wspomniana już Polska YMCA popularyzująca rozwój ducha, umysłu i ciała, TG „Sokół” krzewiące wartości patriotyczne, a także RKS TUR i RTS „Widzew” propagujące idee walki klasowej. Krwiobiegiem każdego zrzeszenia sportowego były sekcje sportowe, które swoją żywotnością i osiągnięciami tworzyły tożsamość

153 Z. Rusecki, A. Posner, *Zasady organizacji klubów i stowarzyszeń*, Wydawnictwo Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1933, s. 7.

154 Zob. APŁ, UWŁ, WSP, *Łódzki Klub Sportowy w Łodzi*, sygn. 1623, s. 2–3; APŁ, UWŁ, WSP, *Klub Towarzysko-Sportowy Pracowników Ubezpieczalni Społecznej w Łodzi*, sygn. 1586.

155 Krytykami sportu wyczynowego byli m.in.: E. Piasecki, H. Jordan, Władysław R. Kozłowski, Zygmunt Wyrobek, Roman Kordys, Zygmunt Gilewicz, Kazimierz Hemerling. Zob. Z. Krawczyk, *Społeczno-kulturowe funkcje sportu w ujęciu Eugeniusza Piaseckiego*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1967, nr 2, s. 90; E. Piasecki, *Zarys teorii wychowania fizycznego*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów 1931, s. 342. Zob. też E. Piasecki, *Dzieje...*, s. 224; APŁ, ŁOZGS, *Komunikaty P.Z.G.S. Statuty i regulaminy P.Z.G.S. i Ł.O.Z.G.S. 1930–1933*, sygn. 13, s. 24–25; J. Chełmecki, *Początki piłki nożnej w Królestwie Polskim*, w: *Początki piłki nożnej w Polsce*, red. J. Chełmecki, Wydawnictwo Muzeum Sportu i Turystyki, Warszawa 2012, s. 42–43.

stowarzyszenia i budowały oryginalną pedagogię sportową. Z kolei na atmosferę panującą w stowarzyszeniu składało się szereg rytuałów związanych z uroczystym przyjęciem nowych członków, otwieraniem i zamykaniem sezonów sportowych oraz nagradzaniem najlepszych sportowców¹⁵⁶. W działaniach na zewnątrz zrzeszenia sportowcy upowszechniali nazwę, barwy i godło, których nośność w świadomości publicznej potęgowały sukcesy sportowe. Wszystkie te aspekty działalności uwarunkowane były zaangażowaniem zawodników oraz pomysłowością i sprawnością organizacyjną działaczy, instruktorów i trenerów sportowych¹⁵⁷. Wtórny zjawiskiem skutecznej pracy na rzecz rozwoju zrzeszenia było pozyskanie sympatyków oraz wytworzenie swego rodzaju mitu instytucji. Znany pedagog społeczny Aleksander Kamiński definiował „mit” jako twór podobny do modelu, mający charakter odintelektualizowany na rzecz wzmożonych emocji, który budzi podziw, uznanie i naśladownictwo¹⁵⁸.

Do niespotykanych współcześnie wyróżników działalności stowarzyszeń sportowych minionej epoki należało prowadzenie różnorodnej pracy pozasportowej o charakterze oświatowo-kulturalnym. Do głównych nurtów zaliczały się: popularyzowanie czytelnictwa, organizowanie odczytów, wykładów i pogadanek, urządzanie różnego rodzaju kursów, prowadzenie akcji wydawniczych, obchodzenie świąt i jubileuszy, zakładanie chórów, orkiestr i baletów, przygotowywanie sztuk teatralnych i seansów filmowych oraz rozwijanie życia towarzyskiego. Zasadność podejmowanych wysiłków w sferze pozasportowej podyktowana była walką z analfabetyzmem wtórnym, upowszechnianiem wiedzy, pielęgnowaniem wartości patriotycznych czy podniesieniem poziomu życia kulturalnego¹⁵⁹.

Przedstawiony powyżej krótki zarys początków sportu w Łodzi w XIX i XX wieku, obok zagadnień faktograficznych i społeczno-edukacyjnych, wymaga jeszcze przybliżenia jego kontekstów etyczno-moralnych. Znana współcześnie idea fair play funkcjonowała również w świadomości pionierów łódzkiego sportu. Jej wydźwięk i umocowanie we współzawodnictwie sportowym różniły się jednak nieco od dzisiejszego prestiżu i wszechobecności etyki sportowej. W nasyconym emocjami sportowymi i interakcjami społecznymi łódzkim ruchu zrzeszeniowym kierowano się abstrakcyjnymi wartościami moralnymi w sposób dosłowny i rzeczywisty. W uproszczonym ujęciu można stwierdzić, że punkty ciężkości etyki sportowej rozkładały się w obszarach wewnętrznej polityki wychowawczej stowarzyszeń sportowych,

¹⁵⁶ P. Kędzia, *Sport...*, s. 83.

¹⁵⁷ Zob. A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 164.

¹⁵⁸ A. Kamiński, *Analiza teoretyczna polskich związków młodzieży do połowy XIX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 127 i n.

¹⁵⁹ P. Kędzia, *Sport...*, s. 273 i n.

stosunków z innymi organizacjami sportowymi, ukulturowienia widowiska sportowego oraz wysiłków na rzecz włączenia się do ruchu olimpijskiego.

Różnorodność koncepcji sportowo-wychowawczych w łódzkich zrzeszeniach sportowych wynikała z tego, iż w każdym z nich istniał pisany lub umowny katalog wartości moralnych. Dla przykładu w łódzkim ognisku Polskiej YMCA działała Komisja Charakter i Sport, która odpowiadała za kształtowanie osobowości sportowców. W opracowanym w 1930 roku sprawozdaniu zatytułowanym *Wady i braki w charakterze*, w jednym z punktów zwrócono uwagę na podjęcie działań wychowawczych w takich obszarach, jak:

- 1) Nieumiejętność współpracy; 2) Za mało poświęcenia się innym; 3) Brak właściwych i dobrze wychowanych sportowców; 4) Niewłaściwe odnoszenie się do innych drużyn w czasie zawodów; 5) Konieczność wyrobienia większej uczciwości, która jest potrzebna w nowo budującym się państwie jakim jest Polska; 6) Konieczność zatarcia antagonizmów międzynarodowych; 7) Brak zrozumienia że sport jest dla ludzi a nie ludzie dla sportu /obawa przed szerzącym się profesjonalizmem/ [...]; 9) Niewłaściwe odnoszenie się do kobiet i alkoholizm; 10) Brak demokracji; 11) Niewytrwałość w pracy; 12) Brak odwagi i samodzielności; 13) Obojętność względem przyrody¹⁶⁰.

Swój dekalog ideologiczno-moralny posiadał również RKS TUR. Jego treść brzmiała:

1. Będziesz uważał masowość za jedyną formę sportu robotniczego i do niej wszelkimi siłami dążyć; 2. Masz gardzić zwycięstwem osiągniętym nieuczciwie i umieć podjąć walkę w każdej słusznej sprawie; 3. Ucz się od zwycięskiego przeciwnika i nie upajaj się zwycięstwem własnym; 4. Będziesz dążył do zwycięstwa indywidualnego wtedy tylko, gdy przynosi ono korzyść drużynie, klubowi, sportowi robotniczemu, socjalizmowi; 5. Za cel sportu robotniczego masz uważać wychowanie bojowników socjalizmu; 6. Będziesz walczył o przebudowę społeczną i wyzwolenie klasy robotniczej; 7. Pamiętaj, żeś bratem robotników wszystkich narodowości i wrogiem wszystkich ciemnych; 8. Bądź ofiarny i bezinteresowny; 9. Bądź karny; pamiętaj, że karność to najszczytniejszy cel i obowiązek człowieka wolnego; 10. Pozdrawiasz się hasłem: „Wolnym bądź”, dokumentując tym, że wolność cenisz ponad wszystko¹⁶¹.

Jak wielki wpływ miały oddziaływania sportowo-wychowawcze zrzeszeń, świadczą słowa zasłużonego działacza RKS TUR Wacława Zatke:

¹⁶⁰ Cyt. za: APŁ, PYŁ, [Sprawozdanie z działalności Ogniska Łódzkiego Polskiej YMCA], sygn. 21, s. 1.

¹⁶¹ Cyt. za: H. Laskiewicz, *Robotnicze Odznaki Sportowe*, w: *Sport robotniczy*, t. 1, red. A. Wohl, H. Jakubowska, H. Laskiewicz, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1962, s. 56; M. Strzelecki, W. Kaczmarek, *50 lat RTS Widzew 1910–1960*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1960, s. 27–28.

Do klubu zgłaszali się przeważnie chłopcy znani w całej okolicy jako rozrabiacze i łobuziacy. Biorąc udział nie tylko w treningach i zawodach, lecz również w imprezach społeczno-politycznych, organizowanych przez klub lub współdziałające organizacje polityczne, stawali się po pewnym czasie ludźmi do których nikt nie miał zastrzeżeń¹⁶².

Założenia wewnętrznej polityki wychowawczej łódzkich zrzeszeń rzutowały bezpośrednio na ich relacje z innymi organizacjami sportowymi. Do dobrych praktyk utrzymywania przyjaznych stosunków między stowarzyszeniami sportowymi należały m.in.: rozgrywanie meczów towarzyskich, wzajemne przysyłanie życzeń świątecznych, gwoździ do sztandarów, gratulacji i zaproszeń z okazji jubileuszów i otwarcia obiektów sportowych, a także kondolencji w związku ze śmiercią członków. Szerokim echem w ówczesnej prasie odbiła się decyzja działaczy ŁKS-u w 1933 roku o odwołaniu meczu z niemiecką drużyną piłkarską „Blau Weiss” w Łodzi. Stało się tak na skutek protestów łódzkich środowisk żydowskich, które nagłaśniały szerzące się prześladowania i dyskryminację tej narodowości w Niemczech. Na przełomie lat 1937/1938 władze ŁKS-u w sposób bezkompromisowy sprzeciwiły się również tzw. paragrafowi aryjskiemu. Zakładał on wykluczenie z rozgrywek Polskiego Związku Piłki Nożnej stowarzyszeń, działaczy i sędziów innego wyznania niż chrześcijańskie¹⁶³.

Złożony charakter stosunków między łódzkimi zrzeszeniami generował również szereg negatywnych zjawisk, wśród których przykładowo można wymienić kaperownictwo oraz izolacjonizm wyznaniowy i narodowościowy¹⁶⁴. Proceder kaperunku uprawiały zwłaszcza tzw. kluby fabryczne, które mając przewagę materialną, starały się pozyskiwać wybitnych sportowców, zwłaszcza ze stowarzyszeń robotniczych¹⁶⁵. Ponadto tłące się w społeczeństwie łódzkim antagonizmy religijne i etniczne zakłócały współpracę między łódzkimi zrzeszeniami sportowymi. Wzajemna nieufność i poczucie wyższości prowadziły w wielu przypadkach do hermetyczności stowarzyszeń. W latach 30. XX wieku znamienym tego przykładem było wprowadzenie przez władze Polskiej YMCA w Łodzi obwarowania odrzucającego jakąkolwiek możliwość współzawodnictwa lub wstępu na własne obiekty osób wyznania

162 Cyt. za: W. Zatke, *Zarys dziejów Robotniczego Klubu Sportowego TUR w Łodzi 1926–1949*, maszynopis pracy magisterskiej znajdujący się w Oddziale Sportu i Turystyki Muzeum Miasta Łodzi, Warszawa 1975, s. 38. Por. „Kurjer Łódzki” 1939, nr 139, s. 11.

163 A. Bogusz, *Dawna...*, s. 404; <https://www.wikipasy.pl/%C5%BBydzi> (dostęp: 8.09.2020).

164 APL, PYŁ, [Sprawy członków Polskiej YMCA w Łodzi] 1933–1936, sygn. 7, s. 3 i n.

165 Zob. „Kurjer Łódzki” 1932, nr 83, s. 9; W. Zatke, *Zarys dziejów...*, s. 38–45. Zob. też U. Kowieska, *Spoleczne i polityczne aspekty działalności klubów sportowych przy zakładach pracy w II Rzeczypospolitej*, w: *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 3, VI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kultury Fizycznej, red. B. Woltmann, Chycina 1997, PTNKF Sekcja Hist. KF, IWF AWF, Gorzów Wielkopolski 1998, s. 71–78; „Łódzianin” 1930, nr 14, s. 5.

niechrześcijańskiego¹⁶⁶. Taka polityka uderzała bezpośrednio w sportowców pochodzenia żydowskiego.

Rozpatrując dzieje łódzkiego sportu, warto przyjrzeć się również ruchowi kibicowskiemu w okresie międzywojennym. W pewnym uproszczeniu cechował się on silnymi tendencjami afiliacyjnymi oraz labilnością w odbiorze widowiska sportowego. Mocno zaangażowanych kibiców w sprawy zrzeszenia posiadało RTS „Widzew”. W latach 1922–1929, dzięki urządzanym zbiórkom pieniężnym, kupowali oni dla zawodników sprzęt sportowy¹⁶⁷. Sympatycy ŁKS-u także prowadzili aktywną działalność na rzecz kształtowania wizerunku zrzeszenia. Zapoczątkowali oni używanie różnorodnych przedmiotów podkreślających tożsamość zrzeszeniową¹⁶⁸ oraz zainaugurowali tradycję rozgrywania towarzyskich meczów piłki nożnej z kibicami innych łódzkich drużyn¹⁶⁹. Ponadto, dzięki szerokiemu poparciu społeczności łódzkiej, w 1931 roku, w plebiscycie „Przeglądu Sportowego” na najpopularniejsze stowarzyszenie piłkarskie w Polsce, ŁKS zdobył pierwszą nagrodę. Uzyskał 6741 głosów i wygrał zegar boiskowy marki „Omega”¹⁷⁰.

Sprawa kulturalnego odbioru widowiska stanowiła przedmiot wielu artykułów prasowych i polemik. Dla przykładu, w poczytnym na ówczesne czasy „Kurjerze Łódzkim”, zachowania kibiców przedstawiano oraz interpretowano w zależności od okoliczności i faktów. Z jednej strony ukazywano je jako nacechowane dojrzałością i wyrobieniem sportowym¹⁷¹, z drugiej natomiast – poddawano je ostrej krytyce. Widowni łódzkiej zarzucano brak obiektywizmu, partykularyzm, a w niektórych przypadkach wręcz zdziczenie¹⁷². Problem kibicowskiej demoralizacji próbowano wówczas rozwiązać poprzez reedukacyjną debatę publiczną, nawołując do „wychowania

166 APŁ, PYŁ, [Sprawy członków Polskiej YMCA w Łodzi] 1933–1936, sygn. 7, s. 3 i n.

167 C. Grzelak, *Z badań nad dziejami Robotniczego Nurtu Kultury Fizycznej na terenie RSKO „Łódź”*, praca magisterska AWF, Warszawa 1961, s. 173. Por. *Widzew Łódź. Zarys historii klubu i jego kibiców*, wydane przez kibiców Widzewa, Łódź 2009, s. 11.

168 W 1927 roku przed meczem Klubu Turystów z ŁKS-em sprzedawcy waty cukrowej, w kolorach czerwono-białych (ŁKS), rozdawali ją bezpłatnie.

169 J. Bogusiak, J. Paradowski, *Kibice ŁKS byli, są, będą*, w: *100 lat ŁKS*, red. M. Goss, W. Filipiak, B. L. Szmel, GiA, Łódź 2008, s. 338; „Kurjer Łódzki” 1935, nr 122, s. 5; „Kurjer Łódzki” 1938, nr 299, s. 7.

170 J. Bogusiak, *ŁKS moją pasją...*, wydano nakładem autora, Łódź 2008, s. 181; *50 lat sportu...*, s. 70; „Kurjer Łódzki” 1931, nr 112, s. 9.

171 Zob. „Kurjer Łódzki” 1927, nr 265, s. 9; „Kurjer Łódzki” 1936, nr 190, s. 5.

172 W 1928 roku Zarząd ŁKS-u wydał odezwę do kibiców, w której nawoływano do kulturalnego zachowywania się na meczach Klubu. „Łódzkie Echo Wieczorne” 1928, nr 258, s. 7. Por. „Kurjer Łódzki” 1934, nr 325, s. 5; „Kurjer Łódzki” 1926, nr 253, s. 9; „Kurjer Łódzki” 1926, nr 322, s. 8; J. Bogusiak, *ŁKS moja...*, s. 179; M. Filipiak, P. Fisiak, M. Goss, M. Kondraciuk, J. Kudaj, J. Paradowski, B. L. Szmel, *Piłka nożna*, w: *100 lat ŁKS*, s. 173; M. Gumola, *Duma przedwojennej Łodzi. Łódzki Klub Sportowy* (cz. 1), „Kronika Miasta Łodzi” 2007, nr 2, s. 126.

publiczności”. W dzienniku „Echo” zaczęto wówczas popularyzować nowe wzorce kibicowania, które oscylowały wokół takich wartości, jak: szacunek, życzliwość i tolerancja¹⁷³.

Ważną cezurę rozwoju łódzkiego sportu stanowiło jego wejście w orbitę ruchu olimpijskiego. Przygotowania do debiutu polskiej reprezentacji w VII Letnich Igrzyskach Olimpijskich w 1920 roku w Antwerpii miały nie tylko dodać prestiżu krajowemu sportowi, lecz także umocnić status niepodległościowy państwa polskiego w Europie i na świecie. Z kolei na gruncie lokalnym sport olimpijski stanowił atrakcyjną szansę na „osadzenie” łódzkiego sportu w rezerwuarze uniwersalnych wartości. Wybuch wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku spowodował, że start polskiej ekipy sportowej nastąpił dopiero w 1924 roku na Igrzyskach Olimpijskich w Paryżu. Udział sześciu łódzian w paryskich igrzyskach¹⁷⁴ przypadł na stuletnią rocznicę rozwoju sportu w Łodzi, czyli lata 1824–1924. Ogółem, przez cały okres międzywojenny, w igrzyskach olimpijskich wystartowało siedemnastu łódzkich sportowców narodowości polskiej, niemieckiej i żydowskiej.

Szansa włączenia się i czerpania z dorobku kultury zachodnioeuropejskiej, jaką dawał olimpizm, została entuzjastycznie wykorzystana przez mieszkańców Łodzi. W duchu olimpijskim organizowano szereg akcji popularyzujących nowożytnie igrzyska oraz zawody sportowe. W roku olimpijskim 1924 ŁKS brał udział w różnego rodzaju zbiórkach pieniędzy na fundusz olimpijski. W dwumeczu koszykarskim z drużyną Akademickiego Związku Sportowego w Warszawie uzbierano 230 milionów marek polskich¹⁷⁵. Idea olimpijska przyświecała też działaczom Polskiej YMCA, którzy podczas urządzanych wyjazdów letniskowych organizowali zawody sportowe pod nazwą Olimpiady Obozowe. Dodatkowo, za wyróżniające się zachowanie w czasie trwania obozowiska, uczestnicy mogli otrzymać tzw. Medal Obozowy (złoty, srebrny lub brązowy)¹⁷⁶.

Należy również wspomnieć, że w Łodzi, ośrodku skupiającym rzesze robotników, kultywowano idee opozycyjne wobec Coubertinowskiego ruchu olimpijskiego. Łódzcy robotnicy-sportowcy identyfikujący się z hasłami ideologii socjalistycznej¹⁷⁷ uznawali jedynie postanowienia Robotniczego Komitetu Olimpijskiego. W efekcie brali oni udział jedynie w Olimpiadach Robotniczych¹⁷⁸.

173 Por. „Echo” 1929, nr 285, s. 5.

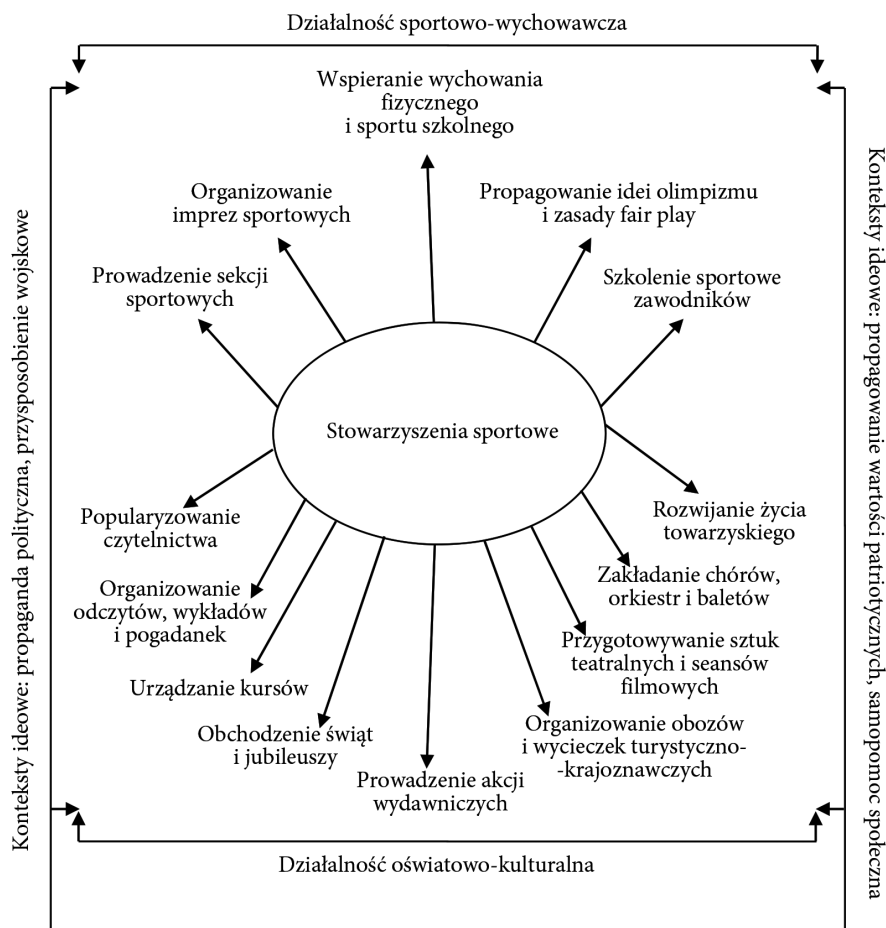
174 Należeli do nich: Wawrzyniec Cyll, Jan Gerbich, Bolesław Gościewicz, Tomasz Konarzewski, Oswald Miller oraz Eugeniusz Nowak.

175 A. Heiman, S. Kowalski, K. Łukasiewicz (red.), *Jednodniówka Jubileuszowa Łódzkiego Klubu Sportowego 1908–1924*, odbito w Drukarni Państwowej w Łodzi, Łódź 1924, s. 39.

176 *Regulamin „Medalu Obozowego” Obozów Polskiej YMCA*, w: APŁ, PYŁ, [Komitet Wychowania Fizycznego – protokoły posiedzeń, regulaminy, programy pracy, sprawozdania z działalności] 1927–1939, sygn. 93, b.p.s.

177 W. Zatke, *Zarys dziejów...*, s. 4–5.

178 M. Nartonowicz-Kot, *Polski ruch socjalistyczny w Łodzi w latach 1927–1939*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2001, s. 636–637.

Ryc. 1. Kierunki działalności polskich stowarzyszeń sportowych w Łodzi w latach 1918–1939

Źródło: P. Kędzia, *Sport w Polsce międzywojennej. Działalność oświatowa stowarzyszeń sportowych w Łodzi*, Łódź 2020, s. 362

Wśród historyków istnieje spór o to, czy wiek XIX był okresem straconym. Na przykładzie łódzkiego sportu można stwierdzić, że chociaż w tamtym czasie było wiele ograniczeń, to udało się zapoczątkować lokalny ruch sportowy, który po odzyskaniu przez Polskę niepodległości stanowił atrakcyjną i dynamiczną sferę życia społecznego. Taki charakter sportu powodował, że wkomponował się on, z różnym bilansem zysków i strat, w szereg przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych, m.in. takich jak: walka narodowowyzwoleńcza i umacnianie suwerenności państwa polskiego, rozwój przemysłowy, przemiany gospodarcze, dążenia do egalitaryzmu społecznego, walki klasowe czy w końcu tworzenie rodzimej kultury fizycznej. Z perspektywy

historyczno-pedagogicznej największym osiągnięciem środowiska sportowego okresu zaborów, a zwłaszcza dwudziestolecia międzywojennego, było jego dążenie do usankcjonowania wartości moralnej, wychowawczej i oświatowo-kulturalnej sportu poprzez uczynienie z niego aktywności o charakterze wielowymiarowym. To ważne dziedzictwo, więc analizując je, nasuwa się zarazem trudne pytanie: dlaczego współcześnie te tradycje zostały odrzucone i zapomniane? Podjęta w niniejszym rozdziale problematyka stanowi zachętę do poszukiwań w tym jakże interesującym obszarze badawczym.

Rozdział II

SPOŁECZNO-KULTUROWE PARADYGMATY WSPÓŁCZESNEGO SPORTU

W odniesieniu do sportu kontekst aksjologiczny podnoszony jest systematycznie w wielu dyskusjach naukowych, monografiach i artykułach. W tradycyjnym podejściu do tego związku wyróżnić można dwa obszary. Pierwszy odnosi się do zdrowia i zawiera się w powszechnie znanej sentencji „sport to zdrowie”. Drugi dotyczy społeczno-kulturowego procesu odbywającego się przez sport czy też przy okazji sportu dzięki jego specyficznym walorom. Pomijając aspekt zdrowotny sportu jako dość dobrze poznany, a zarazem akcentując stronę społeczno-kulturalną, w przeważającej części treści tego rozdziału odnosić się będą do wskazania wychowawczych walorów sportu.

2.1. KULTURA FIZYCZNA W DYSKURSIE SPOŁECZNYM

U podstaw wyodrębnienia koncepcji kultury fizycznej z dziedziny kultury współczesnej leży wiele czynników będących konsekwencją przemian natury społeczno-kulturowej, cywilizacyjno-technicznej i ekonomiczno-gospodarczej. Związek kultury z kulturą fizyczną był i zapewne nadal będzie przedmiotem rozważań naukowych wielu przedstawicieli nauk społecznych, humanistycznych, a nade wszystko nauk o kulturze fizycznej¹. Współcześnie wydaje się, że większość znawców tematyki opowiada się za uznaniem kultury fizycznej za element systemu społecznego o charakterze autotelicznym, który wspólnie z innymi dziedzinami kultury promuje wychowanie do wartości ciała jako paradygmatu koniecznego dla cywilizacyjnego rozwoju

¹ Zob. M. Demel, A. Skład, *Teoria wychowania fizycznego dla pedagogów*, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974; J. Kosiewicz, *Kultura fizyczna i sport w perspektywie filozofii*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2000; Z. Krawczyk, *O kulturze fizycznej. Studia i szkice*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1983; A. Pawłucki, *Nauki o kulturze fizycznej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.

człowieka². Przedmiotowy charakter kultury fizycznej w realizacji celów ogólnych odnosi się do takich wartości, jak: zdrowie, styl życia, wychowanie do aktywnego życia, troska o piękne i sprawne ciało.

Współczesna koncepcja kultury fizycznej, stworzona ze względu na potrzeby polityki społecznej i orientacji naukowej, wyróżnia cztery jej dziedziny: wychowanie fizyczne, sport, rekreację z turystyką i rehabilitację ruchową. Nietrudno dostrzec, że wskazaną kodyfikację łączy podstawowy przejaw działalności człowieka, czyli aktywność fizyczna (ruch mięśniowy) z całym potencjałem swoistych celów i form oddziaływań w wymienionych dziedzinach tej aktywności³.

Wybór społeczno-kulturowego kryterium aktywności człowieka inspirowane do poszukiwania w literaturze przedmiotu odmiennych, a zarazem bardziej szczegółowych segmentów kultury fizycznej, które w znacznym stopniu nawiązują do wielu odmian aktywności sportowej: sportu wyczynowego, masowego, amatorskiego, kobiet, szkolnego, osób z niepełnosprawnościami. Ponadto w ramach konkretyzacji obszarów kultury fizycznej wymienia się: zabawy i gry ruchowe, rekreację ruchową, turystykę rekreacyjną, turystykę wyczynową, turystykę pątniczą, gimnastykę leczniczą i nade wszystko wychowanie fizyczne, wprowadzające ucznia w obszar pełnego uczestnictwa w kulturze fizycznej⁴.

Definicja tego pojęcia przechodziła wiele przeobrażeń w procesie ponad stuletniej ewolucji. Według dostępnych źródeł określenie *kultura fizyczna* pojawiło się po raz pierwszy w 1899 roku w pierwszym numerze amerykańskiego czasopisma „Physical Culture”, redagowanym przez aktywnego propagatora aktywności ruchowej Bernarra Macfaddena⁵. W jednym z wydań tego periodyku z 1906 roku wskazywał on na jej społeczno-kulturową funkcję⁶:

2 A. Pawlucky, *Nauki o kulturze fizycznej*, w: *Kultura fizyczna i sport w zwierciadle nauk społecznych*, red. W. J. Cynarski, J. Kosiewicz, K. Obodyński, Rzeszów 2012, s. 351.

3 M. Demel, *Kultura fizyczna w aspekcie zdrowia*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1992, nr 3, s. 76.

4 *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, red. K. Hądzelek, T. Adelt, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1987, s. 439–440; J. Kosiewicz, *O biologicznym i społecznym kontekście kultury fizycznej i sportu*, w: *Nauki społeczne wobec sportu współczesnego*, red. J. Kosiewicz, M. Piątkowska, J. Żyśko, Wydawnictwo BK Księgarnie, Warszawa 2010, s. 54–58.

5 Określany mianem „ojca kultury fizycznej” Macfadden (1868–1955) był promotorem ustawicznego kształcenia sprawności fizycznej, zdrowego żywienia, ćwiczeń na świeżym powietrzu i naturalnego leczenia chorób. Inspirował miliony ludzi na całym świecie do aktywnego i zdrowego stylu życia. Zob. A. Kaźmierczak, *Etymological and social context of the meaning of the term physical culture and sport*, „Journal of Education, Health and Sport” 2019, t. 9, nr 12, s. 160–166.

6 M. Piątkowska, *Rozumienie pojęcia kultura fizyczna na świecie*, „Kultura Fizyczna” 2006, nr 9–12, s. 83–86; Z. Jaworski, *Kultura fizyczna a kultura zdrowotna*, „Lider” 2012, nr 11, s. 11–14.

kiedy znaczenie kultury fizycznej zostanie rozpoznane, kiedy mężczyźni i kobiety uświadomią sobie jej wagę, wtedy wkroczy ona w każdy etap ludzkiego życia. Nie ma takiego pytania w życiu, którego kultura fizyczna nie byłaby częścią⁷.

W polskiej nomenklaturze termin *kultura fizyczna* pojawił się niewiele później, na przełomie wieków XIX i XX, w okresie dynamicznego rozwoju dyscyplin sportowych, utożsamiając się jednocześnie z powszechnie stosowanym pojęciem *kultury cielesnej*. Inicjacyjną rolę w tym procesie odegrała publikacja *Kultura fizyczna a prasa codzienna*, która ukazała się w 1908 roku w dwutygodniku „Ruch”, czasopiśmie nawiązującym do tematyki wychowania fizycznego i higieny ciała⁸. Podstawowym czynnikiem przyjęcia terminu *kultura fizyczna* w polskim piśmiennictwie były przenikające na grunt rodzimej kultury postępowe nurty intelektualne, wywodzące się z krajów Europy Zachodniej, nawiązujące w naukowej narracji do społecznych funkcji kultury XIX stulecia. W ujęciu Dobiesława Dudka polską kulturę fizyczną charakteryzowała narodowa tożsamość i tradycja, obejmująca czasy zaborów i II Rzeczypospolitej. Ukazując genezę pojęcia *kultura fizyczna* w języku polskim, autor zauważa:

na danym etapie rozwoju społecznego, przy zachowaniu wspólnych cech europejskiej kultury fizycznej, rodzima kultura fizyczna, jako wyodrębniona sfera bytu oddzielnych narodów, posiadała indywidualne cechy będące odwzorowaniem tradycji oraz zwyczaju i obyczaju⁹.

Kosiewicz wskazuje, że pomimo uwzględnienia w określeniu *kultura fizyczna* przymiotnika *kulturowy*, przez szereg lat uzyskanie prawdziwej wiedzy o tej sferze rzeczywistości społecznej wydawało się możliwe tylko przez poznanie naukowe, utożsamiające zdobytą wiedzę z naukami przyrodniczymi¹⁰. Niezależnie od ontologii pojęcia *kultury fizycznej* czy ewolucyjnych teorii jej definiowania, należałoby określić kilka heterogenicznych obszarów odnoszących się do koncepcji wyjaśniania istoty tej kultury. Analiza obszernego dorobku teoretyczno-poznawczego w dziedzinie badań nad kulturą fizyczną skłania do wskazania trzech podstawowych

7 Cyt. za: M. Piątkowska, *dz. cyt.*, s. 8.

8 Tamże; K. W. Jankowski, M. Lenartowicz, *Wymiary kultury fizycznej*, „Kultura Fizyczna” 2011, nr 5–8, s. 1; *Kultura fizyczna a prasa codzienna*, „Ruch” 1908, nr 16, s. 177.

9 D. Dudek, *Pojęcie kultury fizycznej w polskiej tradycji terminologicznej do roku 1939*, w: *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce. Dzieje kultury fizycznej i turystyki w Polsce w końcu XIX i XX wieku*, t. 1, red. T. Drozdek-Małołępsza, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2011, s. 9–10.

10 J. Kosiewicz, *Sport w perspektywie nauk przyrodniczych i społecznych*, w: *Nauki społeczne wobec sportu i kultury fizycznej*, red. J. Kosiewicz, T. Michałuk, K. Pezdek, Wydawnictwo AWF, Wrocław 2013, s. 5–13.

orientacji związanych z rozumieniem tego pojęcia: indywidualistyczno-wartościującej, socjologizująco-universalistycznej i holistycznej. Koncepcja indywidualistyczno-wartościująca skojarzona jest z definicją kultury fizycznej w ujęciu Macieja Demela, który uważa, że jest to „wyraz określonej postawy wobec własnego ciała, świadoma i aktywna troska o swój rozwój, sprawność i zdrowie, to umiejętność organizowania i spędzania czasu z największym pożytkiem dla zdrowia fizycznego i psychicznego”¹¹.

Myślą przewodnią takiej koncepcji jest akcentowanie racjonalnego stosunku do własnego ciała przez pedagogizację działań na rzecz wielostronnego rozwijania zainteresowań oraz doskonalenia umiejętności i nawyków w obszarze aktywności fizycznej i postaw prozdrowotnych. W tym aspekcie uczestnictwo w kulturze fizycznej przejawia wartości perfekcjonistyczne, będące manifestacją walorów sprawnościowych i osobotwórczych, czyli doceniające moralne zasady, efektywność działań i zmierzanie do wykształcenia pożądaných zachowań oraz pozyskania nowych kompetencji wraz z eliminacją niepożądanych postaw. Dążenie do doskonałości w tej dziedzinie jest dla jednostki fundamentalnym społecznym wyzwaniem wynikającym z biologicznych i społecznych potrzeb ludzkiej natury. W ujęciu Demela przedmiotem wychowania w kulturze fizycznej nie powinno być wyłącznie ciało, ale przede wszystkim osobowość wychowanka. Takie pojmowanie rzeczy edukacji w tym zakresie pozwoliło na reintegrację wychowania fizycznego ze współczesnymi naukami o wychowaniu, bez porzucenia w tym procesie ich tożsamości. Warto pamiętać, że to właśnie z koncepcji Demela pochodzi powszechnie przyjęte pojęcie *wychowania do kultury fizycznej* wraz z wyraźnym zaakcentowaniem perspektywicznych celów wychowania fizycznego i marginalizacją doraźnych funkcji kultury fizycznej¹².

Z koncepcją socjologizująco-universalistyczną zgodna jest definicja podana przez Zbigniewa Krawczyka, który opisuje kulturę fizyczną jako:

względnie zintegrowany i utrwalony system zachowań w dziedzinie dbałości o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie i piękno człowieka, przebiegających według przyjętych w danej zbiorowości wzorów, a także rezultaty owych zachowań¹³.

W takim ujęciu stanowi ona system uniwersalnych wartości, a jednocześnie odnosi się do działań i ich heterotelicznych wytworów, zależnych od istniejących trendów kulturowych i społecznych potrzeb. W myśl tej koncepcji kultura fizyczna jest częścią obszaru kultury, w którym istotny jest potencjał

11 M. Demel, A. Skład, *dz. cyt.*, s. 11.

12 T. Maszczak, *Maciej Demel – wzór uczonego i humanisty*, „Lider” 2013, nr 7, s. 8. Zob. A. Kaźmierczak, *Etymological and social context...*, s. 160–166.

13 Z. Krawczyk, *Socjologia kultury fizycznej*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1995, s. 28.

wynikający z charakterystycznych dla danej społeczności, określonych form zachowań, decydujących o jego społecznych rezultatach.

Wreszcie koncepcja holistyczna trafnie została ujęta w definicji Wiesława Osińskiego w następującym kontekście:

Kultura fizyczna jest to ogół wytworów o charakterze materialnym i niematerialnym, w dziedzinie dbałości o ciało i fizyczne funkcjonowanie człowieka, uznawanych w niej wartości i wzorów postępowania, które zostały zobiektywizowane, przyjęte i mogą być przekazywane w danej zbiorowości¹⁴.

Wyróżnia on tu kulturę fizyczną jako nierozdzieloną część aktywności człowieka, podmiotowo związaną z jego fizyczną, umysłową i społeczną sferą rozwoju. Pomiedzy tymi obszarami istnieje ścisła zależność, przejawiająca się hierarchizacją podjętych działań, motywowanych w danej zbiorowości potrzebami i dążeniami społecznymi oraz wyznaczaniem określonego toku postępowania w celu osiągnięcia zamierzonych rezultatów.

Reasumując te rozważania, należy wskazać, że podmiotem oddziaływań w kulturze fizycznej jest człowiek, którego cielesny (fizyczny) potencjał jest w pewnym stopniu wyrazem potrzeb (wartości) obiektywnych, dominujących na danym etapie rozwoju cywilizacyjnego, a tym samym determinujących stosowanie określonych wzorców zachowań dla zaspokajania własnych potrzeb. W tym kontekście warto podkreślić, że kultura fizyczna nie wiąże się wyłącznie z konkretnymi zachowaniami, ale jest również wyrazem kształtowania świadomości społecznej w kontekście diagnozy i oceny możliwości fizycznych własnego ciała¹⁵.

2.2. WYCHOWAWCZY WYMIAR SPORTU W ŚWIECIE JEGO SPOŁECZNO-KULTUROWYCH REALIÓW

Związki kultury europejskiej z kulturą fizyczną w całej rozciągłości odnoszą się do zjawiska sportu zarówno w wymiarze historycznym, jak i związanym z przemianami współczesnego świata. W tym kontekście sport jest identyfikowany jako obszar działalności człowieka o społeczno-kulturowym charakterze od początku swojego istnienia kultywujący wiarę w nieograniczone możliwości rozwoju osoby. Jego kulturowe znaczenie przejawia się w globalnym zasięgu, albowiem jest najbardziej rozpowszechnioną formą kultury, ważnym komponentem kultury masowej. Według tezy Krawczyka sport jako ważny element kultury masowej poddaje się określonej ewolucji,

14 W. Osiński, *Zarys teorii wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2002, s. 33.

15 K. W. Jankowski, M. Lenartowicz, *dz. cyt.*, s. 3.

będącej konsekwencją podporządkowania kultury zasadom rynkowym, czyli komercjalizacji, globalizacji, profesjonalizacji bądź racjonalizacji. Może też wykorzystać własny potencjał w przekazywaniu społeczności współczesnego świata ważnych treści symbolicznych, mających odniesienie do procesu wnikania jednostki w kulturę otaczającego ją społeczeństwa i przyswajania systemu wartości, norm oraz wzorców wychowawczych¹⁶.

Nieskomplikowane zasady, widowiskowość, a także niemała aprobata społeczna stały się katalizatorem gloryfikacji sportu we współczesnych mediach i kulturze masowej¹⁷. Nawiązując do pierwotnych wartości sportu, Zbigniew Dziubiński i Michał Lenartowicz wskazują, że stanowiły one domenę ludzi prawych i honorowych, przestrzegających zasady fair play, będących wzorcami szlachetnego charakteru, dyscypliny i wytrwałości w dążeniu do prawdy. Jednakże obecna rzeczywistość sportu, spowodowana jego obecnością w kulturze masowej, w wielu sytuacjach staje się „areną zwykłych «przepychanek» i brutalnej walki o pieniądze, sławę lub medialną rozpoznawalność. Wiąże się to zarówno z negatywnymi zachowaniami samych sportowców, trenerów działaczy, jak i kibiców”¹⁸. Niemniej jednak, pomimo wielu przeszkód związanych z nadmiernym zinstytucjonalizowaniem, scentralizowaniem, komercjalizacją i profesjonalizacją, sport nie przestał być przedmiotem powszechnego zachwyty i nadal postrzegany jest jako społeczno-kulturowy fenomen naszych czasów.

Współczesny sport należy postrzegać zarówno w kontekście wartości heterotelicznych, jak i autotelicznych, obejmujących różne formy współzawodnictwa, różne cele i środki ich realizacji oraz różne kategorie aktywności sportowej – wyczynowe i powszechne¹⁹. Aktywność sportowa, kategoryzowana jako pozasportowa forma doskonalenia ciała, związana jest ze zdrowotnymi, estetycznymi i hedonistycznymi środkami jej realizacji, stanowiąc tym samym składową ułatwiającą osiąganie innych celów życiowych. Natomiast zwycięstwo lub ustanowienie rekordu, będące naturalną konsekwencją rywalizacji sportowej stanowi cel sam w sobie, czyli pozostaje wartością autoteliczną²⁰. W tym

16 Z. Krawczyk, *Sport w zmieniającej się Europie*, w: *Sport, kultura, społeczeństwo*, red. J. Kosiewicz, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2006, s. 167–183.

17 Kultura masowa w ujęciu definicyjnym Antoniny Kłoskowskiej jest zjawiskiem „współczesnego przekazywania wielkim masom odbiorców identycznych lub analogicznych treści płynących z nielicznych źródeł”; zob. A. Kłoskowska, *Kultura masowa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980, s. 95.

18 Z. Dziubiński, M. Lenartowicz (red.), *Kultura fizyczna a kultura masowa*, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2011, s. 9–10.

19 P. Godlewski, *Globalny i lokalny wymiar współczesnego sportu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 78, s. 9.

20 H. Grabowski, *Co ma wspólnego kultura fizyczna z kulturą*, „Człowiek i Ruch” 2000, nr 1, s. 7–10.

kontekście James W. Keating przy zastosowaniu etymologicznego kryterium wyodrębnił dwie kategorie sportu, rekreacyjną i wyczynową, charakteryzujące się odmiennymi celami, metodami i środkami oddziaływań. W jego koncepcji celem sportu dla rozrywki jest przyjemność, radość i zadowolenie w staraniach jednostki o dobre zdrowie i sprawność fizyczną. Natomiast sport wyczynowy jest aktywnością, której podstawowy pierwiastek stanowi rywalizacja, a celem nadrzędnym jest zwycięstwo osiągnięte na drodze poświęcenia i szeregu wyrzeczeń²¹.

W rozważaniach wybitnego socjologa Floriana Znanieckiego sport jest składową określonych czynności, które w dawnych czasach pełniły wyłącznie funkcje społeczno-utilitytarne, a swój naturalny charakter utraciły w wyniku deprecjacji społecznej, będącej następstwem rozwoju cywilizacyjnego. Do takich czynności – mających obecnie charakter olimpijskich dyscyplin sportowych – zaliczył: myślistwo, rzut dyskiem lub oszczepem, strzelanie z łuku lub pistoletu, szermierkę, częściowo boks i jazdę konną²². Zatem do kategorii sportu zaliczał on czynności wchodzące dawniej w zakres funkcji społeczno-użytecznych i z reguły pojmowane jako przywileje klasowe oraz grupowe. Zgodnie z opracowaną charakterystyką typów fizycznych²³ Znaniecki wyraźnie podkreśla dualność typów sportowych, dzieląc je na dodatnie i ujemne. Typ dodatni cechuje skuteczność i wysokie umiejętności sportowe realizowane w zgodzie z ustalonymi zasadami, natomiast ujemny jest pozbawiony umiejętności sportowych lub też się nimi nie interesuje²⁴. Wychowanie sportowe wiązał on z kwalifikowaną aktywnością fizyczną, odróżniając jej rezultaty od zabaw ruchowych i pracy fizycznej, mierzonej użytecznością jej wytworów. Według jego definicji sport kształtuje sprawność fizyczną konieczną przede wszystkim do wykonywania zadań społecznych:

lecz każdy sport prędzej czy później podlega organizacji społecznej, a wtedy to bezrefleksyjne metody jego uczenia się przestają wystarczać. Uprawianie sportu staje się sprawą grupową; rozwija się ideał doskonałości sportowej i współzawodnictwo w dążeniu do ideału i one wprowadzają do sportu pierwiastek

21 A. Przyłuska-Fiszer, *Sport i ideały moralne sportu w kategoriach etyki*, w: *Oblicza sportu*, red. Z. Krawczyk, Wydawnictwo AWE, Warszawa 1990, s. 7–30; Por. J. W. Keating, *Sportsmanship as a moral category*, „Ethics” 1964, t. 75, nr 1, s. 25–35. Jeśli nie podano inaczej, wszystkie obcojęzyczne odwołania i cytaty w przekładzie Anny Kaźmierczak.

22 F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 349; Z. Krawczyk, *Sport i humanizm*, „Kultura Fizyczna” 1990, nr 7–8, s. 18.

23 Znaniecki wyróżniał następujące typy: higieniczny, geneonomiczny, obyczajowo-estetyczny, hedonistyczny, fizyczno-utilitytarny i sportowy. Zob. A. Kaźmierczak, *Pedagogical dimension of sport in the light of its socio-cultural conditions*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 9, s. 449–457.

24 E. Syrek, *Ciało i zdrowie w socjologii wychowania Floriana Znanieckiego*, „Nowiny Lekarskie” 2011, nr 80, s. 385.

trwałego wysiłku i pracy przygotowawczej. Wytwarzają się typy osobnicze sportowców jako specyficzna odmiana typów fizycznych i powstaje refleksyjne wychowanie sportowe²⁵.

Z kolei Henning Eichberg w swoim trialektycznym modelu przedstawił propozycję „otwierającego” (terapeutycznego) spojrzenia na sport. Jego zdaniem można wyróżnić trzy wzajemnie przenikające się pola (wymiarów) sportu: 1) produkcja wyników i rekordów (wymiar wyczynu), 2) społeczne i higieniczne dyscyplinowanie (wymiar psychohigieniczny), 3) dialogiczny język ciała (wymiar doświadczenia)²⁶.

Podobne stanowisko zajmuje Piotr Perkins, który definiuje sport jako dziedzinę życia społecznego, w której ważne jest zaspokajanie potrzeb wynikających z natury człowieka.

W tym zjawisku znajdują się jakości, dzięki którym człowiek może rozwijać lepiej siebie. Więcej, te jakości bytowe są pewnymi dobrami (dobrem jest to, co doskonali, odpowiada naturze bytu), bowiem aktualizują naturalne ludzkie uzdolnienia-sprawności (oczywiście z priorytetem intelektu)²⁷.

W koncepcji Klausa Heinemanna sport może stanowić dziedzinę potwierdzającą tożsamość jednostki, niezależnie od jej statusu społecznego i zdolności osobowych w procesie adaptacji i zdobywania równowagi społecznej, istniejących konfliktów społecznych czy sukcesu osiągniętego w społeczeństwie²⁸. Eksponując podstawowe funkcje sportu w społeczeństwie – od społeczno-emocjonalnej i socjalizująco-integrującej przez polityczną oraz dotyczącą mobilności społecznej, a kończąc na biologicznej – autor tej tezy doszedł do przekonania, że w obszarze wielu z nich można odnaleźć elementy o charakterze pozytywnym (wychowawczym) i negatywnym (antywychowawczym).

Sport identyfikowany jako forma poszukiwania przez jednostkę swojej formy egzystencji oraz sposób przekraczania potencjału ludzkiego stał się przedmiotem ciągłych refleksji i inspiracji badawczych. Studia i badania dotyczące sportu usytuowane są przede wszystkim w obszarze nauk o kulturze fizycznej nazywanych w literaturze anglosaskiej naukami o sporcie (*sport science*). Niemniej jednak, postrzegany w opracowaniach naukowych jako zjawisko interdyscyplinarne z bogatym potencjałem wartości, jest z reguły

25 F. Znaniecki, *dz. cyt.*, s. 354–355.

26 H. Eichberg, *Body Cultures. Essays on sport, space and identity*, Routledge, London–New York 1998, s. 79.

27 P. Perkins, *Uzasadnienie wartości sportu w nurcie realistycznej filozofii bytu*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWF, Kraków 1994, s. 98.

28 K. Heinemann, *Wprowadzenie do socjologii sportu*, tłum. M. Skwieciński, COM SNP, Warszawa 1989, s. 12; S. Wanat, *Rola kultury fizycznej w kształtowaniu osobowości*, „Kultura Fizyczna” 1993, nr 1–2, s. 13.

identyfikowany jako dziedzina o zasięgu kulturowym, społecznym, ekonomicznym, rekreacyjnym, politycznym, ekologicznym i wychowawczym. Tak więc współczesne istnienie sportu w dyskursie społecznym nie ogranicza się wyłącznie do obszaru rywalizacji sportowej, wyników i rekordów czy też będących areną zmagania sportowców stadionów. Coraz więcej treści nawiązujących do sposobu obecności sportu w społeczeństwie nowoczesnym jest – według Wojciecha Woźniaka – przedmiotem „wypowiedzi publicznych, często odnoszących się do fundamentalnych kwestii organizujących społeczną refleksję wobec zagadnień etycznych i bioetycznych, ekonomicznych, ideologicznych czy politycznych”²⁹.

W ujęciach definicyjnych sportu wyróżnia się wiele form jego społecznych określeń – m.in. takich jak: masowy, wyczynowy, kwalifikowany, rekreacyjny, amatorski, szkolny, akademicki – mających przymiotnikową autoryzację w encyklopediach, słownikach i innych publikacjach. Różnorodność określeń i wyznaczonych mu funkcji prowokuje do głębszych rozważań nad tym pojęciem, analizy definicji oraz określenia niezbywalnych wartości. Społeczną funkcję sportu akcentują zapisy zawarte w stanowiącej załącznik do Traktatu Amsterdamskiego z 1997 roku deklaracji, w której podkreśla się rolę, jaką odgrywa on w kształtowaniu poczucia tożsamości i łączeniu ludzi:

- 1) może być efektywnym narzędziem integrowania obywateli w społeczeństwie;
- 2) pomaga rozwijać takie zdolności i cechy, jak działalność zespołowa, tolerancja, uczciwa rywalizacja;
- 3) odgrywa doniosłą rolę w walce z rasizmem i wszelkiego rodzaju dyskryminacją, co dotyczy zarówno dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, pochodzenie społeczne czy ekonomiczne, jak i związanej z poglądami religijnymi, niepełnosprawnością, wiekiem czy orientacją seksualną;
- 4) ułatwia integrację społeczeństw z imigrantami i stanowi katalizator dialogu międzykulturowego, co jest coraz częściej dostrzeganym czynnikiem znaczenia działalności sportowej³⁰.

Wydaje się, że nie udało się dotąd opracować jednoznacznej definicji sportu, dlatego Lipoński sądzi, że większość istniejących pojęć w znacznym stopniu określa sport jako zjawisko o charakterze zdrowotnym lub socjologiczno-medialnym, bagatelizując jednocześnie jego uwarunkowania historyczne. Nawiązując do retrospektywnych uwarunkowań sportu, wskazuje, że definicja taka powinna zawierać sformułowania:

29 W. Woźniak, *Sport w dyskursie. Dyskurs sportu*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2015, t. 11, s. 9.

30 Deklaracja nr 29 w sprawie sportu, załącznik do Traktatu Amsterdamskiego z 1997 roku (Dz.Urz. UE C 340 z 10.11.1997), s. 1.

sport to świadoma, ludyczna aktywność człowieka o cechach dobrowolnego współzawodnictwa, mająca swój udział w kształtowaniu losów jednostek i społeczności przez wszechstronne doskonalenie cielesne i duchowe, historycznie ukształtowany charakter pacyfistyczny, polegający na eliminowaniu z walki dążeń do unicestwienia przeciwnika, zdolność współdziałania z innymi dziedzinami w realizowaniu celów danej społeczności, w tym uniwersalnych celów etycznych³¹.

W przekonaniu wielu badaczy aksjologiczny namysł nad sportem jest konieczny przynajmniej z dwóch powodów. Pierwszy wynika z konieczności traktowania aktywności sportowej jako obszaru pedagogicznego, czyli wychowywania „człowieka wszechstronnego” na drodze poznawania wartości fundamentalnych. Drugi nawiązuje do doskonalenia rzeczywistości sportowej, opartej na podstawowych kanonach humanizmu europejskiego, czyli ideach pokoju i uczciwej rywalizacji³². Wybitny filozof naszych czasów Bogdan Suchodolski sądził, że sport oczyszczony ze złych wpływów dziewiętnastoi dwudziestowiecznej cywilizacji ma szansę promowania idei porozumienia i pokoju. Powrót do uniwersalnych, humanistycznych wartości w sporcie – istniejących od dawna w polskiej tradycji – jest alternatywą i nadzieją na pokojowe relacje między narodami nie tylko na stadionach sportowych, lecz także poza nimi³³. Teza ta uprawnia do stwierdzenia, że sport jako obszar integrowania różnych społeczeństw, kultur, a nawet religii, ma niebagatelne możliwości eliminowania różnic rasowych, zachowań ksenofobicznych, przy jednoczesnym akcentowaniu przynależności narodowej. W swoich rozważaniach nad społeczną rolą sportu Suchodolski zajmował stanowisko krytyczne wobec sportu wyczynowego, akceptując poświęcenie i wysiłek fizyczny z nim związany wyłącznie w kwestii zadowolenia i radości z podejmowanej aktywności fizycznej. Sport, w którym dominują antagonizmy, nadmierne wyrzeczenia lub utrata zdrowia, powinien być uwolniony od niszczącego ludzki organizm wysiłku i coraz przystępniejszy dla ogółu społeczeństwa:

ale to, co zachodzi w naszych czasach, w których za ułamki sekund czy gramy ciężarów płacić trzeba latami zrujnowanego zdrowia, nie może być akceptowane, [...] społeczeństwu nie są potrzebne rekordy wyników, nawet jeśli są one oklaskiwane, potrzebne są rekordy powszechności³⁴.

W podobnym tonie wypowiada się Robert L. Simon, wskazując, że aktywność sportowa ma autentyczne walory moralne w sytuacji, kiedy sportowcy

31 W. Lipoński, *Sport*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/35194/Wojciech%20Lipo%C5%84ski%20-%20Sport.pdf> (dostęp: 25.11.2017).

32 Z. Dziubiński (red.), *Aksjologia sportu*, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2001, s. 14.

33 B. Suchodolski, *Sport i obrona pokoju*, „Kultura Fizyczna” 1987, nr 5–6, s. 4.

34 Tamże, s. 2. Zob. A. Kaźmierczak, *Pedagogical dimension of sport...*, s. 449–457.

angażują się w nią dobrowolnie i dokonują konfrontacji osiągniętego poziomu sprawności ciała w warunkach powszechnej akceptacji i przestrzegania ogólnie przyjętych zasad. Argumenty te odrzucają tezę „lustrzaną”, określającą sport jako odzwierciedlenie zwyczajowo przyjętych wartości społecznych i pustych treści moralnych o znacznym nacechowaniu egoistycznym, gdyż sukces jednej strony jest wyłącznie rezultatem porażki strony przeciwnej³⁵.

Przyjmując jako podstawowe kryterium funkcje społeczne aktywności sportowej, Stanisław Judycki proponuje ludyczną, agonistyczną i pedagogiczną koncepcję definicji sportu. Sport z zabawą łączy element kultury ludycznej. Podobnie jak zabawa, pozostaje on formą szlachetnej aktywności, której celem jest osiągnięcie perfekcjonistycznych wartości. Ludyczny wymiar sportu odnosi się do swobodnej, powtarzalnej, realizowanej w wolnym czasie zabawy lub gry ruchowej³⁶. Zapewne są to działania bezproduktywne w sensie ekonomicznym, w pewnym stopniu ograniczone przepisami i normami, tym niemniej stanowią swoistą szkołę życia, polegającą na konieczności przezwyciężania trudności w celu kształtowania swoistych dla tego rodzaju aktywności cech osobowości³⁷. Zgodnie ze wspomnianym wcześniej ujęciem Znanieckiego sport może być zabawą – tak jak wiele innych działalności człowieka – pod warunkiem, że zostanie podporządkowany wartościom osobotwórczym³⁸. W tym wymiarze sport można zdefiniować jako „ćwiczenia i gry służące podnoszeniu i nabywaniu sprawności fizycznej i wyrabianiu pewnych cech charakteru, jak wytrwałość, lojalność, nawyk przestrzegania reguł”³⁹.

Wyjaśnienie koncepcji agonistycznej sportu odnosi się głównie do walki przeciwników, czyli rywalizacji o zwycięstwo z poszanowaniem wszystkich etycznych zasad i reguł wynikających z natury danej dyscypliny sportowej. Domeną współzawodnictwa sportowego jest manifestacja własnej sprawności, pokonywanie czasu, przestrzeni, dążenie do osiągnięcia wzorca ruchowego, a także przekraczanie możliwości psychofizycznych ludzkiego organizmu. Współzawodnictwo i rywalizacja jako reprezentatywne elementy sportu są obecne od początku jego istnienia. Zawodnik, uprawiający sport kwalifikowany, jak podkreśla Jan Niewęglowski, „ma na celu zdobycie głównej nagrody, medalu czy poprawienie aktualnego rekordu. Stąd współzawodnictwo właściwie rozumiane odgrywa pozytywną rolę, jest bodźcem dla sportowca”⁴⁰.

35 R. L. Simon, *Sport, Relativism, and Moral Education. In sport Ethics*, Oxford University Press, Oxford 2003; Z. Dziubiński, *Prolegomena etyki sportu*, w: *Aksjologia sportu...*, s. 126–138.

36 Z. Krawczyk, *Sport i humanizm*, s. 18.

37 S. Judycki, *Filozofia sportu*, http://www.kul.pl/files/57/wydzial/judycki/filozofia_sportu.pdf (dostęp: 12.01.2018).

38 F. Znaniecki, *dz. cyt.*, s. 348.

39 *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, s. 297.

40 J. Niewęglowski, *Kultura – sport – wychowanie*, w: *Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2001, s. 252.

Z kolei Dziubiński twierdzi, że sport to nie tylko sfera przygotowania do życia, lecz także obszar nieustających sprawdzianów realizowanych na boisku czy w sali sportowej, w których rywalizują ze sobą autentyczne osoby lub zespoły, wykonując realne zadania i tym samym poddając się konfrontacji osiągniętego poziomu doskonałości człowieka⁴¹. Z rozważań tych wynika, że w rywalizacji sportowej wraz z jej rzeczywistymi zadaniami, dokonuje się realna ocena poziomu doskonałości ludzkiej (sportowej), co wydaje się trudne lub wręcz niemożliwe w innych dziedzinach życia społecznego.

Interpretacja agonistyczna – odmiennie od ludycznej – ujmuje zjawisko sportu w sposób autoteliczny, ponieważ w tej koncepcji wola dominacji i wygranej zastępuje naturalne, powszechnie realizowane bez konieczności współzawodnictwa zabawy i gry ruchowe. W myśl tej teorii wszelkie działania zawodników, trenerów, sędziów i kibiców powinny być zgodne z podstawowymi kanonami zasady fair play, odnoszącymi się do przestrzegania przyjętych reguł, zapewniania równości szans oraz okazywania sobie wzajemnego szacunku przez przeciwników. Właściwą dla tych rozważań wydaje się definicja przedstawiona w jednej z encyklopedycznych publikacji: „Sport – działalność mająca na celu podnoszenie sprawności fizycznej i jej manifestację, uprawiana systematycznie według pewnych reguł, w której występuje pierwiastek współzawodnictwa i dążenie do osiągnięcia jak najlepszych wyników”⁴².

Natomiast pedagogiczna koncepcja sportu odnosi się do zjawiska wychowania za jego pośrednictwem, czyli obecności sportu w przestrzeni społeczno-moralnej dzieci i młodzieży. W tym wymiarze jest on eksponowany jako ważny czynnik rozwojowy w wychowaniu młodego pokolenia, afirmowany jako źródło radości i silnych przeżyć emocjonalnych, a także promowany jako obszar przyjaznych i życzliwych kontaktów z rówieśnikami⁴³. W literaturze przedmiotu trudno doszukać się jednoznacznej definicji sportu odnoszącej się do jego pedagogicznych walorów. Jednak wydaje się, że najbliższa tym rozważaniom jest definicja opracowana przez Jerzego Nowocienia, w której autor podkreśla jego ogólnowychowawczą rolę, wskazując na zaistnienie:

w różnych formach działalności człowieka, służących doskonaleniu własnych cech fizycznych i umysłowych, podejmowanych dla zachowania zdrowia oraz rozwoju cech osobowości takich jak wytrwałość, silna wola, zdecydowanie, poczucie solidarności i koleżeństwo⁴⁴.

41 Z. Dziubiński, *Prolegomena...*, s. 127.

42 *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 10, red. B. Suchodolski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 719.

43 Z. Żukowska, *Sport w alternatywnych koncepcjach edukacyjnych*, w: *Wychowawcze aspekty sportu*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 1993, s. 81.

44 J. Nowocien, *Sport i wychowanie*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006, s. 920–921.

Wychowania sportowego nie można oddzielić od całokształtu procesu edukacyjnego, który wspomagany przez systematyczną i zorganizowaną aktywność fizyczną wpływa na rozwój umysłowy, moralny i estetyczny wychowanka. Teza ta kreuje sport jako niekonwencjonalne laboratorium pedagogiczne, mające na celu kształtowanie szlachetnych postaw wraz z dążeniem do doskonałości charakteru przez wyznaczenie i realizowanie określonych wyzwań⁴⁵.

Wychowanie przez sport jest również przedmiotem rozważań w perspektywie teologicznej, bowiem Kościół – w myśl przesłania ks. Konarskiego „o dokładanie wszelkich starań, kształć serce cnotami, ciało ćwiczeniami, umysł naukami”⁴⁶ – zajmuje przychylne stanowisko względem sportu, który jako posłannictwo kulturowe wzbogaca moralnie i duchowo jednostkę ludzką. Afirmuje on sport rozwijający człowieka we wszystkich sferach i płaszczyznach życia, nie aprobując sytuacji, kiedy staje się on wyłącznie przedmiotem w działalności sportowej. Opowiada się za sportem eksponującym wartości wychowawcze, konsolidującym społeczeństwo, stanowiącym źródło radości i satysfakcji, uczącym patriotyzmu, budującym pokój między ludźmi i narodami.

W 1964 roku papież Paweł VI, podkreślając moralny charakter aktywności sportowej, skierował do sportowców następujące słowa:

Kościół podziwia, aprobuje i zachęca do rozwoju sportu, zwłaszcza wtedy, gdy zaangażowaniu fizycznemu towarzyszy zaangażowanie moralne, które to może uczynić ze sportu wspaniałą zdolność personalną, poprzez wytężony trening w kontaktach społecznych, na bazie respektu dla siebie samego i dla innych, początek w porozumieniu społecznym, które zmierza do kształtowania relacji przyjaźni na polu międzynarodowym⁴⁷.

Kościół przeciwstawia się rywalizacji sportowej prowadzonej z naruszeniem godności osoby ludzkiej i w obliczu kłamstwa oraz nieuczciwości (środki dopingowe, nadmierna komercjalizacja)⁴⁸. Zjawisko dysharmonii

45 S. Wołoszyn, *Wychowanie fizyczne i sport jako czynnik wychowawczy*, „Kultura Fizyczna” 1973, nr 7, s. 296–300.

46 Cyt. za: M. Wollenberg-Kluza, *Parafiada jako współczesne wypełnianie idei kalasantyjskiej*, <http://www.fidesetratio.org.pl/files/plikipdf/kluza2.pdf> (dostęp: 1.03.2018).

47 Cyt. za: Z. Dziubiński, *Sport w perspektywie św. Jana Pawła II i św. Jana Bosko*, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2017, s. 135. Zob. tenże, *Czy antropologia Jana Pawła II jest otwarta na wartości kultury fizycznej?*, „Kultura Fizyczna” 1989, nr 3–4, s. 8–11; J. Kosiewicz, *Ciało, osoba i wartość w poglądach antropologicznych Jana Pawła II*, „Kultura Fizyczna” 1990, nr 5–6, s. 3–7; K. Zieliński, *Teoria wychowania w świetle koncepcji człowieka Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, „Kultura Fizyczna” 2000, nr 5–6, s. 11–15.

48 *W obronie dobrych zawodów* (słowo Episkopatu Polski o wychowawczych wartościach sportu), „Sport Wyczynowy” 2004, nr 7–8, s. 475–476.

w świecie sportu niezwykle trafnie określił Jan Paweł II podczas przemówienia wygłoszonego w 2000 roku z okazji Wielkiego Jubileuszu:

obok sportu, który pomaga człowiekowi, istnieje inny sport, który mu szkodzi;
obok sportu, który uszlachetnia ciało, istnieje sport, który je poniża i zdradza;
obok sportu, który służy wzniosłym ideałom, jest też sport, który zabiega wyłącznie o zysk; obok sportu, który jednoczy, jest też taki, który dzieli⁴⁹.

Pedagogiczny charakter sportu podkreślił również papież Franciszek⁵⁰ w przemówieniu wygłoszonym z okazji 70-lecia Włoskiego Centrum Sportowego:

Sport jest dla młodzieży drogą wychowania, jedną z trzech, obok szkoły i pracy. Jeśli będą istnieć te trzy drogi, to zapewniam was, nie będzie narkomanii, nie będzie nadużywania alkoholu. Bo szkoła, sport i praca cię rozwija, niesie naprzód.

Z pewnością rola i znaczenie Kościoła – zwłaszcza za czasów pontyfikatu Jana Pawła II – w kwestii propagowania wychowawczych wartości sportu wydaje się nieoceniona. Przede wszystkim w ostatnich dekadach aktywnie włączył się on w nurt propagowania sportowego stylu życia, podkreślając w swoich działaniach jego pedagogiczny, zdrowotny i społeczny wymiar wśród społeczności i kultur na całym świecie. Ponadto odbudowana wiara w nieograniczone możliwości człowieka i potrzebę jego doskonalenia we wszystkich obszarach życia – od duchowego po cielesny – była bodźcem do uznania sportu za ważny czynnik w tworzeniu zdrowego, pomyślnego i wolnego od wszelkich konfliktów społeczeństwa⁵¹.

Walory wychowawcze sportu można odnieść zarówno do aspektów etycznych, estetycznych, poznawczych, społecznych, jak i antropologicznych, jednak w pierwszej kolejności zauważa się jego rolę w zakresie kształtowania osobowości wychowanka. Wartość sportu, identyfikowaną jako „szkołę charakteru”, Paweł Ławniczak przedstawił na podstawie takich argumentów:

- 1) poświęcenie przez młodego człowieka czasu na systematyczną, pracowitą i czasochłonną czynność w dążeniu do sukcesu (doskonałości) stwarza szczególnie sprzyjające warunki do kształtowania pożądanych cech charakteru;
- 2) sukces jest wydarzeniem w procesie szkolenia sportowego, natomiast porażki są codziennością, adaptując zaś stronę emocjonalno-wolitionalną

49 Z. Dziubiński, *Vere papa mortuus est!*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 5, s. 4–6.

50 Franciszek (papież), *Sport to dobry sposób na wychowanie i ewangelizację*, brak tłum., Radio Watykańskie, <http://pl.radiovaticana.va/storico/> (dostęp: 1.06.2014).

51 Z. Dziubiński, *Vere papa...*, s. 5–6.

- trenującego do stałego zmagania się z przeciwnościami – a często i zagrożeniami fizycznymi – kształtują one odporność psychiczną i wytrwałość;
- 3) sport formuje imperatyw pracy nad sobą ze szczególnym wskazaniem dyscyplin indywidualnych: gimnastyka, lekkoatletyka, kolarstwo, pływanie;
 - 4) ponadto „istnieje zgodna opinia” co do wysokiej wartości ducha współzawodnictwa i zależności między wysiłkiem fizycznym a kształtowaniem charakteru⁵².

W oryginalnych opracowaniach Krzysztof Sas-Nowosielski przedstawia wyrazicieli poglądów w znacznym stopniu neutralizujących walory sportu wraz z ich bezpośrednim wpływem na proces wychowania. Według nich sport jest dziedziną odizolowaną i oderwaną od naturalnych standardów życia w stopniu tak znacznym, że „umiejętności czy cechy osobowości nabywane w trakcie jego uprawiania nie przenoszą się na inne sfery. Oznacza to, że sytuacje spotykane w sporcie są zbyt różne od spotykanych w życiu codziennym”⁵³. Według autora takie pojmowanie edukacyjnej roli sportu odrzuca koncepcję nomenklaturową „wychowania przez sport”, identyfikując ją bardziej z określeniem „wychowania do uprawiania sportu”⁵⁴. Stanowisku temu przeciwstawia się pogląd o bezdyskusyjnym wpływie aktywności sportowej na społeczną naturę człowieka i przenikaniu sportu do wszystkich sfer współczesnej kultury. Zdaniem Lipca oczywisty jest fakt, że w sporcie musi zachodzić swego rodzaju proces wychowawczy:

Wychowanie mianowicie odbywa się wszędzie, gdzie istnieją społeczne do tego warunki, gdzie istnieją podmioty i przedmioty tego stosunku, złączone odpowiednią więzią wzajemnych i jednostronnych wpływów. Na tej więc zasadzie wychowanie odbywa się także w sporcie⁵⁵.

Sport, niezależnie od sporu definicyjnego i istoty jego rozumienia, stanowi obecnie istotny element w procesie kształtowania osobowości młodego pokolenia, zajmując szczególnie ważne miejsce w systemach oświatowych wielu krajów świata. Kreuje on korzystne zachowania w środowisku szkolnym, uczy

52 P. Ławniczak, *Wychowawcze wartości sportu*, w: *Kultura fizyczna w praktyce edukacyjnej*, red. K. Dudkiewicz, A. Kaźmierczak, P. Kijo, A. Makarczuk, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2006, s. 73–82.

53 K. Sas-Nowosielski, *Wychowanie poprzez sport – między nadzieją a zwątpieniem (II)*. *Współczesne poglądy na temat związków sportu z wychowaniem*, „Sport Wyczynowy” 2004, nr 7–8, s. 65.

54 Tamże.

55 J. Lipiec, *Kalokagatia – szkice z filozofii sportu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1988, s. 121–122.

odpowiedzialności, systematyczności, poszanowania przepisów i tradycji, szacunku oraz tolerancji. Aktywność sportowa stanowi swoistą „moralną szkołę życia”, dzięki wspomaganiu osobowego potencjału człowieka, ekspozowaniu jego wartości podmiotowych i wyznaczeniu w rywalizacji sportowej nieprzekraczalnych barier wzajemnego szacunku⁵⁶. Do konstytutywnych wartości sportu należą również: uczciwość, sprawiedliwość, przyjaźń, poszanowanie przeciwnika, obowiązkowość, zdyscyplinowanie, wytrwałość, opanowanie oraz respektowanie istniejących przepisów i norm, a także zasady fair play. Jednoznacznie na ten temat wypowiada się Krzysztof Zuchora, dowodząc, że etos sportowy nie powinien ograniczać się wyłącznie do kreowania wartości pragmatyczno-uitylitarnych, lecz ma: „odwoływać się do ogólnoludzkich ideałów braterstwa i naturalnych wartości: prawdy, dobra i piękna. Sport jest zawsze atrybutem świata ludzkiego i jedną z uniwersalnych form kultury”⁵⁷.

Mając na względzie uniwersalny charakter aktywności sportowej i jej możliwości kształtowania sfery osobowościowej, można domniemywać, że sport odgrywa ważną rolę w wychowaniu dzieci i młodzieży. Refleksje aksjologiczne dotyczące celów i zadań współczesnego sportu doprowadziły do powszechnej akceptacji jego paradygmatów w obszarze rozwoju fizycznego, moralno-społecznego, intelektualnego i estetycznego. Wychowanie młodego pokolenia przez sport jest procesem wielowymiarowym, w znacznym stopniu zależnym od motywacji i zaangażowania wychowanka, jak również wiedzy, metod i form pracy oraz umiejętności pedagogicznych nauczyciela lub trenera. Ten proces kształtowania osobowości wychowanka przy udziale pedagoga sportu odbywa się wówczas przez: „zdobywanie wiedzy, kształtowanie umiejętności, nawyków i sprawności, potrzeb, uczuć i przekonań, zgodnie z wiekiem rozwojowym dziecka w duchu swobody i radości”⁵⁸.

Warto podkreślić, że niewątpliwa wartość aktywności sportowej wynika z możliwości jej oddziaływania profilaktycznego zarówno przez wykluczenie wszelkich uzależnień, jak i wyeliminowanie agresywnych zachowań w rywalizacji sportowej oraz życiu codziennym. Wydaje się, że prawidłowo rozumiana i odpowiednio stymulowana aktywność sportowa może stanowić wzorzec rozwojowy człowieka przez wykorzystanie sportu jako środka oddziaływań wychowawczych, niemożliwych do zastosowania w innych dziedzinach życia społecznego⁵⁹. Przedstawione konteksty oddziaływań wychowawczych

56 K. Zuchora, *Nauczyciel i wartości z filozofii kultury fizycznej i pedagogiki sportu*, Wydawnictwo AWF, Spółka Wydawnicza Heliodor, Warszawa 2009, s. 121. Zob. A. Kaźmierczak, *Pedagogical dimension of sport...*, s. 449–457.

57 K. Zuchora, *Edukacja sportowa w nowej szkole*, „Kultura Fizyczna” 1999, nr 1–2, s. 3.

58 J. Nowocień, *Wychowanie – sport – olimpizm*, „Lider” 2009, nr 12, s. 12–15.

59 P. Błajet, *Pedagogika sportu*, w: *Pedagogika*, t. 4: *Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*, red. B. Śliwerski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010, s. 365.

przez sport z pewnością nie wyczerpują wszystkich możliwości kształcenia, wzbudzają też wiele kontrowersji, jednak są potwierdzeniem licznych opinii mówiących o tym, że właściwie rozumiany i uprawiany sport może pełnić funkcję skutecznego narzędzia pedagogicznego w procesie rozwoju osobowego człowieka.

2.3. PEDAGOGIKA SPORTU W POSZUKIWANIU TOŻSAMOŚCI NAUKOWEJ

Omawiane na aksjologiczno-teleologicznym gruncie zagadnienia dotyczące znaczenia sportu we współczesnej rzeczywistości, przy uznaniu jego wartości wychowawczych, przyczyniły się do powstania nowej subdyscypliny w naukach pedagogicznych, określanej jako pedagogika sportu. Za autora tego terminu można uznać barona Coubertina, który niemal do ostatnich lat życia z wielkim entuzjazmem i zaangażowaniem prezentował swoje poglądy na wychowanie przez sport na łamach prasy, w książkach oraz wykładach publicznych, nieustannie podkreślając znaczenie aktywności sportowej w procesie wychowania i kształtowania osobowości młodego pokolenia⁶⁰. W wyniku dużego zainteresowania tą problematyką w 1928 roku utworzono Biuro Pedagogiki Sportowej w Lozannie, którego cyklicznie wydawane publikacje podejmowały zagadnienia aktywności sportowej i jej społecznych konotacji⁶¹. W 1949 roku Carl Diem zaproponował uwzględnienie pedagogiki sportowej jako centralnej dyscypliny w naukach o sporcie, wyraźnie podkreślając związki nowej teorii naukowej z pedagogiką. Niemniej jednak w refleksji na temat interdyscyplinarnego charakteru pedagogiki sportu wyrażał on pogląd, że nie należy odnosić jej wyłącznie do nauk społecznych, bowiem w swoich treściach nawiązuje ona zarówno do nauk przyrodniczych, jak i szeroko pojętych nauk humanistycznych⁶². Przy uwzględnieniu retrospektywnego kontekstu, pedagogika sportu jako dyscyplina naukowa została po raz pierwszy zdefiniowana pod koniec lat 60. XX wieku w okolicznościach tworzenia innowacyjnych podstaw szkolnego systemu wychowania fizycznego w kontynentalnej Europie. W sposób szczególny realizowany on był w niemieckim systemie oświaty, gdy teoria

60 P. Coubertin, *Pédagogie sportive*, J. Vrin, Paris 1922. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie obcojęzyczne odwołania i cytaty na podstawie przekładu Anny Kaźmierczak.

61 A. Kaźmierczak, *Wokół myśli pedagogicznej barona Pierre'a de Coubertin*, w: *Sport w kulturze zdrowia, czasu wolnego i edukacji olimpijskiej w 150-lecie urodzin Pierre'a de Coubertin*, red. J. Nowocień, K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2013, s. 408–415; J. Kosiewicz, *Pedagogika sportu – rzeczywistość i oczekiwania*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 12, s. 24–27.

62 C. Diem, *Wesen und Lehre des Sport*, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin–Frankfurt am Main 1949, s. 5.

wychowania fizycznego (*Theorie der Leibeserziehung*) ustępowała miejsca nowej dyscyplinie, określanej mianem pedagogiki sportu (*Sportpädagogik*). Decydujące znaczenie miało opublikowanie książki Ommo Grupego *Grundlagen der Sportpädagogik* (*Podstawy pedagogiki sportowej*), stanowiącej przełom w definiowaniu pojęć i treści pedagogiki sportowej jako przedmiotu badań, dającej jednocześnie impuls do dalszych badań na poziomie akademickim w tej dziedzinie. Refleksja autora odnośnie do statusu naukowego pedagogiki sportu dotyczyła umiejscowienia nowej dyscypliny naukowej w systemie nauk pedagogicznych z uwagi na jej uniwersalne wartości społeczne i wychowawcze⁶³. Z kolei niemiecki badacz Herbert Haag, uwzględniając wszechstronność zakresu oddziaływania aktywności fizycznej na jednostkę, przedstawił pedagogikę sportu jako dziedzinę interdyscyplinarną, będącą w kręgu zainteresowań nauk przyrodniczych, behawioralnych i humanistycznych. W jego koncepcji pedagogika sportu odnosiła się do teoretycznych podstaw aktywności fizycznej, identyfikowanej jako obszar kształtowania osobotwórczych i społecznych wartości przez sport, taniec i gry ruchowe⁶⁴. W szkolnictwie anglojęzycznym pedagogika sportowa została uznana za ważną dyscyplinę akademicką, należącą do dziedziny nauk o sporcie, której celem było wspomaganie działań edukacyjnych (wychowawczych) osób uczestniczących w treningu sportowym oraz innych formach aktywności fizycznej, niezależnie od miejsca i czasu ich realizacji w ciągu całego życia. Osiągnięcie założonego celu zobowiązywało naukowców zajmujących się pedagogiką sportu do działań interdyscyplinarnych, przełamujących bariery akademickie istniejące między różnymi subdyscyplinami w naukach o sporcie.

Stosunkowo późne przyjęcie określanej mianem kinezylogii (ang. *kinesiology*) koncepcji pedagogiki sportowej w krajach Ameryki Północnej i Azji spowodowało nieco odmienne podejście do wyznaczania celów, zadań i zamierzonych rezultatów tej dyscypliny. Ogólnie pojęcie *pedagogika sportu* w europejskim rozumieniu wydaje się znacznie szersze niż w północnoamerykańskim (USA) i azjatyckim (Tajwan, Korea i Japonia). Dysonans ten wynika z uwzględnienia w kinezylogii w większym stopniu treści odnoszących się do biomechanicznych, fizjologicznych i psychologicznych uwarunkowań aktywności sportowej, przy jednoczesnej deprecjacji społeczno-wychowawczych funkcji tego obszaru działalności. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest brak międzynarodowego porozumienia w sprawie unifikacji podstawowych terminów, celów i funkcji w pedagogice sportu, albowiem wyznaczane są one

63 O. Grupe, *Grundlagen der Sportpädagogik*, J. A. Barth, München 1969. Zob. A. Kaźmierczak, *Pedagogy of sport as a subdiscipline of educational science*, „Journal of Education, Health and Sport”, 2018, t. 8, nr 12, s. 698–707.

64 H. Haag, *Research in „sport pedagogy”: One field of theoretical study in the science of sport*, „International Review of Education” 1989, t. 35, s. 5–16.

rozłącznie z uwzględnieniem kryterium tradycji i preferencji dominujących na poszczególnych kontynentach lub w różnych państwach⁶⁵.

Nawiązując do europejskiej wykładni terminu *pedagogika sportu*, holenderski badacz Bart Crum podkreśla, że obejmuje on obszar pracy naukowej ukierunkowanej na wszelkie edukacyjne zdarzenia w sferze aktywności ruchowej człowieka. Jednocześnie wyraźnie zaznacza, że większość istniejących teorii naukowych jest definiowana poznawczo, dlatego też nauki o sporcie, przy zastosowaniu procesu badawczego, powinny mieć odniesienie praktyczne w powiązaniu z szerszym kontekstem kulturowym sportu i dyscyplinami naukowymi odnoszącymi się do nauk o zdrowiu⁶⁶. W ujęciu pedagogiki sportu jako podmiotu poznania naukowego wyznacza jej Crum trzy podstawowe drogi badawcze:

- 1) opartą na założeniach hermeneutyki pedagogicznej, służącą wyjaśnianiu oraz interpretowaniu znaczenia zjawisk i procesów pedagogicznych zachodzących na polu aktywności sportowej;
- 2) dotyczącą opisowych wyjaśnień problemów badawczych na drodze empirycznego poznania określonych zależności zachodzących w sportowej praktyce edukacyjnej;
- 3) związaną z kontrolą i oceną danego zjawiska, zajmującą się m.in. projektowaniem, wdrażaniem oraz opiniowaniem sportowych programów edukacyjnych⁶⁷.

Kathleen Armour określa pedagogikę sportu w alternatywny sposób – jako subdyscyplinę naukową powiązaną ze sportem (wraz z pokrewnymi dziedzinami nauki), którą w przedmiocie badań należy rozpatrywać w trzech wymiarach:

- 1) wiedzy w kontekście historycznym, politycznym i społecznym;
- 2) relacji (współdziałania) wychowanków na polu aktywności sportowej i jej konsekwencji pedagogicznych;
- 3) interakcji społecznych w relacji trener/nauczyciel–wychowanek⁶⁸.

Emanuele Isidori zakłada natomiast, że pedagogikę sportu należy definiować jako studium procesów kształcących i wychowujących jednostkę w procesie treningu sportowego w ramach realizacji sportowych programów szkoleniowych, zajęć wychowania fizycznego oraz projektów edukacji sportowej⁶⁹. Edukacja do wartości przez sport jest ważnym tematem pedagogiki sportowej

65 R. Tinning, *Pedagogy. Sport Pedagogy, and the Field of Kinesiology*, „Quest” 2008, t. 60, nr 3, s. 405–424.

66 Cyt. za: M. Quennerstedt, M. Öhman, K. Armour, *Sport and exercise pedagogy and questions about learning*, „Sport, Education and Society” 2014, t. 19, nr 7, s. 885–898.

67 B. Crum, *The „Idola” of Sport Pedagogy Researchers*, „Quest” 2001, t. 53, nr 2, s. 187.

68 K. Armour, *Sport Pedagogy: An Introduction for Teaching and Coaching*, Routledge Taylor & Francis Group, London–New York 2011, s. 15.

69 E. Isidori, *Outline of Sport Pedagogy Introduction and Research Essays*, Aracne, Roma 2009, s. 9. Zob. A. Kaźmierczak, *Pedagogy of sport...*, s. 698–707.

ściśle powiązanej z zasadami etycznymi, takimi jak: uczciwość, poczucie sprawiedliwości, szacunek dla innych i postępowanie według określonych reguł. W rzeczywistości pedagogika sportu jest dyscypliną naukową badającą sport w odniesieniu do pedagogiczno-filozoficznej wizji *homoeeducandus*, czyli wychowania do doskonałości przez całe życie. W myśl tej koncepcji Isidori podkreśla potrzebę stworzenia systemu edukacyjnego skoncentrowanego na promowaniu społecznych wartości sportu oraz informowaniu o zagrożeniach i korzyściach płynących z uprawiania sportu we wszystkich jego formach i na wszystkich etapach rozwoju człowieka. Hipoteza odnosząca się do znaczenia samoświadomości i doświadczenia w aktywności sportowej jako podstawowych elementów zrozumienia jego wartości, determinuje krytyczną refleksję nad tym doświadczeniem, bez której trudno jest myśleć o sporcie jako działaniu kreującym i promującym pożądane wartości społeczne. Filozoficzny wymiar przedstawionego założenia stanowi podstawę do opracowania teorii pedagogiki sportu, tworząc jednocześnie krytyczno-refleksyjną wizję tej dyscypliny naukowej. Z perspektywy metodologicznej Isidori wyznacza pedagogice sportu kilka zadań poznawczych:

- 1) uzasadniania koncepcji edukacji przez sport przez eksponowanie znaczenia sportu dla każdego człowieka;
- 2) wskazywania atrybutów, dzięki którym sport można uznać za dziedzinę promującą kształcące wartości, ze szczególnym podkreśleniem realizacji określonego zadania w środowisku szkolnym;
- 3) badania bezpośrednich i pośrednich konsekwencji braku komponentu edukacyjnego oraz pedagogicznego w sporcie wyczynowym;
- 4) analizowania edukacyjnej funkcji sportu w społeczeństwie i środowisku szkolnym z wykorzystaniem zdobytego doświadczenia jako narzędzia skierowanego przeciwko kryzysowi wartości w społeczeństwie;
- 5) przedstawiania propozycji dotyczących projektów edukacyjnych, których działania ukierunkowane są na promowanie uniwersalnych wartości, ze szczególnym uwzględnieniem dążenia przez sport do równości społecznej i pluralizmu kulturowego we współczesnym społeczeństwie⁷⁰.

Podsumowując przedstawione powyżej rozważania, można stwierdzić, że pedagogika sportu na gruncie europejskim wypracowała własną nomenklaturę pojęciową, przedmiot oraz metodologię badań, stanowiąc odrębną dyscypliną naukową skoncentrowaną na wszelkich edukacyjnych i wychowawczych zdarzeniach związanych z aktywnością fizyczną, sportem lub zabawą⁷¹. Współczesna pedagogika sportu, realizując funkcję holistyczną,

70 E. Isidori, *Philosophy of Sport Education: Main Issues and Methodology*, „Physical Culture and Sport. Studies and Research” 2015, t. 66, s. 5–13.

71 M. Dinold, M. Kolb, *Sport pedagogy*, w: *Directory of Sport Science. A Journey Through Time: the Changing Face of ICSSPE*, wyd. 5, red. J. Borms, ICSSPE/CIEPSS, Champaign, Human Kinetics, Berlin 2008, s. 347–370.

w coraz większym stopniu jest zainteresowana aktywnością fizyczną towarzyszącą człowiekowi przez całe życie, tzn. od edukacji elementarnej do późnej dorosłości. W tym kontekście wyróżniono kilka obszarów, które stały się przedmiotem zainteresowania pedagogiki sportu, wyznaczając nowe perspektywy w kreowaniu społecznych wartości aktywności fizycznej i zdrowia. Istotę nakreślonych koncepcji trafnie przedstawili Maria Dinold i Michael Kolb, dokonując wnikliwej analizy problematyki badawczej podjętej przez wiele europejskich i północnoamerykańskich ośrodków naukowych. W swoich opracowaniach wyróżnili zagadnienia odnoszące się m.in. do:

- wychowawczych i edukacyjnych wartości sportu w edukacji szkolnej i pozaszkolnej;
- stanu i statusu szkolnego wychowania fizycznego;
- społecznych uwarunkowań aktywności sportowej dzieci i młodzieży;
- edukacji olimpijskiej i przestrzegania zasady fair play;
- znaczenia edukacji międzykulturowej w sporcie;
- programów kształcenia nauczycieli i trenerów w procesie treningu⁷².

Na gruncie nauki polskiej pojęcie *pedagogika sportu* pojawiło się w 1970 roku dzięki poglądom reprezentowanym przez wybitnego pedagoga Stefana Wołoszyna, który łączył je z wychowaniem fizycznym, określając jako obszar wiedzy odnoszącej się do funkcji wychowania fizycznego i sportu w całościowym procesie kształcenia i wychowania⁷³. W swoim dorobku naukowym wielokrotnie podkreślał on wychowawcze walory wychowania fizycznego i sportu oraz ich osobotwórcze wartości we wszechstronnym wychowaniu człowieka, nadając nowemu obszarowi badawczemu status dyscypliny naukowej. Jak zauważa Wołoszyn, pedagogika sportu to stan refleksji teoretycznej i wiedzy

na temat miejsca i roli wychowania fizycznego i sportu w ogólnym wychowaniu i kształceniu człowieka. Wiedza ta dotyczy zarówno tego, jak sport i wychowanie fizyczne współdziałają w wielostronnym wychowaniu jednostki, jak i tego, w jaki sposób pedagogika pomaga wychowaniu fizycznemu i sportowi w wypełnianiu ich zadań i funkcji swoistych, właściwych kulturze fizycznej oraz ogólnowychowawczych. Wiedza ta jest wykładnikiem określonych badań i naukowego uogólnienia praktyki wychowawczej⁷⁴.

Wołoszyn sądził, że teoria i praktyka pedagogiczna nie powinny działać w izolacji od zagadnień zdrowia i rozwoju fizycznego, a jednocześnie

⁷² Tamże, s. 368.

⁷³ S. Wołoszyn, *Wychowanie...*, s. 296–300; J. Nowocien, *Studium o pedagogice kultury fizycznej*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2013, s. 114.

⁷⁴ S. Wołoszyn, *Pedagogika wychowania fizycznego i sportu*, w: *Wychowawcze aspekty sportu*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 1993, s. 19.

postulował eliminację natywistycznego i fatalistycznego postrzegania zdrowotnych funkcji aktywności sportowej w procesie wychowania. Znaczącą rolę w toku pedagogizacji aktywności fizycznej wyznaczył wychowawcom, nauczycielom i trenerom, którzy w przebiegu kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży powinni dostrzegać oraz rozumieć, że zabawy i gry ruchowe, ćwiczenia fizyczne i dyscypliny sportowe

kształtują człowieka nie tylko fizycznie, lecz że wspomagają także wychowanie umysłowe (taktyka sportowa), wychowanie społeczno-moralne (zespół, reguły gry), wychowanie estetyczne (piękno ciała, harmonia ruchu), wychowanie politechniczne (kształcenie motoryczne)⁷⁵.

Wychowania sportowego, w myśli koncepcji Wołoszyna, nie można wydzielić z całokształtu jednolitego procesu wychowawczego, bowiem walory aktywności sportowej mają swoje uzasadnienie we współdziałaniu i wspomaganiu rozwoju umysłowego, moralnego i estetycznego. Rozwój umysłowy łączył on z całokształtem aktywności fizycznej, rozwijającej sferę motoryczności i funkcje spostrzegania, jednocześnie stanowiącej fundamentalną podstawę procesów poznania oraz myślenia człowieka. Natomiast koordynację ruchową, synchronizację i harmonię oraz wykluczenie zbędnych ruchów wraz z ich optymalizacją w stosunku do wykonywanego zadania uważał za naturalną część edukacji estetycznej i wychowania przez sport⁷⁶. Największą rolę w oddziaływaniu aktywności sportowej na człowieka widział Wołoszyn w kształtowaniu jego społeczno-moralnej sfery istnienia. Nawiązując do empirycznie udowodnionych poglądów na temat wpływu sportu na określone cechy osobowości, wyróżniał jego szczególne oddziaływanie na postawy prospołeczne oraz umiejętność współdziałania w grupie, a także takie cechy charakteru i woli, jak: wytrwałość, zdecydowanie, odwaga, odporność na różne przeciwności i zdyscyplinowanie. W ujęciu wybitnego nauczyciela przedmiotem pedagogiki sportu jako obszaru badań naukowych jest poszukiwanie odpowiedzi na istotne z metodologicznego punktu widzenia pytania:

1. Czy aktywność sportowa – ze szczególnym wskazaniem sportu dzieci i młodzieży – może stanowić obszar usystematyzowanego, holistycznego kształtowania osobowości wychowanka?
2. Czy istnieje współzależność między rozwojem i stanem umysłowym a rozwojem i poziomem sprawności fizycznej?

⁷⁵ Tamże, s. 22–23.

⁷⁶ S. Wołoszyn, *O wychowaniu w sporcie dyskusyjnie*, Resortowe Centrum Metodyczno-Szkoleniowe Kultury Fizycznej i Sportu, Warszawa 1988, s. 10.

3. W jakim stopniu sport szkolny i pozaszkolny jest nośnikiem wartości pedagogicznych oraz zdrowotnych, kształtującym właściwe postawy etyczne i społeczną świadomość wychowanka?⁷⁷

W swoich opracowaniach wyraża on wiele wątpliwości co do trwałości humanistycznych walorów sportu w obliczu nasilenia niekorzystnych zjawisk wychowawczych, moralnych i zdrowotnych, będących symptomami współczesnego sportu, także olimpijskiego. W tym kontekście miał na uwadze zjawisko brutalizacji i komercjalizacji sportu, zadając jednocześnie aktualne w teraźniejszych czasach pytanie: „czy służy on jeszcze zdrowiu zawodnika, także zdrowiu moralnemu, czy też sankcjonuje zbyt często – zamiast zasady «fair play» – zasadę «foul play», czy nie uświęca zasady «sukces za wszelką cenę i każdymi środkami»”⁷⁸. Wołoszyn wielokrotnie dowodził, że do pełnego – pomyślnego, pożytecznego, radosnego – uczestnictwa w sporcie potrzebna jest pedagogizacja, czyli system zabiegów kształtujących jednostkę pod względem fizycznym, moralnym i umysłowym, tworzący niepowtarzalną szansę na zachowanie humanistycznych wartości sportu. Odpowiedzialnością za wychowanie do satysfakcjonującego uczestnictwa w sporcie obarczał zawodników, trenerów, nauczycieli, kibiców, działaczy sportowych, lekarzy, naukowców, włączając w ten proces również polityków i mężów stanu⁷⁹.

W przeważającej większości oparte na rzetelnych i trafnych założeniach metodologicznych badania nie negowały istnienia wartości wychowawczych w doświadczeniu i praktyce sportowej, tym niemniej wykazywały, że korelacja między nimi nie zawsze jest przekonująca i klarowna, a więc nie musi występować w określonych sytuacjach pedagogicznych. Konkluzje wynikające z tych badań⁸⁰ w większości przypadków pokazały perspektywiczny

77 S. Wołoszyn, *Pedagogika...*, s. 19.

78 Tamże, s. 15.

79 S. Wołoszyn, *Olimpizm a wychowanie. Czy można zaufać humanizmowi sportu?*, „Kultura Fizyczna” 1986, nr 1–2, s. 11.

80 Zob. S. Wołoszyn, *O potrzebie badań pedagogicznych w dziedzinie wychowania fizycznego. Postawienie zagadnienia, propozycje tematyczne i metodyczne*, w: *Konferencja poświęcona teorii kultury fizycznej (referaty i dyskusja)*, Warszawa 20–22.XII.1954, red. E. Kosman, A. Wohl, R. Wroczyński, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1955, s. 165–178; W. Delawska, *Rola wychowania fizycznego w kształtowaniu cech osobowości ucznia*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1959, nr 4, s. 188–193; L. Denisiuk, *Współzależność rozwoju fizycznego i umysłowego dzieci szkolnych*, „Kultura Fizyczna” 1960, nr 5–6, s. 392–394; J. Nowocien, *Ocena wyników w nauce i stopnia uspołecznienia młodzieży z klas sportowych*, „Kultura Fizyczna” 1978, nr 9, s. 393–396; Z. Żukowska, J. Nowocien, *Społeczno-wychowawcze wartości sportu szkolnego w świetle badań eksperymentalnych*, w: *Sport dzieci i młodzieży we współczesnej szkole. Sport niepełnosprawnych dzieci, młodzieży i dorosłych. Materiały z XX Ogólnopolskiej Konferencji Naukowo-Metodycznej dla nauczycieli wychowania fizycznego*, Poznań 10–12.05.1984, brak red., Wydawnictwo AWF, Poznań 1986, s. 23–32; J. Czechowski, *Sport w perspektywie procesu wychowawczego*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2, s. 161–178; A. Kaźmierczak, *Ku pedagogicznej koncepcji aktywności*

charakter postawionych hipotez dotyczących tego, że aktywność sportowa realizowana w sprzyjających warunkach wychowawczych może być źródłem kształtowania korzystnych postaw i zachowań. Na przestrzeni ostatnich dekad rozważania natury aksjologicznej i teleologicznej w obszarze pedagogiki sportu podejmowane były przez wielu teoretyków nauk o kulturze fizycznej i nauk o wychowaniu. Tym trendom badawczym z jednej strony sprzyjała powszechna akceptacja i zrozumienie wychowawczej funkcji sportu, z drugiej – narastające zainteresowanie społeczne aktywnością sportową o charakterze kwalifikowanym, rekreacyjnym i szkolnym⁸¹. W tym względzie warto wyróżnić kilka odrębnych zagadnień, które stały się przedmiotem analizy ilościowej i jakościowej przy użyciu metod, technik i narzędzi badawczych mających zastosowanie w metodologii badań społecznych⁸². Poszukiwania badawcze dotyczyły w szczególności problemów:

- 1) społeczno-wychowawczych i osobotwórczych wartości sportu z zastosowaniem szeregu zmiennych, takich jak: płeć, wiek, środowisko wychowawcze (rodzina, środowisko szkolne, jednostki opiekuńczo-wychowawcze);
- 2) zaangażowania sportowego osób w różnym wieku;
- 3) intelektualizacji procesu treningowego;
- 4) socjalizacji i wychowania przez sport.

Według analizy Nowocienia dotychczasowy model naukowy pedagogiki sportu i wychowania fizycznego oparty był na badaniach komparatystycznych, tj. dążył do wyjaśniania zjawisk związanych z aktywnością sportową za pomocą analizy porównawczej⁸³. Z uwagi na wcześniejszy kolokwialny charakter obserwacji zjawisk sportowych i nieliczne badania dające możliwość analizowania zachowań oraz postaw społecznych ukształtowanych w toku aktywności sportowej, postulowano podjęcie badań empirycznych w celu ustalenia zakresu socjalizacji i wychowania przez sport. Według oceny Andrzeja Pawluckiego zarówno wiekowa myśl w dziedzinie aktywności fizycznej, jak i liczne nurty pedagogiczne nie były zainteresowane zagadnieniem wychowania do sportu:

jedynie teoria wychowania fizycznego, genetycznie spowinowacona z doktryną naturalizmu pedagogicznego [...] rozważała związki wychowania ze sportem. Charakterystyczny dla owej teorii biologizm narzucał jednak wyjaśnienie

sportowej dzieci i młodzieży, w: *Sport i olimpizm w edukacji dzieci i młodzieży*, red. J. Nowocien, K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2016, s. 114–122.

81 S. Wołoszyn, *Pedagogika...*, s. 24.

82 Według Nowocienia na ogół wykorzystywano metodę eksperymentu pedagogicznego, obserwacji uczestniczącej, a także techniki socjograficzne, socjometryczne oraz testy psychologiczne i projekcyjne. J. Nowocien, *Studium...*, s. 117.

83 J. Nowocien, *Główne nurty w rozwoju pedagogiki kultury fizycznej*, w: *Wkład nauk humanistycznych do wiedzy o kulturze fizycznej*, t. 2: *Szkice z pedagogiki kultury fizycznej*, red. J. Nowocien, Wydawnictwo PTNKF, Warszawa 2003, s. 19.

związków między wychowaniem fizycznym a czynnościami sportowymi bardziej językiem behawiorystycznej psychologii, teorii motoryczności czy fizjologii niż językiem socjo-pedagogicznym⁸⁴.

Łącząc aktywność sportową z wychowaniem moralnym i socjalizacją, czyli procesem przyswajania przez wychowanka systemu wartości, norm oraz wzorców zachowań obowiązujących w danej społeczności, Pawłucki pisał „o wychowaniu do sportu” jako zagadnieniu właściwym dla pedagogiki sportu i „socjalizacji do sportu” jako przedmiocie zainteresowań socjologii wychowania. Istotę nakreślonej koncepcji wychowania do sportu odnosił do zamierzonych i zorganizowanych (jednostkowych i zbiorowych) oddziaływań na osobowość wychowanka, kształtujących jego sferę poznawczą, emocjonalną, wolicjonalną i czynnościową w typowej dla aktywności sportowej rzeczywistości wychowawczej⁸⁵.

Oryginalny wkład w rozwój badań tworzącej się dyscypliny wniósł Marian Pionk, autor jednej z pierwszych zwartych pozycji z tego zakresu. W swojej monografii zwrócił uwagę na podstawowe ogniwa pedagogiki sportu dotyczące: założonych celów wychowania w praktyce sportowej, standardowych warunków niezbędnych do realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego, możliwości osiągnięcia dobrych wyników sportowych, roli trenera jako wychowawcy w kontaktach z zawodnikami i działaczami oraz zjawiska samowychowania przez sport⁸⁶.

Analiza własna sugeruje, że współcześnie w rozważaniach naukowych pojęciem *pedagogika sportu* częściej od naukowców innych dziedzin posługują się przedstawiciele nauk społecznych, ponieważ w piśmiennictwie i klasyfikacjach dokonanych przez uznanych pedagogów (takich jak Hejnicka-Bezwińska, Kawula, Śliwerski, Błajet) pedagogika sportu, przy włączeniu kryterium rodzaju działalności, została ujęta jako subdyscyplina naukowa wywodząca się z pedagogiki naukowej⁸⁷. W tym kontekście, zgodnie z europejskim modelem, sport i jego wychowawcze uwarunkowania rozumiane są jako wszelkie przejawy aktywności sportowej – począwszy od sportu dzieci i młodzieży (szkolnego) i sportu rekreacyjnego osób w różnym wieku, a na sporcie kwalifikowanym (wyczynowym) kończąc. Na gruncie polskich

84 A. Pawłucki, *Wychowanie do sportu*, w: *Sport i kultura*, red. Z. Krawczyk, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 163–164.

85 Tamże, s. 173. Zob. A. Kaźmierczak, *Pedagogy of sport...*, s. 698–707.

86 M. Pionk, *Zarys pedagogiki sportu*, Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego, Katowice 1976, s. 16.

87 Zob. T. Hejnicka-Bezwińska, *W poszukiwaniu tożsamości pedagogiki*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1989, s. 250; S. Kawula, *Rozdroża i szanse wychowania*, Wydawnictwo WSP, Olsztyn 1986, s. 48; P. Błajet, *Od edukacji sportowej do olimpijskiej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012, s. 365.

rozważań o pedagogice sportu Piotr Błajet wskazuje, że zajmuje się ona teorią i praktyką aktywności sportowej w wymiarze wychowawczym oraz dydaktycznym. W koncepcji badacza pedagogika sportu – w teoretycznych i empirycznych rozważaniach – poszukuje odpowiedzi na pytania:

1. Jak aktywność sportowa przyczynia się do rozwoju moralnego, estetycznego i kreowania zdrowia?
2. Jaki jest związek aktywności sportowej z uczeniem się i kształtowaniem zdolności oraz postaw poznawczych?
3. Jak kształtować postawę prosportową?
4. Jak aktywność sportowa przyczynia się do rozwoju w pełnym cyklu życia?⁸⁸

Natomiast przedstawiciele nauk o kulturze fizycznej, m.in. Dziubiński, Nowocień, Pawłucki, Siwiński, Zofia i Ryszard Żukowscy, na przestrzeni kilku dekad⁸⁹ w uznanym dorobku naukowym w większym stopniu operują pojęciem *pedagogika kultury fizycznej*⁹⁰, odnoszącym się z jednej strony do potencjału osobotwórczych wartości wychowania fizycznego, sportu, turystyki i rekreacji oraz rehabilitacji ruchowej, a z drugiej – nawiązując do wykorzystania charakterystycznych dla procesu pedagogizacji metod, form i środków w celu uzyskania zamierzonych rezultatów w procesie wychowania do uczestnictwa we wskazanych obszarach kultury⁹¹. W ujęciu Żukowskiej pedagogika kultury fizycznej stanowi dyscyplinę naukową wywodzącą się z pedagogiki ogólnej, organicznie związaną z naukami o kulturze fizycznej.

Aktywność sportowa, wszechstronnie oddziałując na sferę fizyczną, emocjonalną i społeczną osobowości ucznia, w zasadniczy sposób konstytuuje postawy społeczne wychowanka (cele, styl, jakość życia) w życiu dorosłym. W tym kontekście istotna wydaje się rola pedagogiki sportu jako stosunkowo młodej subdyscypliny pedagogicznej, wyznaczającej w obszarze metodologii badawczej trzy główne kierunki eksploracji: hermeneutyczny, empiryczny i projektowy.

88 P. Błajet, *Od edukacji sportowej...*, s. 338.

89 Terminy *pedagogika sportu* lub *pedagogika sportu i wychowania fizycznego* zostały zastąpione znacznie szerszym pojęciem *pedagogika kultury fizycznej*.

90 Por. J. Nowocień, *Studium...*; Z. Żukowska, *Pedagogika kultury fizycznej*, „Roczniki Naukowe AWF” 1988, t. 32, s. 143–164; Z. Żukowska (red.), *Ku tożsamości pedagogiki kultury fizycznej*, Wydawnictwo PTNKE, Warszawa 1993; W. Siwiński, *Pedagogika kultury fizycznej w zarysie*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2000.

91 Z. Żukowska, *Pedagogika kultury fizycznej – początki – rozwój – perspektywy*, w: *Ku tożsamości...*, s. 26.

2.4. TRENER JAKO NAUCZYCIEL I WYCHOWAWCA W AKTYWNOŚCI SPORTOWEJ

Trener to kategoria pojęciowa odnosząca się do sportu jako pewnego zjawiska i szczególnej części kultury fizycznej. Wywodzi się ze sportu, jest jego podstawową postacią, jednym z dwóch podmiotów (drugim jest zawodnik) procesu treningowego, stanowiącego obok widowiska sportowego istotę sportu. Jest tym samym powszechnie i jednoznacznie identyfikowany ze sportem.

W słownikowym ujęciu to nauczyciel, specjalista w określonej dziedzinie sportu prowadzący ćwiczenia i przygotowujący zawodników, drużynę do zawodów. W *Małej encyklopedii sportu* mówi się o specjalście kierującym całokształtem przygotowania zawodnika lub drużyny do zawodów, opracowującym plan i metodykę treningu, założenia taktyczne i kalendarium startów, a w sportach zespołowych także prowadzącym drużynę podczas meczu⁹². Mimo takiego na pozór precyzyjnego ujęcia trudno wskazać określony zakres czynności trenera, czyli to, czym się zajmuje. Kojarzony jest on w sposób oczywisty z nauczycielem w sporcie, instruktorem ściśle określonych (zgodnych z rodzajem dyscypliny sportowej) umiejętności ruchowych, wreszcie szkoleniowcem, a więc osobą, która ordynuje, a następnie pilnuje przyjmowania określonych dawek ruchu w celu podniesienia na wyższy poziom czegoś, co określa się mianem sprawności fizycznej wymaganej w danej dyscyplinie sportu. Trudność w zdefiniowaniu pojęcia *trener* wynika zatem z różnorodności dziedzin, w których trener jako osoba wykonująca określone czynności zawodowe występuje, a także z różnorodnych form aktywności mieszczących się pod pojęciem sportu.

Podjmując dyskusję na temat terminu *trener*, należy odnieść się w pierwszej kolejności właśnie do sportu jako macierzystego środowiska jego funkcjonowania. Trzeba jasno i precyzyjnie zdefiniować zjawisko sportu, ukazując jego różnorodne oblicza, obszary, płaszczyzny, poziomy i dyscypliny w celu równie jasnego i precyzyjnego określenia funkcji trenera, a tym samym niezbędnych do ich pełnienia kwalifikacji i predyspozycji. Różnią się one bowiem znacznie w zależności od typu sportu (od tego, o jakim sporcie mowa: amatorskim, zawodowym, wyczynowym, młodzieżowym, profesjonalnym, kwalifikowanym, niekwalifikowanym) oraz od rodzaju dyscypliny sportowej.

Rzeczowa, merytoryczna analiza zawodu trenera winna zawierać obszerną charakterystykę zjawisk, czynności i obowiązków, a także niezbędnych kwalifikacji i kompetencji związanych z jego wykonywaniem. Jest to możliwe jedynie przy wskazaniu rodzaju sportu, dyscypliny sportowej, szczebla rywalizacji sportowej. Precyzyjne określenie dziedziny sportu stanowi składową

92 *Mała encyklopedia sportu*, s. 573.

takiej charakterystyki. Bez tego nie ma też podstawy do rzeczowej, uporządkowanej, merytorycznej dyskusji. W elementarnej systematyzacji całego złożonego zjawiska sportu chodzi o określenie, o jakim trenerze mówimy. Skoro jest to osoba funkcjonująca w sporcie, będąca podmiotem procesu treningowego, łącznie z nim stanowiąc jedną z podstawowych kategorii sportu, to sport ten wymaga precyzyjnego, systematyzującego zdefiniowania i omówienia.

Sport jest różnie definiowany w źródłach. W niektórych jego zasięg jest zawężony do osób specjalnie predystynowanych, czyli ma charakter elitarny, a w innych rozciąga się na wszystkich chętnych i zainteresowanych rozwojem własnej sprawności⁹³. W jednych jest mowa o ścisłym doprecyzowaniu specjalnymi przepisami, o regułach uczestnictwa, w innych mówi się jedynie o aktywności fizycznej we wszelkich formach, podejmowanej dobrowolnie. Można też wskazać na elementy definiowania sportu, które mają w miarę stały charakter i które się powtarzają. Jest to aktywność fizyczna podejmowana w celu kształtowania fizycznej sprawności (uzyskiwania jak najwyższych rezultatów), a niezbędne do tego są systematyczność oraz współzawodnictwo odbywające się według ściśle określonych reguł przed widownią. Ma to istotne znaczenie dla charakterystyki trenera, osoby, która jest za to odpowiedzialna, która powinna posiadać w tym zakresie niezbędną wiedzę i umiejętności oraz odpowiednie predyspozycje pozwalające na osiąganie jak najwyższych wyników.

Istotne jest również to, że choć samo pojęcie sportu, które wywodzi się z języka łacińskiego (*desportare*) i oznacza 'bawić się, przyjemnie spędzać czas, oddawać się rozrywkom', to istota sportu wykracza daleko poza zabawę. Sport wiąże się z trzema głównymi obszarami aktywności człowieka – zabawą (stanowiąc źródło przyjemności), nauką (jako systematyczny i długotrwały proces nabywania umiejętności, sprawności i nawyków) oraz pracą (w dążeniu do najwyższych osiągnięć). To oznacza, że osoba zajmująca się działalnością sportową jako specjalista w tej dziedzinie musi legitymować się odpowiednimi kwalifikacjami pedagogicznymi, dydaktycznymi jako nauczyciel i psychologicznymi jako wychowawca.

Sport jako obszar aktywności trenera funkcjonuje jednocześnie w wielu formach, które rozpoznaje się jako dyscypliny sportu grupujące ponadto szereg konkurencji. Samo zaś pojęcie sportu w zasadzie nie jest reprezentowane w świadomości przez konkretny desygnat, występuje raczej w najróżniejszych

93 Definicje takie znajdziemy we wszystkich podręcznikach z zakresu teorii kultury fizycznej, wychowania fizycznego i sportu, m.in.: M. Demel, A. Skład, *dz. cyt.*, s. 16; H. Grabowski, *Teoria fizycznej edukacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999, s. 45; W. Osiński, *Teoria wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2011, s. 86. Ustawa o sporcie z dnia 25 czerwca 2010 roku, obowiązująca od 16.10.2010, również definiuje pojęcie sport.

asocjacji wynikających z osobistych doświadczeń. Pojawia się poprzez skojarzenie z konkretną formą, określoną dyscypliną sportową.

Można stwierdzić, że nie ma czegoś takiego jak sport w ogóle, ale są konkretne formy ruchowe ujęte w ścisłe przepisy realizacji i rywalizacji, dyscypliny sportowe. Ich liczba jest pochodną możliwości psychoruchowych człowieka, bardziej lub mniej dla niego typowych, w obrębie których można się sprawdzać i porównywać z innymi. Osiągnięcia i rywalizacja w zakresie poszczególnych umiejętności i sprawności jest tym, co stanowi *definiens* zjawiska określanego mianem sportu.

Trener jako zawód polegający na tworzeniu tych osiągnięć, umożliwianiu skutecznej, kończącej się sukcesem rywalizacji może być analizowany i charakteryzowany tylko w stosunku do konkretnych form, dyscyplin sportowych, których ta rywalizacja dotyczy. To dyscyplina sportowa określa czynności, wymagania i funkcje pełnione przez trenera.

Wobec różnorodności form rywalizacji człowieka w zakresie jego fizycznych i psychofizycznych możliwości konieczne jest przyjęcie ich systematyzacji. Czasami są to skrajnie zróżnicowane zachowania o bardzo odmiennym rodowodzie (walka, praca, zabawa, rozrywka, relaks), więc takie uporządkowanie sportu wydaje się konieczne. Należy jednocześnie założyć, że takie zadanie może być zrealizowane tylko połowicznie, a ostateczny jego efekt zawsze będzie dyskusyjny i łatwy do podważenia, co wynika z różnorodności sportu i jego ciągłych przemian – wszak niecałe dwa wieki temu sport jeszcze nie istniał. Obecnie zarówno sport, jak i cała kultura fizyczna, której jest on najbardziej widocznym i najgłośniejszym, najczęściej utożsamianym z nią składnikiem, stale się przeobraża w odpowiedzi na zachodzące zmiany cywilizacyjne, a czasami też je określa i wyznacza⁹⁴. Wyraża się to m.in. w stale pojawiających się nowych formach ludzkiej aktywności, konkretyzujących się następnie w postaci realnych dyscyplin sportu. Zjawisko określane mianem sportu, a także jego zmienność to kolejne elementy, które trzeba wziąć pod uwagę przy charakteryzowaniu osoby trenera, który stanowi nieodłączny składnik sportu – jego organiczną część. Będzie zatem odzwierciedlał to wszystko, co sport określa w danym momencie – jego skalę, znaczenie i zapotrzebowanie społeczne, a także jego zmieniające się formy i konieczne do ich opanowania kompetencje.

94 Sport jako zjawisko, które znamy, rozwija się tak naprawdę od drugiej połowy XX wieku. Stanowi współcześnie obszerną dziedzinę życia społecznego, swoistą gałąź gospodarki i „największy teatr” czasów współczesnych. Autorem tego sformułowania jest Kazimierz Wierzyński – polski poeta, dziennikarz (pierwszy redaktor „Przeglądu Sportowego”), pierwszy polski złoty medalista na IX Letnich Igrzyskach Olimpijskich w Amsterdamie w 1928 roku w konkursie literackim za tomik wierszy zatytułowany *Laur olimpijski*.

Odnosząc pojęcie sportu do ról odgrywanych w społeczeństwie i uwzględniając kryteria idei – celu istnienia, a także wieku oraz zaawansowania uczestników – można wyróżnić szereg jego odmian i rodzajów. Mówimy o sporcie amatorskim, sporcie dzieci i młodzieży, sporcie rekreacyjnym, masowym oraz sporcie wyczynowym, zawodowym, profesjonalnym, a także sporcie kwalifikowanym i niekwalifikowanym (związanym z kwalifikacją do kolejnych klas sportowych – klasyfikowaniem).

Analizując przytoczone przymiotnikowe określenia sportu, można zauważyć, że sport w zasadzie jest dzielony na ten „poważny” – wyczynowy oraz ten „jakby mniej poważny” – amatorski. Pierwszy stanowi zasadniczy przedmiot aktywności danej jednostki czy grupy osób, a drugi funkcjonuje jako czynność rekreacyjna, dodatkowa, poza zasadniczą aktywnością danej jednostki czy grupy osób. Innymi słowy sport dzieli się na ten wielki, znajdujący swój zasadniczy wyraz w widowisku przyciągającym uwagę setek milionów obserwatorów zawodów czy meczy na całym świecie oraz na ten mały, prywatny, realizowany z własnej inicjatywy, dla siebie i z myślą o sobie. Ten pierwszy ma wymiar instytucjonalny i łatwo rozpoznawalny kształt – klubów, organizacji, obiektów i imprez sportowych, zaś drugi jest niejako prywatny i uznawany za aktywność ukierunkowaną na realizację własnych zainteresowań i potrzeb wynikających ze specjalnego, afirmatywnego stosunku do własnej sprawności fizycznej, zdrowia i urody.

Pojęcie sportu odnosi się zatem do dwóch rzeczywistości mających charakter aktywności ruchowej. Pierwszą określa się jako wyczynową, kwalifikowaną, zawodową, profesjonalną, ukierunkowaną na robienie z aktywności fizycznej widowiska ukazującego ekstremalne, rekordowe jej formy. Druga nastawiona jest na wartości osobiste, takie jak zdrowie, sprawność fizyczna, uroda oraz zachowania, które mają na celu dostarczanie przyjemnych doznań, relaksu, wypoczynku, zabawy, rekreacji.

To zasadnicze rozróżnienie przekłada się na podejście do charakterystyki osoby wykonującej zawód trenera. Stosownie do tego podziału inna będzie rola trenera w sporcie wyczynowym, w którym chodzi o osiągnięcia w wymiarze prestiżowym, społecznym, materialnym, natomiast inna w sporcie amatorskim, biorącym pod uwagę aspekty *stricte* osobiste, takie jak zadowolenie, satysfakcja, poprawa sprawności fizycznej czy dbanie o zdrowie.

Należy podkreślić, iż celem sportu wyczynowego jest przede wszystkim dążenie do możliwie najlepszego wyniku oraz zwycięstwo w rywalizacji z innymi zawodnikami. Zawsze przy tym znajduje on swój finał na arenie sportowej w obecności widzów, w formie specjalnie organizowanych meczów, zawodów, turniejów. Ponadto osiąganie tego celu wymaga wielu lat treningu, a uzyskiwanie formy sportowej (najwyższych umiejętności i maksymalnej sprawności)

pozwalającej na skuteczną rywalizację (zwycięzanie) może zachodzić w trwającym krótko okresie apogeum możliwości fizycznych zawodnika.

To nakłada na trenera określony zestaw wymagań w zakresie realizowanych czynności, pełnionych funkcji i tym samym potrzebnych kwalifikacji oraz kompetencji osobistych. Wymagania te należy ponadto odnieść do faktu, że aktywność sportowa podejmowana jest w wieku młodzieńczym, a w wielu przypadkach także przez dzieci. Sport jako zjawisko stanowi domenę ludzi młodych. Czerpiąc z właściwych temu etapowi życia możliwości psychofizycznych i realizując charakterystyczne dla tego okresu potrzeby, jest podejmowany przez młodzież i bez niej czy poza nią nie istnieje. Sport dzieci i młodzieży stanowi naturalne zaplecze osobowe sportu wyczynowego. Zatem trener to w tym przypadku i najczęściej w skali ogólnej osoba pracująca z młodymi ludźmi, ucząca określonych umiejętności ruchowych i kształtująca ich pod kątem określonej specjalności. Przez pewien czas (wiele lat szkolenia) wywiera określony wpływ na swoich podopiecznych, stając się bardziej czy mniej świadomie ich wychowawcą i pedagogiem.

Biorąc pod uwagę okres życia, jakiego dotyczy szkolenie sportowe, oraz długość jego trwania, zakres tego wpływu jest bardzo duży i w wielu przypadkach decydujący. Po rodzicach to trener jest często tym drugim najważniejszym wychowawcą, a czasami nawet pierwszym. Trenerowi stawia się rzeczywiście najwyższe wymagania i to zarówno dotyczące specjalności, profesjonalnej wiedzy i umiejętności związanych z dyscypliną sportu, jak i te odnoszące się do osoby zawodnika jako podmiotu procesu szkoleniowego.

Sformułowane powyżej uwagi o kwalifikacjach trenera odnoszą się przede wszystkim do osoby działającej w sporcie wyczynowym. Mówiąc o trenerze jako takim, mamy najczęściej na myśli właśnie zawód wykonywany w obszarze sportu zinstytucjonalizowanego, w tradycyjnych dyscyplinach sportowych, z ukształtowanym (funkcjonującym od dłuższego czasu), rozbudowanym (w skali międzynarodowej) systemem rywalizacji, kwalifikacji i klasyfikacji⁹⁵.

Tak więc trener w sporcie wyczynowym to najczęściej osoba pracująca z młodymi ludźmi, szkoląca młodzież sportową w ramach sportu dzieci

95 Stąd sport ten określany jest również jako kwalifikowany, ponieważ jest związany z kwalifikacją do kolejnych klas sportowych (klasyfikowaniem w rankingach) na podstawie i w związku z „uczestnictwem we współzawodnictwie sportowym, organizowanym lub prowadzonym w danej dyscyplinie sportu przez polski związek sportowy lub podmiot działający z jego upoważnienia na podstawie art. 3 ustawy o sporcie kwalifikowanym” (Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o sporcie kwalifikowanym, Dz. U. nr 155, poz. 1298, z późn. zm.).

Sport kwalifikowany obejmuje swoim zasięgiem osoby o specjalnych predyspozycjach, wybitnie utalentowane, podlegające systematycznemu szkoleniu i posiadające w związku z tym licencje uprawniające do wzięcia udziału w zawodach, których kalendarz ustala polski związek sportowy.

i młodzieży, która jest częścią sportu wyczynowego, stanowiąc jego bezpośrednie zaplecze osobowe.

Zupełnie kimś innym, z innym zakresem obowiązków i wymaganych do ich pełnienia predyspozycji, jest trener pracujący w sporcie zawodowym. Sport zawodowy (określany też jako profesjonalny) jest ukierunkowany na osiągnięcie zysku z uczestnictwa we współzawodnictwie na najwyższym sportowym poziomie w ramach wszelkiego rodzaju zawodów, turniejów. Trener jest tu pracownikiem kontraktowym, podlegającym odpowiednim regulacjom prawnym, mającym zrealizować wyznaczone cele odnoszące się do osiągnięć w ramach tego współzawodnictwa. Jego czynności skoncentrowane są na zapewnieniu, przy użyciu wszelkich dostępnych środków, realizacji wyznaczonego celu (medalu, zwycięstwa we wskazanych zawodach czy turniejach, awansu do określonej czy wyższej klasy rozgrywek itp.). Pełniona przez niego funkcja sytuuje go w roli naczelnego dyrektora danego przedsięwzięcia, którym są wyznaczone cele. Jako ten dyrektor odpowiada przed instancją nadrzędną, czyli zarządem klubu. Obecnie ten rodzaj angażu, z tak postawionymi zadaniami, funkcjonuje w stosunku do trenerów kadry narodowej w wielu dyscyplinach, szczególnie w grach sportowych. Trenerzy ci są powoływani na stanowisko trenerów kadry i odpowiadają przed władzami związku (jednoosobowo – prezesem związku sportowego). Ich czynności dobrze określa nazwa tego stanowiska – trener selekcjoner. Sprowadzają się one do doboru, wyselekcjonowania z pozostających w zasobach krajowego związku sportowego zawodników takich, którzy zapewnią realizację postawionego zadania – osiągnięcie sukcesu sportowego.

Zupełnie inną postacią, z innymi czynnościami, obowiązkami i potrzebnymi do tego kwalifikacjami, jest trener w sporcie amatorskim. Sport amatorski (określany też jako rekreacyjny, powszechny, masowy, z ang. *sport for all*) jest aktywnością ruchową o charakterze egalitarnym, dostępną dla każdego. W przeciwieństwie do wyczynowego, kwalifikowanego, a więc elitarnego, sport amatorski w swoich kolejnych przymiotnikowych określeniach akcentuje i wskazuje poza celem – którym jest przede wszystkim utrzymanie (podniesienie) poziomu sprawności fizycznej, zdrowia i wynikającego z nich dobrego samopoczucia – na ogólnodostępność, *sport for all*. Nadaje pojęciu powszechnej rekreacji fizycznej, którą w swej istocie jest, nobilitującego, jak się można domyślać, wymiaru. Nazywanie sportem aktywności fizycznej upraszcza komunikację i stanowi istotne z perspektywy psychologicznej semantyczne dowartościowanie działań mogących uchodzić za mniej prestiżowe jako nakierowanych na wartości osobiste, dbanie o zdrowie, sprawność i urodę. Z tych powodów jest obecnie powszechnie akceptowane, stosowane i formalnie przyjęte.

Różnicującym czynnikiem jest rola wysiłku fizycznego występującego zarówno w sporcie wyczynowym, kwalifikowanym, jak i rekreacyjnym.

W pierwszym rodzaju sportu służy on osiągnięciu celów spoza – zewnętrznych, którym rangę wartości przypisuje subiektywnie sam podmiot jako ich wykonawca i narzędzie, w drugim – celem są wartości odnoszące się bezpośrednio do podmiotu, obiektywnie z nim związane. Sport amatorski, powszechny, masowy, nazywany też rekreacyjnym, różni się zatem od sportu wyczynowego systemem motywacji. Kolejnym elementem różnicującym obydwie te obszary jest sam uczestnik. Mianowicie sport amatorski może (powinien!) być uprawiany przez każdego jako ważne w życiu jednostki zajęcie dodatkowe – hobbystyczne (poza nauką czy pracą). Sportowcy tacy są uczniami, studentami, przedstawicielami różnych zawodów. Innym jeszcze elementem odróżniającym sport amatorski od wyczynowego jest czas, którego dotyczą. Amatorskie uprawianie sportu może się rozciągać na cały okres życia w formach będących do zaakceptowania przez zmieniający się – starzejący organizm, a więc ze stopniowo ograniczającymi się jego możliwościami psychofizycznymi. Dobór tych form, jak już wspomniano, należy więc do jednostki.

Wskazując na takie cechy sportu amatorskiego, jak subiektywizm w określaniu form (zainteresowaniu konkretną dyscypliną sportu), system motywacji (zmieniająca się wielkość i heteroteliczne ukierunkowanie) i okres obejmujący całe życie, dokonujemy pośrednio charakterystyki trenera w tym sporcie.

Zawód trenera w sporcie amatorskim ma, jak można to wydedukować z opisu tego rodzaju sportu, zupełnie inny, odmienny od poprzednich, charakter. Trener jest tu zaledwie doradcą, kompetentnym technikiem i technologiem w działaniach jednostki podejmowanych na rzecz własnego zdrowia, rozwoju fizycznego, wyglądu, pasji samokształceniowych i samorozwojowych. Tu trzeba podkreślić, że sport amatorski jest różnorodny i jednocześnie ograniczony w swoim zasadniczych przejawach i formach. W istocie możemy wskazać na takie formy, jak bieganie, jeżdżenie na rowerze i aktywność fitness (głównie siłowa, realizowana w wyposażonych do tego salach). Inne, na przykład jeździectwo, sporty nawodne, mają charakter elitarny. Praktykowanie zdecydowanej większości z tych form albo nie potrzebuje trenera – gdyż podejmują je zwykle byli zawodnicy, „od zawsze” związani z daną dyscypliną – albo wymaga stosunkowo niedługiego (w stosunku do perspektywy treningu) instruktażu wstępnego. Tego rodzaju sport amatorski uprawiają więc przede wszystkim osoby na różne sposoby związane z konkretną formą aktywności, które zetknęły się z nią na krótko w przeszłości (w dzieciństwie czy w wieku młodzieńczym za sprawą rodziców) lub aktualnie (w ramach kontaktów towarzyskich). Ponadto jeszcze raz trzeba podkreślić, że aktywność ruchowa podejmowana jest wtedy na skutek silnej osobistej motywacji, a taka może się rodzić tylko w warunkach ustalonych już kompetencji osobistych, w tym szczególnie w zakresie umiejętności ruchowych czy sprawności

fizycznej. Motywacja taka uwzględnia własne możliwości w zakresie wiedzy, umiejętności i sprawności, a także w wymiarze materialnym. Co więcej, można powiedzieć, że motywacja ta rodzi się na bazie osobistych kompetencji. W takiej sytuacji wiedza i kompetencje trenera są zbędne, a jeśli już są wykorzystywane, to najczęściej do zapewnienia sobie towarzystwa w obszarze własnych zainteresowań i pasji, informując jednocześnie otoczenie o swojej bardzo dobrej sytuacji materialnej. Wówczas najlepiej, gdy trenerem jest osoba znana, „z nazwiskiem”, bowiem wysyłany tą drogą komunikat będzie brzmiał – „jestem człowiekiem sukcesu i stać mnie na trenera tylko dla siebie”. Zdecydowana większość aktywności podejmowanych w ramach sportu amatorskiego odbywa się jednak bez trenera, co więcej – warunkiem ich zaistnienia jest usytuowanie siebie w roli trenera samego siebie. Wydaje się, że w bardzo wielu przypadkach ten czynnik decyduje o podejmowaniu sportowej aktywności fizycznej. Na podstawie takiego spostrzeżenia można sformułować tezę, że warunkiem zaistnienia w sporcie amatorskim oraz jednym z podstawowych wyznaczników charakteryzujących ten sport jest to, że uczestnik, zawodnik i jego trener to ta sama osoba.

Przegląd realnie przejawianych form amatorskiej aktywności sportowej pokazuje, że istnieje w zasadzie tylko jeden obszar wymagający kompetencji specjalistycznych z zakresu aktywności ruchowej. Jest to aktywność ruchowa określana jako fitness. Potrzeby w tym obszarze odnoszą się do infrastruktury materialnej, czyli sali wyposażonej w różnorodny sprzęt do ćwiczeń oraz kompetentnego doradcy podpowiadającego te ćwiczenia i monitorującego ich wykonanie. Dotyczy to całej grupy ćwiczeń siłowych. Instruktor, trener jest jeszcze bardziej nieodzowny w ćwiczeniach gimnastycznych przy muzyce, podczas których prowadzący jest w najwyższym stopniu zaangażowany w pokaz ruchu do naśladowania przez ćwiczących w tempie oryginalnym. Wymaga to od niego mistrzowskich umiejętności i najwyższej, przewyższającej wszystkich, sprawności.

Ogólnie kompetencje trenera w sporcie amatorskim odnoszą się do dwóch obszarów. Pierwszy to merytoryczny, dotyczący wiedzy i umiejętności, kształtowania sprawności, a drugi określić można jako zawierający się w psychologii marketingu. Co ciekawe, niedostatki w pierwszym obszarze łatwo pozostają niezauważone i nie wpływają na powodzenie w pracy trenera, natomiast braki w zakresie komunikacji natychmiast rzutują na odbiór trenera przez potencjalnych klientów i obniżają jego ocenę. Dobra komunikacja i umiejętność „sprzedania siebie” mogą tuszować braki merytoryczne i pozwalają bez przeszkód odnosić sukcesy zawodowe.

Sport to część kultury fizycznej, na którą składa się szereg form aktywności precyzyjnie regulowanych szeregiem przepisów dotyczących warunków, sposobów i zasad rywalizacji, w tym wyłaniania zwycięzców i specjalnej klasyfikacji. Określa się je jako dyscypliny sportowe. Poszczególne dyscypliny

sportowe charakteryzują się odmiennością w zakresie wymagań odnoszących się do predyspozycji (fizycznych, psychicznych) uczestników, sposobów ich przygotowania do rywalizacji (szkolenia), warunków (materialnych, środowiskowych, a także geograficznych czy klimatycznych), przygotowania (treningu) i samej rywalizacji (zawodów). Odmienność w zakresie wymaganego sprzętu sportowego, wyglądu zawodników, ich ubioru, a nawet zachowania związanego z całym ceremoniałem sportowej walki, składają się na olbrzymią różnorodność dyscyplin sportowych. Łączy je pojęcie sportu i odnoszące się do niego dążenie do ekstremalnych osiągnięć, wykazanie swojej przewagi nad rywalem, bycie „naj” (najlepszym, najszybszym, najsilniejszym), bycie „przed” (innymi), bycie pierwszym, natomiast dzieli cała reszta.

Wielu dyscyplinom bliżej jest do innych – niezwiązanych ze sportem – dziedzin, choćby do działalności artystycznej, sztuki czy techniki, a nawet działań militarnych lub polityki z właściwymi dla nich pojęciami, takimi jak atak, obrona, taktyka czy strategia. Jest to naturalne, gdy dana forma aktywności, pochodząc z innego obszaru, innej dziedziny życia, weszła w skład sportu z racji charakteryzujących ją elementów rywalizacji i walki lub samej możliwości realizacji w formie współzawodnictwa.

Różnorodność dyscyplin sportowych ma też swoje źródło w zróżnicowaniu geograficznym, ich kulturalnym pochodzeniu. Poszczególne regiony i kultury, dysponując własnym specyficznym zestawem zachowań, wykształciły też rodzaje rywalizacji w ich obrębie, które w sformalizowanej już postaci jako dyscypliny sportowe upowszechniają się w innych krajach, niejako dołączając do sportu jako pewnej całościowej rzeczywistości. Proces poszerzania sportu o nowe dyscypliny jest przy tym zjawiskiem stałym, podobnie jak stałe są przemiany w kulturze, do której sport się zalicza.

Systematyzacja zjawiska sportu – jego podział na rodzaje aktywności, poszczególne dyscypliny sportowe – nie jest prosta z uwagi na możliwe do przyjęcia kryteria takiego podziału, które są bardzo różne, niejednoznaczne i zachodzą na siebie. Jednocześnie jest ona niezbędna i odnosi się wprost do osób zajmujących się działalnością sportową jako trenerzy, do wykonywanych przez nich czynności, pełnionych funkcji i oczekiwanych od nich kompetencji.

Poszczególne dyscypliny sportowe jako struktury wielowymiarowe dają się sklasyfikować w różne grupy, a jednocześnie spełniają wiele różnych kryteriów. Można przytoczyć szereg podziałów dyscyplin sportowych uzasadnionych różnymi podstawami teoretycznymi i o zróżnicowanej praktycznej użyteczności. Podstawą tego podziału może być: przedmiot walki sportowej (jak, w jaki sposób, o co toczy się rywalizacja)⁹⁶, sposób, forma walki sportowej

⁹⁶ Zdobycie punktów, czas (dążenie do jak najkrótszego), pokonanie przestrzeni (jak najdłuższej oraz jak najdłuższej w jak najkrótszym czasie), wyeliminowanie przeciwnika (pozbawienie go możliwości walki).

(jak, z wykorzystaniem czego), istota rywalizacji (co decyduje o zwycięstwie, jakie predyspozycje czy cechy) oraz okoliczności (gdzie i w jakim otoczeniu).

Możemy mówić o dyscyplinach zespołowych i indywidualnych, grach sportowych i sportach walki, sportach letnich i zimowych, sportach halowych i dyscyplinach rozgrywanych na otwartej przestrzeni. Określając rangę danej dyscypliny, jej popularność w skali całego świata, można wyróżnić sport olimpijski i nieolimpijski⁹⁷. Na podstawie określenia dominującego wymiaru psychomotorycznego można przyjąć podział na dyscypliny techniczne, szybkościowo-siłowe i wytrzymałościowe. Można też dzielić dyscypliny, stopniując poziom przejawianej aktywności ruchowej – niezbędnego wysiłku fizycznego⁹⁸. Wyróżnia się ponadto „wyczyny sportowe” – formy aktywności ruchowej, które rywalizacją, ekstremalnym wysiłkiem fizycznym nawiązują do sportu, jednak mają charakter skrajnie elitarny (angażują jednostki), a współzawodnictwo podejmowane jest okazjonalnie i na zasadach ogólnych, bez szczegółowych, ujednoliconych miar czy klasyfikacji osiągnięć⁹⁹. Należą do nich alpinizm, żeglarsstwo dalekomorskie (indywidualne, samotnicze i zespołowe – słynne regaty), wyprawy polarne.

Każda z wymienionych powyżej grup dyscyplin sportowych, a nawet pojedyncze dyscypliny sportowe stawiają specyficzne wymagania wobec osoby trenera – każda jest inna i ma innego trenera.

Wobec różnorodności dyscyplin sportowych, poszerzanych stałym procesem tworzenia i popularyzowania nowych i tym samym, faktycznej

97 Tu decyduje MKOL. Do dyscyplin olimpijskich kwalifikowane są te, które uprawiane są w co najmniej 50 (25 w konkurencjach kobiecych) krajach na trzech kontynentach. W przypadku igrzysk zimowych jest to 25 krajów na trzech kontynentach.

98 W *Małej encyklopedii sportu* klasyfikuje się w ten sposób pięć grup dyscyplin sportowych. Pierwsza – o maksymalnym poziomie aktywności ruchowej i wyniku rywalizacji (indywidualnej i zespołowej) zależnej od poziomu rozwoju cech fizycznych (sprawności fizycznej) i umiejętności ich wykorzystania (umiejętności ruchowych). Zakwalifikowano tu następujące dyscypliny: lekkoatletykę, boks, pływanie, gimnastykę, podnoszenie ciężarów, szermierkę i gry sportowe. Druga – o średnim natężeniu aktywności ruchowej i rezultatach rywalizacji zależnych od cech fizycznych i umiejętności skutecznego posługiwania się środkami lokomocji o napędzie mechanicznym i innym (sport samochodowy, sport lotniczy, żeglarsstwo, bojery, lotniarstwo, windsurfing i in.). Trzecia – o niskiej aktywności ruchowej – to współzawodnictwo polegające na trafianiu do celu przy użyciu specjalnej broni i wynikach zależnych od dyspozycji fizycznej (określanej wąskim zakresem cech fizycznych w warunkach statycznych), a także umiejętność koncentracji i odporność psychiczna zawodnika – strzelectwo, łucznictwo. Należy dodać tu takie dyscypliny, jak golf czy bilard. Czwarta – o bardzo niskiej aktywności ruchowej – oparta na porównywaniu działalności modelarsko-konstruktorskich (modelarstwo samolotowe) – współcześnie ciągle wzbogacana o zawody modeli zdalnie sterowanych. Piąta – bazująca na rywalizacji intelektualnej w sferze abstrakcyjno-logistycznego rozumowania (zob. szachy, warcaby, brydż) (*Mała encyklopedia sportu*, s. 439–441).

99 Tamże.

niemożności systematyzacji polegającej na jednoznacznej i bezwyjątkowej klasyfikacji, racjonalne będzie ograniczenie się do wyszczególnienia (w miarę możliwości w ujęciu hierarchicznym) najbardziej typowych grup. Są to:

1. Sporty zespołowe – gry sportowe: piłka nożna, siatkówka, koszykówka, piłka ręczna, rugby, futbol amerykański, hokej, hokej na trawie, baseball, waterpolo, unihokey, polo;
2. Sporty wyścigi – ich istotą jest pokonywanie określonego dystansu w jak najkrótszym czasie. Można tu wyróżnić trzy grupy: a) pokonywanie dystansu tylko siłą własnych mięśni – biegi, pływanie; b) pokonywanie dystansu siłą mięśni z użyciem dodatkowego sprzętu – kolarstwo, kajakarstwo, wioślarstwo, narciarstwo (bardziej biegowe niż zjazdowe), łyżwiarstwo szybkie; c) opierające się na kierowaniu zwierzęciem – sporty konne (wyścigi konne, skoki przez przeszkody), wyścigi zaprzęgów (konnych, psich) – oraz polegające na kierowaniu sprzętem mechanicznym – szybownictwo, lotniarstwo, windsurfing, bojery, sport motorowy (samochodowy, motorowy, motorowodny);
3. Sporty walki – boks, zapasy oraz tzw. wschodnie sporty i sztuki walki (judo, taekwondo, kick boxing, karate);
4. Sporty wodne – a) w środowisku wodnym – pływanie, nurkowanie; b) sporty nawodne (z użyciem sprzętu pływającego) – kajakarstwo, wioślarstwo (różne konkurencje), żeglarstwo, winsurfing, skysurfing;
5. Sporty zimowe – narciarstwo (biegowe, zjazdowe), biathlon, skoki narciarskie, łyżwiarstwo (szybkie i figurowe), saneczkarstwo oraz wszelkie modyfikacje (łączenie różnych dyscyplin i konkurencji), alpinizm;
6. Sporty polegające na władaniu własnym ciałem – a) sporty akrobatyczne – gimnastyka sportowa, skoki do wody; b) skoki – konkurencje skoczne lekkoatletyczne (skok wzwyż, sporty taneczne – łyżwiarstwo figurowe, taniec sportowy, aerobik sportowy);
7. Sporty polegające na przemieszczaniu przedmiotów z pomocą i bez pomocy sprzętu specjalistycznego – a) na odległość – konkurencje rzutowe w lekkoatletyce, podnoszenie ciężarów; b) na celność – łucznictwo, strzelectwo sportowe; c) pomiędzy rywalami – tenis ziemny, tenis stołowy, badminton;
8. Sporty „rekreacyjne” – a) z niewielkim zaangażowaniem wysiłku fizycznego – bilard, golf, kręgle, curling, wędkarstwo sportowe; b) rezygnacja z wysiłku fizycznego na rzecz aktywności o charakterze intelektualnym, koncentracji uwagi i myślenia koncepcyjnego – brydż, szachy, warcaby;
9. Sporty hybrydowe – triathlon, pięciobój nowoczesny.

Próba przedstawienia sportu w sposób uporządkowany najlepiej pokazuje, z jaką różnorodnością form mamy do czynienia. Lista dziewięciu różnych kategorii dyscyplin sportowych nie zawiera wszystkich, a jednocześnie

w obrębie poszczególnych zróżnicowanie jest na tyle istotne, że zasługuje na odrębne potraktowanie – w formie osobnej, kolejnej grupy. Odzwierciedla to także skalę różnorodnych umiejętności, sprawności i kompetencji osobowościowych wymaganych i niezbędnych do ich uprawiania, a więc opanowania na potrzeby rywalizacji sportowej. Wskazuje ponadto na różnorodność niezbędnych umiejętności i szerokość kompetencji osób zajmujących się zawodowo szkoleniem sportowym. Tak wielowymiarowe oczekiwania w stosunku do osób zajmujących się trenowaniem innych, jak różnorodne są formy sportowej aktywności oczywiście nie mają miejsca w praktyce. Trenerem jest się w konkretnej dziedzinie – dyscyplinie sportu, z jej określonymi wymaganiami wynikającymi z jej złożoności – wielości i rodzaju koniecznych do uwzględnienia zagadnień.

Mówiąc o trenerze, możemy tylko mówić o trenerze konkretnego sportu – konkretnej dyscypliny. Nie istnieje bowiem ktoś taki jak trener w ogóle, a jedynie trener w określonej dziedzinie aktywności sportowej. Są też pewne wymagania i kompetencje wspólne dla trenerów różnych dyscyplin sportowych, wynikające z typowych, niezbędnych czynności. Należą do nich: kierowanie działaniami innych (jednostki lub całych grup), branie odpowiedzialności za innych, za ich fizyczne i psychiczne bezpieczeństwo (niekiedy w poważnym stopniu zagrożone w zależności od rodzaju dyscypliny sportowej) i wynikające z powyższych pozostawanie pod stałą presją psychiczną związaną z oceną własnych działań przez szerokie grono zainteresowanych – władze klubu, zawodników i ich rodziców oraz bliskich, a nawet przez całe grupy społeczne w skali miasta czy kraju, w zależności od szczebla rywalizacji.

Każda z dyscyplin i sytuacji w nich występujących charakteryzuje się własną specyfiką w zakresie wskazanych powyżej, stałych dla wszystkich trenerów obowiązków. Co więcej, wymagania w zakresie wiedzy, umiejętności i pozostałych kompetencji (ich poziomu) trenerów różnią się w zależności od wieku, poziomu szkolenia (poziomu sportowego zawodników), szczebla rywalizacji i płci. Zupełnie inne i w pewnych obszarach szersze kompetencje są wymagane w pracy z dziećmi i młodzieżą, tym bardziej jeśli jest to młodzież na odpowiednio wysokim poziomie sportowym (startująca w zawodach mistrzowskiej rangi – dyscyplinach wczesnych). Inne kompetencje, w tym szczególnie te dotyczące wszelkich aspektów w zakresie prowadzonej w danej dyscyplinie rywalizacji, są oczekiwane od trenera reprezentacji.

Charakterystyka trenera, na podstawie pełnionych przez niego funkcji i niezbędnych w tym zakresie kompetencji, leży w przedmiocie zainteresowań poszczególnych dyscyplin sportowych jako zadanie pierwszoplanowe na potrzeby praktyki szkoleniowej – poziomu szkolenia i wyników sportowych zawodników. Jej sformułowanie jest trudne (o ile w ogóle celowe i możliwe) w ramach jednego opracowania. Możliwe jest natomiast określenie czynności

i wymaganych kompetencji trenerów wspólnych dla pewnych dyscyplin sportowych. Da się także określić wiodące predyspozycje w tym zawodzie w odniesieniu do określonej grupy trenerów. Liczba takich charakterystyk jest zależna od stopnia uszczegółowienia przeprowadzonych analiz – stopnia indywidualnego potraktowania poszczególnych dyscyplin sportowych. Zasadne wydaje się ograniczenie charakterystyki trenera do typowych, tradycyjnych, najliczniej reprezentowanych grup dyscyplin sportowych. Ich znajomość ułatwi dalsze uszczegóławiające analizy i opracowania wzorców idealnego trenera.

W poszczególnych sytuacjach używa się wobec trenera określenia szkoleniowca. Trener jest szkoleniowcem, bo zajmuje się szkoleniem, a tak ogólnie określa się czynności, których się podejmuje. Analogicznie jak w przypadku nauczyciela zajmującego się nauczaniem czy wychowawcy – wychowaniem. Trudno jest przy tym wskazać elementy odróżniające trenera od szkoleniowca, a także przyczyny tego rozróżniania. Zastosowanie wobec jakiegoś trenera określenia szkoleniowca ma, jak można się domyślać, przydać mu splendoru jako autorowi pewnego całościowego dzieła, jakim jest wyszkolenie danej jednostki lub grupy zawodników, drużyny – ich całościowe przygotowanie do rywalizacji z innymi, z przewidywanym sukcesem. Z założenia jest to osoba bardziej doświadczona i bardziej kompetentna, mogąca się wyróżniać w gronie innych trenerów.

Stosowanie określenia szkoleniowca można interpretować jako przejaw udoskonalania języka polskiego przez wprowadzanie nowych, rzekomo bardziej adekwatnych, lepiej oddających treść terminów lub też po prostu ubarwiania go bez głębszych przyczyn. Można również wskazać w posługiwaniu się określeniem szkoleniowca na argumenty merytoryczne odnoszące się do odrębności sportu jako przestrzeni, gdzie kształtuje się młodych ludzi do uczestniczenia w istocie zjawiska sportu.

Szkoleniowiec to osoba zajmująca się szkoleniem, które w słownikowym ujęciu oznacza uczenie, dokształcanie kogoś w jakiejś dziedzinie, zwykle w trybie skróconym na kursach – szkoleniach. Szkolenie to natomiast zapożyczenie z języka rosyjskiego, rusycyzm, oznaczający instruowanie czy nauczanie prowadzone przez instruktorów, szkoleniowców w zakresie prostych czynności niewymagające specjalnego przygotowania teoretycznego i pedagogicznego (dydaktycznego). Z tej perspektywy szkolenie, a w ślad za nim osoba nim się zajmująca, sytuują się na odpowiednio niższej płaszczyźnie niż nauczanie i nauczyciel (tym bardziej – wychowanie i wychowawca).

Pojęcie szkolenia, mimo swego charakteru, wyrażającego się w brzmieniu – pewnych konotacji z tresurą – w rzeczywistości pokrywa się z zakresem czynności oraz oczekiwanymi efektami przynależnymi zarówno pojęciu nauczania, jak i wychowania. Da się ono zdefiniować w oparciu o te dwa terminy.

Nauczanie to kierowanie procesem uczenia się ucznia przez osobę nauczającego – nauczyciela, przy czym uczenie się to, w największym skrócie, nabywanie i gromadzenie doświadczeń zarówno o charakterze teoretycznym, jak i praktycznym, a inaczej – opanowanie i utrwalenie wiedzy lub określonych umiejętności praktycznych. Z kolei wychowanie to kształtowanie osoby wychowanka przez podmiot wychowujący – wychowawcę. Kształtowanie to odnosi się do cech osobowości: postaw, przekonań, zainteresowań, zamiłowań oraz pewnych umiejętności, sprawności i nawyków, a więc dyspozycji o charakterze kierunkowym, emocjonalno-motywacyjnym, ale też instrumentalnym. Wychowanie to także kształtowanie charakteru – takich cech, jak wytrwałość, cierpliwość – oraz zasad etycznych – takich jak prawda, uczciwość, sprawiedliwość, poczucie obowiązku i odpowiedzialności.

W nawiązaniu do powyższych kwestii, szkolenie to proces zapoznawania z właściwymi dla danej dyscypliny umiejętnościami, czyli techniką sportową – czynność, proces nauczania i nierozzerwalnie związanego z nią utrwalania (naucza i uczy się, by umieć!) określonych umiejętności. Ich skala jest bardzo rozległa – od minimalnej, jak technika biegu, umiejętności, skądinąd elementarnie prostej, naturalnej, do ekstremalnie rozległych, jak w gimnastyce sportowej, gdzie liczba potrzebnych umiejętności jest największa.

Szkolenie to także proces wychowywania, kształtowania zawodnika w odniesieniu do potrzeb rywalizacji sportowej i osiągania w niej możliwie najlepszych wyników. W bardziej precyzyjnym ujęciu chodzi o kształtowanie w nim specyficznych predyspozycji psychofizycznych składających się na specyficzną umiejętność, jaką jest zwyciężanie.

Zwyciężanie w zawodach sportowych uzależnione jest od włożonej wcześniej pracy i wysiłku na treningach. Trening sportowy to wieloletni systematyczny proces nabywania umiejętności i sprawności niezbędnych w danej dziedzinie, dyscyplinie sportowej. Zgodnie z encyklopedią sportu właściwa realizacja tego procesu wymaga odpowiednich predyspozycji – psychicznych, emocjonalnych i osobowych, które zresztą są w trakcie tego wieloletniego i systematycznego procesu kształtowane, rozwijane. Wychowanie zatem, składające się na proces szkolenia zawodnika, to przygotowanie go pod względem psychoemocjonalnym, mentalnym, osobowym do startu (startów) w zawodach poprzez systematyczny i długotrwały – trwający przez dłuższy okres czasu – trening sportowy.

Szkolenie sportowe więc, będące przedmiotem działań trenera, to zespół czynności i zabiegów o bardzo szerokim spektrum, obejmującym łącznie proces nauczania i wychowania. Wbrew mylącej, redukującej, uwikłanej w szereg stereotypów nazwie, trener-szkoleniowiec to jednocześnie nauczyciel i wychowawca, i to w pełnym – możliwie największym – wymiarze. Trenera od nauczyciela odróżnia zakres stawianych celów. Jego celem nie jest tylko

nauczanie, zrealizowanie tematu/-ów. Nie jest też nawet wychowanie. Jego cel określają takie słowa, jak „zdobycie”, „osiągnięcie” lub „doprowadzenie do” – w domyśle – do jakiejś „klasy sportowej”, do „awansu”, do „mistrzostwa”. W relacji do tych celów można mówić o „wychowaniu”, czyli ukształtowaniu sportowca (z cechami, które go powinny charakteryzować) – człowieka stale się doskonalącego i stojącego do skutecznej rywalizacji z innymi.

Trener to zawód – tytuł zawodowy, który reguluje szereg przepisów od ustawy o sporcie poczynając, poprzez rozporządzenia ministerialne regulujące ważne dla wykonywania tego zawodu kwestie, jak status, przygotowanie, kwalifikacje, odpowiedzialność prawną itd., a na kodeksach i regulaminach wewnętrznych w klubach oraz stowarzyszeniach sportowych kończąc.

Do niedawna obowiązywały ściśle regulacje mówiące, że trenerem może być osoba, która ukończyła studia wyższe w zakresie wychowania fizycznego ze specjalnością trenerską lub trenerskie studium podyplomowe dla absolwentów szkół wyższych¹⁰⁰. Absolwent takiego kształcenia otrzymywał tytuł trenera II klasy¹⁰¹. Na drodze swojej kariery zawodowej, podnosząc swoje kwalifikacje i wykazując się stosownymi osiągnięciami, mógł awansować na kolejne stopnie trenera klasy I i trenera klasy mistrzowskiej, ale tylko po złożeniu odpowiedniego wniosku i odbyciu stosownego kursu w uczelniach kształcących na kierunku trenerskim – Akademiiach Wychowania Fizycznego. System ten został formalnie zniesiony ustawą z dnia 13 czerwca 2013 roku o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów (znaną pod nazwą „ustawa deregulacyjna”), która weszła w życie 23 sierpnia 2013 roku. W świetle tej ustawy: „Trenerem lub instruktorem sportu w sportach, w których działają polskie związki sportowe, może być osoba, która: 1) ukończyła 18 lat; 2) posiada co najmniej wykształcenie średnie; 3) posiada wiedzę, doświadczenie i umiejętności niezbędne do wykonywania zadań trenera lub instruktora sportu; 4) nie była karana za przestępstwa (wyszczególnienie)”¹⁰². Uzasadnieniem do wprowadzenia tych zmian była potrzeba wyeliminowania „barier” w wykonywaniu zawodu trenera, niespełniających

100 Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 roku o sporcie (art. 41), Dz. U. z dnia 16.10.2010 roku, nr 127.

101 W świetle ustawy istniały trzy ścieżki uzyskania tytułu trenera drugiej klasy w odpowiedniej dyscyplinie sportu: 1) ukończone studia wyższe w obszarze kształcenia umożliwiającym uzyskanie specjalistycznej wiedzy i umiejętności trenerskich; 2) posiadanie, przez okres co najmniej 2 lat, tytułu instruktora sportu ze specjalizacją w danym sporcie i ukończenie studiów podyplomowych w obszarze kształcenia, umożliwiającym uzyskanie specjalistycznej wiedzy i umiejętności trenerskich; 3) posiadanie, przez okres co najmniej 2 lat, tytułu instruktora sportu ze specjalizacją w danym sporcie, posiadanie co najmniej świadectwa dojrzałości oraz ukończenie specjalistycznego kursu na stopień trenera klasy drugiej i zdanie egzaminu.

102 Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów (Dz. U. poz. 829).

rzekomo „kryterium ochrony interesu publicznego”, natomiast „ograniczających konkurencję” i stanowiących „zbędne utrudnienie dla kandydatów do tych zawodów”. Ta w najwyższym stopniu kontrowersyjna ustawa, drastycznie obniżając wymagania ustawowe w stosunku do trenerów i instruktorów, skutkuje obniżeniem jakości (poziomu i bezpieczeństwa) szkolenia sportowego, stawia pod znakiem zapytania sens i możliwości działania instytucji (głównie uczelni wyższych) kształcących trenerów i wprowadza zamęt w bardzo wrażliwej dziedzinie, jaką jest działalność wychowawcza, wpisana w statuty klubów i stowarzyszeń sportowych oraz zawód trenera.

Obserwowanym od pewnego czasu zjawiskiem jest posługiwanie się pojęciami trener i trening w obszarach niezwiązanych ze sportem. Z racji charakteru pracy – łączenia procesu nauczania w odniesieniu do sfery poznawczej z kształtowaniem poszczególnych zdolności psychofizycznych – terminy trener i trening są wykorzystywane w innych dziedzinach, szczególnie w psychologii.

Przejmowanie określeń trener oraz trening przez inne dziedziny i dyscypliny naukowe, na czele z psychologią, odbywa się więc na potrzeby opisu czynności, działań i osób wykonujących je w danym obszarze. We współczesnych źródłach można już przeczytać, że trener to osoba zajmująca się przygotowaniem fizycznym i psychicznym swoich podopiecznych (najczęściej grupy) w wielu dziedzinach życia. Wcześniej trener był jednoznacznie kojarzony z dynamicznie rozwijającym się od przełomu XIX i XX wieku sportem, obecnie, w zależności od środowiska, ten termin nie jest już tak jednoznaczny, a praca trenera jest często łączona z działaniami niemającymi nic wspólnego ze zjawiskiem sportu, szczególnie takiego, który pojmujemy jako szczytną i szlachetną rywalizację dwóch równorzędnych osób lub drużyn.

Rozszerzanie znaczenia danego pojęcia, przenoszenie go do innych dziedzin jest naturalne i świadczy o powszechności występowania określonego zjawiska, dającego się opisać tym terminem oraz jego stosunkowej uniwersalności. Jednak w przypadku terminów trener i trening skutkuje to zamazywaniem ich pierwotnego znaczenia, pod którym kryją się przecież konkretne i ważne treści z określonej dziedziny rzeczywistości. Tymczasem zjawiska opisywane tymi pojęciami w różnych miejscach są różne od pierwotnie nimi określanymi i, co gorsze, stale są modyfikowane i uzupełniane. Osobną sprawą jest zupełnie różny cel takiego działania.

Cieszące się popularnością w psychologii pojęcie *coachingu* (z ang. *coaching* – trenowanie) definiowane jest jako interaktywny proces rozwoju, którego głównym celem jest wzmocnienie klienta poprzez maksymalizację wykorzystania własnych zasobów (umiejętności, cech) oraz umiejętności podejmowania decyzji i dokonywania wyborów (zmiany) dla zaspokojenia własnych potrzeb. Chodzi o kształtowanie osoby w obrębie jej dyspozycji psychicznych, mających znaczenie w relacjach interpersonalnych, związanych z karierą,

działalnością biznesową, handlową. Jest to działanie zmierzające do uzyskania kompetencji pozwalających sprawiać wrażenie stanu innego niż faktyczny, w swym podstawowym założeniu prowadząc do zmylenia innych (konkurenta, kontrahenta, a nawet współnika) co do siebie.

Opisane funkcjonowanie pojęć trening i trener w obszarze psychologii to zjawisko szkodliwe chociażby z tego względu, że rodzi pojęciowy zamęt utrudniający merytoryczną dyskusję oraz próby przedstawienia, a także zrozumienia, czym w swej istocie jest trening i kim jest osoba go realizująca, czyli trener w sporcie.

Trener jako centralna postać w procesie szkoleniowym jest przedmiotem opracowań teoretycznych ustalających rodzaje wykonywanych przez niego czynności, pełnione funkcje i wymagane do ich sprawowania kwalifikacje. Ustalenia te mają prowadzić do ustalenia wzorca osobowego idealnego trenera, a w metodologii badań określane są jako badania normatywne, zwykle poprzedzające badania empiryczne.

W przypadku nauczyciela-wychowawcy analizy naukowe w zakresie jego pożądanego wzorca osobowego podejmuje subdyscyplina pedagogiki – pedeutologia. W teorii sportu istniejące opracowania dotyczące tej tematyki najczęściej zawierają wyliczenia cech, jakie powinna posiadać osoba pełniąca funkcje trenera. Stanowiącą podstawę do określenia poświadanych cech lista funkcji pełnionych przez trenera powstaje na podstawie wyobrażenia działań jakiegoś uogólnionego, abstrakcyjnego trenera – bez precyzowania rodzaju i dyscypliny sportu. Badania empiryczne, najczęściej prowadzone niemal wyłącznie w środowisku sportów drużynowych, potwierdzając (weryfikując pozytywnie) wykaz cech i kompetencji niezbędnych, wyliczają również mankamenty, deficyty dostrzegane u trenerów zarówno przez zawodników, jak i przez nich samych. Jest to oczywiście postępowanie minimalistyczne, spływające dyskusję, a tym samym obniżające merytoryczną wartość analiz i tworzonych na ich podstawie ustaleń. Jednak na potrzeby praktyki szkoleniowej takie postępowanie wydaje się optymalne jako zawierające się pomiędzy możliwościami jednego opracowania a potrzebami w poszczególnych dyscyplinach, dla których zresztą może stanowić solidną podstawę.

Czynności trenera, pełnione przez niego funkcje oraz poświadane kwalifikacje, kompetencje i cechy osobowe, a także cechy niepoświadane, utrudniające osiągnięcie sukcesu w pracy, można przedstawić w układzie hierarchicznym – poczynając od najważniejszych, a kończąc na mniej istotnych. Wówczas jednak należy odnieść się do zróżnicowania wymagań wobec trenera w zależności od dyscypliny sportu czy poziomu sportowego. Inne kompetencje będą ważne, czy szczególnie ważne, w grach zespołowych, a inne w gimnastyce, inne w pracy z kadrą regionu, województwa czy Polski, a inne w szkoleniu

dzieci i młodzieży, inne w pracy trenera reprezentacji Polski, a inne trenera w obszarze rekreacji czy trenera personalnego.

Dlatego bardziej użyteczne jest przedstawienie wymagań wobec idealnego trenera (jego cech pożądanых i niepożądanych) w układzie otwartym, odnosząc je do możliwych uwarunkowań. Wśród wielu takich okoliczności na szczególną uwagę zasługują: praca w konkretnej dziedzinie, dyscyplinie sportu; praca w zespole i z zespołem, związana z kierowaniem grupą osób; praca z osobami młodymi (będącymi w wieku, kiedy intensywnie kształtuje się osobowość); praca w warunkach właściwego dla sportu silnego zaangażowania emocjonalnego (np. miraż wygranej, zagrożenie porażką, a także zagrożenie fizyczne); praca w warunkach silnej presji (wobec oczekiwań różnych instytucji, władz klubu, zawodników i ich rodziców); praca nad własną karierą zawodową (konieczność zapewnienia sobie ciągłości zatrudnienia z uwagi na sezonowość działań – szkolenie odbywa się zwykle w cyklu kilkuletnim).

Mając na uwadze powyższe informacje, można przedstawić wykaz kompetencji, które w większym lub mniejszym stopniu są niezbędne w pracy trenera¹⁰³. Konieczne do osiągnięcia sukcesów w zawodzie trenera są: kwalifikacje merytoryczne, kompetencje sprawnościowe i zdrowotne, kompetencje komunikacyjne i organizacyjne, kompetencje pedagogiczne, kompetencje psychologiczne, kompetencje moralne, kompetencje samoedukacyjne, kompetencje autokreacyjne.

Kwalifikacje merytoryczne to rzetelne przygotowanie zawodowe, gruntowna wiedza i umiejętności dydaktyczne (dotyczące nauczania techniki sportowej i kształtowania sprawności specjalnej) w danej dyscyplinie sportu, dogłębna znajomość problematyki związanej z daną dyscypliną – jej historii i specyfiki, profesjonalizm zawodowy. Potrzebna jest wiedza rozległa, obejmująca bardzo różnorodne gałęzie nauki, a szczególnie medyczna, pedagogiczna, psychologiczna, socjologiczna. Według Lipca trener powinien posiadać wiedzę naukową, nie zaś potoczną. Musi ona dotyczyć wiedzy o człowieku jako biologicznym organizmie, samorealizującej się psychice i jako bycie społecznym¹⁰⁴.

Kompetencje sprawnościowe i zdrowotne – trener tak długo, jak to możliwe i w stopniu, w jakim jest to tylko możliwe, powinien zachowywać

103 Dla porównania według Barankiewicza pożądane cechy to m.in.: wiedza merytoryczna; doskonale zdrowie; wysoka sprawność; rzetelne i uczciwe metody pracy; komunikatywność; zmysł organizacyjny; bycie przykładem emanującym pozytywną motywacją; wyróżnianie się postawą moralną, społecznie pozytywną, szczerością, obiektywizmem, uczciwością sprawiedliwością i punktualnością; opieranie swoich relacji na zaufaniu (J. Barankiewicz, *Leksykon wychowania fizycznego i sportu szkolnego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, red. K. Zuchora, Warszawa 1998, s. 385).

104 J. Lipiec, *Traktat o trenerze. Wartości, funkcje, normy*, w: *Trener wczoraj, dziś, jutro*, red. H. Sozański, J. Sadowski, Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie i Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2013, s. 88.

wysoką sprawność, by uchodzić za wzór i symbol osobowy swojej dyscypliny. Jest to składowa funkcjonowania w roli wzorca, niezbędna do skutecznego oddziaływania na wychowanków. Powinien też dbać o zdrowie, by nigdy nie chorować z uwagi na jego niezbędność na każdych zajęciach w celu wytworzenia właściwego wizerunku wzorca.

Kompetencje komunikacyjne i organizacyjne to umiejętności interpersonalne, społeczne – łatwego nawiązywania kontaktów (w przypadku komunikowania się z młodzieżą czasami nazywane „nadawaniem na tych samych falach”) i współdziałania z zachowaniem własnej, szczególnej, decydującej pozycji (posiadanie zdolności przywódczych). Kompetencje menedżerskie wyrażają się w zaradności, chęci kierowania innymi, umiejętności i śmiałości podejmowania decyzji (właściwych), postawie prospołecznej, chęci niesienia pomocy, umiejętności współpracy, inteligencji emocjonalnej, demonstrowanym naturalnym optymizmie.

Kompetencje pedagogiczne są wraz z wiedzą i umiejętnościami zawodowymi podstawowe w każdej ocenie trenera. Wynikają z pewnych wrodzonych i rozwiniętych predyspozycji osobowych oraz wiedzy nabytej w ramach edukacji zawodowej – programu studiów kształcących na kierunku trenerskim – takich jak: wiedza, umiejętności, uzdolnienia kierunkowe, postawa moralna (prawdziwość wewnętrzna, uczciwość, prawość i sprawiedliwość), pozytywne cechy charakteru, obiektywizm, doświadczenie, takt pedagogiczny, dyskrekcja, empatia, życzliwość i miłość do drugiej osoby, poczucie misji.

Kompetencje pedagogiczne należą do podstawowych także z racji przedmiotu własnych oddziaływań. W zasadniczym zakresie jest nim młodzież w okresie dojrzewania płciowego (tym samym fizycznego, emocjonalnego, umysłowego i społecznego), a więc w okresie szczególnym i niezmiernie trudnym dla jednostki (i otoczenia), a jednocześnie w znacznym zakresie decydującym o formowaniu się sfery osobowej i o wielu ważnych sprawach w życiu człowieka, rzutujących na przyszłość¹⁰⁵. Z takim „materiałem” (określenie podopiecznych, początkujących zawodników, często spotykane w żargonie trenerskim) najczęściej przychodzi pracować trenerowi, co czyni jego pracę naprawdę szczególną – niezwykle trudną, szczególnie ważną i odpowiedzialną. Nie ma w niej miejsca na błędy, bo są one nie do naprawienia.

Przeprowadzenie jednostki przez wiek dorastania, z czym ma do czynienia większość trenerów, oraz przyczynienie się do tego, by stała się ona osobą wartościową i szczęśliwą, to w najwyższym stopniu wyczyn w działalności pedagogicznej. Jest to jednak rutynowe działanie w pracy trenera, wpisane w jego obowiązki i faktycznie mające miejsce w sporcie. Sprawia, że zawód

105 Por. W. Rutkowski, *Znaczenie autorytetu trenera w jego oddziaływaniu wychowawczym*, „Sport Wyczynowy” 2003, nr 1–2, s. 53.

trenera winien mieć najwyższą rangę nie tylko w działalności pedagogicznej, lecz także w ogóle wśród najdonioślejszych społecznie profesji człowieka. Przemawia za tym możliwy do osiągnięcia efekt tej pracy, jakim może być dobry, wartościowy społecznie i prywatnie szczęśliwy, samorealizujący się człowiek lub ktoś z przetrąconymi marzeniami, wyzuty z ambitnych aspiracji, pozbawiony wiary we własne możliwości, nieporadny, z wykrzywionym postrzeganiem zasad i wartości związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa i własnym w nim miejscem.

Wiedza i umiejętności pedagogiczne są niezbędne w pracy trenera do sprawnego posługiwania się przez niego różnymi metodami wychowawczymi, które H. Muszyński dzieli na takie jak: 1) metody wpływu osobistego (wysuwanie sugestii, perswazja, działanie przykładem osobistym, wyrażanie aprobaty i dezaprobaty); 2) metody wpływu sytuacyjnego (nagradzanie wychowawcze, karanie wychowawcze, instruowanie, organizowanie doświadczeń wychowanka, uświadamianie antycypacji następstw zachowań, przydzielanie funkcji i ról społecznych, ćwiczenie); 3) metody wpływu społecznego (modyfikacja celów zespołu, kształtowanie norm postępowania obowiązujących w zespole, przekształcanie struktury wewnętrznej zespołu, nadawanie właściwego kierunku działaniu kontroli społecznej w zespole); 4) metody kierowania samowychowaniem (metody przybliżania wychowankowi celów, ideałów pracy nad sobą, metody stymulowania wychowanka do realizacji określonego programu, metody przyswajania wychowankowi określonych technik, pracy nad sobą w zakresie poznania samego siebie, ustalania celów pracy nad sobą, uprawiania aktywności samowychowawczej).

Kompetencje psychologiczne – wiedza i umiejętności psychologiczne trenera zajmują szczególne miejsce wobec jego kompetencji pedagogicznych, a także zdolności komunikacyjnych, interpersonalnych i społecznych. Mają podstawowe znaczenie dla poznania i rozumienia podopiecznych. Trener winien dysponować wiedzą psychologiczną w zakresie pozwalającym na rozumienie uwarunkowań psychoemocjonalnych stojących za zachowaniami zawodnika oraz adekwatne do sytuacji postępowanie. Są to więc wymagania wysokie. Trener powinien być psychologiem w stosunku do swoich podopiecznych, by być w swoich decyzjach kompetentnym i niezależnym od specjalistów psychologów. Współpraca psychologów z trenerami jest obecnie normą w sporcie na najwyższym poziomie, z czołowymi zawodnikami, zaś na niższych szczeblach aktywności sportowej jej zasadność jest problematyczna z racji realnych potrzeb, zastosowań i efektów. Wszak to trener najdłużej przebywa z zawodnikami, ma najlepsze naturalne warunki do ich poznania, a jednocześnie jest zobowiązany do profesjonalnej opieki nad nimi. Ponadto wiedza psychologiczna jest potrzebna trenerowi z racji autorytetu, którym już na wstępie jest dla młodych ludzi i ich rodziców.

Kompetencje moralne – misja kształtowania młodzieży zobowiązuje do szczególnej wrażliwości etycznej i posiadania niezbędnych do tego właściwości moralnych. Należy tu wymienić na pierwszym miejscu poczucie wielkiej odpowiedzialności za młodego człowieka. Wyrasta ono ze specyficznego, afektywnego stosunku do rozwijającego się życia, do drugiego człowieka, tego, co ojciec polskiej pedeutologii Jan Władysław Dawid nazywa „miłością dusz ludzkich”. Trener nie może być neutralny w stosunku do tego, co robi, ale musi kochać swoją pracę i swoich podopiecznych. Inne niezbędne cechy to: sprawiedliwość, na którą młodzież jest szczególnie uwrażliwiona (trener zawsze występuje w roli sędziego rozstrzygającego ważne kwestie) i uczciwość, a także takie cechy charakteru, jak: opanowanie, cierpliwość, bezstronność, obiektywizm, niezawodność, obowiązkowość, pozytywne nastawienie, serdeczność – również w warunkach powierzchownej, w pewnych sytuacjach potrzebnej, surowości. Trener powinien być wymagający, a jednocześnie wyrozumiały, w czym tak naprawdę przejawia się jego szacunek dla drugiego człowieka – szacunek wychowawcy do wychowanka.

Kompetencje samoedukacyjne to potrzeba działań oraz faktyczne czynności podejmowane na rzecz własnego rozwoju zawodowego (ciągłe doksztalcanie) i osobowego (pielęgnacja posiadanych różnorodnych zainteresowań). Trener posiada również szerokie zainteresowania różnorakimi formami sprawności fizycznej i aktywności ruchowej, a także potrafi nabyć spory zakres umiejętności i wiedzy z różnych dziedzin i dyscyplin sportowych. Dostrzegane u trenerów działania samokształceniowe rzutują w znaczący sposób na ich autorytet oraz postrzeganie przez zawodników.

Kompetencje autokreacyjne są związane z autopromocją i autoreklamą własnej osoby (gwiazdorstwo), a także umiejętnościami marketingowymi. R. Żukowski, autor najpełniejszej monografii *Zawód i praca trenera*, zauważa, że czynnikiem najważniejszym, umożliwiającym trenerowi osiągnięcie sukcesów wychowawczych i sportowych, jest otrzymanie i podtrzymanie autorytarnej roli jego osoby w procesie treningowym¹⁰⁶. Kompetencje autokreacyjne są istotne także w budowaniu autorytetu, co jest uzależnione nie tylko od wartości przekazywanych przez trenera i jego osobistych zalet, lecz także od tego, w jaki sposób postrzegają go inni.

Trzeba zauważyć, że formułowanie oczekiwań wobec trenera poprzez wymienianie cech, jakimi powinien się on charakteryzować, odbywa się z jednej strony na drodze racjonalnych analiz związanych z wymogami i specyfiką jego zawodu, z drugiej zaś na podstawie najczęściej dostrzeganych i najdotkliwiej odczuwanych braków w pracy trenera i w nim samym. Najbardziej niepożądanymi

¹⁰⁶ R. Żukowski, *Zawód i praca trenera*, Wydawnictwo Spółdzielczej Agencji Reklamowej „Spar”, Warszawa 1989, s. 14–15.

cechami osób wykonujących ten zawód są: mała wiedza fachowa, niesprawiedliwość, nieuczciwość, nadużywanie alkoholu, brak opanowania, lekceważenie innych oraz zły stosunek do zawodników. Jednak wyjątkową rolę w postrzeganiu trenera odgrywają jego autorytet i zwyczajne szczęście.

Kompetencje trenera – autorytet

Autorytet trenera jest uznawany za najistotniejszy czynnik warunkujący powodzenie jego pracy – zarówno sportowej, jak i wychowawczej. Autorytet to powaga, wpływ, znaczenie, prestiż w stosunkach międzyludzkich przypisywany jednostkom, które dzięki swojemu wykształceniu, posiadanej wiedzy, szczególnym zaletom charakteru cieszą się powszechnym uznaniem¹⁰⁷. Społeczne uznanie, prestiż mogą odnosić się do osób, grup lub instytucji społecznych i opierają się na cenionych w danym społeczeństwie wartościach (reprezentowanych przez te osoby, grupy, instytucje). Autorytet to również człowiek będący ekspertem w jakiejś dziedzinie, cieszący się poważaniem oraz mający wpływ na zachowania i myślenie innych ludzi. W psychologii to osoba, której jesteśmy skłonni ulegać, podporządkowywać się i wykonywać jej polecenia. Z uwagi na płaszczyznę oddziaływania wyróżnia się autorytet wewnętrzny, kiedy uległość i chęć podporządkowania się są dobrowolne, wpływające z odczuwanego podziwu i uznania, oraz autorytet zewnętrzny, któremu należy się podporządkować nie z własnego wyboru, ale z racji piastowanego stanowiska lub zajmowanej przez niego pozycji.

Autorytet osoby, częściowo wynikający z jej osobistych walorów, ma swe źródło w autorytecie dziedziny, którą ona się zajmuje, jej prestiżu w społeczeństwie, wynika ze społecznego odbierania obszaru rzeczywistości, w której funkcjonuje, na rzecz której działa. Status, prestiż sportu ma bezpośrednie przełożenie na postrzeganie trenera, w tym również na jego autorytet. W dużej mierze źródłem autorytetu trenera jest dyscyplina sportu, a także związane z nią pragnienia młodych ludzi. Możliwość realizacji tych marzeń automatycznie zapewnia trenerowi najwyższy autorytet.

Odnosząc się do wartości wychowawczych sportu i uznając za prawdziwą tezę, iż „sport uczy, jak żyć”, należy zwrócić uwagę na rolę trenera. Ćwiczenia fizyczne bowiem same w sobie nie wychowują. Działania wychowawcze może natomiast podjąć trener dysponujący niezbędnymi kompetencjami, cechami charakteru, zachowaniami i ukazujący się podopiecznym w wyidealizowanej postaci jako najwyższy autorytet.

Wysokie wymagania odnoszą się do trenera doskonałego, do ideału, którym bardzo trudno jest się stać, dlatego w rzeczywistości występuje on

107 J. Barankiewicz, *dz. cyt.*, s. 385.

niezwykle rzadko. Bardzo duże oczekiwania, a tym samym trudność ich spełnienia sprawiają, że na ich tle jeszcze łatwiej jest dostrzec wszelkie niedoskonałości i braki. Bez problemu można doszukać się błędów nawet u najlepszych trenerów, także u takich, którzy z powodzeniem mogą uchodzić (uchodzą) za wzór. Na to nakłada się rutyna, będąca szczególną formą cenionego w tym zawodzie doświadczenia, a w istocie będąca wyrazem systematycznego „zwywania się” – wypalenia zawodowego.

Jeżeli więc mówimy o trenerze idealnym, posiadającym wszystkie niezbędne kompetencje, to trzeba zdać sobie sprawę, że może to być osoba w określonym momencie swojej aktywności zawodowej (kariery), kiedy jej perfekcyjna praca łączy się z osiąganiem spektakularnych sukcesów przez jej podopiecznych, a to wcale nie musi się dokonać. W sporcie zwycięstwo ma o wiele szersze uwarunkowania, a tylko po części zależy od wysiłku i bardzo dobrze wykonanej pracy przez trenera. Tutaj, jak w rzadko której dziedzinie (a realnie może nawet w żadnej), sukces jest luźno związany z jakością działań nauczająco-wychowujących. Nie stanowi to jednak argumentu za tym, by pomniejszyć rolę i znaczenie kompetencji trenera, ale wskazuje na bardziej podstawowe okoliczności zwycięstwa sportowego, takie jak chociażby szczęście w trafieniu na właściwego zawodnika.

Trener jest pierwszym z dwóch podmiotów procesu treningowego. Drugim jest zawodnik ze swoimi atutami i ograniczeniami, których wzajemne proporcje ukazują, czy posiada talent. Niektórzy podopieczni są bardziej utalentowani, a inni mniej. Do tego dochodzą jeszcze uwarunkowania samej działalności trenera – materialne, czasowe. W swojej ponad trzydziestoletniej karierze trenerskiej miałem sposobność wielokrotnie przekonać się o zasadności zasłyszanej tezy, że „trenera tworzy zawodnik”. To stwierdzenie jest odwróceniem oczywistej relacji wychowawczej, w której wychowawca kształtuje wychowanka, a trener – zawodnika. Jednak w pracy trenera właśnie to nietypowe spostrzeżenie wydaje się mieć swoje szczególne miejsce, gdyż składa się na wyjątkowość, odmienność i nieprzewidywalność zjawiska sportu.

2.5. SPORT KOBIET – MOTYWY, BARIERY, PERSPEKTYWY

Dbłość o zdrowie w rodzinie poprzez systematyczne uprawianie aktywności ruchowej jest wsparciem w tworzeniu nawyków zdrowego stylu życia społeczeństwa, od najmłodszych lat aż do późnej starości¹⁰⁸. To kobieta uważana jest powszechnie za kreatorkę aktywności fizycznej w rodzinie, a jako

108 Zob. też artykuły takich autorów, jak: Z. Żukowska, U. Parnicka, M. Nowak, T. Wołańska, zamieszczone w książce: Z. Żukowska (red.), *Kobieta kreatorką aktywności sportowej w rodzinie*, Wydawnictwo PSSK, Warszawa 1998.

animatorka i organizatorka ma znaczący wpływ na uprawiane formy aktywności. Aktywność fizyczna jako główna składowa zdrowego stylu życia to jedna z podstawowych potrzeb człowieka – pisze Zdzisław Czaplicki¹⁰⁹ – i dlatego jest konieczna do właściwego funkcjonowania ludzi. Dbłość o prawidłowy rozwój i sprawność fizyczną to więc powinność wszystkich – dzieci, młodzieży, rodziców i dziadków¹¹⁰.

Karty historii wskazują, że droga kobiet do aktywności, sportu i rywalizacji była trudniejsza niż mężczyzn. Sport był elitarny, a dostęp do obiektów sportowych – zakazany. Antyczna tradycja zabraniała kobietom uczestnictwa w rywalizacji, włącznie z zakazem ich obecności w roli widzów¹¹¹. Kobieta w greckiej kulturze znajdowała się na marginesie, nie brała bezpośredniego udziału w igrzyskach, nie służyła w armii, nie uczestniczyła w zgromadzeniach, ponieważ miała ograniczone prawa obywatelskie. Jak pisze Słapek¹¹²:

Pewną swobodę kobiety odnajdowały wyłącznie w sferze religii, kultu bogiń, których czczenie było formą podkreślenia wagi małżeństwa, sił witalnych, płodności. [...] pozornie wrogi wobec kobiet obraz pozycji kobiety greckiej znalazł specyficzne odzwierciedlenie w obrębie greckich agonów.

Inaczej było w starożytnym Rzymie, gdzie kobiety uprawiały taniec, biegi i grały w piłkę oraz zażywały zabiegów higienicznych w termach (kąpeli, masażu). Występowały także jako gladiatorki na arenach rzymskich amfiteatrów w czasie panowania Nerona¹¹³.

Począwszy od XIII wieku kobiety w większym stopniu uczestniczyły w różnych formach aktywności fizycznej, m.in. w wielu miastach Europy zachodniej i południowej dominowały wyścigi dziewcząt podczas świąt kościelnych i obrzędów ludowych¹¹⁴. W dobie renesansu kobiety pochodzące z kręgów arystokratycznych brały udział w polowaniach, wykazując się ceremonialnym i stylowym poziomem jazdy konnej. Z zamiłowań jeździeckich znane były królowe angielskie: Elżbieta I (1533–1603) i Anna Stuart (1665–1714), a w Polsce: królowa Bona (1494–1557) i Barbara Radziwiłłówna (1520 lub 1523–1551).

109 Zob. Z. Czaplicki, A. Górka, E. Podhajna, *Aktywność fizyczna a otyłość. Profilaktyka, psychika, estetyka*, Enea Communication, Toruń 2008.

110 Zob. Z. Żukowska (red.), *Ja, zdrowie, ruch. Poradnik dla młodzieży, rodziców i nauczycieli*, Wydawnictwo PTNKE, Warszawa 2000.

111 Cyt. za: W. Minkiewicz, *Olimpijska gorączka*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań 1991, s. 7; A. Kaźmierczak, *Zarys pedagogiki sportu. Podręcznik dla studentów nauk o wychowaniu*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2019, s. 40.

112 D. Słapek, *Kobiety w sporcie antycznym. Między rytuałem a widowiskiem*, <https://historia.org.pl/2015/07/20/kobiety-w-sporcie-antycznym-miedzy-rytuałem-a-widowiskiem/> (dostęp: 5.10.2021).

113 *Mała encyklopedia sportu*, s. 443.

114 Zob. *Sport kobiet*, w: *Mała encyklopedia sportu*, s. 443–450.

Zainteresowanie edukacją dziewcząt ujawniło się już w drugiej połowie XVIII wieku. Znalazło ono odbicie w systemie kształcenia tych, które pobierały naukę w środowisku domowym lub klasztorach. Zarówno w zgromadzeniach zakonnych, jak i nowo powstałych szkołach świeckich podstawową formą aktywności fizycznej dziewcząt były zabawy i gry na świeżym powietrzu. W 1789 roku ukazał się w Warszawie pierwszy przekład podręcznika z języka francuskiego pt. *O edukacji fizycznej i moralnej płci żeńskiej*.

Rozwojowi wychowania fizycznego i sportu kobiet sprzyjały zmiany społeczno-gospodarcze, które zrodziły ogólnoswiatowy ruch emancypacyjny. Kobiety domagały się między innymi pełnego udziału we wszystkich dostępnych formach aktywności sportowej na równych prawach z mężczyznami. Zwiastunem wartości wychowania fizycznego w nowym ujęciu było dzieło ks. Grzegorza Piramowicza¹¹⁵, uznawanego za twórcę higieny szkolnej. To on jako pierwszy zwrócił uwagę na potrzebę wychowania fizycznego dziewcząt.

Warto wspomnieć, że w Polsce pod zaborami pionierkami gimnastyki szwedzkiej dla kobiet były: Helena Kuczalska-Prawdź (1854–1927), pedagog, pionierka wychowania fizycznego i sportu kobiet¹¹⁶ oraz Jadwiga Mayówna (1862–1943), współorganizatorka żeńskich drużyn skautowych i redaktorka czasopisma „Skautki polskie”. Dużą rolę w krzewieniu gimnastyki kobiecej odegrało także Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. W ramach uczestnictwa w organizacji zajęcia ograniczały się do ćwiczeń wolnych z przyborami i na przyrządach. Do ćwiczeń obowiązywał specjalny strój – luźna bluzo-suknia i bufiaste szarawary¹¹⁷.

Z biegiem lat zaczęto doceniać znaczenie aktywności fizycznej kobiet w kontekście doskonalenia umysłu i ciała ze szczególną dbałością o zdrowie i higienę¹¹⁸.

Kobiety również wyrażały wolę działania w organizacjach na rzecz sportu, tworząc reguły i dogodne warunki do jego uprawiania. Na początku XX wieku powstawały kolejne kobiece organizacje sportowe, rozwijał się sport kobiet, uzyskując pełne sportowe równouprawnienie. Jak piszą J. Gaj i K. Hądzelek:

Sport kobiet odzwierciedlał społeczną pozycję kobiet, w początkowych latach miał on charakter rozrywkowo-rekreacyjny, gimnastyka służyła wyłącznie celom zdrowotnym i higienicznym, a uprawianie sportu (jazda konna, łyżwiarstwo, tenis) było dobrym wychowaniem i podążało za modą i elegancją.

115 Dzieło Piramowicza *Powinności nauczyciela* – wydanie I w 1787 roku. Zob. też B. Wolny, *Wychowanie fizyczne w zreformowanej szkole*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 50–57.

116 Więcej: <https://e-wietor.pl/prawdzic-kuczalska-helena/> (dostęp: 15.11.2021).

117 *Mała encyklopedia sportu*, s. 445.

118 Zob. też A. Kaźmierczak, *Zarys...*, s. 44–59.

Z biegiem lat sport stał się zorganizowany i wpisany w program igrzysk olimpijskich¹¹⁹.

W 1921 roku podczas I Międzynarodowego Kongresu Sportowego Kobiet w Paryżu utworzono Międzynarodową Sportową Federację Kobiet, która zrzeszała narodowe sportowe federacje kobiet. Organizowała ona Światowe Igrzyska Kobiet, w których uczestniczyły też Polki (1926–1934).

Jedną z nich była Halina Konopacka (złota medalistka w rzucie dyskiem na IO w 1928 roku). Swoją postawą udowodniła, że sport to nie tylko uczucie zmęczenia, lecz także radość z wysiłku¹²⁰. Rywalizację kobiet włączono oficjalnie do programu igrzysk olimpijskich po 30 latach od pierwszych igrzysk nowożytnych (Amsterdam 1928)¹²¹. Sport rozwijał się także w Łodzi, władze miejskie i związkowe „staraly się stworzyć jak najlepsze warunki szkoleniowe dla czołowych zawodników i zawodniczek”¹²². Lekkoatletki łódzkie w myśl hasła „kobiety na olimpiadę” miały możliwość trenowania pod okiem szwedzkiego trenera Norblinga. Na amsterdamskich igrzyskach Łódź reprezentowała lekkoatletka Genowefa Kobielska (ŁKS).

W kolejnych igrzyskach w Los Angeles wystąpiła Jadwiga Wajsówna (Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”), która zdobyła brązowy medal w rzucie dyskiem¹²³. Z Igrzysk XI Letniej Olimpiady w Berlinie łodzianki wróciły z dwoma medalami: Maria Kwaśniewska (ŁKS) z brązowym w rzucie oszczepem, a Jadwiga Wajsówna ze srebrnym w rzucie dyskiem¹²⁴.

Zmaganiom o równouprawnienie kobiet w życiu społecznym i sporcie towarzyszyły przemiany obyczajowe wraz z ewolucją kobiecego stroju¹²⁵. Moda sportowa ulegała periodycznym przemianom wraz ze zwiększającym się udziałem kobiet w wydarzeniach sportowych. W początkach nowożytnego

119 Zob. J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Wydawnictwo AWF, Poznań 1997.

120 Cyt. za: K. Deberny, K. Płoszaj, W. Firek, *Błyszczący sterowiec. Pierre de Coubertin o sporcie i olimpizmie*, Wydawnictwo PKOl, Warszawa 2016, s. 34–35.

121 Zob. A. Kaźmierczak, *Zarys...*, s. 158.

122 P. Kędzia, *Idea olimpizmu i zasada fair play w działalności polskich stowarzyszeń sportowych w Łodzi w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Pedagogiczny wymiar kultury fizycznej i zdrowotnej*, red. A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, A. Maszorek-Szymala, A. Makarczuk, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2016, s. 39–51.

123 Zob. A. Bogusz, *Łódź olimpijska*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2005.

124 Więcej o historii sportu kobiet – M. Rotkiewicz, *Geneza i początki sportu kobiecego w Polsce*, „Sport Wyczynowy” 1978, nr 3–4, s. 3–21; W. Lipoński, *Historia sportu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012; K. Szujewski, *Sportsmenki. Pierwsze polskie olimpijki, medalistki, rekordzistki*, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2020; K. Szujewski, *Historia sportu w Polsce 1805–2018*, t. 1, Wydawnictwo Biały Kruk, Kraków 2018.

125 A. Latek, M. Rotkiewicz, *Ewolucja kostiumu sportowego kobiet ilustracją przemian obyczajowych*, „Kobieta i Sport” 1999, nr 1, s. 9.

sportu w XIX wieku ubiór ówczesnej sportsmenki (sportswoman) był również strojem spacerowym. Jak piszą Aleksandra Latek i Maria Rotkiewicz:

Wzrost intensywności wysiłku, dynamika ruchu i ewolucja technik zapoczątkowały reformę stroju. Pierwszym krokiem było usunięcie z damskiej garderoby tiurniury i gorsetu [...]. Formą przejściową do współczesnego stroju było zwężenie i skracanie spódnic, a następnie wprowadzenie luźnych bluzek i spódnico-spodni (bloomers). W okresie międzywojennym wprowadzono uniwersalny kostium – trykotowe koszulki, krótkie spodenki i dres sportowy [...]. Usportowienie kobiet i moda sportowa wpłynęły na zmianę sylwetki współczesnej kobiety, jej stylu życia i sposobu zachowania, a w połączeniu z ruchem emancypacyjnym podniosły pozycję społeczną kobiety we współczesnym świecie¹²⁶.

Sport w XX wieku stał się zjawiskiem i widowiskiem wielowymiarowym, nadal pozostawał w relacji z najważniejszymi dziedzinami życia społecznego¹²⁷.

Pod koniec XX wieku kobiety wywalczyły równe prawa z mężczyznami do uprawiania wszystkich konkurencji lekkoatletycznych. W konsekwencji – jak pisze Teresa Socha – kraje, które zamierzają odgrywać znaczącą rolę w światowej lekkoatletyce, muszą w jednakowym stopniu koncentrować swoje wysiłki na szkoleniu sportowym kobiet i mężczyzn¹²⁸. W literaturze specjalistycznej z zakresu teorii sportu analizowane są zagadnienia biomechaniki, techniki i metodyki nauczania ruchu i treningu kobiecego, który różni się od treningu męskiego¹²⁹. Cele i zadania treningu sportowego kobiet wskazują, że powinien być planowany ze względu na rodzaj budowy ciała (ektomorficzny,

126 Tamże; zob. też M. Rotkiewicz, *Światło Olimpij*, Fundacja Centrum Edukacji Olimpijskiej, Warszawa 2011.

127 P. Ławniczak, *Społeczny, ekonomiczny i kulturowy wymiar widowiska sportowego, w: Pedagogiczny wymiar kultury fizycznej...*, s. 111–136.

128 T. Socha, *Specyfika treningu kobiet w konkurencjach lekkoatletycznych. Problemy badawcze w lekkoatletyce*, Wydawnictwo AWF, Wrocław 1997, s. 127–131. Zob. S. Kozłowski, K. Nazar, *Różnice w adaptacji fizjologicznej do wysiłków fizycznych u kobiet i mężczyzn*, w: *Problemy medyczne wychowania fizycznego i sportu. Materiały XIX Zjazdu PTMS*, Wydawnictwo AWF, Gdańsk 1986, s. 33–46.

129 Zob. T. Bober, J. Zawadzki, *Biomechanika. Układ ruchu człowieka*, Katedra Biomechaniki AWF, Wydawnictwo BK, Wrocław 2003; M. Długosielska, T. Gabryś, Z. Mierzejewski, K. Obrocka, A. Pionk, E. Pstrokańska, *Lekkoatletyka w szkole. Podręcznik dla studentów wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2006; A. Jegier, E. Kozdroń, *Metodyka oceny sprawności i wydolności fizycznej człowieka*, Wydawnictwo TKKF, Warszawa 1997; K. Perkowski, D. Śledziwski, *Metodyczne podstawy treningu sportowego*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1998; H. Sozański (red.), *Teoretyczne podstawy kształtowania sprawności fizycznej w procesie szkolenia sportowego dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1985; A. Maszorek, *Specyfika treningu w lekkoatletycznych konkurencjach szybkościowo-siłowych kobiet*, „Trening” 1999, nr 2–3 (42–43), s. 172–178.

mezomorficzny i endomorficzny)¹³⁰, powinien uwzględniać różnice morfologiczne (ilość i rozkład tkanki tłuszczowej) oraz różnice w możliwościach wysiłkowych. Dlatego też w aktywności sportowej kobiet wymagane są zmienne obciążenia treningowe, ich intensywność oraz objętość. Ciągłej zmianie ulegają stroje, obuwie sportowe, nawierzchnie stadionu, plany i obciążenia treningowe, sposoby regeneracji i odnowa biologiczna, rozwiązania technologiczne oraz pomiary efektów treningowych.

Współcześnie kobietę identyfikuje się z jej ciałem – pisze Piotr Błajet – w sposób bardziej materialny niż mężczyznę. Jak twierdzą feministki, „kobieta jest swoim ciałem i twarzą”¹³¹, mniej liczy się „zastosowanie ciała” (siła, zręczność, zdrowie czy zdolność do efektywnego działania), a więcej wygląd¹³². Dzięki sportowi kobieta chce zyskać świadomość swojego ciała – jego autonomii, wartości i znaczenia dla siebie samej. Systematyczne podejmowanie aktywności wpływa pozytywnie na wygląd. Sport, poprzez swoje „cielesne treści” i znaczenia, staje się metodą rewitalizacji ciała kobiety, nadaje mu treści i autonomiczne znaczenie – wskrzesza w nim własne życie. Jest fundamentem dla zbudowania fizycznego wzorca kobiety¹³³.

Sport kobiet odnosi się do wielu dyscyplin, które analizują pedagogiczne, społeczne, zdrowotne i socjologiczne aspekty aktywności. Posiada on także walory edukacyjne, odgrywa ważną rolę w życiu społeczeństwa, kobiet i ich rodzin. Znaczenie aktywności ruchowej wzrasta w relacjach społecznych, stosunkach międzyludzkich, w tym w rodzinie, szkole i pracy¹³⁴.

Aktywność fizyczna jest podstawowym czynnikiem prozdrowotnego stylu życia współczesnej kobiety. Systematyczny trening poprawia funkcje układu krążeniowo-oddechowego, wzmacnia strukturę kości i siłę mięśni, system nerwowy i odpornościowy, obniża ryzyko chorób cywilizacyjnych, przeciwdziała

130 Zob. też F. Delavier, *Modelowanie sylwetki. Atlas ćwiczeń dla kobiet*, red. nauk. tłumaczenia R. Jasiński, PZWL, Warszawa 2018, s. 6–7.

131 Zob. też E. Kaschack, *Nowa psychologia kobiety*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1996, s. 77.

132 Więcej socjologicznych rozważań w artykule: P. Błajet, *Ocalić Antygonę!*, „Sport Wyczynowy” 1999, nr 11–12/419–420, s. 97–102.

133 Tamże, s. 102; Zob. też K. Sas-Nowosielski, *Pogrążenie Antygony – sport kobiet jako czynnik sprzyjający patologizacji wyobrażeń na temat własnego ciała*, „Sport Wyczynowy” 2000, nr 3–4/423–424, s. 119–125.

134 Z. Żukowska, R. Żukowski, *Fair play jako wartość moralna w edukacji olimpijskiej*, w: *Fair play w sporcie i olimpizmie. Szansa czy utopia*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2010, s. 83–89; zob. też J. Nowocien, *Studium...*; J. Nowocien, K. Zuchora (red.), *Sport i olimpizm w polskiej tradycji i edukacji społecznej (rodzina – szkoła – środowisko) w 100-lecie odzyskania przez Polskę niepodległości*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2018.

nadwadze i otyłości¹³⁵. Znaczenie aktywności fizycznej jest szczególnie istotne – pisze Anna Jegier – w obszarze promocji zdrowia, zapobiegania przewlekłym chorobom i wspomaganiu leczenia¹³⁶. Wysiłek fizyczny o charakterze wytrzymałościowym stanowi siłę sprawczą¹³⁷ w kształtowaniu wysokiego poziomu wydolności do późnych lat życia kobiety. Aktywność ruchowa dojrzałych kobiet staje się koniecznością, ale jest także modą we współczesnym świecie¹³⁸.

Naturalnym zjawiskiem procesu starzenia są zmiany w obrębie układu ruchu, jego części biernej (ubytek masy kostnej, osłabienie aparatu więzadłowego) i czynnej (spadek masy mięśniowej), dlatego aktywność fizyczna i sportowa ma znaczący wpływ na utrzymanie sprawności¹³⁹, a także spowalnia procesy inwolucyjne i zmniejsza ryzyko występowania wielu chorób¹⁴⁰. Ponadto specjalistyczne zajęcia ruchowe dla senierek pozwalają na kształtowanie zdolności motorycznych.

135 Zob. A. Oblacińska, M. Wrocławska, B. Woynarowska, *Częstość występowania nadwagi i otyłości w populacji w wieku szkolnym w Polsce oraz opieka zdrowotna nad uczniami z tymi zaburzeniami*, „Pediatria Polska” 1997, nr 72, s. 241–245; <https://www.mp.pl/pacjent/pediatrica/zywnienie/73883,otylosc-i-zespol-metaboliczny-u-dzieci-i-mlodziezy> (dostęp: 5.10.2021).

136 A. Jegier, *Wpływ systematycznej aktywności ruchowej na zdrowie*, w: *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu współczesnego człowieka*, red. A. Kaźmierczak, A. Makarczuk, A. Maszorek-Szymala, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2007, s. 22–28. Zob. też T. Socha, *Potencjał wysiłkowy jako kryterium zdrowia kobiet w późnych dekadach życia*, w: *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu...*, s. 29.

137 Zob. T. Socha, J. Bergier, *Sport kobiet w Polsce – stan badań*, Krajowa Federacja Sportu dla Wszystkich, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego, Warszawa 2009; T. Socha, *Sport kobiet. Historia, teoria, praktyka*, Biblioteka Trenera, Centralny Ośrodek Sportu, Warszawa 2002.

138 K. Król, A. Maszorek-Szymala, *Aktywność ruchowa dojrzałych kobiet – moda czy konieczność*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2010, nr 1, s. 30–33.

139 Zob. E. Nowacka-Chari, R. Asienkiewicz, G. Biczysko, E. Skorupka, *Skład ciała senierek z odnotowaną sarkopenią*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wiek” 2018, nr 1–4 (33–36), s. 159–166; zob. też artykuły o starości w: J. Nowocien, K. Zuchora (red.), *Aktywność fizyczna i społeczna osób trzeciego wieku*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2012; M. Nowak, *Czynniki warunkujące aktywność fizyczną kobiet w różnym wieku*, w: *Sport kobiet w Polsce*, red. J. Berger, Kancelaria Senatu, Warszawa 2008, s. 141–149; A. Jegier, A. Maszorek-Szymala, *Aktywność ruchowa zalecana dla kobiet jako element dbałości o zdrowie*, w: *Sport kobiet w Polsce*, s. 159–162.

140 Zob. M. Fortuna, A. Kaczorowska, J. Szczurowski, P. Winiarz, A. Katan, *Ocena tolerancji wysiłkowej kobiet i mężczyzn w przedziale wieku 70–80 lat. Badania pilotażowe*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wiek” 2017, nr 1–4 (33–36), s. 187–194; zob. też D. Umiaszowska, H. Żółtowska, *Zależność między sprawnością funkcjonalną a parametrami somatycznymi u szczecińskich senierek*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wiek” 2017, nr 1–4 (33–36), s. 239–247.

Jak twierdzi Ewa Kałamacka – aktywność ruchowa jest sprzymierzeńcem urody kobiet¹⁴¹, staje się stylem życia kobiety i jej rodziny. To jedna z podstawowych potrzeb człowieka, sposób na zachowanie zdrowia i walorów estetycznych oraz na przeciwdziałanie otyłości¹⁴².

Kobiety współczesne są aktywne ruchowo, albowiem ruch poprawia im nastrój i ogólne samopoczucie, a także zwiększa siły i chęci do pracy zawodowej. Połączenie aktywności z odpowiednią dietą i wypoczynkiem jest jednym z najważniejszych czynników zapewniających vitalność, sprawność i zdrowie na długie lata. Poprzez zaangażowanie w aktywność sportową (rekreacyjną lub kwalifikowaną) każda kobieta może być kreatorką wybranej dyscypliny w rodzinie¹⁴³. Niewystarczający poziom aktywności fizycznej wśród kobiet wpływa na ich zdrowie i jest główną przyczyną występowania chorób cywilizacyjnych¹⁴⁴, przyczyniając się do obniżenia poziomu zdrowia całego społeczeństwa.

Obniżanie się poziomu zdrowia obrazują wyniki badań różnych autorów. Należy wskazać badania Janusza Charzewskiego z 1997 roku, Zbigniewa Cendrowskiego z 2002 roku, Anny Cabak i Barbary Woynarowskiej z 2002 roku¹⁴⁵. Wskazują one na pogarszający się poziom sprawności fizycznej społeczeństwa i zwiększającą się liczbę chorób¹⁴⁶.

141 E. Kałamacka, *Aktywność ruchowa sprzymierzeńcem kobiecej urody*, w: *Aktywność sportowa kobiet*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo PSSK Warszawa 2009, s. 37–43. Zob. M. Gacek, *Rola aktywności fizycznej w stylu życia kobiet uprawiających fitness w wieku 20–40 lat*, w: *Aktywność sportowa kobiet*, s. 44–53.

142 Zob. Z. Czaplicki, A. Górski, E. Podhajna, *Aktywność fizyczna a otyłość...*

143 Zob. więcej A. Maszorek-Szymala, M. Lar, *Prozdrowotne formy aktywności ruchowej dziewcząt i kobiet z różnych środowisk społecznych*, w: *Paradygmaty współczesnej kultury fizycznej i zdrowotnej*, red. A. Kaźmierczak, A. Maszorek-Szymala, J. Kowalska, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2011, s. 159–171; Z. Żukowska (red.), *Sport w życiu kobiety*, Wydawnictwo PSSK, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1995.

144 Cyt. za: J. Lewandowska, H. Piechaczek, *Zróżnicowanie aktywności fizycznej a wielkość i dystrybucja otyłości ciała młodzieży akademickiej*, w: *Aktywność fizyczna a otyłość...*, s. 81–90.

145 Zob. J. Charzewski, *Aktywność sportowa Polaków*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1997; Z. Cendrowski, *Aktywność fizyczna dzieci i młodzieży, stan faktyczny, obiektywne potrzeby, system uczestnictwa. Szczególna rola sportu jako systemu rywalizacji i współzawodnictwa*, „Lider” 2002, nr 11, s. 3–6; A. Cabak, B. Woynarowska, *Aktywność fizyczna młodzieży w wieku 11–15 lat w Polsce i w innych krajach w 2002 roku*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 2004, nr 4, s. 355–366; J. Baj-Korpak, A. Soroka, F. Korpak, *Aktywność fizyczna wybranych grup społeczno-zawodowych (w szkolnictwie)*, „Człowiek i Zdrowie” 2010, t. 4, nr 1; J. Bielski, *Aktywność fizyczna ucznia w czasie wolnym*, „Lider” 2010, nr 1, s. 7–10; M. Piątkowska, *Uczestnictwo Polaków w aktywności fizycznej w porównaniu do innych krajów Unii Europejskiej*, w: *Współczesne metody badań aktywności, sprawności i wydolności człowieka*, red. K. Buśko, J. Charzewska, K. Kaczanowski, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2010.

146 Zob. K. Zuchora, *Nauczyciel i wartości...*, s. 161–175; J. Nowocien, K. Zuchora (red.), *Aktywność fizyczna i społeczna...*

Chcąc ustawicznie zapobiegać utracie zdrowia przez społeczeństwo, należy promować prozdrowotne działania i nauczać ich od najmłodszych lat. Pierwsze elementarne nawyki ruchowe dziecko nabywa w rodzinie¹⁴⁷. Główną rolę odgrywa tu matka, która opiekuje się dzieckiem i uczy wzorców – pisze Andrzej Wohl¹⁴⁸. Badacz podkreśla jej znaczącą funkcję we wszystkich początkowych aktywnościach dziecka:

Od jej odpowiedzi na uśmiech dziecka, na jego płacz, oglądanie się o pomoc i aprobatę zależy kształtowanie się osobowości dziecka. Matka troszczy się również o stan zdrowia dziecka, o jego dobre samopoczucie. Troska i czułość matki, jej dialog z dzieckiem stanowią o wszczęciu dialogu dziecka z otoczeniem, o wrażliwości dziecka i jego współdziałaniu, jego właściwej reakcji¹⁴⁹.

Na dalszym etapie życia nawyki uzyskane w dzieciństwie i młodości pozostają oraz mają wpływ na dorosłe życie. Zdobyta wiedza i dbałość o zdrowie pozwolą dojrzałemu człowiekowi utrzymać jakość życia na wysokim poziomie.

Dokonując przeglądu wybranych badań, można zauważyć, że aktywność ruchowa kobiet opisywana jest przez wiele ośrodków naukowych i sportowych, stanowiąc przedmiot zainteresowania badawczego przedstawicieli nauk o kulturze fizycznej, pedagogiki, psychologii oraz socjologii. Wyniki badań odnoszą się do ukazania związku aktywności sportowej kobiet w zależności od ich sytuacji bytowej, wykształcenia lub doświadczeń społecznych.

Ponadto wskazują, iż kobiety uznają sport za istotny element życia, dający poczucie satysfakcji z wykonanej pracy, kształtujący odporność fizyczną oraz wyzwalający samodyscyplinę i akceptację własnej osobowości¹⁵⁰. Warto podkreślić, że głównymi motywami ich uczestnictwa w zajęciach sportowych są: poprawa samopoczucia, postawy ciała i sprawności fizycznej, polepszenie stanu zdrowia, podwyższenie wytrzymałości ogólnej, zwiększenie ruchomości w stawach oraz odporności na negatywne czynniki¹⁵¹.

Reasumując, sport kobiet odegrał znaczącą rolę na przestrzeni lat, ulegając licznym przeobrażeniom w swojej strukturze i treści. Początkowo był tylko rozrywką i rekreacją, później rozwinął się w formie rywalizacji o nagrody i medale. Przemianom ulegały też kobiece stroje sportowe oraz metody

147 Zob. A. Wohl, *Rola kobiety w kształtowaniu zdrowych nawyków ruchowych i zdrowego stylu życia*, „Kultura Fizyczna” 1991, nr 7–8, s. 5–9.

148 Tamże, s. 6. Zob. też Z. Żukowska (red.), *Kobieta kreatorką aktywności...*

149 A. Wohl, *Rola kobiety...*, s. 6–7.

150 A. Maszorek, *Z badań nad zagadnieniem sportu kobiet w aspekcie zdrowotnym i społecznym*, w: *Problemy dymorfizmu płciowego w sporcie*, red. S. Socha, Wydawnictwo AWF, Katowice 2000, s. 240, 242.

151 T. Poliszczuk, A. Dąbrowska-Perzyna, *Dynamika sprawności fizycznej kobiet uczestniczących w zajęciach fitness*, w: *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu...*, s. 217–221.

treningu w określonych dyscyplinach, które kiedyś były uważane wyłącznie za przywileje męskie. Kobiety akcentowały swoją działalność w krajowych i międzynarodowych organizacjach sportowych, zmieniając zasady i reguły rywalizacji, a także wspierając własne role – zawodniczki i matki. Będąc animatorkami aktywności w rodzinie, zbudowały podstawy zdrowego stylu funkcjonowania w społeczeństwie.

Rozdział III

ETYCZNE, RESOCJALIZACYJNE, INKLUZYJNE I ZDROWOTNE WARTOŚCI AKTYWNOŚCI SPORTOWEJ

Niewątpliwa wartość aktywności sportowej wynika z możliwości jej oddziaływania profilaktycznego zarówno przez wykluczenie wszelkich uzależnień, jak i eliminację agresywnych zachowań w rywalizacji sportowej. Ukazując sport jako czynnik wspierający całokształt procesu wychowania, należy wskazać na jego społeczną użyteczność wynikającą z aktywności fizycznej nie tylko osób z niepełnosprawnościami, lecz także niedostosowanych społecznie. Jednymi z najmocniej akcentowanych wartości sportu są jego walory etyczne, najogólniej odnoszące się do reguły czystej gry. Jednak nader często podnoszone są one przez entuzjastów nadających im wymiar powszechności w sporcie, niedostrzegających jego różnorodności oraz niezwykle dynamicznie dokonujących się przemian, sprowadzających się do masowej komercjalizacji i profesjonalizacji.

3.1. ZNACZENIE ZASADY FAIR PLAY W SPORCIE, EDUKACJI I ŻYCIU SPOŁECZNYM

Podstawowym elementem zmagania sportowców, trenerów, działaczy i kibiców na arenie sportowej jest zasada fair play, konstytuująca humanistyczne wartości sportu, stanowiąca zarazem pedagogiczny instrument w procesie wychowania przez sport¹.

Termin *fair play* obejmuje grupę społecznych i moralnych wartości określanych przez teoretyków i praktyków współczesnego sportu jako respekt dla ogólnie przyjętych zasad, szacunek dla kolegów, trenerów, sędziów oraz ich decyzji, szacunek dla przeciwnika, zrównanie szans udziału w rywalizacji

1 Z. Żukowska, R. Żukowski, *Fair play jako wartość moralna w edukacji olimpijskiej*, „Polish Journal of Sport and Tourism” 2010, nr 17, s. 139–146.

sportowej oraz umiejętność zwyciężania i przegrywania. Są to wartości pozytywne społecznie, mające potencjał wychowawczy dzięki możliwości zastosowania powszechnie akceptowanych bodźców pedagogicznych, kształtujących moralną stronę charakteru wychowanka. Żukowscy podkreślają znaczenie czystej gry nie tylko w wychowaniu fizycznym i rywalizacji sportowej, lecz także nawiązują do konieczności obecności zasady fair play w szeroko pojętej aktywności społecznej, ze szczególnym wskazaniem na rodzinę, pracę, szkołę lub politykę. W ujęciu autorów znaczenie wartości fair play wzrasta wprost proporcjonalnie do rozwoju cywilizacji, czyli:

jest z jednej strony regulatorem życia sportowego, społecznego, zawodowego, politycznego; z drugiej zaś punktem wyjścia do oceny zachowania i postępowania człowieka. Znaczenie jej wzrasta wtedy, gdy przypisujemy jej walor moralny. Podnosi to jej wymiar wartości uniwersalnej w całokształcie życia społecznego, w tym i sportowego².

Znaczenie pojęcia *fair play* było modyfikowane wraz z rozwojem społecznym oraz istniejącym systemem wartości. Według wielu badaczy geneza tego pojęcia w znacznym stopniu nawiązuje do reguł i wartości zarówno etosu rycerskiego, jak i ideału dworzanina epoki renesansu oraz wzoru wychowania dżentelmena w szkolnictwie dziewiętnastowiecznej Anglii. Zdaniem Lipońskiego pojęcie *fair play* powstało na Wyspach Brytyjskich w kulturze celtyckiej i odnosiło się do przestrzegania określonych reguł w trakcie prowadzenia działań wojennych³. Wyrażenie to pierwotnie zostało użyte przez Williama Szekspira w sztuce *Życie i śmierć króla Jana*, gdzie odnosiło się do szlachetnego zachowania wobec przeciwników, dając początek powszechnemu stosowaniu tego terminu w rzeczywistości społecznej:

According to the fair play of the world,
Let me have audience.
(Zgodnie z zasadami fair play tego świata,
dajcie mi posłuchanie)⁴.

Czysta gra w ujęciu Lipca wpisuje się w nurt zakazu, co oznacza, że nikt nie powinien wygrywać w sposób nieuczciwy lub niezbyt czysty, albowiem

2 Tamże.

3 W. Lipoński, *Celtycka geneza brytyjskiego fair play*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 61–75.

4 Cyt. za: W. Shakespeare, *The Tragedie of King Richard the Second* (act 5, scene 2), <https://www.bartleby.com/70/2652.html> (dostęp: 1.02.2019); zob. też W. Lipoński, *Brytyjska geneza sportu i zasad fair play* (wykład multimedialny), <http://usf.amu.edu.pl/filmoteka/wyk-ady-uniwersyteckie/wyk-ad-57-prof-wojciech-lipo-ski-brytyjska-geneza-sportu-i-zasad-fair-play> (dostęp: 30.09.2014).

taki sposób zwyciężania jest przeciwieństwem elementarnej sprawiedliwości, niweluje godność zwycięzcy. Jako filozof olimpizmu podstawowe znaczenie zasady fair play sprowadza on do określenia „nie wolno!”. Jedyna sensowna i moralnie dopuszczalna rywalizacja dotyczy równych sobie i walczących w tych samych warunkach, z takim samym udziałem czynników losowych⁵. Z kolei Lipoński traktuje fair play jako skuteczny środek na dolegliwości współczesnego sportu, nawiązując do niekorzystnych zjawisk przejawiających się w brutalizacji, komercjalizacji, dopingu, korupcji i łamaniu podstawowych zasad czystej gry⁶. Bez fair play – jak twierdzi Willi Daume – sport byłby areną przemocy i brutalnych zachowań, w znacznym stopniu eliminujących szczęście, godność i swobodny rozwój człowieka w środowisku społecznym. Współzawodnictwo sportowe zgodne z tą ideą nie powinno odznaczać się „walką do końca”, ale w myśl motywu egzystencjalnego być wyłącznie „walką miłości” z drugim człowiekiem⁷. Natomiast Alain Caillé w swoich doniesieniach naukowych akcentuje kilka sprzeczności mogących spowodować eliminację wartości fair play ze współczesnego sportu, a w szczególności:

- 1) dążenie do zwycięstwa za wszelką cenę pozbawia sport odczuwania przyjemności;
- 2) czysta gra nie zawsze cieszy się popularnością i powszechną akceptacją społeczną ze względu na ograniczenia wymuszane przez nią na walce sportowej;
- 3) arystokratyczny model fair play nie musi być stosowany przez wszystkich uczestników sportowych zdarzeń⁸.

Jednak w konkluzji swoich stwierdzeń autor wyraźnie podkreśla, że wartości związane z zasadą fair play istnieją i zapewne nadal będą obecne, stanowią bowiem etyczny fundament współczesnego sportu.

Nie ma żadnej wątpliwości, że najpiękniejszy jest widok dwóch sportowców, dwóch przeciwników lub dwóch drużyn, które po daniu z siebie wszystkiego w równej walce, padają sobie nawzajem w ramiona, zapominając na chwilę o swoich kibicach, o swoim kraju, o sobie, okazując wzajemną wdzięczność, zjednoczeni w miłości do sportu. Kiedy rzesze widzów oglądają ten obraz na ekranach telewizorów, staje się jasne, że współczesna wersja „fair play” wzniosła się ponad arystokratyczną, elitarną i partykularną⁹.

5 J. Lipiec, *Filozofia czystej gry*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997, nr 1, s. 10.

6 W. Lipoński, *Olimpizm dla każdego*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2000, s. 158–164.

7 W. Daume, *Fair play – uniwersalna wartość sportu*, brak tłum., „Sport Wyczynowy” 1994, nr 7–8, s. 31–34.

8 A. Caillé, *O pojęciu „fair play”*, brak tłum., „Sport Wyczynowy” 1994, nr 7–8, s. 29–30.

9 Tamże.

W rywalizacji sportowej zasada fair play stanowi swoiste przesłanie etyczne, wychowawcze i społeczne, a zarazem odnosi się do humanistycznych wartości w innych dziedzinach życia. Dlatego paradygmat czystej gry w rywalizacji sportowej, wzajemnych relacjach między ludźmi, w środowiskach szkolnym i pracy zawodowej, a także systemach politycznych oraz ekonomicznych nabiera istotnego znaczenia w rozwoju współczesnej cywilizacji¹⁰. Zasada fair play w pewnym sensie stała się z jednej strony determinantem działalności człowieka w tych sferach, z drugiej zaś swoistym kryterium oceny jego zachowania i stylu życia.

Trzy sposoby rozumienia istoty zasady fair play w rywalizacji sportowej przedstawił Keating:

– pojęcie rzetelnego sposobu postępowania w sporcie jest na tyle jasne i zrozumiałe, że zasada fair play nie wymaga żadnych uściśleń ani definicji; – zasada fair play traktowana jako najistotniejszy element etyki sportowej, identyfikowana jest z popularnym rozumieniem moralności, z systemem perfekcji moralnej; – zasada fair play sprowadza się do ścisłego przestrzegania prawa (prawo-to [tak w oryginale – przyp. red.] minimum moralności)¹¹.

Warto również przytoczyć ustanowione w kodeksie dżentelmena przepisy uczciwej walki w postaci reguły fair play, odnoszącej się do bezinteresownego poszanowania zasad gry, szacunku dla przeciwnika, zachowania równości szans w walce, niewykorzystywania przewagi losowej, zrezygnowania z praktycznych korzyści zwycięstwa, minimalizowania cierpień przeciwnika¹².

Nowocien podaje trzy wymiary zasady fair play, identyfikowanej z wychowawczą rolą sportu oraz postawami moralnymi całego środowiska sportowego:

- 1) formalny – stanowiący podstawę uczestnictwa w walce sportowej, z przestrzeganiem reguł normatywnych w sporcie;
- 2) humanitarny – nawiązujący do obustronnych interakcji opartych na wzajemnej sympatii, godności i eliminowaniu tego, co zabronione w kanonach współczesnego sportu;
- 3) humanistyczny – przyjmujący za podstawową wartość człowieka jako najwyższe dobro społeczne; w myśl tej wartości zawodnik powinien

10 A. Kaźmierczak, *Idea olimpizmu jako alternatywna koncepcja edukacyjno-wychowawcza*, w: *Humanistyczne aspekty rehabilitacji, turystyki, rekreacji i sportu*, red. W. Żukow, R. Muszkieta, E. Prystupa, M. Górny, M. Napierała, Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji w Poznaniu, Łwów–Poznań–Warszawa 2010, s. 5–10.

11 Cyt. za: A. Bodasińska, *Czysta gra w sporcie i życiu codziennym*, ZWWF, Biała Podlaska 2007, s. 27.

12 A. Przyłuska-Fischer, B. Misiuna, *Etyczne aspekty sportu*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1993, s. 102.

m.in. zrezygnować ze zwycięstwa, jeżeli zagrożone jest życie lub zdrowie rywala w walce sportowej¹³.

Wspomniana wcześniej Żukowska określa zasadę fair play jako piękną, czystą grę, odnosząc ją do działań nie tylko zgodnych z przepisami, lecz także nawiązując do kilku wyrażających wartości moralne reguł-komponentów, do których należą następujące reguły:

- 1) równości zewnętrznym warunków walki, określana jako identyczność szans w rywalizacji (równości szans);
- 2) świadomej rezygnacji z możliwości nieuczciwego zwycięstwa (odpowiedzialności);
- 3) poszanowania dla przeciwnika w ramach obowiązujących zasad etycznych (zdrowia);
- 4) dobrowolnego podporządkowania się przepisom i tradycjom, czyli poszanowania obowiązujących zasad (przestrzegania przepisów)¹⁴.

Wymienione cztery komponenty fair play pełnią ważne funkcje w sporcie szkolnym, nie dotyczą bowiem wyłącznie postaw dzieci i młodzieży, ale wskazują na funkcje pozostałych uczestników zawodów sportowych, do których zaliczają się nauczyciele, trenerzy, organizatorzy, widzowie i dziennikarze. Zdaniem Żukowskiej osoby te kreują określone środowisko wychowawcze w sporcie, od nich w znacznym stopniu zależy wierność wobec podstawowych elementów fair play: zdrowia, odpowiedzialności, równości szans oraz przestrzegania reguł i przepisów¹⁵. Zasadę czystej gry w sporcie szkolnym (młodzieżowym) należy identyfikować przez indywidualne i społeczne komponenty. W ujęciu Anny i Andrzeja Dąbrowskich indywidualne znaczenie tej zasady odnosi się do osobistej odpowiedzialności wszystkich uczestników zmagani sportowych i w szczególności dotyczy:

- rodzaju interakcji między zawodnikami (fizyczna i psychiczna);
- troski o dobre samopoczucie zarówno własne, jak i innych;
- dążenia do osiągnięcia jak największych sukcesów sportowych;
- rywalizacji zgodnie z ustalonymi regułami gry i akceptowania werdyktów sędziowskich;
- godnego zachowania w przypadku zwycięstwa i porażki;
- świadomości i zaangażowania we wszystkie zdarzenia sportowe oraz pozasportowe¹⁶.

13 J. Nowocien, *Olimpizm i zasada fair play szansą wychowania w tolerancji*, <http://www.ckr.org.pl/> (dostęp: 30.08.2014).

14 Z. Żukowska, *Klub Fair Play Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, wyd. 2, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2009, s. 6.

15 Z. Żukowska, *Fair play w sporcie i polskim systemie edukacyjnym*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997, nr 2, s. 13.

16 A. Dąbrowska, A. Dąbrowski, *Fair play w sporcie młodzieżowym i rekreacji ruchowej*, w: *Fair play – sport – edukacja...*, s. 131.

Z kolei w kwestii społecznych uwarunkowań zasady fair play badacze wskazują na organizatorów sportu jako odpowiedzialnych m.in. za:

- 1) formułowanie zasad wnoszących atrakcyjne elementy do rywalizacji sportowej;
- 2) przestrzeganie zasady równości szans w walce sportowej;
- 3) monitorowanie procesu treningowego i przebiegu zawodów w celu dbania o dobrą atmosferę oraz bezpieczeństwo wszystkich uczestników;
- 4) dostosowanie obciążeń treningowych do indywidualnych możliwości każdego zawodnika;
- 5) eliminowanie ujemnych wpływów społeczno-politycznych dehumanizujących wartości sportu¹⁷.

Podsumowując przedstawione konstatacje, wypada jednoznacznie stwierdzić, że zasada fair play odnosi się do wartości szczególnie preferowanych przez młodzież, będących wartościami o charakterze perfekcjonistycznym, socjocentrycznym, emocjonalnym i intelektualnym. Wskazane paradygmaty – odnoszące się do tolerancji dla różnych ras, narodowości, religii, potrzeby doskonalenia siebie, pokojowego współistnienia ludzi, szacunku dla innego człowieka, dobrowolnego poszanowania i respektowania norm oraz przepisów określających zasady współżycia społecznego, zaufania do innych ludzi i wiary w ich dobro – tworzą aksjologiczną podstawę wychowawczego programu realizowanego w postaci szeroko rozumianej edukacji olimpijskiej¹⁸.

Wartości moralne i zdrowotne aktywności sportowej propagował w wychowaniu harcerskim Kamiński, tak odpowiadając krytykom tej formy edukacji:

O co chodzi? O zdrowie i o sport. I o to, że sport, który jest radością wtedy, gdy uprawiany jest sam dla siebie – dla zaspokojenia potrzeby młodego żądnego ruchu ciała – że ten sport może się stać rzeczą znakomitą jako środek do trzymania się w dobrej formie życiowej¹⁹.

Mając najpewniej na uwadze wychowawcze wartości aktywności sportowej, opracował on kodeks fair play w wychowaniu zuchowym. Przytoczone poniżej zasady, powszechnie akceptowane i stosowane w praktyce harcerskiej, stały się skutecznym sposobem prowadzącym do właściwych zachowań w grach i zabawach. Wśród tych reguł Kamiński wymienia:

- prowadzenie otwartej gry, czyli nikt nie oszukuje, szczególnie wtedy gdy nikt go nie obserwuje;

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Z. Żukowska, *Wartości edukacyjne i funkcje socjalizacyjne uczestnictwa młodzieży w kulturze fizycznej*, „Toruńskie Studia Dydaktyczne” 1994, R. 3, nr 4–5, s. 112–122.

¹⁹ A. Kamiński, *Wielka gra*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2000, s. 236–237.

- szansę zwycięstwa dla każdego, czyli sprawniejszy, silniejszy zuch daje możliwości zwycięstwa słabszemu koledze;
- ustępować przeciwnikowi w przypadku jakiegokolwiek nieporozumienia;
- dyscyplina;
- odwaga i męstwo, zuch nie powinien się bać jakiegokolwiek ćwiczenia, musi powstrzymać lęk;
- zuch nie powinien nikogo obrażać ani z nikim się kłócić;
- trzeba pomagać słabszym, niezdatnym kolegom, a w żadnym wypadku nie należy się na nich gniewać;
- skromność w zwycięstwie, zarozumiałość jest złą cechą²⁰.

Z moralnego punktu widzenia zasada fair play ma fundamentalne znaczenie dla intencji i zrozumienia sportu jako obszaru działań na polu praktyki społecznej przez kreowanie przyjaznych i trwałych stosunków międzyludzkich, budowanie przyjaznej postawy wobec sportu i celów życiowych, szacunek i tolerancję dla innych, skromność w zwycięstwie i opanowanie w porażce. Zdaniem Wołoszyna sport wraz z zasadą fair play powinien wносить radość z wysiłku oraz wolę przezwyciężania samego siebie w szlachetnym współzawodnictwie, w większym stopniu kształtując świadomość ludzkiej egzystencji w nienagannym moralnie trudzie istnienia społecznego. Tym niemniej w konglomeracie tych wartości nadal brak odpowiedzi na zasadnicze pytanie: Czy reguła fair play spełnia w istocie pokładane w niej nadzieje, czy też z uwagi na liczne zachowania foul play (brudnej gry) we współczesnym sporcie należy uznać ją za kolejną humanistyczną utopię społeczną? Według Żukowskich fair play wyznacza humanistyczne granice sportu jako normatywnego modelu życia w procesie wychowania przez sport. Natomiast Norbert Müller wyznacza dwa kierunki pojmowania istoty tej zasady. Z jednej strony fair play jest przejawem uznania i zachowania określonych reguł gry oraz współzawodnictwa przez w pełni świadomych takich zachowań uczestników zawodów sportowych. Z drugiej zaś wykracza poza granice wyznaczone przez regulaminy i przepisy, oznaczając mianowicie zachowanie moralne charakteryzujące się świadomym uznaniem przeciwnika za człowieka, poszanowaniem jego godności wraz z przejawami sprawiedliwości, solidarności, a nawet przyjaźni wobec niego²¹.

Wspomniany już wcześniej Nowocien przedstawił społeczno-moralne przesłania dotyczące fair play, wynikające z ideologii olimpizmu.

20 Cyt. za: A. Dąbrowski, M. Budnik, *Metoda zuchowa Aleksandra Kamińskiego jako droga edukacji rekreacyjnej*, „Turystyka i Rekreacja” 2005, t. 1, s. 239; A. Czetwertyński, H. Janowska (red.), *Metoda zuchowa Aleksandra Kamińskiego – tradycja i teraźniejszość. Materiały z konferencji Warszawa–Stara Dąbrowa 14–16.11.2003*, HBW Horyzonty, Warszawa 2004, s. 46.

21 N. Müller, *O znaczeniu fair play w sporcie na przestrzeni stuleci*, brak tłum., w: *Fair play – sport – edukacja...*, s. 77.

1. Współczesny olimpizm może stanowić nie tylko cel wychowania, ale może być także bogatym źródłem wartości edukacyjnych, dlatego zasługuje na upowszechnianie w środowisku szkolnym. 2. Wartości tkwiące w zasadzie fair play sytuują się wysoko w hierarchii wartości moralnych. Dlatego ta zasada może stanowić ich źródło, wpływać tym samym na wizerunek współczesnego świata przez stawianie się zjawiskiem nie tylko powinnościowym, ale realnym. 3. Fair play jest wykładnikiem równości szans nie tylko we współzawodnictwie sportowym, przekłada się ono również na równość wszystkich ludzi wobec siebie. 4. Fair play ze swoimi właściwościami: szlachetności, dzielności, sprawiedliwości, czystości i lojalności konweniuje z głównymi tendencjami i trendami współczesnego wychowania. 5. Warto upatrywać w promocji fair play szansę na podwyższenie skuteczności wychowawczej, a tę będzie można osiągnąć poprzez wprowadzenie i promowanie zasady fair play w systemie dydaktyczno-wychowawczym szkoły. 6. Zasada fair play nie pretenduje do zastąpienia wszelkich reguł codziennego postępowania człowieka, stanowi jednak ogromną szansę na wartościowanie zachowania ludzi, także tych funkcjonujących z dala od sportu²².

Od wielu dekad podejmowane są liczne próby stworzenia wzorca pożądanых postaw w sporcie za pomocą zbioru reguł traktowanych jako etyczny kodeks lub dekalog. W początkowym okresie dotyczył on wyłącznie sportowców, następnie w wyniku uznania społecznych wartości sportu kodeksy fair play tworzone były dla wszystkich uczestników zawodów sportowych, tzn. kibiców, trenerów, organizatorów, sędziów i działaczy sportowych. Jednym z pierwszych zbiorów takich kanonów był Kodeks Moralnego Sportowca, opracowany w 1926 roku przez Sportsmanship Brotherhood. Zawierał osiem podstawowych zasad: „Przestrzegaj reguł, dotrzymuj słowa danego kolegom, zachowuj dobrą formę, bądź opanowany, unikaj brutalności w grze, bądź dumny ze zwycięstwa, przyjmuj odważnie porażkę, zachowaj zdrową duszę i czyste serce w zdrowym ciele”²³.

Do reguł tych nawiązują współczesne aspekty fair play, odnoszące się do wartości, takich jak równość szans, poszanowanie dla przeciwnika, rezygnacja ze zwycięstwa za wszelką cenę, pomoc innym itp.²⁴ Dokumentem o zasięgu światowym był opracowany w 1977 roku przez Międzynarodową Radę Wychowania Fizycznego i Sportu (Conseil International pour l'Education Physique et le Sport, CIEPS) przy współpracy z UNESCO (Organizacją Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury) Manifest o fair play. Jego twórcy na wstępie akcentują ważną rolę czystej gry w sporcie,

22 J. Nowocień, *Olimpizm i fair play jako źródło wartości w nowoczesnym procesie edukacji*, w: *Czysta gra. Fair play*, red. K. Hądzelek, M. Rejz, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, Wydawnictwo Fall, Warszawa 2014, s. 204.

23 Cyt. za: A. Przyłuska-Fischer, *Sport i ideały moralne sportu w kategoriach etyki*, w: *Oblicza sportu*, red. Z. Krawczyk, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1990, s. 41.

24 Tamże.

posługując się słowami francuskiego pisarza i filozofa Jeana d'Ormessona: „Bez fair play nie ma mowy o sporcie”²⁵. Wartości te odnoszą się nie tylko do postawy sportowców, lecz także do wszystkich uczestników tworzących przyjazne środowisko wychowawcze w sporcie: trenerów, nauczycieli, sędziów i kibiców. Wyrazem troski o czystą grę w sporcie są liczne manifesty, deklaracje i kodeksy tworzone dla potrzeb promocji postępowania według przyjętych standardów: Manifest o Fair Play (Tokio 1964), *Cztery dekalogi* (Otto Szymiczek, Olimpia – Grecja 1962), *Zasady postępowania etycznego w sporcie* (Zofia Żukowska, Warszawa 1986), Europejska Karta Sportu (Rodos 1992), *Sportowy kodeks etyczny „Fair Play – drogą do zwycięstwa”* (Deklaracja Konferencji Ministrów Sportu Krajów Europejskich, 1993), O „*Wielkie Przymierze*” (Deklaracja uczestników Ogólnopolskiej Konferencji na Rzecz Bezpiecznych i Kulturalnych Boisk Sportowych w Polsce, Warszawa 1995), Deklaracja w sprawie Sportu, Tolerancji i Fair Play (Amsterdam 1996)²⁶.

Doświadczenia badawcze realizowane na gruncie polskiej nauki charakteryzują się intensyfikacją dociekań nad postawami fair play wśród młodzieży i jej stosunkiem do tych wartości. W wielu ośrodkach naukowych – w szczególności na uczelniach wychowania fizycznego i uniwersytetach – podejmowane są projekty badawcze dotyczące oceny efektywności zasady czystej gry i jej wpływu na stosunek uczniów do sportu oraz zachowań w środowisku szkolnym i rodzinnym. Zajmują się tym zagadnieniem m.in. Marcin Czechowski, Jerzy Nowocień, Michał Bronikowski, Anna Bodasińska, Zofia i Ryszard Żukowscy, Jolanta Kowalska, Arkadiusz Kaźmierczak, Katarzyna Płoszaj²⁷. Przeprowadzone studia prowadzą do ogólnej konkluzji, że wartości olimpizmu wraz z zasadą fair play w znacznym stopniu modyfikują społeczno-wychowawcze postawy młodych ludzi, m.in. optymalizując ich stosunek do wartości sportu i zachowań w środowisku społecznym. Z tego względu należy wysunąć tezę, że zasada czystej gry winna zająć poczesne miejsce w najnowszych trendach oświatowych, stanowiąc skuteczny element

25 N. Müller, dz. cyt., s. 79.

26 O. Szymiczek, *Les quatre décalogues*, Second Session of the International Olympic Academy, 9th–21st July, Olympia, Greece 1962, tłum. G. Młodzikowski, cyt. za: Z. Żukowska, *Wybrane dokumenty*, w: *Fair play – sport – edukacja...*, s. 228–229; *Przesłanie warszawskie „Fair play – sport – edukacja”*, oprac. Z. Żukowska, w: *Czysta gra...*, s. 305.

27 Zob. M. Czechowski, *Promocja wartości fair play w szkole podstawowej – efekty wychowawcze*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2000, s. 139–148; A. Bodasińska, dz. cyt.; J. Nowocień, *Sport i olimpizm w systemie dydaktyczno-wychowawczym współczesnej szkoły*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2001; R. Żukowski, *Młodzież o wartościach fair play*, w: *Fair play – sport – edukacja...*, s. 156–167; J. Kowalska, A. Kaźmierczak, *Zasada fair play jako wartość wychowawcza w edukacji szkolnej i w przeciwdziałaniu chuligaństwu na stadionach. Raport z badań w ramach projektu pilotażowego „Jestem fair” realizowanego w łódzkich szkołach*, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Warszawa 2010.

strategii edukacyjnej i wychowawczej w początkach XXI wieku. Fair play jest przesłaniem, którego potencjalne korzyści – zarówno indywidualne, jak i społeczne – warunkują rozwój sportu, olimpizmu, a także są nośnikiem humanistycznych wartości na wielu płaszczyznach życia społecznego.

3.2. WYCHOWANIE PRZEZ SPORT W KONTEKŚCIE RESOCJALIZACJI I PRZECIWDZIAŁANIA AGRESJI

Rozwój cywilizacji wraz z jego następstwami społecznymi, kulturowymi i ekonomicznymi jest źródłem wielu korzystnych zjawisk, ale również na tle dynamicznych zmian pociąga za sobą liczne niekorzystne, a nawet destrukcyjne społecznie implikacje. Propagowanie wzorców szybkiego awansu zawodowego i ekonomicznego, dążenie do wygranej za wszelką cenę, ekspansywna autokreacja przyczyniły się do utrwalenia pejoratywnych tendencji, identyfikowanych przez rozwarstwienie społeczne, marginalizację grup oraz regionów, koncentrację bogactwa i masowe wykluczenie osób słabych, mniej zdolnych, niepotrafiących odnaleźć się w obecnej rzeczywistości²⁸.

Towarzyszące współczesnym przemianom cywilizacyjnym patologiczne zjawiska – alkoholizm, narkomania, demoralizacja oraz przestępczość wśród dzieci i młodzieży, wraz z nasileniem występowania niewłaściwych zachowań i postaw, stały się jednymi z najpoważniejszych zagrożeń życia społecznego. Konsekwencją tych destruktywnych przejawów jest zmieniający się model wychowania, będący naturalną odpowiedzią na towarzyszące przemianom zjawisko niedostosowania społecznego oraz nasilenia zachowań agresywnych. Z ontologicznego punktu widzenia problem niedostosowania (wykolejenia) społecznego znajduje się w kręgu zainteresowania badaczy od początku dziejów myśli o wychowaniu, stając się obecnie przedmiotem rozważań przedstawicieli pedagogiki, psychologii, prawa, socjologii i nauk o kulturze fizycznej. Pojęcie *niedostosowanie społeczne* wprowadziła w 1959 roku do polskiej literatury pedagogicznej Maria Grzegorzewska, wskazując szereg charakterystycznych cech tego zjawiska:

Tendencje społecznie negatywne. Odwrócenie zainteresowań od wartości pozytywnych i chęć wyżycia się w akcji społecznie destrukcyjnej. Podziw i zainteresowanie dla tzw. złych czynów. Cynizm i brawura w tym względzie. Nieżyczliwy stosunek do człowieka. Stałe konflikty z otoczeniem, najczęściej na tle stosunku do człowieka, do cudzego mienia, regulaminów, norm i zarządzeń,

28 I. Żeber-Dzikowska, E. Buchcic, *Szanse oraz zagrożenia edukacyjne zglobalizowanego świata*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2016, t. 25, s. 497–510; T. Maszczak, *Kultura fizyczna jako wartość edukacyjno-resocjalizacyjna*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 3, s. 21–24.

nieodpowiedniego stosunku do czynów własnych, nieumiejętność zżycia się z grupą. Wyklamywanie się, zrzucanie winy. Niechęć do pracy i nauki. Brak poczucia odpowiedzialności za życie swoje. Życie chwilą, przygodą, awanturą. Wyobrażenia duża. Brak hamulców krytycyzmu. Sugestywność. Brak wizji życia w płaszczyźnie etycznej, społecznie pozytywnej. Nieumiejętność wyjścia z trudnej sytuacji, brak wiary w możliwość tego. Zaburzenia wybitne w przebiegach emocjonalnych²⁹.

Na ogół często spotykaną oznaką nieprzystosowania społecznego są tzw. zachowania antagonistyczno-destrukcyjne młodzieży, będące następstwem narastających sporów jednostki z otaczającym społeczeństwem. W ujęciu Lesława Pytki zachowania te są przeciwstawne do obyczajowo i prawnie przyjętych norm oraz zasad społecznych, a ich celem jest anihilacja istniejącej rzeczywistości społecznej³⁰. Etiologia niedostosowania społecznego jest wielostronna i uwarunkowana różnorodnymi czynnikami natury biologicznej, psychicznej i środowiskowej. Dlatego też w procesie resocjalizacji trudno wskazać jednoznaczną determinantę tego zjawiska, znaczna bowiem liczba ujemnych czynników kształtujących daną osobowość może spowodować wiele nieprawidłowości rozwojowych, będących jego przyczyną. Według Ottona Lipkowskiego kontekstowe uwarunkowania społecznego niedostosowania charakteryzują się znacznym stopniem odmienności i problematyczności, ponieważ w zależności od przyczyny występują różne symptomy, przekonania, formy zachowań oraz motywacje dotyczące postaw sprzecznych ze społecznymi normami³¹. W określeniu przyczyn i mechanizmów niedostosowania społecznego Jan Konopnicki uwzględnił trzy grupy czynników:

- 1) wynikające ze środowiska rodzinnego – warunków kulturowych i ekonomicznych, wzajemnego stosunku rodziców do siebie, relacji rodziców z dzieckiem;
- 2) wynikające ze środowiska szkolnego – wzajemnego stosunku nauczyciela i dziecka, relacji z rówieśnikami szkolnymi, niepowodzeń szkolnych;
- 3) biologiczne – odnoszące się do wpływu matki i szeregu czynników egzogennych na rozwój dziecka w okresie ciąży³².

29 M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 1964, s. 72.

30 L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2000, s. 90.

31 O. Lipkowski, *Resocjalizacja*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980, s. 25.

32 J. Konopnicki, *Niedostosowanie społeczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 111–112.

Warto podkreślić, że aktualne teorie poszukujące przyczyn niedostosowania społecznego, oprócz szeregu uwarunkowań psychospołecznych, socjokulturowych, ekonomicznych i strukturalnych, potwierdzają duży wpływ uwarunkowań genetycznych na wszelkie formy niedostosowania społecznego odnoszące się do cech somatycznych, zespołu dziedziczonych cech osobowości, cech emocjonalnych czy potencjału rozwoju intelektualnego. Przykładowo w odniesieniu do cech somatycznych – jak wiadomo uwarunkowanych genetycznie – Karina Żukowska-Nawrot zauważa pewną prawidłowość dotyczącą nieletnich przestępców, których z reguły charakteryzuje atletyczna budowa ciała, czyli znaczny poziom siły mięśniowej ułatwiający im w rezultacie sprawność w działaniach przeciwko prawu³³.

Zagrożenie niedostosowaniem społecznym i pełne niedostosowanie społeczne stanowią poważny problem wychowawczy wymagający dyskusji, ustalenia strategii zapobiegania oraz poszukiwania nowych lub doskonalenia istniejących rozwiązań dotyczących metod reedukacji. W rozważaniach tych wiele uwagi poświęca się stworzeniu środowiska wychowawczego o znacznym potencjale emocjonalnym wraz z możliwościami modyfikowania określonych zachowań, czyli występującego najliczniej w różnego rodzaju formach aktywności sportowej i rekreacyjnej³⁴. W tym kontekście wielu teoretyków i praktyków uważa, że ważnym środkiem w procesie resocjalizacji jest sport jako niezwykle efektywne narzędzie oddziaływań profilaktycznych i terapeutycznych wobec osób niedostosowanych społecznie. Aktywność sportowa, będąca przedmiotem dużego zainteresowania młodzieży przebywającej w ośrodkach resocjalizacyjnych, zakładach poprawczych i karnych, otwiera wychowankom perspektywę włączenia się w nurt konstruktywnego życia społecznego³⁵. Potencjał wychowawczy sportu w procesie resocjalizacji był od kilku dekad wielokrotnie weryfikowany przy wykorzystaniu badań naukowych realizowanych w wymiarze ilościowym i jakościowym. W wielu wypadkach w konkluzji badawczej dochodzono do statystycznie ważnej zależności, twierdząc, że wychowankowie czynni sportowo odznaczają się mniejszym stopniem niedostosowania w porównaniu z ich rówieśnikami nieuczestniczącymi w tej formie

33 K. Żukowska-Nawrot, *Etiologia niedostosowania społecznego*, „Społeczeństwo i Edukacja – Międzynarodowe Studia Humanistyczne” 2008, nr 2, s. 155–157. Zob. A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, *Resocializing values of sport*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 12, s. 853–861.

34 K. Pospiszyl, *Resocjalizacja – teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998, s. 85; A. Szecówka, *Rola w/w diagnozowaniu i terapii zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1999, nr 5, s. 187–191.

35 Por. K. Sas-Nowosielski, *Postawy wychowanków zakładów poprawczych wobec aktywności ruchowej*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 2000, nr 2, s. 59–67; M. Motow, *Wychowawcze aspekty kultury fizycznej i jej wykorzystanie w resocjalizacji nieletnich*, „Lider” 2006, nr 3, s. 10–13.

aktywności. Na szczególną uwagę zasługują tezy Thomasa R. Collingwooda, amerykańskiego uczonego specjalizującego się w zagadnieniach resocjalizacji przez sport. Afirmując profilaktyczne i terapeutyczne walory sportu, powiązał on ich efektywność z możliwością oddziaływania na określone dysfunkcje behawioralne, do których zaliczył:

brak umiejętności życiowych (takich jak wytyczanie celów, zwłaszcza długoterminowych, oraz brak umiejętności niezbędnych do poruszania się w świecie, zwłaszcza w zakresie zdolności nawiązywania kontaktów interpersonalnych), brak odpowiednich wartości (szacunku dla innych ludzi, odpowiedzialności i dyscypliny osobistej), niedostatek uspołecznienia (niepoczuwanie się do bycia częścią społeczeństwa, brak świadomości obowiązków obywatelskich) oraz niedocenywanie zdrowego stylu życia³⁶.

W koncepcji Collingwooda aktywność sportowa stanowi unikatowe narzędzie w procesie wychowania, niezwykle skutecznie przenika bowiem do wielu obszarów dysfunkcji wychowanka i eliminuje czynniki ryzyka występujące w procesie resocjalizacji. Skuteczność tego procesu przedstawił on jako schemat wzajemne ze sobą powiązanych i następujących w określonych etapach czynności, a także osiągnięć wychowawczych. Łańcuch obrazujący korzystne następstwa zwiększonej aktywności sportowej na polu resocjalizacji zawiera siedem segmentów, takich jak: 1) zdrowy styl życia, 2) wysoka sprawność fizyczna, 3) wiara we własne siły, 4) większa dyscyplina i samokontrola, 5) umiejętność stanowienia celów i planów życiowych, 6) większa odpowiedzialność za siebie i innych, 7) gotowość do rozwiązywania problemów dnia codziennego³⁷.

Do dodatnich znamion wychowania resocjalizującego przez sport, mających bezpośrednie odniesienie do wzrostu uspołecznienia wychowanków, odniósł się Maszczak, wskazując na: eliminację napięć emocjonalnych charakterystycznych dla stanów neurotycznych, wzmacnianie mechanizmów kontroli wewnętrznej, rozwijanie zdolności przewidywania własnych czynów, doskonalenie procesów samokontroli³⁸. Zdaniem Lipkowskiego, ćwiczenia sportowe wraz ze współzawodnictwem motywują do uzyskania lepszych wyników, kształtują zdyscyplinowanie, uczą umiejętności współdziałania

36 Cyt. za: K. Sas-Nowosielski, *Wychowanie poprzez sport – między nadzieją a zwątpieniem (II). Współczesne poglądy na temat związków sportu z wychowaniem*, „Sport Wyczynowy” 2004, nr 7–8, s. 72.

37 T. R. Collingwood, *Providing Physical Fitness Programs to At-Risk Youth*, „Quest” 2012, t. 49, nr 1, s. 67–84.

38 Por. T. Maszczak, *Kultura fizyczna...*, s. 21; C. Czapów, *Rola wychowania fizycznego, sportu i turystyki w wychowaniu resocjalizującym młodzież wykołejoną społecznie*, w: *Materiały konferencji nt. „Rola wychowania fizycznego, sportu i turystyki w procesie resocjalizacji młodzieży” Poznań 18–19.05.1975*, oprac. E. Wachowski, Wydawnictwo AWF, Poznań 1976.

i wzajemnej pomocy w ćwiczeniach indywidualnych oraz grach zespołowych. Aktywność ta ma duże znaczenie dla osiągnięcia sprawności fizycznej, wzmocnienia zdrowia, a także jest ważnym czynnikiem modyfikacji form zachowania wychowanków znerwicowanych, niespokojnych, nadpobudliwych, z zaburzeniami kontaktu z środowiskiem. W istocie Lipkowski w ćwiczeniach sportowych dostrzegł możliwość kształtowania odwagi, wiary w siebie, wytrwałości, podkreślając również znaczenie rekreacyjnych form (wycieczki, obozy, rozgrywki międzyszkolne) w radzeniu sobie z poczuciem izolacji, dominującym w zakładach zamkniętych³⁹. Identyfikując uniwersalne wartości aktywności fizycznej z procesem modyfikacji osobowości w celu pełnego włączenia wychowanka w życie zbiorowości społecznej, Wiesław Skoczylas wskazał na szeroki zakres jej funkcji w wychowaniu resocjalizacyjnym. Poza sportową, której przypisywał cechy utylitarne, rekreacyjne i obronne, za najważniejsze uznał funkcje:

- resocjalizacyjną, nawiązującą do podstawowych założeń edukacji i re-edukacji osób niedostosowanych społecznie;
- antycypacyjną, rozwijającą umiejętność przewidywania konsekwencji własnych czynów;
- autoedukacyjną, wspierającą dążenie do współudziału wychowanka we własnym rozwoju;
- psychoterapeutyczną, profilującą zakres oddziaływań w zależności od różnych typów psychicznych;
- humanistyczną, odnoszącą się do poszanowania godności i osobistych dążeń wychowanka;
- perspektywną, zapewniającą utrwalenie nabytych umiejętności w zakresie aktywności sportowej, ułatwiającą adaptację do trudnych warunków;
- intelektualizacyjną, służącą pomocą wychowankowi w rozumieniu samego siebie i otaczającej rzeczywistości⁴⁰.

Resocjalizacyjne funkcje aktywności fizycznej były przedmiotem zainteresowania badawczego Andrzeja Rejznera. W wyniku przeprowadzonego eksperymentu pedagogicznego doszedł on do wniosku, że działanie bazujące na aktywności psychomotorycznej obniża poziom agresji, wpływa na uspołecznienie wychowanków, a także zmienia układ stosunków interpersonalnych w grupie. Badania te potwierdzają znaczenie ćwiczeń fizycznych w redukowaniu zjawiska subkultury przestępczej (tzw. reguły drugiego życia), nagminnie występującej w codziennej egzystencji w ośrodkach resocjalizacyjnych⁴¹.

39 O. Lipkowski, *dz. cyt.*, s. 231.

40 W. Skoczylas, *Sport w profilaktyce resocjalizacyjnej*, „Kultura Fizyczna” 1992, nr 5–6, s. 24–26.

41 T. Maszczak, *Kultura fizyczna...*, s. 23; A. Szczówka, *dz. cyt.*, s. 191. Zob. A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, *Resocializing values...*, s. 853–861.

W nawiązaniu do koncepcji traktujących sport i rekreację jako metodę kształtującą osobowość i stymulującą procesy rozwojowe wychowanków nie można pominąć poglądów Marka Konopczyńskiego, który aktywność sportową wpisał do własnej koncepcji resocjalizacji twórczej. Wartości wychowawcze sportu identyfikuje on z kształtowaniem odporności psychicznej, nabyciem umiejętności przegrywania w walce sportowej czy dążeniem ku dobrym wzorcom zachowań uczestnika widowiska sportowego, wolnego od szowinizmu i nietolerancji. W procesie tym szczególną rolę w formowaniu postaw prosportowych i prozdrowotnych przypisuje nauczycielowi, podkreślając, że „rolą wychowawcy resocjalizującego przez aktywność sportową jest wprowadzenie wychowanka w arkana wiedzy o zdrowiu, ukazanie mu wartości ciała ludzkiego”⁴². Wskazuje również na ujemne strony obecności aktywności sportowej w resocjalizacji, których przejawem może być dominacja grupowa, podporządkowanie niewłaściwemu autorytetowi, odrzucenie społeczne osób niesprawnych, nieśmiałych, wykazujących niechęć do ćwiczeń fizycznych⁴³. Konopczyński wyróżnia potencjał edukacyjny aktywności fizycznej przez łączenie treści ruchowych z wiedzą z zakresu różnych przedmiotów nauczania (język polski, matematyka, fizyka, biologia, zajęcia techniczne) i nauką podstawowych umiejętności życiowych (sztuka życia) oraz zasad skutecznego działania⁴⁴.

Zajęcia sportowe wykorzystywane są często jako metoda resocjalizacyjna w pracy wychowawców, kuratorów sądowych i działalności profilaktycznej realizowanej przez młodzieżowe ośrodki wychowawcze (MOW) i resocjalizacyjne (MOS). Ważną rolę w procesie resocjalizacji odgrywają inne formy szeroko pojętej kultury fizycznej, do których zalicza się turystykę pieszą i rowerową, odnoszące się, oprócz w dużej mierze walorów zdrowotno-rekreacyjnych, do wartości poznawczych i wychowawczych. Maszczak w swoim dorobku naukowym wyraźnie podkreślał, że niekorzystne zachowania młodzieży przejawiającej trudności wychowawcze – ciągłe ucieczki, mania podróżnicza, poszukiwanie nowych wrażeń i dążenie do zmian życiowych – mogą dzięki wędrowkom i wycieczkom stać się działaniem konstruktywnym i umoralniającym⁴⁵. W kontekście wskazania skutecznych narzędzi w działaniach resocjalizacyjnych Teresa Sidor dokonuje apoteozy wychowawczych walorów aktywności sportowej, dowodząc, że:

42 M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Editions Spotkania, Warszawa 1996, s. 60–65.

43 Tamże, s. 71–72.

44 Tamże, s. 65.

45 T. Maszczak, *Kultura fizyczna...*, s. 22.

kształtują aktywny styl życia, wpływają na obniżenie neurotyczności i zachowań agresywnych, pomagają w osiągnięciu sukcesu, wywołują powstanie kręgów koleżeńskich o wspólnych zainteresowaniach i związkach emocjonalnych, uczą walki fair play w grach zespołowych, a uczciwości w życiu osobistym, współdziałania i życzliwego stosunku do innych ludzi. Dają możliwość pełnienia różnych ról społecznych, rozwijają odpowiedzialność za powierzone zadania, otwierają drogę do sławy i uznania w społeczeństwie⁴⁶.

W swojej konkluzji na temat resocjalizacyjnej roli sportu Stanisław Sikora przedstawił m.in. kilka spostrzeżeń wypływających z jego praktyki wychowawczej w pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie:

- 1) wskazywał na bezwarunkową konieczność uczestniczenia takich osób w zorganizowanych zajęciach sportowych;
- 2) w aktywności sportowej dostrzegł praktyczny obszar oddziaływań rewalityzacyjnych, odnoszących się do pokonywania własnych słabości, kształtowania osobotwórczych cech wychowanka i akceptacji przez niego właściwych wzorców i norm społecznych;
- 3) w pracy z uczniami większą wartość przypisywał zajęciom grupowym (sporty zespołowe) niż indywidualnym formom aktywności sportowej⁴⁷.

Z kolei amerykańscy badacze Dean A. Purdy, Stephen F. Richard na podstawie własnych doświadczeń i obserwacji młodzieży niedostosowanej społecznie stwierdzili, że osoby z tej grupy uprawiające aktywnie sport:

- 1) w większym stopniu akceptują zasady i normy postępowania obowiązujące w danej grupie społecznej;
- 2) mają stosunkowo mało nieustrukturyzowanego wolnego czasu, który mogłyby wykorzystać na działania przestępcze;
- 3) są bardziej skłonni do odkładania gratyfikacji, czyli rezygnacji z doraźnego zysku na rzecz przyszłych, potencjalnie znacznie większych korzyści;
- 4) w większości wypadków uznają autorytet autentyczny (prawdziwy)⁴⁸ rodzica, nauczyciela, trenera czy władz szkolnych;
- 5) częściej porzucają etykietę przestępcy na rzecz etykiety sportowca, potwierdzając tym samym doniosłą rolę sportu w zapobieganiu przestępczości⁴⁹.

46 T. Sidor, *Sport i rekreacja ruchowa jako czynnik w profilaktyce resocjalizacyjnej*, w: *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. F. Kozaczuk, B. Urban, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2004, s. 79.

47 S. Sikora, *Rola sportu jako czynnika wychowawczego w pracy z młodzieżą społecznie niedostosowaną*, „Szkola Specjalna” 2003, nr 3, s. 180–183.

48 Autorytet autentyczny (prawdziwy) ma w swoim wizerunku cechy decydujące o jego wpływie na ludzi.

49 D. A. Purdy, S. F. Richard, *Sport and juvenile delinquency: an examination and assessment of four major theories*, „Journal of Sport Behaviour” 1983, t. 6, nr 4, s. 179–193.

Oczywiste jest, że dużą rolę w procesie resocjalizacji przez sport przypisuje się wychowawcy tworzącemu wraz z wychowankami system wzajemnych interakcji. Maszczak wskazuje, że nauczyciele wspomagający rozwój jednostki i grupy w procesie wychowania przez sport decydują:

o swoim klimacie zajęć sportowo-rekreacyjnych i wpływają na efekty wspólnej pracy wychowawcy i wychowanka, mierzone w „jednostkach” własnego i wspólnego zadowolenia [...]. W tym ujęciu potrzebny jest wychowawca, który stanie się mądrym doradcą, zdolnym do przyjęcia na siebie roli przewodnika po świecie wartości⁵⁰.

Wspomniany wcześniej amerykański pedagog resocjalizacyjny Collingwood podkreśla, że realizowane obecnie na szeroką skalę programy z zakresu edukacji sportowej mogą wyrównać wiele deficytów społecznych i wychowawczych młodzieży zagrożonej niedostosowaniem społecznym. Empiryczne doświadczenia w tym zakresie pokazały, że zastosowanie zorganizowanych programów z zakresu edukacji sportowej wpływa dodatnio na eliminację czynników ryzyka u takich młodych ludzi. Do walorów zaliczono wzrost samoakceptacji, lepsze samopoczucie, zwiększenie zdolności nabywania umiejętności życiowych, umiejętność odpowiedniego wyznaczania celów i planowania oraz minimalizowanie depresji i lęku. Natomiast u wychowanków przebywających w zakładach zamkniętych programy promujące sport i jego walory wpłynęły na postawy prozdrowotne (zmniejszenie używania substancji psychoaktywnych) i społeczne (redukcja zachowań przestępczych)⁵¹.

Do odmiennych wniosków doszła Anetta Jaworska, która w grupie mężczyzn przebywających w zakładach karnych zbadała zależność podstawowych wymiarów osobowości (neurotyczności, ekstrawersji–introwersji, psychotyczności, skali kłamstwa) od poziomu aktywności sportowej. Autorka twierdzi, że stopień zaangażowania w aktywność sportową (niski, umiarkowany, intensywny) nie koreluje z występowaniem zachowań aspołecznych i antyspołecznych, wskazując na stałą skłonność do przestępczości we wszystkich grupach badanych. Jednakże w konkluzji wskazuje na nieznaczące różnice osobowościowe między badanymi, zauważając, że odbywający karę pozbawienia wolności mężczyźni bardzo aktywni sportowo odznaczają się wyższą stabilnością emocjonalną, mniejszą skłonnością do niepokoju, niezadowolenia i anarchizacji reakcji emocjonalnych⁵². Wiele teorii i prac badawczych stanowi potwierdzenie faktu, że ćwiczenia fizyczne w działalności penitencjarnej

50 T. Maszczak, *Kultura fizyczna...*, s. 23.

51 T. R. Collingwood, *dz. cyt.*, s. 67–84.

52 A. Jaworska, *Aktywność fizyczna w zakładach karnych a podstawowe wymiary osobowości mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 9, s. 137–157.

obniżają poziom agresji u osób w różnym wieku⁵³. Na podstawie prowadzonych przez siebie długoletnich badań Danuta Umiastowska wykazuje, że aktywność sportowa eliminuje zachowania agresywne, umożliwia bowiem kontrolę wpływów środowiska, doskonali umiejętność panowania nad własnym ciałem, tworzy optymalne warunki do rozwoju kontaktów interpersonalnych i sprawnego współdziałania w zespole, a także uczy samodzielności, odpowiedzialności i szacunku dla innych ludzi⁵⁴. Natomiast Robert Poklek, badając wpływ uprawiania różnych form sportu na zachowania agresywne wśród osadzonych w zakładach zamkniętych i półotwartych, wykazał, że najkorzystniejsze w procesie resocjalizacji więziennej są gry zespołowe i wybrane sporty indywidualne (tenis, badminton, gimnastyka, lekkoatletyka). Natomiast więźniowie, u których przejawem aktywności sportowej są wyłącznie ćwiczenia siłowe, odznaczają się wysokim stopniem agresji i niewielkim poziomem samokontroli. Autor podkreśla konieczność stosowania wielostronnych form aktywności sportowej w resocjalizacji więziennej, bowiem zależność między kształtowaniem siły a poziomem agresji zanika w sytuacji podjęcia innych rodzajów ćwiczeń, ze szczególnym wskazaniem gier zespołowych⁵⁵. Analogiczne tezy przedstawił Piotr Łapiński, który, szukając związku między aktywnością fizyczną a uspołecznieniem młodocianych osadzonych, zauważył, że osoby uprawiające systematycznie sport odznaczają się niższym poziomem agresji w odniesieniu do współwięźniów i wychowawców oraz wykazują mniejszy odsetek samouszkodzeń ciała i prób samobójczych⁵⁶. Wydaje się, że wychowawcze walory gier zespołowych w procesie resocjalizacji są wynikiem tego, że oprócz ścisłego przestrzegania przepisów, zobowiązują one do ekspresji, zdecydowania i samodzielności, celowego i planowanego działania oraz wymagają umiejętności współdziałania w zespole. Na kanwie prospołecznych, mających prakseologiczne odniesienia przesłanek kształtują się dobre relacje, do których można zaliczyć: koleżeństwo, współzawodnictwo w duchu fair play, wspólnotę celów, dążeń i zainteresowań. Sporty zespołowe – jak uzasadnia Lipiec – uzupełniają obszar uspołecznienia o kolejny, nadzwyczaj ważny czynnik:

53 Por. T. Zygmunt, *Źródła i czynniki stymulujące zachowanie agresywne*, „Lider” 2008, nr 9, s. 13–16.

54 D. Umiastowska, *Ruch jako sposób na przeciwdziałanie zachowaniom agresywnym, w: Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, red. J. E. Kowalska, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2014, s. 187–200. Zob. A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, *Resocializing values...*, s. 853–861.

55 R. Poklek, *Rodzaj aktywności fizycznej a poziom syndromu agresji więźniów w zależności od typu zakładu karnego*, „Life and Movement” 2012, t. 1, s. 13.

56 P. Łapiński, *Aktywność fizyczna w resocjalizacji więźniów młodocianych w warunkach zakładu karnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu” 2006, nr 2, s. 252–260.

o doświadczenie budowania, utrwalania, i optymalnego wykorzystania synergii kolektywu. [...] Wejście w drużynę i gra drużynowa jest lekcją wielostronnych skutków zarówno w zakresie praktyki zespołowego działania, jak i wystąpienia świadomości zbiorowej (kulminującej w poczuciu „My”, niwelującym wyjściową przewagę „Ja”)⁵⁷.

Mając na uwadze te argumenty, należy zgodzić się z ogólnie przyjętym stanowiskiem, że systematyczna aktywność sportowa eliminuje skłonności osób niedostosowanych społecznie do działań destrukcyjnych, wykraczających poza przyjęte normy społeczno-moralne, doskonaląc równocześnie aktywne i pożyteczne społecznie formy spędzania wolnego czasu we własnym środowisku. Nie bez znaczenia dla osoby niedostosowanej społecznie jest kształtowanie w procesie resocjalizacji aprobatywnej postawy wobec wartości sportu, co w znacznym stopniu może przyczynić się do zwiększenia zainteresowania otaczającym światem i społecznie korzystnych działań wychowanka. Warto również pamiętać, że w tym trudnym procesie wychowawczym, odnoszącym się do powrotu podopiecznego, m.in. przez aktywność sportową, na właściwe ścieżki społecznej egzystencji, droga od założonych celów do ich urzeczywistnienia w postaci rezultatów może w wielu sytuacjach pozostać jedynie w sferze planów i niespełnionych wizji pedagogicznych⁵⁸.

3.3. SPORT JAKO ŹRÓDŁO TWORZENIA NOWYCH WARTOŚCI W AKTYWNOŚCI OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

Dokonujące się w warunkach koniunkturalnej i dynamicznej rzeczywistości przemiany współczesnego świata stwarzają z jednej strony wiele możliwości rozwoju człowieka, z drugiej jednak stanowią poważne zagrożenie i wyzwanie dla naszej egzystencji, przyczyniając się do wzrostu liczby osób z niepełnosprawnościami⁵⁹. Uniwersalny charakter sportu wraz z jego korzystnym wpływem na rozwój fizyczny, emocjonalny i społeczny jest skutecznym środkiem eliminacji stygmatu związanego z niepełnosprawnością. Sport, identyfikowany dzięki niepowtarzalnemu charakterowi z fenomenem współczesnej kultury i wychowania, nawiązuje do szeroko pojętego humanizmu,

57 J. Lipiec, *Socjalizacyjna lekcja sportu*, w: *Kultura fizyczna a socjalizacja*, red. Z. Dziubiński, K. W. Jankowski, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2012, s. 19.

58 K. Sas-Nowosielski, *Mity i fakty resocjalizacji poprzez kulturę fizyczną*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 11, s. 28–32.

59 Dane opracowane przez Bank Światowy podają, że blisko 650 mln ludzi, czyli 10% populacji świata wykazuje niezdolność do wykonywania pracy zawodowej z racji różnego rodzaju defektów rozwojowych lub znacznego stopnia niepełnosprawności, <http://www.worldbank.org/> (dostęp: 1.11.2013).

w znacznym stopniu przyczyniając się do wspierania socjalizacji, niezależności i pełnej integracji. Aktywność sportowa wraz z ideą olimpizmu i zachowaniami zgodnymi z ustaloną regułą fair play stanowią również alternatywną drogę do odzyskiwania przez osoby niepełnosprawne wiary we własne możliwości, eliminowania skutków inwalidztwa czy też są obszarem podnoszenia jakości życia oraz wzmacniania więzi rodzinnych i społecznych. Oczywisty wydaje się fakt, że w tym kontekście sport nie powinien mieć charakteru elitarnego, lecz musi charakteryzować się masowym uczestnictwem osób z niepełnosprawnościami w rekreacyjnej i kwalifikowanej aktywności sportowej.

Na przestrzeni ostatnich dekad poglądy na sposoby obecności osób z niepełnosprawnościami w społeczeństwie ulegały znacznym zmianom, kształtując się pod wpływem innego spojrzenia na takie jednostki i utrwalając przekonanie o ich prawach do normalnego i godnego życia. Niezwykle ważnym elementem w procesie rehabilitacji osoby niepełnosprawnej jest jej racjonalna postawa wobec własnego kalectwa wraz z kształceniem motywacji do pokonywania ograniczeń wynikających z własnych ułomności. Przeszkodą w osiągnięciu tych przymiotów – przeważnie towarzyszącą niepełnosprawności – jest krytyczna ocena własnych możliwości, stres spowodowany bezsilnością, niechęć do podejmowania jakiegokolwiek aktywności i poczucie niskiej wartości społecznej. W tych okolicznościach najważniejszy wydaje się aspekt społeczno-wychowawczy odnoszący się do przekonania, że „nie ma kaleki, jest człowiek”, który powinien doświadczać wszystkich pomyślnych przejawów życia. Wartość bytu w kontekście niepełnosprawności, zdaniem Grzegorzewskiej, zależy: „od jakości jej treści, uzależnionej od wartości człowieka, który ją tworzy, rozwija i buduje. Musi więc ją tworzyć człowiek wolny, etyczny, uspołeczniony i pełny”⁶⁰. Koncepcja przywrócenia wiary w sens życia i podmiotowego podejścia do osoby „sprawnej inaczej” jest wyrazem globalnie pojętego humanitaryzmu, zgodnie z którym społeczeństwo powinno każdą, choćby w największym stopniu niepełnosprawną jednostkę traktować na równi z innymi we wszystkich przejawach życia społecznego⁶¹.

Wydaje się, że jednym ze skutecznych kierunków kreowania afirmatywnych wartości u osób z niepełnosprawnościami jest ich aktywne uczestnictwo w kulturze fizycznej, ze szczególnym wskazaniem rekreacyjnej

60 M. Grzegorzewska, *Listy do młodego nauczyciela*, cykl 1–3, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1996, list dziesiąty, s. 50–53.

61 B. Biniakiewicz, *Olimpizm jako źródło tworzenia nowych wartości w życiu osób niepełnosprawnych*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWA, Kraków 1994, s. 356; por. A. Kaźmierczak, *Sport, olimpizm i zasada „fair play” jako wartości w życiu osób niepełnosprawnych*, w: *Rozwój i jego wspieranie w perspektywie rehabilitacji i resocjalizacji*, red. A. Sobczak, D. Müller, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2013, s. 129–137.

i kwalifikowanej aktywności sportowej. W ujęciu Maszczaka zachowanie godnej postawy wobec osoby z niepełnosprawnością i jej własnego zdrowia jest nierozdzielne

z pełnym i twórczym uczestnictwem w różnych formach aktywności ruchowej, do których możemy zaliczyć wychowanie fizyczne i sport osób niepełnosprawnych, dając im tym samym możliwość przejścia od izolacji do pełnej integracji ze środowiskiem ludzi pełnosprawnych⁶².

Również Tomasz Michałuk dowodzi, że sport niepełnosprawnych jest przejawem utrwalania humanistycznych wartości w społeczeństwie, podkreślając, że:

intensywniejsza i szersza obecność sportu osób niepełnosprawnych we współczesnej kulturze jest możliwa jako efekt przemian zmierzających do budowania społeczeństwa bez barier, jednak nie tylko architektonicznych, ale przede wszystkim aksjologicznych⁶³.

Świadome uczestnictwo w rywalizacji sportowej wraz z przestrzeganiem ustalonej reguły fair play powinno stanowić alternatywną drogę do odzyskania przez osoby niepełnosprawne pełni poczucia człowieczeństwa. Sport może zneutralizować, a nawet wyeliminować skutki niepełnosprawności, a także może stać się katalizatorem podniesienia jakości życia oraz wzmocnienia więzi międzyludzkich. Wszystkie dostępne formy zajęć sportowych i rekreacyjnych, w jakich osoba z niepełnosprawnością bierze udział, kształtują nieograniczone możliwości poprawy stanu zdrowia, eliminacji skutków niepełnosprawności i stwarzają szansę pełnego uczestnictwa we wszystkich przejawach życia społecznego⁶⁴.

Uwzględniając historyczne uwarunkowania sportu osób z niepełnosprawnościami, należy wspomnieć o działalności dwóch medyków – niemieckiego lekarza sportowego Arthura Mallwitza i angielskiego ortopedy Reginalda Watsona-Jonesa, którzy podczas II wojny światowej zalecali żołnierzom rannym na skutek działań wojennych aktywność fizyczną jako formę rehabilitacji. Jednak przełomowy w tym względzie wydaje się rok 1944, kiedy neurochirurg dr Ludwig Guttmann⁶⁵ wprowadził zajęcia sportowe do programu usprawniania paraplegików w podlondyńskim szpitalu Stoke

62 T. Maszczak, *Rola aktywności ruchowej w pomnażaniu szans życiowych niepełnosprawnych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1997, nr 1–2, s. 226.

63 T. Michałuk, *Sport osób niepełnosprawnych w semiotyczno-filozoficznej perspektywie badawczej*, „Fizjoterapia” 2011, nr 19, s. 48. Zob. A. Kaźmierczak, *Inclusive values of sport activities*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 11, s. 878–886.

64 A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137.

65 M. Koper, T. Tasiemski, *Miejsce sportu w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych fizycznie*, „Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” 2013, nr 3, s. 112.

Mandeville. Realizując swoje zamierzenia, był przekonany, że sport w rehabilitacji niepełnosprawnych jest efektywnym środkiem ułatwiającym im powrót do pełnego życia przez integrację ze środowiskiem społecznym. Wzorując się w pewnym stopniu na Coubertinowskiej idei olimpizmu, miał świadomość, że nawiązująca do światopoglądu humanistycznego aktywność sportowa zyskuje wysokie miejsce w hierarchii społecznej. Guttman wierzył w zdrowotną i wychowawczą rolę sportu w kształtowaniu osobowości każdego niepełnosprawnego⁶⁶. W jego ocenie wszelkie przejawy aktywności sportowej (ćwiczenia, zawody, olimpiady) w znacznym stopniu zmniejszają następstwa ułomności fizycznej i budują pełne relacje społeczne niepełnosprawnych ze światem zewnętrznym. Przyjmuje się, że począwszy od tamtego czasu, realizowany w formie rywalizacji olimpijskiej sport i współzawodnictwo sportowe zaczynają odgrywać istotną rolę w procesie rehabilitacji inwalidów⁶⁷.

Początek zorganizowanego sportu osób z niepełnosprawnościami na poziomie światowym datuje się na 28 lipca 1948 roku, kiedy w dniu otwarcia Igrzysk Olimpijskich w Londynie Guttmann zorganizował zawody łucznicze dla 16 weteranów wojennych na wózkach inwalidzkich. Dwanaście lat później w Rzymie odbyły się pierwsze letnie igrzyska paraolimpijskie, oderwane w pewnym wymiarze od tradycji i idei współczesnego olimpizmu. Dopiero w 1988 roku w Seulu po raz pierwszy sportowcy niepełnosprawni mogli rywalizować o medale paraolimpijskie w tych samych obiektach sportowych, gdzie odbywały się XXIV Letnie Igrzyska Olimpijskie⁶⁸.

Liczne badania naukowe dowodzą, że sport zapewnia osobom niepełnosprawnym rozwijanie umiejętności społecznych i nawiązywanie nowych znajomości poza kręgiem bliskich osób, umożliwia wykonywanie odpowiedzialnych zadań oraz daje szansę pełnienia w niektórych sytuacjach funkcji lidera. Przez sport osoby niepełnosprawne nabywają umiejętności rozwijania niezależności, odporności fizycznej i psychicznej oraz zdolności dostosowywania się do nowych sytuacji. W ujęciu Barbary Wybraniec-Lewickiej sport jest zarówno określonym wyborem życiowym, jak i alternatywą

dla samotności, bezczynności i bezradności osób niepełnosprawnych, dając im szansę na rehabilitację kompleksową. Uprawiany zgodnie z zasadami sztuki trenerskiej, pod pełną kontrolą lekarza sportowego i fizjoterapeuty, może być częścią nie tylko szeroko rozumianej rehabilitacji, ale także receptą na lepsze, wartościowsze życie⁶⁹.

66 A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137.

67 T. Maszczak, *Wychowanie przez rozwój*, Fundacja „Centrum Edukacji Olimpijskiej”, Warszawa 2015, s. 130.

68 A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137.

69 B. Wybraniec-Lewicka, *Współczesny sport osób niepełnosprawnych z perspektywy wartości olimpizmu*, „Kultura Fizyczna” 2004, nr 1–2, s. 6–8.

Na zdrowotne, społeczne, estetyczne i ekonomiczne funkcje sportu zwróciła uwagę Kazimiera Milanowska, która w aktywności sportowej osób z niepełnosprawnościami dostrzega szereg funkcji o znacznym potencjale adaptacyjnym, stymulacyjnym i terapeutycznym. W koncepcji autorki są to funkcje:

- 1) lecznicza – odnosząca się do uprawiania sportu jako kontynuacji procesu rehabilitacji oraz wyboru dyscypliny sportowej pod kątem możliwości funkcjonalnych organizmu i wyeliminowania określonej dysfunkcji;
- 2) stymulacyjna – nawiązująca do wszelkiej aktywności ruchowej jako środka terapeutycznego, wpływającej na wszystkie układy ludzkiego organizmu;
- 3) wychowawczo-psychologiczna – dotycząca kształtowania osobowości człowieka niepełnosprawnego w kontekście wychowania przez sport i będąca doskonałym remedium na stres, zmęczenie oraz pokonywanie barier psychicznych;
- 4) estetyczna – wskazująca, że sport przez typowe środki oddziaływania wyrabia poczucie piękna i pozwala zdobyć nawyki ruchowe, dzięki którym zanikają różnice między osobami niepełnosprawnymi a zdrowymi;
- 5) ekonomiczna – odnosząca się do wzrostu nakładów finansowych na kulturę fizyczną osób z niepełnosprawnościami jako świadectwa ważnej wartości społecznej⁷⁰.

Na wiele istotnych walorów społecznych w procesie uczestnictwa osób z niepełnosprawnościami w określonych formach aktywności sportowej wskazuje Żukowska, zaliczając do nich m.in. wartości:

- perfekcjonistyczne, przejawiające się w dążeniu osoby niepełnosprawnej do podniesienia sprawności fizycznej w procesie usprawniania lub treningu sportowego;
- emocjonalne, mające istotne znaczenie w kontakcie z trenerem, który powinien pełnić funkcję kreatora właściwej postawy sportowej;
- intelektualne, nawiązujące do wiedzy osoby niepełnosprawnej o własnym zdrowiu i możliwości powrotu do normalnego życia;
- socjocentryczne, odnoszące się do efektywnego przebiegu socjalizacji, czyli nabywania przez osobę niepełnosprawną systemu norm, wartości i wzorców zachowań obowiązujących w rodzinie, grupie zawodowej lub sportowej;
- estetyczne, z jednej strony dotyczące estetyki ruchu związanej z własną aktywnością sportową, z drugiej – odbioru piękna widowiska sportowego w roli kibica;

70 K. Milanowska, *Sport i aktywność ruchowa jako istotny czynnik w rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, w: *Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych*, red. J. Słężyński, Studio Wydawnicze Agat, Kraków 1999, s. 23–24; por. A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137.

- allocentryczne, za sprawą których osoba z niepełnosprawnością przez samorealizację w aktywności fizycznej może wnieść w życie społeczne ważne wartości wynikające ze zdolności i umiejętności przystosowania się do nowej sytuacji;
- zdrowotne, znajdujące się u podstaw uczestnictwa w treningu sportowym, z tytułu którego wynikają korzyści dla zdrowia fizycznego, psychicznego i społecznego⁷¹.

Istota rywalizacji olimpijskiej osób z niepełnosprawnościami ma fundament społeczny i w szerokim zakresie realizuje wyznaczony cel, którego podstawowym kanonem jest powszechność uczestnictwa w rywalizacji sportowej zarówno dzieci oraz młodzieży, jak i osób dorosłych. Sport olimpijski uprawiany przez niepełnosprawnych w dużym stopniu wzorowany jest na organizacji sportu osób pełnosprawnych (przepisy, konkurencje), a tym samym dostosowany do możliwości funkcjonalnych oraz rodzaju i stopnia niepełnosprawności konkretnej jednostki. Klasyfikowanie osób z niepełnosprawnościami do określonej dyscypliny sportowej polega na podziale zawodników na grupy i zespoły o identycznym lub zbliżonym stopniu inwalidztwa, co daje uczestnikom w miarę równe szanse we współzawodnictwie sportowym⁷². Obecnie sport osób z niepełnosprawnościami rozrósł się do kilkunastu ważnych zawodów o randze międzynarodowej, w tym trzech na poziomie rywalizacji olimpijskiej:

- 1) igrzysk paraolimpijskich (dla osób z niepełnosprawnościami fizycznymi i intelektualnymi, w tym także z problemami mobilności, po amputacjach kończyn oraz z utratą wzroku i porażeniem mózgowym);
- 2) olimpiad specjalnych (Special Olympic, dla osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi);
- 3) igrzysk głuchych (Deaflympics, dla osób z wadami słuchu).

Największym i najważniejszym sportowym spotkaniem ludzi niepełnosprawnych są igrzyska paraolimpijskie. Podstawową ideą ruchu paraolimpijskiego jest stworzenie osobom niepełnosprawnym możliwości rywalizacji na takich samych zasadach, jak te, które obowiązują zawodników pełnosprawnych. Sportowcy niepełnosprawni uczestniczący w igrzyskach paraolimpijskich ustanawiają rekordy świata i dążą do doskonałości sportowej na miarę własnych – ograniczonych przez inwalidztwo – możliwości fizycznych i psychicznych. Warto podkreślić, że ich olbrzymie zaangażowanie i sportowe aspiracje dorównują poziomowi prezentowanemu przez sportowców pełnosprawnych. Jednak Michałuk uważa, że sport niepełnosprawnych w znacznie

71 Z. Żukowska, *Aspekty socjopedagogiczne leczniczej aktywności sportowej*, w: *Sport w rehabilitacji...*, s. 29.

72 A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137.

mniej stopniu obecny jest w „semiozach kulturowych” i jest obojętny dla współczesnych mediów, w porównaniu z dyscyplinami sportowymi podziwianymi każdego dnia przez miliony kibiców:

dzisiejsze media nie podejmują trudu kształtowania semiotycznych mechanizmów interpretacyjnych u odbiorcy, ponieważ znacznie łatwiej jest promować najprostsze schematy, które przez lata zostały ugruntowane komercyjnie (zawodnik–produkt–sukces)⁷³.

Z kolei międzynarodowy Ruch Olimpiad Specjalnych oparty jest na idei uniwersalnych wartości sportu, mających odniesienie do swego rodzaju drogi zdobywania wiary we własne siły, poprawy tężyzny fizycznej, stałego rozwoju w sferze społecznej.

Zadaniem tych igrzysk jest zapewnienie dzieciom i dorosłym niepełnosprawnym intelektualnie całorocznego cyklu treningów i zawodów sportowych w różnych olimpijskich dyscyplinach sportowych, zapewnienie stałej możliwości rozwijania sprawności fizycznej, demonstrowania odwagi, dzielenia się radością ze zdobytych nagród oraz nawiązywania przyjaźni między rodzinami, innymi zawodnikami, społecznością lokalną. Ruch Special Olympic odwołuje się do wartości związanych z odwagą (*courage*), sprawnością (*skill*), radością (*joy*) i aktywnym uczestnictwem w zawodach (*sharing*). Elastyczność i dostępność tego nurtu przejawia się w trzech formach dyscyplin sportowych: oficjalnych – dla osób rozumiejących sens rywalizacji sportowej, pokazowych – stanowiących uatrakcyjnienie olimpiad oraz sportów adoptowanych – przeznaczonych dla uczestników z głębokim upośledzeniem.

Słowa przysięgi składanej przez uczestników olimpiad specjalnych: „Pragnę zwyciężyć, lecz jeśli nie będę mógł zwyciężyć, niech będę dzielny w swym wysiłku”, propagują tezę, że najważniejsze nie jest zwycięstwo nad innymi zawodnikami, ale wygrana z własnymi słabościami i postępowanie zgodnie z regułą czystej gry. Również w rywalizacji sportowej niepełnosprawnych fair play jest przesłaniem, którego potencjalne korzyści – zarówno indywidualne, jak i społeczne – warunkują rozwój sportu, olimpizmu, a także są nośnikiem wartości humanistycznych w innych dziedzinach życia. Warto wspomnieć, że czysta gra uczy osoby niepełnosprawne tolerancji wobec odmienności rasowej, narodowościowej, religijnej, potrzeby doskonalenia siebie, pokojowego współistnienia ludzi, dobrowolnego poszanowania i respektowania norm oraz przepisów określających zasady współżycia społecznego, zaufania do innych ludzi i wiary w ich dobro. Wydaje się, że takie postawy w duchu fair play częściej spotykane są w rywalizacji sportowej niepełnosprawnych niż w sporcie wyczynowym, młodzieżowym czy rekreacyjnym zawodników

73 T. Michaluk, *Sport...*, s. 41. Zob. A. Kaźmierczak, *Inclusive values...*, s. 878–886.

pełnosprawnych⁷⁴. Wynikają one z większej wrażliwości tej społeczności na potrzeby i oczekiwania innych osób oraz są skutkiem poczucia grupowej solidarności. W obliczu zachwiania humanistycznych wartości sportu Dąbrowscy propagują ideę upowszechniania zasady czystej gry na gruncie wspólnego uczestnictwa zawodników niepełnosprawnych i pełnosprawnych w różnego rodzaju zawodach sportowych. Ze względu na konieczność kategoryzacji sportowców niepełnosprawnych – równość szans i identyczne warunki współzawodnictwa – ważny wydaje się postulat przestrzegania reguły fair play przez zespoły osób zaangażowanych w przygotowanie uczestnictwa niepełnosprawnych do rywalizacji sportowej. W tym zakresie niepełnosprawni nadal doświadczają wielu problemów związanych z zapewnieniem odpowiednich urządzeń, brakiem wykwalifikowanej kadry trenerskiej czy dostępem do szkoleń i zasobów wykorzystywanych przez sportowców pełnosprawnych⁷⁵.

Kompetentnej analizy dotyczącej wpływu aktywności sportowej na wybrane sfery życia osób z niepełnosprawnościami dokonała Joanna Sobiecka⁷⁶, która objęła badaniami grupę 135 sportowców inwalidów (111 mężczyzn i 44 kobiety) – uczestników letnich i zimowych igrzysk paraolimpijskich w latach 1972, 1976, 1980, 1984, 1988. Zdaniem zdecydowanej większości osób z badanej grupy (92%) aktywność sportowa w znacznym stopniu zmniejszyła ich niepełnosprawność, natomiast tylko 8% z nich nie dostrzegło istotnych zmian w swoim inwalidztwie. Analizując wpływ treningu na samopoczucie fizyczne i psychiczne, 94% sportowców niepełnosprawnych wskazało, że sport ma dobroczynny wpływ na kształtowanie ich osobowości, przyczynia się do zwiększenia integracji ze środowiskiem społecznym, koncentracji oraz kondycji fizycznej. Zapewne z tego względu 62% paraolimpijczyków nie identyfikowało swojej osoby z inwalidztwem, a 80% dokonało wysokiej samooceny własnej samodzielności w kontekście pełnosprawności, niezależności materialnej, wypełniania obowiązków rodzinnych i zawodowych. W konkluzji analizy uzyskanych wyników badań Sobiecka sformułowała także takie przesłania:

1. Sport niepełnosprawnych pełni zarówno funkcje lecznicze, jak i profilaktyczne; 2. Usprawnianie osób niepełnosprawnych poprzez sport wpływa pozytywnie na ich samopoczucie fizyczne i psychiczne; 3. Uprawianie sportu przez niewidomych i niedowidzących prowadzi do kompensacji zaburzonych funkcji narządu wzroku i innych zmysłów; 4. Systematyczne uprawianie sportu przez

74 A. Dąbrowska, A. Dąbrowski, *Fair play w sporcie niepełnosprawnych*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1995, nr 4, s. 153.

75 A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137.

76 J. Sobiecka, *Sport osób niepełnosprawnych jako czynnik utrwalający efekty leczenia i usprawniania*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 2001, nr 1, s. 41–50.

niepełnosprawnych jest kontynuacją rehabilitacji oraz czynnikiem utrwalającym efekty lecznicze uzyskane w jej wcześniejszych fazach⁷⁷.

Przedstawione wnioski wskazują, że sport stanowi ważny element integracji osób z niepełnosprawnościami zarówno ze środowiskiem niepełnosprawnych, jak i otoczeniem społecznym. Integracja przez aktywność sportową może stanowić rekompensatę niepowodzeń w innych obszarach życia, a także pozwala na wzajemne zrozumienie i poznawanie potrzeb niepełnosprawnych i pełnosprawnych⁷⁸. Sportowcy niepełnosprawni, znosząc trudy treningu sportowego i prezentując dzielną postawę w rywalizacji sportowej, nieustannie dowodzą, że przez sport są w stanie wznieść się na szczyty mistrzostwa sportowego, pokonując wiele barier własnej niedoskonałości. W tym kontekście trudno nie zgodzić się z tezą Michaluka, Krzysztofa Pezdeka i Krzysztofa A. Sobiecha, że sukcesy sportowe osób z niepełnosprawnościami powinny mieć „większe znaczenie społeczno-kulturowe niż pobicie kolejnego rekordu świata na granicy śmiertelnego «eksploatowania» organizmu”⁷⁹.

Uniwersalne wartości sportu, będące elementem poprawy jakości życia osób z niepełnosprawnościami, stały się przedmiotem strategii i normatywnych uregulowań wielu organizacji międzynarodowych, państw oraz rządów na całym świecie. W 1978 roku UNESCO ustanowiła Międzynarodową Kartę Wychowania Fizycznego i Sportu, będącą rezultatem współpracy z Międzynarodowym Komitetem Olimpijskim. Zapisy dokumentu stanowią m.in., że „dostęp do wychowania fizycznego i sportu powinien zostać zapewniony i zagwarantowany dla wszystkich istot ludzkich”⁸⁰. W 1982 roku na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) przyjęto Program Działań na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami. Zawarto w nim zalecenia zobowiązujące wszystkie kraje do wspierania wszelkich form sportowych i rekreacyjnych osób z niepełnosprawnościami przez inwestycje w odpowiednie urządzenia i właściwą organizację tej działalności⁸¹. Następnie w 1993 roku ONZ przyjęła dokument o nazwie Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób z Niepełnosprawnościami, w którym również

77 A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137; J. Sobiecka, *Rola sportu w procesie kompleksowej rehabilitacji polskich uczestników Igrzysk Paraolimpijskich*, Wydawnictwo AWF, Kraków 2000, s. 77.

78 T. Maszczak, *Wychowanie...*, s. 94. Zob. A. Kaźmierczak, *Inclusive values...*, s. 878–886.

79 T. Michaluk, K. Pezdek, K. A. Sobiech, *Igrzyska paraolimpijskie w kontekście integracji społecznej osób z niepełnosprawnościami*, w: *Nauki społeczne wobec sportu i kultury fizycznej*, red. J. Kosiewicz, T. Michaluk, K. Pezdek, Wydawnictwo AWF, Wrocław 2013, s. 280.

80 International Charter of Physical Education and Sport, 21 November 1978, <http://portal.unesco.org/en/> (dostęp: 1.07.2013).

81 World Programme of Action Concerning Disabled Persons, 3 December 1982, <http://www.un.org/disabilities/> (dostęp: 1.07.2013).

zaakcentowano prawo do aktywności sportowej i rekreacyjnej osób z niepełnosprawnościami⁸². Na 61. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ 13 grudnia 2006 roku została przyjęta Konwencja Praw Osób z Niepełnosprawnościami. W myśl zapisów tego dokumentu osoby niepełnosprawne mają prawo do udziału na zasadzie równości z innymi osobami w aktywności rekreacyjnej, wypoczynkowej i sportowej. Przykładowo art. 30 pkt 5 zobowiązuje wszystkie kraje do użycia stosownych środków i podjęcia działań, w ramach których należy:

- (a) Promować i zachęcać osoby niepełnosprawne do uczestniczenia w jak najszerszym zakresie we wszystkich obszarach działalności sportowej, należącej do głównego nurtu życia społecznego;
- (b) Zagwarantować osobom niepełnosprawnym możliwość organizowania, inicjowania i uczestniczenia w działalności sportowej i rekreacyjnej skierowanej do osób z niepełnosprawnościami oraz zachęcać do zapewniania w tym celu środków, szkolenia i nauki na zasadzie równości;
- (c) Zagwarantować osobom niepełnosprawnym dostęp do miejsc, gdzie prowadzona jest działalność sportowa, rekreacyjna i turystyczna;
- (d) Umożliwić niepełnosprawnym dzieciom uczestniczenie w zabawach i zajęciach rekreacyjnych i sportowych, w tym w zajęciach organizowanych w ramach systemu szkolnego, na równych zasadach z innymi dziećmi;
- (e) Zapewnić osobom niepełnosprawnym dostęp do usług w zakresie sportu, rekreacji, turystyki i innych form spędzania wolnego czasu⁸³.

Również w planach działań w zakresie strategii Unii Europejskiej w sprawie niepełnosprawności Komisja Europejska uwzględniła funkcje i znaczenie sportu dla osób z niepełnosprawnościami oraz zakres wsparcia działań państw członkowskich w tej dziedzinie⁸⁴.

Podsumowując przedstawione rozważania, należy jednoznacznie stwierdzić, że aktywność sportowa jest doskonałym sposobem na wspieranie osób z niepełnosprawnościami w uzyskiwaniu umiejętności społecznych, polepszaniu komunikacji ze środowiskiem zewnętrznym, nabywaniu umiejętności współpracy w zespole, samodyscypliny, szacunku dla innych i przestrzeganiu określonych zasad. W procesie rehabilitacji znaczący akcent należy położyć

82 The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, 20 December 1993, <http://www.un.org/disabilities/> (dostęp: 30.10.2013).

83 Cyt. za: A. Kaźmierczak, *Sport...*, s. 129–137; Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych, 13 December 2006, http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/Konwencja_Praw_Osob_Niepelnosprawnych.pdf (dostęp: 1.07.2013).

84 Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020: Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier (KOM(2010) 636 wersja ostateczna z 15.11.2010), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:pl:PDF> (dostęp: 1.07.2013).

na szeroko pojętą aktywność sportową (kwalifikowaną i rekreacyjną), umożliwiającą optymalny i wszechstronny rozwój oraz przygotowanie do samodzielnego życia, w którym osoby niepełnosprawne odgrywać będą przydatne role, zgodne ze swoimi możliwościami, zainteresowaniami i oczekiwaniami środowiska społecznego.

3.4. ZDROWOTNE WALORY AKTYWNOŚCI SPORTOWEJ. WPŁYW WYSIŁKU FIZYCZNEGO NA LUDZKI ORGANIZM

Bez ruchu nie ma życia – takie motto powinno przyświecać każdemu współczesnemu człowiekowi. Jak ważna jest aktywność fizyczna dla naszego zdrowia, można zrozumieć w pełni tylko wówczas, gdy pozna się fizjologiczne mechanizmy umożliwiające ludzkiemu ciału dostosowanie się do potrzeb zwiększonej aktywności fizycznej. Przemiany, jakie wówczas zachodzą, są bardzo rozległe, obejmują wiele układów i narządów, powodują, że organizm człowieka potrafi skutecznie adaptować się do zmian środowiska, dając mu możliwość przetrwania, a współcześnie przede wszystkim „przeżycia w zdrowiu” – co okazuje się niezwykle ważne w związku z wydłużeniem czasu życia i aktywności zawodowej współczesnych społeczeństw⁸⁵.

Badania nad wpływem aktywności fizycznej na ludzki organizm prowadzone były od końca XVI wieku. Wtedy to niejaki Hieronimus Fabricius oceniał pracę mięśni, obserwując ich zaangażowanie w przebieg skurczu oraz dokonujące się stopniowo zmiany ich wyglądu i wielkości⁸⁶. Przełomowym momentem było skonstruowanie w 1660 roku mikroskopu przez Antona von Leeuwenhocka i pierwsze „wniknięcie” w strukturę tkanki mięśniowej. W roku 1889 Ferdynand la Grande opublikował w Londynie pracę pt. *Fizjologia ćwiczeń cielesnych*, którą można uznać za pierwszy podręcznik fizjologii wysiłku na świecie. W 1907 roku powstała pierwsza praca dotycząca zależności pomiędzy skurczem mięśniowym a wytwarzanym kwasem mlekowym. Autorami badań byli Walter Fletcher i Frederick Hopkins. Rok 1921 przyniósł nagrodę Nobla dla Archibalda Hilla za pionierskie prace z zakresu biochemii skurczu mięśniowego. Były one podstawą dla rozbudowy teorii o cyklach metabolicznych i przemianach energetycznych opracowanych m.in. przez Meyerhofa i Krebsa⁸⁷.

85 H. Kuński, M. Janiszewski, *Medycyna aktywności ruchowej dla pedagogów*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1999, s. 226–228; N. Wolański, *Rozwój biologiczny człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 214–226.

86 A. Ronikier, *Fizjologia sportu*, Biblioteka Trenera, Centralny Ośrodek Sportu, Warszawa 2001, s. 5–6.

87 Tamże.

W 1927 roku na Uniwersytecie w Cambridge powstało laboratorium fizjologiczne, które ma największe zasługi w badaniach fizjologii wysiłku fizycznego. Kierował nim przez wiele lat David Dill. W latach 30. XX wieku badania prowadził tam prof. Włodzimierz Missiuro – twórca polskiej szkoły fizjologii wysiłku fizycznego.

Lata 30. XX wieku to rozwój laboratoriów fizjologii w Europie – głównie w Skandynawii. W latach 50. w laboratorium w Sztokholmie rozpoczął pracę Per-Olof Åstrand – najwybitniejszy fizjolog wysiłku fizycznego, twórca „biblii” – podręcznika fizjologii wysiłku (1977), do dnia dzisiejszego aktualnego, zawierającego podstawę wiedzy z tego zakresu⁸⁸.

Z laboratorium Per-Olofa Åstranda w Szwecji współpracowali polscy naukowcy – prof. Stanisław Kozłowski i prof. Krystyna Nazar, twórcy jednego z najlepszych podręczników fizjologii wysiłku fizycznego na świecie⁸⁹. W 1966 roku Jonas Bergstrom (uczeń Per-Olofa Åstranda) dokonał pierwszej na świecie biopsji mięśnia szkieletowego człowieka.

W Polsce najsilniejsze ośrodki badawcze powstały za sprawą Włodzimierza Missiuro w Warszawie na Akademii Medycznej i Akademii Wychowania Fizycznego. Z nich wywodzą się najlepsi nasi fizjodzy: Stanisław Kozłowski, Krystyna Nazar, Lech Markiewicz, Ireneusz Malarecki, Hanna Kaciuba-Uściłko. Znaczące osiągnięcia mają także: Eligiusz Preisler (Poznań), Zbigniew Jethon (Wrocław), Ryszard Kubica (Kraków), Jan Górski (Białystok)⁹⁰.

Główne nurty badawcze fizjologii wysiłku, w których polscy uczeni odnotowali największe sukcesy, to:

- badania mechanizmów zmęczenia;
- zmiany krzepnięcia krwi podczas wysiłku;
- czynniki determinujące wydolność osób z uszkodzeniem układu ruchu;
- wysiłkowa rehabilitacja kardiologiczna;
- mechanizmy fizjologiczne hipokinezy;
- wysiłki fizjologiczne w różnych warunkach środowiskowych;
- badania populacyjne obciążeń fizycznych w pracy zawodowej⁹¹.

Reakcje organizmu ludzkiego na wysiłek fizyczny można podzielić na dwie zasadnicze grupy. W pierwszej znajdują się reakcje na wysiłek krótkotrwały, w drugiej zaś reakcje, które można nazwać zmianami (mające bardziej trwały charakter), jakie zachodzą pod wpływem systematycznie uprawianej aktywności fizycznej. Do najbardziej typowych i szybkich reakcji oraz zmian dochodzi w układzie krwionośnym i oddechowym. Wynika to

⁸⁸ Tamże, s. 7–8.

⁸⁹ S. Kozłowski, K. Nazar, *Wprowadzenie do fizjologii klinicznej*, PZWL, Warszawa 1984, s. 5–6.

⁹⁰ A. Ronikier, *dz. cyt.*, s. 7–8.

⁹¹ Tamże, s. 9–10.

z konieczności dostarczenia tkankom i narządom (pracującym mięśniom) odpowiedniej dawki tlenu i substratów energetycznych, a także z konieczności usuwania dwutlenku węgla oraz produktów przyspieszonej przemiany materii. Reakcje pozostałych układów naszego ciała nie są tak wyraźne, choć bez ich współdziałania możliwość podejmowania wysiłku byłaby mocno ograniczona, a nawet niemożliwa.

Rozpatrując problematykę wpływu aktywności fizycznej na zdrowie człowieka, należy skoncentrować się na analizie wysiłków o charakterze długotrwałym, bowiem tylko systematycznie podejmowana aktywność fizyczna działa kształtująco na nasz organizm.

Zmiany funkcji układów i narządów w wyniku podejmowania systematycznego wysiłku fizycznego o charakterze wytrzymałościowym

Układ krążenia

Najłatwiej uchwytnym i najszybciej pojawiającym się efektem treningu jest zmniejszenie częstości skurczów serca podczas wysiłków submaksymalnych. Jest ono spowodowane przede wszystkim zmniejszeniem aktywności unerwienia współczulnego serca⁹².

Maksymalna częstość skurczów serca nie ulega zmianie pod wpływem treningu lub nieznacznie się zmniejsza. Mimo to objętość minutowa i wyrzutowa serca podczas wysiłków zwiększają się wydatnie, przyczyniając się do wzrostu VO_2 max, czyli maksymalnej zdolności pobierania tlenu. Zwiększa się także maksymalny przepływ krwi przez mięśnie i wychwytywanie tlenu. Wzrost maksymalnej objętości wyrzutowej serca jest przede wszystkim następstwem obniżenia oporu obwodowego i poprawy funkcji rozkurczowej mięśnia sercowego, co umożliwia większe napełnianie komór w okresie rozkurczu. Podczas dłuższego trwającego treningu, zwłaszcza intensywnego, do zwiększenia objętości wyrzutowej serca przyczynia się przerost mięśnia sercowego⁹³.

Do typowych cech serca „wytrenowanego” stwierdzanych w spoczynku należy zmniejszenie częstości skurczów serca i wzrost jego objętości⁹⁴.

Bradykardia spoczynkowa pojawia się już po 8–10 tygodniach treningu i pogłębia się w miarę jego kontynuowania. U sportowców trenujących wiele lat dyscypliny wytrzymałościowe spoczynkowe tętno może mieścić się w granicach 30–40 skurczów na minutę. Najniższa odnotowana wartość wynosi

92 J. Górski (red.), *Fizjologia wysiłku i treningu fizycznego*, PZWL, Warszawa 2011, s. 68–69.

93 A. Ronikier, *dz. cyt.*, s. 60.

94 S. Kozłowski, K. Nazar, *dz. cyt.*, s. 326–333.

21 skurczów na minutę. Niska częstość skurczów serca nie jest jednak dobrym wskaźnikiem stanu wytrenowania i wykazuje niską korelację z $\text{VO}_2 \text{ max}$.

Zwiększenie objętości serca występujące u sportowców uprawiających wytrzymałościowe dyscypliny sportu charakteryzuje się pogrubieniem ścian komór z jednoczesnym zwiększeniem ich wewnętrznych wymiarów. Treningowy przerost serca może powodować zwiększenie jego masy nawet o 70–80%. Objętość serca powyżej 1000–1200 ml nie należy do rzadkości u kolarzy szosowych, biegaczy długodystansowych i pływaków (przeciętne wartości u osób niewytrenowanych 750–800 ml u mężczyzn i 450–500 ml u kobiet). Najwyższa opisana objętość serca, stwierdzona u kolarza, wynosi 1700 ml. Trening typu siłowego nie powoduje tak znacznego przerostu serca, jak trening wytrzymałościowy⁹⁵.

Istnieją w piśmiennictwie kontrowersje, co do tego, gdzie leży granica fizjologicznego treningowego przerostu serca, a kiedy zaczyna on być przerostem patologicznym. Większość autorów jest jednak zdania, że przerost serca towarzyszący treningowi wytrzymałościowemu połączony jest z poprawą kurczliwości serca i nie ma cech patologicznych. Po zaprzestaniu treningu sportowego występuje szybkie (w ciągu kilku miesięcy) cofanie się zmian przerostowych.

Wielu autorów⁹⁶ zwraca uwagę na tzw. kardioprotekcyjny wpływ aktywności fizycznej. Wyraża się on powiększeniem średnicy głównych tętnic wieńcowych, zwiększeniem gęstości naczyń wieńcowych, nasileniem angiogenezy w obrębie mięśnia sercowego, wzrostem przepływu wieńcowego, obniżeniem oporu naczyniowego w układzie wieńcowym, poprawą zdolności transportowych naczyń wieńcowych oraz spowolnieniem procesu miażdżycy, co jest niezwykle ważne z punktu widzenia dużego zagrożenia współczesnych społeczeństw chorobami układu krążenia (głównie miażdżycą) stanowiącymi jedną z podstawowych przyczyn zgonów i niepełnosprawności⁹⁷.

Zmiany treningowe w mięśniach szkieletowych

Przerost mięśni szkieletowych wywołują wysiłki izometryczne i w mniejszym stopniu wysiłki dynamiczne submaksymalne. Dotyczy on bardziej włókien szybko kurczących się. Intensywny trening siłowy i szybkościowy powodują także zwiększenie potencjału beztlenowego mięśni (wzrost

95 R. Kubica, *Podstawy fizjologii pracy i wydolności fizycznej*, Wydawnictwo Skryptowe AWF, Kraków 1995, s. 88–92; A. Ronikier, *dz. cyt.*, s. 61–64.

96 M. Kwaśniewska, E. Rębowska, A. Jegier, T. Kostka, R. Pietruszyński, T. Lesiak, J. Kozińska, W. Drygas, *Wieloletni systematyczny wysiłek fizyczny jako czynnik modyfikujący występowanie miażdżycy subklinicznej u mężczyzn aktywnych zawodowo*, „Medycyna Pracy” 2013, nr 64 (6), s. 785–795.

97 A. Jegier, *Wysiłek fizyczny w wybranych chorobach*, w: *Fizjologia wysiłku...*, s. 220–234.

aktywności enzymów przemian beztlenowych, zwiększenie zawartości ATP i fosfokreatyny), co przejawia się zwiększeniem siły i szybkości ruchów oraz wzrostem maksymalnej mocy i wydolności anaerobowej⁹⁸.

Trening wytrzymałościowy powoduje zwiększenie potencjału tlenowego mięśni przez zwiększenie wielkości i liczby mitochondriów, aktywności enzymów mitochondrialnych oraz zawartości mioglobiny w komórkach mięśniowych. Ważnym efektem jest także zwiększenie liczby naczyń kapilarnych w mięśniach, a co za tym idzie – efektywniejsze jest wychwytywanie tlenu z krwi przepływającej przez mięśnie, zwiększa się udział przemian tlenowych w metabolizmie mięśni i zmniejsza wytwarzanie kwasu mlekowego. Zwiększa się także udział kwasów tłuszczowych w metabolizmie, dzięki czemu oszczędzane są rezerwy węglowodanów⁹⁹.

Zmiany treningowe w tkankach podporowych

Systematyczny trening zwiększa mineralizację kości, zwiększając ich twardość. Zapobiega to osteoporozie występującej w starszym wieku, zwłaszcza u kobiet. Trening powoduje ponadto pogrubienie chrząstek stawowych, więzadeł i ścięgien. Zmiany w tkance łącznej rozwijają się w większym stopniu podczas treningu siłowego niż wytrzymałościowego¹⁰⁰.

W utrzymaniu prawidłowej struktury kości ważną rolę odgrywają hormony płciowe. Intensywny trening często prowadzi do zaburzeń wydzielania hormonów płciowych u kobiet i w rezultacie może przyczynić się do rozwoju osteoporozy.

Zmiany treningowe w układzie nerwowym

Trening fizyczny wpływa na mechanizmy kontrolujące czynność mięśni szkieletowych, powodując poprawę koordynacji ruchów. Efektem tych zmian jest zwiększenie precyzji i szybkości ruchów, zmniejszenie kosztu energetycznego pracy w wyniku udoskonalenia techniki ruchów (eliminacja zbędnego napięcia mięśni, zbyt obszernych ruchów oraz lepsze wykorzystanie energii potencjalnej w cyklu skurcz–rozciąganie mięśnia) oraz zwiększenie siły maksymalnej skurczu dowolnego przez jednoczesną rekrutację większej ilości jednostek motorycznych¹⁰¹.

98 A. Ronikier, *dz. cyt.*, s. 32–37.

99 J. Górski (red.), *dz. cyt.*, s. 15–22.

100 S. Kozłowski, K. Nazar, *dz. cyt.*, s. 320–321.

101 Tamże, s. 315–319.

Zmiany treningowe w układzie oddechowym

Trening może przyczyniać się do zwiększenia pojemności życiowej płuc oraz maksymalnej wentylacji dowolnej i nasilonej objętości wydechowej. Jest to w znacznym stopniu spowodowane zwiększeniem siły mięśni oddechowych¹⁰².

W czasie wysiłku stwierdza się po treningu zwiększenie maksymalnej wentylacji, wzrost wentylacji pęcherzykowej i poprawę stosunku wentylacji do przepływu krwi przez płuca. Trening powoduje także wzrost pojemności dyfuzyjnej płuc.

Wpływ treningu sportowego na objętość i skład krwi

W wyniku treningu fizycznego dochodzi do zwiększenia objętości krwi, wzrostu stężenia hemoglobiny oraz stężenia 2,3-difosfoglicerynianu (2,3-DPG) w krwinkach czerwonych (związku stabilizującego nieutlenowaną hemoglobinę)¹⁰³. Zwiększa się dopływ białek, co jest wynikiem ich zwiększonej syntezy w wątrobie podczas długotrwałych wysiłków¹⁰⁴. Wzrasta aktywność enzymów. Stan ten utrzymuje się nawet kilka dni po treningu.

Zmiany treningowe w układzie wydzielania wewnętrznego

Charakterystyczne przemiany w funkcjonowaniu układu hormonalnego człowieka obejmują: zmniejszenie reakcji hormonalnych na wysiłki submaksymalne, obniżenie aktywności składowej współczulnej AUN i (co szczególnie ważne w profilaktyce i leczeniu cukrzycy) obniżenie stężenia insuliny we krwi wraz ze zmniejszeniem wydzielania insuliny i wzrostem wrażliwości tkanek na insulinę (poprzez zwiększenie wiązania insuliny przez receptory insulinowe). Dochodzi również do wzrostu tempa wychwytywania i rozkładu glukozy oraz poprawy jej tolerancji. Bardzo ważne ze zdrowotnego punktu widzenia jest to, że trening fizyczny przyczynia się do intensywnych przemian w obrębie tkanki tłuszczowej. Dochodzi do zmniejszenia jej ilości, zmniejszenia wielkości adypocytów (komórek tłuszczowych), wzrostu wrażliwości tkanki tłuszczowej na działanie czynników lipolitycznych oraz wzrostu wrażliwości komórek tłuszczowych na insulinę¹⁰⁵.

¹⁰² Tamże, s. 336–338.

¹⁰³ <https://pl.wikipedia.org/wiki/2,3-Bisfosfoglicerynian> (dostęp: 22.11.2020).

¹⁰⁴ S. Kozłowski, K. Nazar, *dz. cyt.*, s. 240–246.

¹⁰⁵ M. Plewa, A. Markiewicz, *Aktywność fizyczna w profilaktyce i leczeniu otyłości*, „Endokrynologia. Otyłość i zaburzenia przemiany materii” 2006, t. 2, nr 1, s. 30–37.

Zmiany psychiczne

Wielu autorów podkreśla pozytywny wpływ wysiłku fizycznego na układ nerwowy w kontekście samopoczucia psychicznego. Przypisuje się to zwiększonemu wydzielaniu endorfin, nazywanych też „hormonami szczęścia”. Charakterystyczne są: zmniejszenie poziomu lęku, zmniejszenie głębokości stanów depresyjnych, poprawa snu i procesu zasypiania, jak również wyższa subiektywna ocena samopoczucia¹⁰⁶.

Siedzący tryb życia, tzw. sedenteryjny (z łac. *sedere* – siedzieć¹⁰⁷), zmniejsza zdolność organizmu do podejmowania wysiłków wytrzymałościowych i siłowych. Wiąże się to z mniejszą wydolnością układu krążenia (serce) oraz zmianami w obrębie mięśni (gorsze przewodnictwo nerwowe, mniej efektywne skurcze). Włókna mięśniowe stają się cieńsze, mięśnie tracą siłę, elastyczność i masę, następuje redukcja liczby mitochondriów i zawartości białek kurczliwych, więzadła i torebki stawowe są podatniejsze na uszkodzenia mechaniczne. Kości ulegają odwapnieniu i są podatniejsze na urazy, zmniejsza się wydzielanie mazi stawowej, szybciej degeneruje się chrząstka, zmniejsza się zakres ruchu w stawach. W układzie oddechowym zmniejsza się objętość oddechowa, zmniejsza się pojemność życiowa płuc i maksymalna wentylacja, wydech jest płytszy, kaszel mało efektywny, ze skłonnością do zalegania wydzieliny w drogach oddechowych¹⁰⁸.

W układzie krążenia zmiany są bardzo wyraźne i mocno wpływają na funkcjonowanie człowieka. Stwierdza się zmniejszenie pojemności wyrzutowej serca oraz objętości krwi krążącej, następuje zahamowanie produkcji krwinek czerwonych, zwiększa się skłonność do nadciśnienia i żylaków kończyn dolnych, wzrasta krzepliwość krwi, co zwiększa ryzyko zatorów¹⁰⁹.

Pogarsza się perystaltyka jelit. Częstsze są zaparcia (cierpi na nie ponad 50% Polaków!) i dolegliwości ze strony układu pokarmowego (gorsza praca wątroby, tendencje do kamicy żółciowej oraz przepuklin)¹¹⁰. W układzie moczowym zmniejsza się diureza i uwodnienie tkanek (mniejsze uczucie pragnienia), większe jest ryzyko wystąpienia kamicy nerkowej i infekcji dróg moczowych.

106 M. Dziadkiewicz, *Trening antystresowy łączący sesję asan Hatha Jogi oraz elementy pracy z umysłem*, w: *Stres i jego modelowanie*, red. J. Szopa, Wydawnictwo WWZPCz, Częstochowa 2004, s. 156–167.

107 Słownik internetowy łacińsko-polski, <https://pl.glosbe.com/la/pl> (dostęp: 17.11.2020).

108 S. Kozłowski, K. Nazar, *dz. cyt.*, s. 358–361.

109 R. Kubica, *dz. cyt.*, s. 68–70.

110 A. Platta, *Rola diety bogatoresztkowej w profilaktyce i leczeniu zaparć, otyłości, cukrzycy i chorób układu sercowo-naczyniowego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Morskiej w Gdyni” 2014, nr 86, s. 154–166.

Zmniejsza się odporność organizmu poprzez zmniejszenie właściwości bakteriobójczych skóry oraz odporności swoistej i nieswoistej ustroju.

Stan beczynności ruchowej wpływa również na układ nerwowy i psychikę. Pojawiają się nadmierne reakcje emocjonalne, zaburzenia czucia głębokiego i koordynacji ruchowej, bóle głowy, zaburzenia snu i koncentracji, spowolnienie aktywności intelektualnej, obniżenie nastroju i mniejsza zdolność radzenia sobie ze stresem. Występuje także pogorszenie ostrości widzenia oraz podwyższa się próg odczucia dźwięku¹¹¹.

Szczególnego znaczenia nabiera obecnie kwestia wpływu aktywności fizycznej na postawę ciała człowieka. Wiadomo, że długotrwale przyjmowana niedbala pozycja siedząca podczas pracy negatywnie oddziałuje na wszystkie układy i narządy organizmu. Szczególnie narażony jest układ ruchu¹¹². Najczęściej dochodzi do zmian napięcia mięśni w obrębie obręczy barkowej – napięte i skrócone są mięśnie klatki piersiowej, a osłabieniu i rozciągnięciu ulegają powierzchowne mięśnie grzbietu. W obrębie obręczy miednicznej dochodzi do rozciągania i osłabienia mięśni pośladkowych i kulszowo-goleniowych. Zginacze stawu biodrowego mają tendencję do zbliżania swoich przyczepów i skracania, co prowadzi do trwałych przykurczy¹¹³.

Zmiany te, jeśli nie są kompensowane, mogą powodować trwałe odkształcenia w obrębie takich struktur, jak: więzadła kręgosłupa, krążki międzykręgowe oraz trzony kręgów. Przyspiesza to proces powstawania zmian zwyrodnieniowych i powoduje ból kręgosłupa, czyli wywołuje zjawiska bardzo rozpowszechnione wśród współczesnych społeczeństw¹¹⁴.

Brak ruchu to najczęściej statycznie przeciążony kręgosłup, który może stać się przyczyną poważnych dolegliwości. Patologie w odcinku szyjnym wywołują omdlenia i mrowienia rąk oraz silne bóle głowy. Zmiany ustawienia odcinka piersiowego i bóle tej okolicy mogą powodować zaburzenia rytmu serca. Gdy zagrożony jest odcinek lędźwiowy, gorzej pracują nerki i wątroba. Utrudnione może być również funkcjonowanie jelit, wskutek czego do organizmu dostają się toksyny. Te trujące związki mogą być także przyczyną migren. Z kolei zmiany w odcinku krzyżowym i guzicznym (ogonowym) kręgosłupa wywołują dolegliwości w narządach rodnych oraz zaburzają prawidłowe ukrwienie kończyn dolnych¹¹⁵.

111 S. Kozłowski, K. Nazar, *dz. cyt.*, s. 356–357.

112 M. Kutzner-Kozińska (red.), *Proces korygowania wad postawy*, Wydawnictwo AWE, Warszawa 2001, s. 12–14.

113 T. Kasperczyk, *Wady postawy ciała. Diagnostyka i leczenie*, Wydawnictwo Kasper, Kraków 1999, s. 42–46.

114 K. Starrett, J. Starrett, G. Cordoza, *Skazany na biurko*, Wydawnictwo Galaktyka, Łódź 2016, s. 42–60.

115 W. Drygas, *Czy siedzący styl życia nadal stanowi zagrożenie dla społeczeństwa polskiego?*, „Medycyna Sportowa” 2006, 2 (6), nr 22, s. 111–116, <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/9829.pdf> (dostęp 17.11.2020).

W badaniach naukowych¹¹⁶ często porusza się kwestie związane z zagrożeniami, jakie pojawiają się podczas treningu fizycznego. Nie chodzi tu tylko o kontuzje. Problemem są przeciążenia „rozłożone w czasie”, drobne urazy składające się na zmiany w obrębie mięśni, więzadeł i stawów, powodujące po latach obciążeń dolegliwości bólowe. Nierzadko zmiany te prowadzą do trwałej utraty sprawności fizycznej. Należy jednak pamiętać, że sytuacje takie zdarzają się przede wszystkim podczas uprawiania sportu wyczynowego. Mogą pojawiać się w rekreacji ruchowej, ale tylko tam, gdzie źle dobrano ilość bodźców ruchowych.

Zwiększona aktywność ruchowa nie wpływa w jednoznaczny sposób na częstość występowania postaw prawidłowych i nieprawidłowych. Uprawianie sportu wyczynowego nie zapewnia dobrej, ładnej postawy. Jednostronność obciążeń, jakie występują w sporcie, wpływa na kształtowanie się fizjologicznych krzywizn kręgosłupa, najczęściej powodując ich pogłębienie. W dyscyplinach charakteryzujących się asymetrią ruchów częściej niż w innych występują u zawodników boczne skrzywienia kręgosłupa¹¹⁷.

Obok ćwiczeń ogólnorozwojowych i nastawionych na wynik sportowy w dążeniu do osiągnięcia postawy uznawanej za prawidłową potrzebne jest świadome jej kształtowanie, a nawet korygowanie. Jest to szczególnie ważne w pracy z dziećmi i młodzieżą. Należy pamiętać, że podatność kręgosłupa na zmiany kształtu krzywizn jest różna i zależna od wieku. Wolański badał tzw. okresy krytyczne posturogenezy u młodzieży warszawskiej i stwierdził, że najniebezpieczniejszy jest wiek między 12. a 15. rokiem życia dla chłopców oraz między 10. a 13. rokiem życia dla dziewcząt¹¹⁸. Wtedy krzywizny piersiowa i lędźwiowa charakteryzują się największą labilnością. Bardzo często dochodzi do ich pogłębienia, co autor tłumaczy m.in. zmianami w proporcji ciała, tj. wydłużaniem się kończyn dolnych. Rozpoczęcie treningu wyczynowego często następuje w tym właśnie okresie, dlatego ćwiczenia kompensacyjne powinny być jego stałym elementem.

Aktywność ruchowa jest najlepszym sposobem na zachowanie zdrowia, długowieczność, a także na dobre samopoczucie¹¹⁹. Stanowi jeden z najważniejszych elementów zdrowego stylu życia. Jest też istotnym czynnikiem warunkującym prawidłowy rozwój organizmu człowieka w każdym okresie

116 J. Drabik, *Aktywność fizyczna w kształtowaniu zdrowia człowieka – korzyści i zagrożenia*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1999, nr 4, s. 124–125.

117 A. Makarczuk, A. Kaźmierczak, *Wpływ sportu wyczynowego na postawę ciała człowieka*, w: *Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku*, t. 8, Wydawnictwo Promocyjne Albatros, PTNKF, Szczecin 2004, s. 248–254.

118 N. Wolański, *dz. cyt.*, s. 264–271.

119 J. Maciatowicz, *Ruch fizyczny o charakterze wytrzymałościowym (bieg) zapobiega starzeniu się, lecz z patologicznych chorób społecznych*, „Medycyna Sportowa” 2003, nr 4, s. 156–164; J. Drabik, *dz. cyt.*, s. 124–125.

ontogenezy¹²⁰. Jak jednak wynika z badań Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) z 2018 roku, Polacy zaniedbują ćwiczenia ruchowe, choć przyznać należy, że w ostatnich latach nastąpiło wyraźne zwiększenie odsetka osób regularnie podejmujących aktywność ruchową. Ponad 60% badanych deklaruje systematyczne uprawianie aktywności fizycznej. Najczęściej jest to jazda na rowerze oraz pływanie¹²¹. Większość podejmowanych aktywności ruchowych przypada jednak na pracę lub wykonywanie czynności codziennych, ale szybko rozwijająca się cywilizacja oraz zdobywcze techniki powodują, że wydatek energetyczny przeznaczony na te działania stale się zmniejsza. Równolegle natomiast rośnie średnia wartość kaloryczna spożywanych posiłków, co powoduje, iż bilans energetyczny przeciętnego człowieka staje się coraz bardziej niekorzystny. Zwiększa się więc liczba osób cierpiących na różne schorzenia cywilizacyjne: nadwagę, otyłość, cukrzycę, miażdżycę naczyń¹²². Aktywność fizyczna przywraca osobom starszym pewność siebie, ułatwia kontakty integracyjne, wpływa na subiektywnie odczuwany wymiar zdrowia i na poziom jakości życia¹²³.

Badania Anny Marchewki i Magdaleny Jungiewicz¹²⁴ wykazały, że istnieje wprost proporcjonalna zależność między poziomem aktywności fizycznej przed 35. rokiem życia a aktywnością fizyczną, sprawnością funkcjonalną i oceną zdrowia badanych w wieku między 55. a 64. rokiem życia. Wyższy poziom aktywności fizycznej w okresie rozwojowym wpływa korzystnie na jakość funkcjonowania człowieka w wieku podeszłym.

Podobnych obserwacji dokonały autorki badań przeprowadzonych wśród 198 seniorów po 80. roku życia, mieszkających na terenie województwa pomorskiego¹²⁵. Stwierdziły, że samopoczucie i subiektywna ocena poziomu jakości życia badanych była uzależniona od aktywności fizycznej. Osoby, którym towarzyszył ruch na co dzień, wysoko oceniły jakość swojego życia. Obliczone współczynniki korelacji świadczyły o dużej sile związku między aktywnością fizyczną a poziomem jakości życia. Według autorek możliwość wykonywania wielu czynności odgrywała kluczową rolę w ocenie własnego dobrostanu. Seniorzy, którzy są w stanie aktywnie uczestniczyć w codziennym

120 J. A. Żołądź, J. Majerczak, K. Duda, *Starzenie się a wydolność człowieka*, w: *Fizjologia wysiłku...*, s. 157–165.

121 M. Omyła-Rudzka (red.), *Aktywność fizyczna Polaków*, Komunikat z badań CBOS, 2018, nr 125, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_125_18.PDF (dostęp: 23.09.2021).

122 J. A. Żołądź, J. Majerczak, K. Duda, *dz. cyt.*, s. 157–165.

123 H. Kuński, M. Janiszewski, *dz. cyt.*, s. 226–228; J. O'Keefe, J. Nelson, W. Harris, *Zmiana stylu życia a zapobieganie chorobie wieńcowej*, „Medycyna po Dyplomie” 1997, nr 5, s. 68–71.

124 A. Marchewka, M. Jungiewicz, *Aktywność fizyczna w młodości a jakość życia w starszym wieku*, „Gerontologia Polska” 2008, t. 16, nr 2, s. 127–130.

125 M. Skotnicka, M. Pieszko, *Aktywność fizyczna receptą na długowieczność*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, t. 20, nr 4, s. 379–383.

życiu, ocenili swój stan zdrowia bardzo wysoko, twierdząc, że obok odpowiedniej diety i wsparcia rodziny, ćwiczenia fizyczne są receptą na długowieczność.

Rozważania na temat zdrowotnych walorów aktywności fizycznej warto zakończyć zwróceniem uwagi na czysto medyczny aspekt wysiłku fizycznego. Już renesansowy lekarz Wojciech Oczko, jeden z twórców polskiej medycyny, pisał: „Ruch jest w stanie zastąpić prawie każdy lek, ale wszystkie leki razem wzięte nie zastąpią ruchu”¹²⁶. Jest to znamienne zdanie. Współcześnie praktycznie w każdej gałęzi medycyny – począwszy od pediatrii, a na geriatrii skończywszy – mamy do czynienia z intensywnym rozwojem technik fizjoterapeutycznych, których celem jest wspieranie procesu leczenia i rekonwalescencji¹²⁷.

126 <https://www.moje-cytaty.com/cytaty-autora/Wojciech-Oczko> (dostęp: 20.11.2020).

127 A. Kwolek (red.), *Rehabilitacja medyczna*, t. 1, Wydawnictwo Edra Urban and Partner, Wrocław 2013, s. 1–14.

Rozdział IV

IDEA OLIMPIZMU JAKO HUMANISTYCZNA WARTOŚĆ WSPÓŁCZESNEJ RZECZYWISTOŚCI

Igrzyska olimpijskie, odbywające się w starożytności w greckiej Olimpii, dopiero na przełomie wieków XIX i XX zostały otwarte dla wszystkich narodów świata i do dziś uważane są nie tylko za bardzo ważne wydarzenie sportowe, lecz także osławione święto młodości i pokoju. W przeszło stuletniej historii swojego rozwoju ruch olimpijski stał się fenomenem bez precedensu we współczesnych dziejach świata. Pomimo licznych wstrząsów i zagrożeń na scenie politycznej skonfliktowanego świata, święto sportu i przyjaźni wszystkich narodów – w postaci igrzysk olimpijskich – niezmiennie odbywa się co cztery lata. Idea antycznej rywalizacji sportowej została reaktywowana przez francuskiego pedagoga Coubertina, który dzięki wykraczającej poza bliskie mu czasy wizji przyszłości był przekonany, że sport stanie się centralnym punktem współczesnej kultury, swoistą filozofią życia w wymiarze fizycznych i etycznych wartości. Jego zamiarem było stworzenie międzynarodowego ruchu opartego na relacjach międzyludzkich w kontekście społecznym, politycznym, kulturowym i edukacyjno-wychowawczym¹. Zgodnie z ideą olimpizmu Coubertin proponował tworzenie wolnego od wojen i przemocy społeczeństwa oraz eliminowanie istniejących stereotypów o charakterze politycznym, rasistowskim i ksenofobicznym. W swojej koncepcji wychowawczej dążył do reaktywacji humanistycznego modelu edukacji opartej na helleńskiej idei kalokagatii, czyli człowieka pięknego fizycznie i duchowo.

1 A. Kaźmierczak, *Wokół myśli pedagogicznej barona Pierre'a de Coubertin*, w: *Sport w kulturze zdrowia, czasu wolnego i edukacji olimpijskiej w 150-lecie urodzin Pierre'a de Coubertin*, red. J. Nowocień, K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2013, s. 408–415; W. Li-poński, *Olimpizm dla każdego*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2000.

4.1. PEDAGOGICZNA WIZJA NEOOLIMPIZMU BARONA PIERRE'A DE COUBERTINA

Nowożytny ruch olimpijski wraz z humanistyczną filozofią był produktem ponadczasowej wizji idei olimpizmu barona Coubertina. Zgodnie z intelektualnym przesłaniem swojej koncepcji był on przekonany o społecznych korzyściach współczesnego olimpizmu, wynikających z powiązania świata sportu ze światem nauki i kultury.

Coubertin, ożywiając pod koniec XIX wieku antyczne igrzyska olimpijskie, miał świadomość, że zmagania sportowców i spotkania kibiców z wielu krajów mogą stać się głównym wydarzeniem społecznym współczesnego świata. W swojej działalności pedagogicznej dążył on do ożywienia na wzór agonistyki greckiej sportu olimpijskiego – w służbie kształtowania ciała, woli i umysłu – opartego na standardach humanizmu europejskiego, czyli idei pokoju i uczciwej walki. Ideologia Coubertinowskiego olimpizmu jest hołdem złożonym pokojowi, demokracji, międzynarodowej tolerancji i przemianie moralnej człowieka². W swojej aktywności społecznej dowodził on, że olimpizm wskazuje ścieżki bezkonfliktowego współzawodnictwa między ludźmi, przy założeniu równych szans dla wszystkich uczestników sportowych zmagających oraz eliminacji wszelkich przejawów dyskryminacji i rasizmu³. Wizja Coubertina ulegała wielu metamorfozom, wobec czego od samego początku nie stanowiła w pełni ukształtowanej ideologii. Na wstępie tworzył on swoje dzieło uniesiony zachwytem nad ideą igrzysk antycznej Grecji, później budował wartości olimpizmu, wykorzystując doświadczenie promującego sport w dziewiętnastowiecznej Europie angielskiego systemu oświaty. Początkowo Coubertinowski olimpizm konstytuowany był na wartościach odnoszących się do harmonijnego rozwoju, czyli zdrowia fizycznego i moralnego, natomiast w późniejszym okresie odwoływał się do funkcji sportu nawiązujących do pokoju, międzynarodowego porozumienia oraz jego pedagogicznych konotacji⁴. Wielu badaczy twórczości Coubertina podkreśla dualistyczny charakter jego poglądów, odnoszących się do wymiarów filozoficznego i pedagogicznego. W kontekście tego drugiego olimpizm ukształtował model nowoczesnego wychowania, którego powszechnie przyjęte metody, formy i środki formowały fizyczny, moralny i intelektualny aspekt osobowości młodego pokolenia⁵.

2 P. Coubertin, *Przeciążenie* (*Le surmenage*), tłum. A. Sulisz, „Kultura Fizyczna” 1981, nr 6, s. 24–26; tenże, *L'Éducation en Angleterre*, Hachette, Paris 1888, https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99%C3%89ducation_en_Angleterre (dostęp: 1.02.2019); D. Chatziefstathiou, I. Henry, *Hellenism and Olympism: Pierre de Coubertin and the Greek Challenge to the Early Olympic Movement*, „Sport in History” 2007, t. 27, s. 24–43.

3 Zob. A. Kaźmierczak, *Wokół myśli...*, s. 408–415.

4 A. Pac-Pomarański, *A posteriori*, „Sport Wyczynowy” 1994, nr 7–8, s. 1–4.

5 K. Płoszaj, W. Firek, *Międzykulturowa edukacja olimpijska. Dokończenie symfonii pedagogicznej Pierre'a de Coubertina*, Imprint Media, Warszawa 2018, s. 23.

Pierre de Coubertin urodził się 1 stycznia 1863 roku w Paryżu w rodzinie zamożnych francuskich arystokratów, wywodzących się z włoskiego rodu Frédych. Jego ojciec Charles Frédy de Coubertin był malarzem tematów religijnych, historycznych i patriotycznych, zwolennikiem monarchii oraz tronu, natomiast matka Marie Marcelle z domu Gigault de Crisenoy odznaczała się dużym przywiązaniem do wartości religijnych i tradycji narodowych. Pierre miał beztrudne dzieciństwo, spędzane w atmosferze stałej stymulacji i rozrywki w Paryżu oraz na zamku Mirville w Normandii. W latach 1874–1881 uzyskał klasyczne wykształcenie w jezuickim Liceum św. Ignacego. W 1885 roku ukończył studia w Szkole Nauk Politycznych, bez powodzenia kontynuując dalszą edukację na studiach prawniczych i w uznanej w środowisku arystokracji francuskiej Akademii Wojskowej Saint-Cyr. Jego droga życiowa była indywidualnym wyborem. Wbrew oczekiwaniom rodziny zrezygnował z kariery wojskowej, nie wykorzystał również możliwości wykazania się w zawodzie dyplomaty i duchownego. W wieku 23 lat postanowił zająć się propagowaniem szerokiego ruchu reformy edukacji, ze szczególnym uwzględnieniem aktywności sportowej, uznając sport nie tylko za sposób hartowania ciała, ale przede wszystkim za uniwersalną metodę wychowania młodego pokolenia. Jego działalność pedagogiczna dotyczyła okresu, w którym dużo uwagi poświęcano rozlicznym dyskusjom i sporom dotyczącym reformy francuskiego systemu szkolnictwa, a jego poglądy na wychowanie dzieci i młodzieży pozostawały w ścisłym związku z ideą wskrzeszenia igrzysk olimpijskich⁶.

W wieku ośmiu lat był świadkiem klęski ojczyzny w wojnie francusko-pruskiej, w wyniku której wypłacono państwu pruskiemu rekompensatę, zniesiono monarchię i ustanowiono kolejną republikę oraz utracono bogate graniczne krainy Alzację i Lotaryngię. Żył przekonanie, że klęska pod Sedanem nie wynikała z braku umiejętności wojskowych Napoleona III, ale była rezultatem słabej kondycji fizycznej narodu francuskiego. W gruntownej przebudowie systemu oświaty upatrywał rozwiązania wielu problemów pogrążonej w kryzysie społecznym, ekonomicznym i politycznym Francji⁷: „interesuje go wszystko co wiąże się z systemem kształcenia i wychowania. Udziela się słowem i czynem. Jest obecny wszędzie tam, gdzie podejmowane są sprawy młodego pokolenia”⁸.

Zapewne inspiracją do podjęcia działań w obszarze pedagogiki były jego własne doświadczenia szkolne i obserwacja oryginalnych metod kształcenia

6 A. Kaźmierczak, *Wokół myśli...*, s. 408–415.

7 Tamże.

8 G. Młodzikowski, *Non omnis moriar. W pięćdziesiątą rocznicę śmierci Pierre'a de Coubertina*, „Kultura Fizyczna” 1987, nr 7–8, s. 2.

oraz wychowania w angielskim i amerykańskim systemie oświaty. Własnej edukacji szkolnej nie wspominał zbyt dobrze, „raziła go skostniała rutyna liceum francuskiego poprzedzającego okres reform Jules’a Ferry’ego, intelektualizm, encyklopedyzm, przeładowanie programów materiałem pamięciowym”⁹. Krytykował konserwatywne metody nauczania i wychowania w szkołach jezuickich, gdzie obok surowej dyscypliny religia i literatura klasyczna dominowały nad swobodą wychowania i naukami społecznymi¹⁰. Wskazywał, że istniejący system oświaty nie jest w stanie zapewnić młodemu pokoleniu wiedzy i umiejętności niezbędnych w zderzeniu z wyzwaniami społecznymi i politycznymi ówczesnego świata. Za dużą wadę obowiązującego sposobu kształcenia i wychowania uważał nadmierne obciążenie programów nauczania treściami nieistotnymi, werbalnymi, przyswajanymi wyłącznie za pomocą metody pamięciowej¹¹: „raził go schematyzm i nuda szkolna oraz jednostronna troska o intelektualny rozwój ucznia. Przez wykształcenie rozumiał Coubertin znacznie więcej niż rozwój intelektualny”¹².

Dlatego też w swojej działalności publicystycznej nieustannie nawoływał do radykalnej zmiany systemu oświaty, wyraźnie podkreślając, że żadna polityczna, ekonomiczna czy społeczna reforma nie może przynieść oczekiwanych rezultatów bez uprzedniej reformy pedagogiki. Znamienne są jego przekonania na temat nauczania i wychowania, które wyraził w wykładzie wygłoszonym dla członków brytyjskiego Towarzystwa Ekonomii Społecznej w 1887 roku: „nauczanie to jeszcze nie wychowanie. Jest fundamentalna różnica między nauczaniem, które daje wiedzę, wyposaża umysł i czyni studenta, a wychowaniem, które rozwija zdolności, pobudza umysł i kreuje człowieka”¹³. Był przekonany, że sport w należyty sposób kształtuje nie tylko zdrowie fizyczne, lecz ma także korzystny wpływ na formowanie osobowości wychowanków. W jego koncepcji aktywność sportowa daje natchnienie do dążenia ku pełnej doskonałości, a ponadto odgrywa rolę katalizatora w aktywnym uczestniczeniu jednostki we wszelkich przejawach życia społecznego. W sporcie widział on swego rodzaju arenę przyjaznych kontaktów międzyludzkich oraz źródło edukacji moralnej i obywatelskiej młodego pokolenia. W artykule *Le surmenage (Przeciążenie)*, opublikowanym w sierpniu 1887 roku w czasopiśmie „Le Français”, zauważał:

9 Cyt. za: R. Wroczyński, *Pierre de Coubertina poglądy na szkołę i rolę sztuki w wychowaniu*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1964, nr 3, s. 12.

10 S. Loland, *Coubertin’s Ideology of Olympism from the Perspective of the History of Ideas*, „The International Journal of Olympic Studies” 1995, t. 4, s. 49–78.

11 A. Kaźmierczak, *Wokół myśli...*, s. 408–415.

12 R. Wroczyński, *Pierre de Coubertina...*, s. 11–17.

13 W. Lipoński, *Historia sportu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 476.

prawdziwym antidotum na przeciążenie, a raczej na przypisywane mu skutki, jest nie ograniczenie programu i zwolnienie jego tempa, lecz wprowadzenie sportu jako przeciwwagi do zmęczenia umysłu. To właśnie sport może przywrócić zachwianą równowagę. Powinien on też zająć poczesne miejsce w systemie edukacji; przyjmijmy go, a wkrótce docenimy wszelkie płynące zeń korzyści. Korzyści fizyczne to zdrowie i tężyzna oraz rześka starość; korzyści moralne to ukojenie zmysłów i wyobraźni, uspokojenie nerwów; korzyści społeczne to zaszczepienie w społeczeństwie dziecięcym przepisów rządzących światem dorosłych¹⁴.

Zasadnicza myśl Coubertina dotycząca edukacji skupiała się na szkole średniej, której elitarny charakter aprobował bez zastrzeżeń. Uznawał ją wraz ze studiami uniwersyteckimi za najważniejsze ogniwo w systemie edukacji, wyznaczając im funkcje kształcenia przyszłej elity intelektualnej państwa. Warto wspomnieć, że do nielicznej grupy osób mających wyraźny wpływ na poglądy i działania Coubertina w kwestii wychowania i popularyzowania nowego modelu oświaty zaliczali się: Hippolyte Taine, który rozbudził zainteresowanie młodego barona angielską kulturą, polityką i oświatą; Frédéric Le Play, konserwatywny reformator społeczny, który zachęcił go do zajęcia się reformą oświaty i włączenia się do działań na rzecz pokoju społecznego; Jules Simon, republikański polityk, minister edukacji publicznej, wspierający jego działania na polu pozaszkolnego wychowania fizycznego; ojciec Henri Didon, dominikanin, propagujący ideę kształtowania osobowości wychowanków przez aktywność fizyczną, nawołujący do rywalizacji w sportowym duchu *citius, altius, fortius*, czyli *szybciej, wyżej, mocniej* – zgodnie ze stworzoną przez niego dewizą igrzysk olimpijskich¹⁵.

Coubertin, oczarowany młodzieńczą lekturą *Tom Brown's School Days* (*Szkolne lata Toma Browna*), autorstwa jednego z absolwentów szkoły w Rugby Thomasa Hughesa, odbył w latach 1883–1887 kilka podróży do Anglii, podczas których zapoznał się z tamtejszym systemem kształcenia i wychowania. Zainteresowała go i wzbudziła niemały podziw przede wszystkim reforma szkolna Thomasa Arnolda, który dostrzegał ważną rolę aktywności sportowej, a w szczególności gier zespołowych w kształtowaniu charakteru młodzieży i eliminowaniu zachowań agresywnych. Jego system wychowania promował

14 P. Coubertin, *Przeciążenie...*, s. 24–26.

15 A. Kaźmierczak, *Wokół myśli...*, s. 408–415; P. Coubertin, *Notes sur l'éducation publique*, Hachette, Paris 1901. Zdaniem Wroczyńskiego Coubertin przedstawił w tej publikacji wszystkie ówczesne francuskie problemy oświaty i wychowania. Poszczególne rozdziały dotyczą takich zagadnień, jak: państwo i rodzina, nauczanie początkowe, kryzys szkoły średniej, analiza i synteza w strukturze programów nauczania, wykształcenie rzeczowe i językowe, sport i wychowanie fizyczne, wychowanie społeczne, wychowanie moralne, uniwersytet współczesny, wychowanie kobiet. Zob. R. Wroczyński, *Pierre de Coubertina...*, s. 11–17.

prosportowy model w procesie wychowania i kształcenia, kładąc szczególny akcent na rozwój indywidualnych zdolności wychowanka, jego samodzielności i kreatywności w działaniu oraz możliwości wykorzystania różnorodnych form aktywności fizycznej w szkole i wolnym czasie. W książce *L'Éducation en Angleterre (Edukacja w Anglii)* Coubertin potwierdza swoją fascynację systemem oświatowym tego kraju, podkreślając autonomię i swobodę młodzieży w wyborze i realizacji określonej aktywności oraz gier sportowych: „niech sami sobie dają radę jak potrafią, niech się tu uczą poznawać życie praktycznie, odróżniać tradycje od nowości, przeplatać wzajemną pomoc ze współzawodnictwem”¹⁶.

Swoje przekonanie o doskonałości edukacyjnych i wychowawczych wariorów anglosaskiego systemu sportowego utrwalił Coubertin w 1889 roku podczas wizyty w Stanach Zjednoczonych. Jako przedstawiciel francuskiego szkolnictwa wyższego wizytował m.in. uniwersytety Harvarda, Cornella i Princeton w celu zapoznania się ze zorganizowaniem i działalnością zrzeszeń sportowych. Doświadczenia wyniesione z podróży do Anglii i Ameryki Północnej utwierdziły go w przekonaniu o konieczności kontynuowania gruntownych reform i zaszczepienia wzorców anglo-amerykańskich na gruncie edukacji i wychowania młodzieży francuskiej. Własne obserwacje, doświadczenie pedagogiczne i refleksje nad różnymi systemami wychowawczymi zmotywowały Coubertina do włączania się w nurt dyskusji i polemik o reformie ustroju szkolnego i wprowadzania nowych metod wychowawczych. Niemal do ostatnich lat życia z wrodzonym entuzjazmem i zaangażowaniem prezentował swoje poglądy na wychowanie oraz edukację dzieci i młodzieży na łamach prasy, w pozycjach zwartych oraz wykładach publicznych, stale podkreślając znaczenie aktywności sportowej w procesie kształtowania osobowości młodego pokolenia. W bogatym dorobku pisarskim Coubertina można znaleźć kilka publikacji książkowych będących dowodem – w wielu z nich nadal aktualnej – myśli pedagogicznej autora¹⁷. Jego prace odnosiły się przede wszystkim do zagadnień związanych z olimpizmem, pedagogiką sportową, pedagogiką ogólną i reformą kształcenia oraz wychowania, jak również z historią.

Ważnym dowodem tego, że problematyka wychowania młodego pokolenia zajmowała poczesne miejsce w myśli i poczynaniach Coubertina

16 Cyt. za: R. Wroczyński, *Pierre de Coubertina...*, s. 13.

17 N. Müller, O. Schantz, *Bibliography Pierre de Coubertin*, CIPC, Lausanne 1991, s. 32, <http://coubertin.org/pages/en/docs/engl.%20Introduction%20-%20Coubertin%20Bibliography.pdf> (dostęp: 1.05.2015). Twórczość pisarska Coubertina w całości obejmuje blisko 16 tysięcy drukowanych stron, w tym 34 książki, 57 broszur i niemal 1224 publikacje, spośród których wiele przetłumaczono na angielski, niemiecki, hiszpański, holenderski lub węgierski, https://www.fr.wikipedia.org/wiki/Pierre_de_Coubertin (dostęp: 1.05.2015).

jest jego bogata działalność społeczna w obszarze edukacji i wychowania¹⁸. W 1906 roku założył i osobiście przewodniczył Stowarzyszeniu na rzecz Reformy Wychowania (Association pour la réforme de l'éducation), w 1910 roku był współtwórcą Ligi Wychowania Narodowego (Ligue d'éducation nationale), w 1925 roku założył Powszechną Unię Pedagogiczną (Union pédagogique universelle), przekształconą trzy lata później w Międzynarodowe Biuro Pedagogiki Sportowej (Bureau international de pédagogie sportive).

Jak wcześniej wspomniano, punktem wyjścia dla koncepcji ruchu olimpijskiego Coubertina była starożytna filozofia grecka, którą francuski arystokrata, pedagog i reformator systemu oświaty próbował dostosować do kulturowych, wychowawczych i politycznych uwarunkowań społeczeństwa przełomu XIX i XX wieku. Do stanowiących istotę jego olimpizmu antycznych ideałów nawiązywano w wielu publikacjach, przemówieniach czy podczas licznych konferencji. W przemówieniu wygłoszonym na spotkaniu Towarzystwa Parnas w Atenach Coubertin podkreślał:

trzeba jednak pamiętać o lekcji, jaką daje nam starożytność. Możemy przecież uniknąć niebezpieczeństw, przed którymi przestrzegają nas nasi przodkowie. Sport współczesny jest bogatszy, zarazem uboższy do sportu starożytnego. [...] A jest uboższy o podstawy filozoficzne, o wzniosłe cele, o całą atmosferę religijno-patriotyczną, która przepajała dawne uroczystości młodzieżowe¹⁹.

W propagowaniu rywalizacji olimpijskiej dowodził że, kształtując silną wolę, szlachetne zachowania, szacunek dla przeciwnika, dobrowolną rezygnację z nieuczciwych sposobów wygrywania, sport może być środkiem wychowania moralnego, wolicjonalnego, intelektualnego i społecznego. Był przekonany o doniosłej – kulturotwórczej, społecznej i wychowawczej – funkcji sportu w kształtowaniu osobowości każdego człowieka. Coubertin jako twórca ideowych podstaw nowoczesnego olimpizmu zakładał budowę lepszego świata ponad przesadami rasowymi czy politycznymi, mając świadomość, że nowa idea może być platformą porozumienia kontynentów, państw i narodów świata. Rozumiał jak nikt inny, że idea olimpizmu nawiązuje do światopoglądu humanistycznego, tworząc fundament kultury fizycznej i sportu, przyznając im wysokie miejsce w hierarchii społecznej²⁰. Ideologia olimpijska Coubertina sankcjonowała i umacniała przez długi czas

18 G. Młodzikowski, *Geneza Coubertinowskiej myśli pedagogicznej neoolimpizmu*, „Kultura Fizyczna” 1964, nr 10, s. 573–581.

19 P. Coubertin, *Atletyka w nowoczesnym świecie a igrzyska olimpijskie* (*L'Athlétisme dans le mode et les Jeux Olympiques*), „Bulletin du Comité International des Jeux Olympiques” 1895, R. 2, nr 3, s. 4), tłum. A. Sulisz, „Kultura Fizyczna” 1987, nr 7–8, s. 3–4.

20 Z. Żukowska, R. Żukowski, *Fair play i olimpizm w systemie edukacji młodzieży w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2003, nr 11, s. 3–8.

dyskryminację kobiet w igrzyskach olimpijskich. Wzorując się na starożytnych ideałach, nie przewidywał on czynnego udziału kobiet w rywalizacji sportowej, uważał bowiem, że olimpiada służy demonstracji męskich ideałów przez sport. Mimo że Międzynarodowy Komitet Olimpijski w 1928 roku oficjalnie zaaprobował udział dyscyplin kobiecych w igrzyskach olimpijskich, to jednak wzrost uczestnictwa kobiet w sporcie olimpijskim nastąpił dopiero po II wojnie światowej²¹.

W ujęciu twórcy nowego podejścia filozoficznego, olimpizm skierowany jest do wszystkich osób bez względu na wiek, zawód, rasę, narodowość lub wyznanie, a jego swoistą cechą jest możliwość udziału w nim wszystkich ludzi dobrej woli, zaangażowanych w rozwój na rzecz pokoju i porozumienia międzynarodowego. Coubertin zapewniał, że:

zdrowa demokracja oraz właściwie pojęty pokojowy internacjonalizm będą przenikać na odbudowany stadion, aby służyć tam pielęgnowaniu kultu honoru i bezinteresowności, który w parze z dziełem rozwoju fizycznego umożliwi atletyce prowadzenie dzieła rozwoju moralnego i społecznego pokoju. Oto dlaczego pożądane jest, aby wskrzeszone igrzyska stwarzały młodzieży w czteroletnim rytmie sposobność do radosnych i braterskich spotkań kładących z wolna kres utrzymującej się u poszczególnych narodów ignorancji, która ożywia uczucia nienawiści, nawarstwia nieporozumienia i pcha bieg wydarzeń na drogę barbarzyńskiej i bezlitosnej walki²².

W swojej aktywności publicystycznej dowodził, że olimpizm wskazuje ścieżki pokojowego współzawodnictwa między ludźmi, przy założeniu równych szans dla wszystkich uczestników areny olimpijskiej oraz eliminacji wszelkich przejawów dyskryminacji i rasizmu. W 1935 roku, na dwa lata przed śmiercią, przedstawił w wystąpieniu radiowym pięć fundamentalnych zasad olimpizmu²³, stanowiących połączenie wartości etycznych z normami i warunkami uczestnictwa zawodników w igrzyskach olimpijskich:

- pierwsza nawiązuje do pojęcia *religio-athletae*, określając sportowców uczestniczących w igrzyskach olimpijskich jako „ambasadorów nowoczesnej edukacji”, rywalizujących w duchu humanistycznych wartości sportu;
- druga opiera się na równości, zbliżającej ludzi w rywalizacji sportowej bez względu na wiek, rasę, wyznanie, przynależność społeczną; z tą zasadą autor powiązał hasło *citius, altius, fortius*, czyli wolę dążenia do

21 W igrzyskach olimpijskich w 1900 roku w Paryżu brały udział 22 kobiety, w 1928 roku w Amsterdamie – 277 kobiet, w 1952 roku w Helsinkach – 519 kobiet, w 1988 roku w Seulu – 2194 kobiety, w 2012 roku w Londynie – 4676 kobiet, co stanowiło 44,2% ogólnej liczby uczestniczących w zawodach sportowców.

22 P. Coubertin, *Atletyka...*, s. 3–4.

23 P. Coubertin, N. Müller, W. H. Skinner, *Pierre de Coubertin 1863–1937. Olympism: selected writings*, International Olympic Committee, Lausanne 2000.

samodoskonalenia w wymiarze cielesnym i duchowym oraz osiągnięcia wybitnych wyników sportowych;

- trzecia odnosi się do terminu *rycerskość*, czyli nieposzlakowanej opinii zawodników oraz honorowego współzawodnictwa według dawnych norm i reguł; rozumiana przez twórcę jako wzorzec postępowania w duchu zasady fair play;
- czwarta oznacza rozejm i jest związana z pojęciem *rytmu*, wyznaczającym określone ramy czasowe dla celebracji igrzysk w cyklach czteroletnich; pojęcie *rozejm* dotyczy zaprzestania międzynarodowych sporów z okazji igrzysk olimpijskich oraz nawiązuje do pokoju jako przejawu wzajemnego szacunku i zrozumienia narodów;
- piąta odnosi się do pojęcia *piękna*, wyrażonego przez twórczość artystyczną i literacką o tematyce olimpijskiej; zasada ta odzwierciedla wizję połączenia ciała i umysłu jako waloru harmonijnego rozwoju człowieka²⁴.

Warto przypomnieć, że Coubertin zyskał szacunek, wdzięczność i sympatię narodu polskiego za sprawą wypowiedzi na temat sprawy polskiej w kontekście odzyskania niepodległości i odrodzenia narodu polskiego po zaborach. Dowodem tego są słowa wstępu do artykułu *La Pologne inconnue (Nieznana Polska)*, zamieszczonego w czasopiśmie literackim „Revue pour les Français” w styczniu 1906 roku:

Polska nie tylko została wyłączona z geografii. Zamierzono wypędzić ją z historii. Nie znamy w Europie ani jej terytorium, ani jej dziejów. Skoro jednak mimo wszystko to terytorium istnieje, nie należy pomijać wydarzeń, które na nim miały miejsce. Dla kogoś, kto potrafi przewidzieć prawdopodobny rozwój ludzkości, kto opiera się na pozytywnych objawach, zrywając jeśli trzeba z tradycyjnymi przesłankami, sprawa wskrzeszenia integralnej Polski jest tylko sprawą czasu. [...] Nasi ojcowie – dzielni ludzie – mówili: Polska powinna żyć, bo jest tego godna. Wynikało to z uczucia. Współcześni stwierdzają, że Polska żyje i że jest niemożliwe ją zabić²⁵.

Ożywiając w 1896 roku starożytne igrzyska olimpijskie, Coubertin wiedział, że mają szansę stać się ważnym wydarzeniem społecznym we współczesnym świecie. Ideologia olimpizmu jest hołdem złożonym pokojowi, demokracji, tolerancji między narodami i przemianie moralnej człowieka. Chociaż poglądy i działalność pedagogiczna Coubertina stały się tłem jego ponadczasowej oraz internacjonalistycznej idei ożywienia starożytnych tradycji olimpijskich, to z pewnością jego myśli i dążenia reformatorskie w obszarze

24 A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, *Poziom aktywności sportowej a wartości olimpizmu w opinii uczniów łódzkich szkół gimnazjalnych*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2015, nr 2, s. 83–91.

25 Cyt. za: *Pierre de Coubertin. Przemówienia, pisma różne i listy*, brak tłum., oprac. G. Młodzikowski, K. Hądzelek, Wydawnictwo PTNKF Lea, Warszawa 1994, s. 151.

kształcenia oraz wychowania miały nie tylko duży wpływ na ideologię i działalność olimpijską, ale w postaci pedagogiki sportu i pedagogiki pokoju na stałe wpisały się w nurt współczesnej myśli pedagogicznej²⁶.

4.2. HUMANIZM OLIMPIJSKI – IDEA A RZECZYWISTOŚĆ

W warunkach zmiennej i progresywnej rzeczywistości z jednej strony upatruje się dużych szans rozwoju społeczeństwa, jednak z drugiej istnieją zagrożenia i wyzwania dla nabytych drogą ewolucji humanistycznych ideologii rozwoju człowieka²⁷. Idea olimpizmu, będąca ważnym przejawem życia społecznego, stała się symbolem humanistycznych wartości – pokoju między narodami, równości i braterstwa oraz zasady fair play. Oznacza to, że olimpizm jako nurt społeczny o powszechnie akceptowanych paradygmatach w zmiennym stopniu kształtuje przemiany społeczne, kulturowe, polityczne państw współczesnego świata.

Inspiracją dla Coubertina, założyciela ruchu olimpijskiego, była starożytna filozofia grecka, którą pedagog oraz reformator systemu oświaty i szkolnictwa chciał włączyć do europejskiego systemu edukacji. Natomiast zasadniczymi elementami, będącymi dla francuskiego arystokraty podstawą do budowania ideologii olimpizmu były idee i prądy intelektualne wieku oświecenia, takie jak: równość, postęp, indywidualność, szacunek i zrozumienie wobec odmienności kulturowej, wolność i tolerancja dla ludzkich zachowań²⁸. Od owego czasu powstało wiele publikacji poświęconych opisywaniu, wyjaśnianiu i krytyce tego, co w społecznym rozumieniu wiązało się z ideą olimpijską, m.in. Coubertina, Deanny Binder, Dikai Chatziefstathiou i Iana Henry'ego, Nikolaosa Patsantarasa, Jima Parry'ego, Lipca, Lipońskiego²⁹.

Pojęciem *olimpizm* po raz pierwszy posłużył się Coubertin, który w przemówieniu wygłoszonym w 1894 roku na zakończenie I Kongresu

26 A. Kaźmierczak, *Wokół myśli...*, s. 408–415.

27 R. Rosa, *Wybrane kulturowe i cywilizacyjne uwarunkowania edukacji w XXI wieku*, w: *Nauczyciel wobec szans i zagrożeń edukacyjnych XXI wieku*, t. 1: *Teoretyczne konteksty szans i zagrożeń edukacyjnych XXI wieku*, red. H. Gajdamowicz, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009, s. 37.

28 N. Patsantaras, *Olympic messages: Olympic ideology and Olympic social reality*, „Choregia” 2008, t. 4, s. 45–55.

29 P. Coubertin, *Olympism: Selected readings*, International Olympic Committee, Lausanne 2000; D. Binder, „Olympism” revisited as context for global education: Implications for physical education, „Quest” 2001, t. 53, nr 1, s. 14–34; D. Chatziefstathiou, I. Henry, dz. cyt., s. 24–43; N. Patsantaras, dz. cyt.; J. Parry, *Sport and Olympism: Universals and multiculturalism*, „Journal of the Philosophy of Sport” 2006, t. 33, nr 2, s. 188–204; W. Lipoński, *Olimpizm...*; J. Lipiec, *Filozofia olimpizmu*, Polskie Wydawnictwo Sportowe Sprint, Warszawa 1999.

Olimpijskiego w Paryżu entuzjastycznie ogłosił, że: „tego wieczoru elektryczność roznosi wokół wieść, że olimpizm helleński został przywrócony światu po wielu wiekach zapomnienia”³⁰. W swoich wypowiedziach nieustannie podkreślał on znaczenie wartości olimpizmu – doskonałości, przyjaźni, szacunku, pokoju – w rozwoju każdej jednostki i budowaniu lepszego świata w czasach ówczesnych i dla przyszłych pokoleń. Jego ponadczasowa idea olimpizmu oznaczała filozofię życia łączącą w sobie dla dobra ludzkości sport, kulturę i edukację.

Olimpizm nie jest żadnym systemem, lecz określonym stanem ducha zrodzonym z podwójnego kultu; kultu wysiłku i eurytmii (harmonii). [...] W obecnych czasach, tak pełnych wspaniałych możliwości, a z drugiej strony obfitujących w tyle niebezpieczeństw, nowoczesny olimpizm ma być szkołą etycznego ideału i czystości moralnej, wytrzymałości fizycznej i siły ciała³¹.

Pojęcie *olimpizm* i *idea olimpijska* – w ocenie Lipońskiego – można używać wymiennie w określonych kontekstach znaczeniowych. Ten wybitny znawca praktyki i teorii olimpijskiej wskazuje, że wspólnym mianownikiem owych pojęć jest odniesienie do wieloaspektowo związanego z olimpiadą obszaru działalności człowieka i jego moralnych postaw. Antynomia dotyczy pedagogicznych i filozoficznych norm postępowania charakterystycznych dla olimpizmu, które powinny być realizowane w szeroko pojętej płaszczyźnie ideologii olimpijskiej. Do norm tych zaliczył: „postępowanie wobec partnerów w sporcie i w życiu, skuteczne opanowanie własnej woli i uczuć (np. w momencie porażki lub zwycięstwa), skromność w zachowaniu, dążenie do wyższej estetyki ciała lub ruchu itd.”³².

Według Krawczyka olimpizm był odpowiedzią na kryzysy polityczne i społeczne przełomu XIX i XX wieku, a jego uniwersalny charakter i społeczny rozmach wpisał się

w najistotniejsze procesy minionego wieku, takie jak pokojowa kooperacja narodów i państw, kształtowanie się społeczno-politycznych systemów demokratycznych oraz obrona praw człowieka. Posiadając własną, oryginalną filozofię i ideologię, zakorzenioną w antycznej tradycji europejskiej kultury, dotarł z ideą agonu i etyką fair play do wszystkich społeczności globu³³.

Również w tym kontekście Ryszard Wroczyński, wskazując na ogólnosiwiatowy charakter olimpizmu i jego historyczny rodowód, wyjaśniał:

30 Cyt. za: W. Lipoński, *Olimpizm...*, s. 13.

31 Cyt. za: G. Młodzikowski, *Olimpizm Pierre'a de Coubertina*, „Almanach PKOl, PAOl” 1987–1988, s. 97–98.

32 W. Lipoński, *Olimpizm...*, s. 13–15.

33 Z. Krawczyk, *Sport w zmieniającej się Europie*, w: *Sport, kultura, społeczeństwo*, red. J. Kosiewicz, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2006, s. 167–183.

W starożytności igrzyska olimpijskie były manifestacją jedności plemion greckich rozsianych na południu Bałkanów i stanowiących lokalne organizmy państwowe, często skłócone i waśniące się między sobą. W zamierzeniu ideologów nowożytnych igrzysk, głównie Pierre'a de Coubertina, wznowione igrzyska miały spełniać tę samą rolę, tylko na znacznie szerszej przestrzeni terytorialnej, mianowicie wszystkich kontynentów i państw ówczesnego świata³⁴.

W myśl współczesnych założeń, olimpizm winien być przedmiotem zainteresowania znacznej liczby osób, bez względu na wiek, zawód, rasę, narodowość lub wyznanie, a jego swoistą cechą miałby być udział wszystkich ludzi dobrej woli zaangażowanych w krzewienie humanistycznych wartości. Współczesny olimpizm – podkreśla Krzysztof Zuchora – jest apelem do wszystkich obywateli świata,

ażeby tworzyli i budowali współczesny świat sportu w taki sposób, jakby możliwe było życie uwolnione od egzystencjalnego lęku wobec wojny, jakby sprawiedliwość mogła być wymierzana wobec wszystkich podług tych samych miar, jakby wszyscy byli sobie równi, a drogi doskonalenia osoby ludzkiej wiodące ku prawdzie, dobru i pięknu mogły być oparte na pedagogice nadziei i pedagogice rozwoju przez radość³⁵.

Z kolei w ujęciu Lipca współczesny olimpizm decyduje o stylu życia, kreuje hierarchię wartości, nomenklaturę, idoli sportowych, a także prezentuje swoisty styl w kulturze³⁶. Z punktu widzenia filozofa i etyka wskazuje on, że na płaszczyźnie ideologii olimpizmu łączą się walory fizyczne i estetyczne z wartościami moralnymi o dużym znaczeniu dla potencjalnego rozwoju człowieka. W oryginalnej myśli wskazuje on na potencjalne szanse olimpizmu jako wydarzenia społecznego, dającego wyraz ważnym prawdom, zauważając m.in.:

że ludzie są różni pod względem przymiotów, to znaczy jedni są szybsi, silniejsi, sprytniejsi od innych, jednak nie najważniejsze jest zwycięstwo lub porażka człowieka z człowiekiem, lecz fakt ich spotkania się i odwaga podjęcia wyzwania; że ludzie są różni, ale równi – jako jednostki i tym samym reprezentowane przez te jednostki społeczności – narody, państwa, kontynenty; [...] że świat człowieka jest piękny w tym, że piękny i wzniosły jest obraz człowieka walki sportowej³⁷.

34 R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wydawnictwo BK, Warszawa 2003, s. 313.

35 K. Zuchora, *Nauczyciel i wartości z filozofii kultury fizycznej i pedagogiki sportu*, Wydawnictwo AWF, Spółka Wydawnicza Heliodor, Warszawa 2009, s. 241.

36 J. Lipiec, *Filozofia olimpizmu*, s. 195.

37 J. Lipiec, *Kalokagatia – szkice z filozofii sportu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1988, s. 77.

Olimpizm, według tezy Dimitrija Konstantinowa, jest przejawem spełnienia się jednostki jako istoty ludzkiej, wyrażając jej potrzebę samokontroli i stałego samodoskonalenia w aktywności sportowej oraz życiu społecznym. W tym wymiarze humanistyczny potencjał olimpizmu odnosi on do możliwości wypracowania twórczej przestrzeni w sporcie, która wydaje się kreatywną areną dla ludzkiej samorealizacji³⁸.

W tym świetle szczególnego znaczenia nabierają podkreślające uniwersalną wartości ruchu olimpijskiego wraz z jego fundamentalnymi deklaracjami sformułowania Karty Olimpijskiej, odnoszące się do działań na rzecz wyeliminowania różnic i nierówności społecznych, stanowiąc płaszczyznę dialogu niezależnie od różnic politycznych, religijnych, kulturowych i rasowych³⁹. Trudno nie zgodzić się z powszechną tezą, wysuwaną przez badaczy zagadnień olimpizmu, twierdzących, że jego zasady zawarte w tym dokumencie są nośnikami wartości uniwersalnych i moralnych oraz stanowią centralny punkt filozofii ruchu olimpijskiego. Współczesna interpretacja podstawowych zasad olimpizmu, zapisanych w postanowieniach Karty Olimpijskiej⁴⁰, nawiązuje do wartości postulujących humanizm i uniwersalność sportu, eliminację rasizmu, solidarność międzynarodową, a także sojusz sportu, edukacji i kultury. Tym niemniej za podstawowe paradygmaty olimpizmu na wzór myśli Coubertinowskiej przyjęto:

- 1) doskonałość, rozumianą jako dążenie przez sport do osiągnięcia wysokiego poziomu sportowego, społecznego i moralnego w wyniku połączenia sprawnego ciała, umysłu i woli;

38 D. Konstantinov, *Olympism as Opera Operans: An Existential Philosophical Perspective*, „Sport, Ethics and Philosophy” 2017, t. 11, nr 2, s. 169–177.

39 Karta Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego, w skrócie zwana *Kartą Olimpijską* (pierwszą wersję opublikowano w 1898 roku), zawiera zbiór podstawowych zasad olimpizmu i przepisów wykonawczych przyjętych przez Międzynarodowy Komitet Olimpijski. Reguluje sposób organizacji i ustala działania ruchu olimpijskiego oraz warunki ceremoniału igrzysk olimpijskich:

„1. Olimpizm jest filozofią życia, chwalcą i łączącą w zrównoważoną całość jakość ciała, woli i umysłu. Łącząc sport z kulturą i edukacją, olimpizm dąży do stworzenia sposobu życia opartego na radości z wysiłku, wychowawczych wartościach dobrego przykładu, odpowiedzialności społecznej i poszanowaniu uniwersalnych podstawowych zasad etycznych. 2. Celem olimpizmu jest, aby sport służył harmonijnemu rozwojowi człowieka, z wizją propagowania miłującego pokój społeczeństwa i poszanowania ludzkiej godności. 4. Uprawianie sportu jest prawem człowieka. Każdy musi mieć możliwość uprawiania sportu bez jakiejkolwiek dyskryminacji, a w duchu olimpijskim, co wymaga wzajemnego zrozumienia w duchu przyjaźni, solidarności i fair play. 6. Każda forma dyskryminacji w stosunku do kraju lub osoby ze względu na rasę, wyznanie religijne, poglądy polityczne, płeć lub z jakiegokolwiek innego względu, jest niemożliwa do pogodzenia z przynależnością do Ruchu Olimpijskiego”.

40 *Karta Olimpijska*, http://olimpijski.pl/pl/pl/files/Download/Karta_olimpijska (dostęp: 1.01.2015).

- 2) przyjaźń, kreślącą sport jako obszar wzajemnego zrozumienia i przyjaznych stosunków międzyludzkich, będących inspiracją do przewyższania różnic politycznych, ekonomicznych, rasowych i religijnych;
- 3) równość, zbliżającą ludzi przez sport bez względu na wiek, rasę, wyznanie, przynależność społeczną, płeć, sprawność, orientację seksualną czy tożsamość płciową;
- 4) szacunek, odnoszący się do rewerencji wobec własnego ciała i innych osób oraz nawiązujący do przestrzegania zasad i przepisów gry w rywalizacji sportowej, czyli fair play⁴¹.

Wielu badaczy sugeruje, że odniesienia do godności i harmonijnego rozwoju zawarte w ideologii olimpizmu – zarówno w czasie przeszłym, jak i teraźniejszym – w wielu sytuacjach ograniczają się do „metaforycznego pustego twierdzenia”⁴². Wzniosłe ideały, ujęte w Karcie Olimpijskiej, takie jak pokój, rozwój, godność, wzajemne zrozumienie, fair play, solidarność, wysiłek czy zasady etyczne musiały zderzyć się z realiami nowoczesnego świata⁴³. Wydarzenia XX i początku XXI wieku zniekształciły ducha olimpizmu i przewartościowały światowy ruch olimpijski, który wielokrotnie doświadczył demonstracji politycznych i gospodarczych oraz stał się areną protestów przeciwko dyskryminacji i nierówności osób ze względu na pochodzenie narodowe, rasę czy wyznanie religijne⁴⁴. Do eskalacji nierówności społecznej czy wzrostu rasistowskich i ksenofobicznych zachowań na stadionach

41 J. Kowalska, A. Kaźmierczak, *Zasada fair play jako wartość wychowawcza w edukacji szkolnej i w przeciwdziałaniu chuligaństwu na stadionach. Raport z badań w ramach projektu pilotażowego „Jestem fair” realizowanego w łódzkich szkołach*, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Warszawa 2010.

42 J. Kosiewicz, *Czy igrzyska olimpijskie są czymś więcej niż sportem?*, „Ruch dla Kultury” 2008, nr 8, s. 187–195.

43 Zob. D. Barker, N. Baker-Ruchti, S. B. Rynne, J. Lee, *Olympism as education: Analysing the learning experiences of elite athletes*, „Educational Review” 2012, t. 64, nr 6, s. 369–384.

44 Zob. A. Kaźmierczak, *Olimpizm wobec różnic i nierówności społecznych – idea i rzeczywistość*, w: *Kultura fizyczna a różnice i nierówności społeczne*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2013, s. 323. Do najbardziej znanych w historii nowożytnego olimpizmu epizodów związanych z przejawami nacjonalizmu, dyskryminacji i nierówności na igrzyskach olimpijskich można zaliczyć:

- wykluczenie sportowców z Austrii, Bułgarii, Węgier i Niemiec (Antwerpia 1920),
- włączenie oficjalne kobiet dopiero po trzech dekadach istnienia igrzysk (Amsterdam 1928),
- dominacja ideologii nazistowskiej (Berlin 1936),
- protest amerykańskich lekkoatletów w obronie praw czarnoskórych obywateli USA (Meksyk 1968),
- akt terroryzmu politycznego (Monachium 1972),
- bojkot państw bloku zachodniego w proteście przeciwko inwazji ZSRR na Afganistan (Moskwa 1980),
- rezygnację sportowców z państw socjalistycznych z udziału w zawodach z obawy o bezpieczeństwo (Los Angeles 1984),

olimpijskich dołączyły epizody związane z dopingiem, korupcją, oszustwami, dominacją polityczną oraz wyraźnym wpływem wielkiego biznesu i mediów na charakter ruchu olimpijskiego. Te destrukcyjne zjawiska przyczyniły się do zdeprecjonowania podstawowych założeń olimpizmu zawartych w Karcie Olimpijskiej, a tym samym sprowokowały dążenia do zredefiniowania oraz przewartościowania ideałów i misji ruchu olimpijskiego. Według tezy Setha Browna Międzynarodowy Komitet Olimpijski, od czasu włączenia sportu zawodowego do ruchu olimpijskiego, stworzył model igrzysk w większym stopniu podporządkowany dążeniu do sukcesu ekonomicznego i budowania kapitału politycznego niż promowaniu humanistycznych wartości idei olimpijskiej. Podkreśla on, że zawarte w Karcie Olimpijskiej elementarne zasady olimpizmu w założeniu jednoznacznie wskazują na współzawodnicstwo między zawodnikami indywidualnych i zespołowych dyscyplin, a nie na rywalizację między państwami czy narodami⁴⁵. W obszarze kształtowania idei olimpijskiej, jak zauważa Andrzej Kurkiewicz,

od lat 30. XX wieku mamy do czynienia z rywalizacją państw. Indywidualne zwycięstwa zawodników są ważne, ale w mediach akcentowana jest klasyfikacja państw uczestniczących w igrzyskach, a rankingi medalowe poszczególnych krajów wykorzystuje się do demonstrowania państwowej siły⁴⁶.

Mimo że w założeniach olimpizmu uprawianie sportu jest niezbywalnym prawem każdego człowieka, powszechny udział w sporcie olimpijskim wydaje się przesłaniem nierealnym, pozostającym wyłącznie w sferze normatywnych zapisów. Faktyczny stan rzeczy Michał Bronikowski opisuje tak:

udział w igrzyskach olimpijskich jest ograniczony tylko do garstki wybranych, tzw. elity. Dla sportowców przepustką do uczestnictwa na żywo w olimpijskim „wirze wielkiego świata” jest wynik i tylko bardzo wąska specjalizacja daje tutaj pewną szansę, a technologia doprowadziła do (o)błądu, w którym o zwycięstwie decydują setne sekundy⁴⁷.

Z kolei Patsantaras sądzi, że w celu przywrócenia wartości olimpijskich należy nieustannie promować za pośrednictwem sportu humanistyczne

-
- zakaz eksponowania barw narodowych Tajwanu pod presją przedstawicieli Chin (Atlanta 1996),
 - gest lekkoatletki Cathy Freeman na rzecz pojednania z rdzennymi mieszkańcami Australii (Sydney 2000).

45 S. Brown, *De Coubertin's Olympism and the Laugh of Michel Foucault: Crisis Discourse and the Olympic Games*, „Quest” 2012, t. 64, nr 3, s. 150–163; Por. A. Kaźmierczak, *Olimpizm wobec różnic...*, s. 319–327.

46 A. Kurkiewicz, *Idea olimpizmu*, „Infos. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze” 2008, nr 14, s. 1–4.

47 M. Bronikowski, *W poszukiwaniu własnego olimpizmu*, „Lider” 2004, nr 1, s. 17–18.

walory olimpizmu, na rzecz odejścia od obsesyjnej rywalizacji, prowadzącej do przemocy i konfliktów rasowych. W wizji greckiego teoretyka sportu ruch olimpijski wymaga współpracy i partnerstwa różnych organizacji rządowych oraz pozarządowych, popularyzowania projektów olimpijskich skierowanych do ludzi w różnym wieku, promowania nowych wzorców postępowania w sporcie i opracowania kodeksu moralnego wspólnego dla sportowców, trenerów oraz działaczy sportowych, a także realizowania programów z zakresu edukacji olimpijskiej wśród dzieci i młodzieży szkolnej⁴⁸. Wprowadzenie edukacji olimpijskiej do systemu oświaty wydaje się przedsięwzięciem wychowawczo-edukacyjnym nader udanym, a zarazem wychodzącym naprzeciw nowoczesnym refleksjom pedagogicznym, opartym na założeniach pedagogiki humanistycznej i alternatywnej. Współcześnie programy z zakresu edukacji olimpijskiej realizowane są dwutorowo: jako element przygotowania do igrzysk olimpijskich oraz moduł edukacyjny i wychowawczy w systemach szkolnych wielu krajów. Pomimo wielu zabiegów i starań wydaje się, że edukacja olimpijska – jako efektywny moduł wychowawczy – jeszcze nie znalazła się na poczesnym miejscu we współczesnym systemie pedagogicznym. Do tej kwestii niezwykle trafnie odnosi się Lipoński, wskazując, że paradygmaty systemu pedagogicznego stworzonego przez Coubertina:

nigdy nie zostały wchłonięte w ogólny system wychowania fizycznego nie na zasadzie negowania ich wartości, lecz z powodu utożsamiania zasad olimpizmu z igrzyskami olimpijskimi, szczególnie z ich zwyrodnieniami. [...] W rezultacie odepchnięty przez pedagogów sport olimpijski, utożsamiony z wyczynowym, stał się dziedzina jeszcze swobodniej penetrowaną przez zjawiska negatywne, którym przez dziesiątki lat nie towarzyszyły żadne próby wychowawczych przeciwdziałań⁴⁹.

Należy żywić nadzieję, że współcześnie podejmowane próby przełamania tej izolacji wraz z pełnym przeniesieniem walorów olimpizmu do systemu oświaty stworzą szansę na trwały związek sportu olimpijskiego ze współczesną myślą pedagogiczną oraz ich obecnością w wielu dziedzinach życia społecznego. Konglomerat ten – pomimo wielu zagrożeń i deformacji, jakie dotknęły współczesny ruch olimpijski – ma szansę utrwalić humanistyczne przesłanie, że olimpiada jest świętem sportu, a czas igrzysk czasem pokoju, niwelowania różnic społecznych oraz jednoczenia państw, narodów i kultur.

48 N. Patsantaras, I. Kamberidou, *Gender Equity in Olympic Sports: Absenteeism and „Invisibility”*, „International Sports Law Review” 2006, t. 6, nr 3–4, s. 361–375.

49 W. Lipoński, *Media a zaniechania wychowania fizycznego i olimpijskiego*, w: *Media a edukacja. II Międzynarodowa Konferencja*, red. W. Strykowski, Wydawnictwo eMPi², Poznań 1998, s. 154.

4.3. OLIMPIJSKIE INSPIRACJE W LITERATURZE I SZTUCE

Dokonania Coubertina związane były nie tylko ze wskrzeszeniem igrzysk olimpijskich, lecz także z odrodzeniem towarzyszących rywalizacji sportowej konkursów artystycznych. Z ideą nowożytnego olimpizmu związane były działania zmierzające do zapewnienia harmonii ducha i ciała, czyli sportu ze sztuką i literaturą przez równoległe organizowanie igrzysk olimpijskich i konkursów gromadzących artystów z wielu krajów. Współcześnie harmonia sportu i kultury przejawia się w licznych konkursach artystycznych i literackich, wystawach, koncertach, programach edukacyjnych, a przede wszystkim w ceremoniach otwarcia i zamknięcia igrzysk olimpijskich, przenikających do społeczności świata dzięki nowoczesnym technikom medialnym. Konkursy artystyczne i literackie nowożytnego ruchu olimpijskiego zostały stworzone na fundamencie helleńskiej kultury greckiej Olimpii, pozostawiając trwały ślad w tradycji współczesnego sportu:

związki sportu i sztuki są odległe i trwałe, sięgają początków sportu i początków sztuki. Łączy te dwa zjawiska wspólny zachwyt nad urodą życia i wspólna radość prowadząca do piękna. W tym, co piękne każdy Grek widział sens życia i swoją najgłębszą miłość. Dążył więc do osiągnięcia ideału, któremu Platon dał miano – kalokagathii⁵⁰.

Zwyczaj łączenia w Olimpii sztuki ze szlachetną rywalizacją, na fundamencie którego zrodziły się inspirowane sportem i pięknem wyćwiczonego ciała ludzkiego poezja i sztuki plastyczne, miał wielowiekową tradycję. Początkowo podczas igrzysk organizowano przedstawienia teatralne, występy muzyków, poetów, oratorów i wykłady filozofów. Sztukę, literaturę i muzykę wprowadzono do programu igrzysk olimpijskich jako konkurencje dopiero w 67 roku n.e., za panowania cesarza Nerona. W owym czasie powstawały wybitne dzieła z zakresu literatury, rzeźby i malarstwa, których motywem przewodnim była aktywność sportowa. Trudno nie zgodzić się z opinią Agaty Grabowskiej, dowodzącej, że bez starożytnych igrzysk olimpijskich

nigdy nie byłoby poetyckiej pochwały zwycięstwa i woli walki, nie powstałyby zachowane do dziś 44 ody Pindara, greckiego poety (518–446 p.n.e.). Szkołą greckiej rzeźby i malarstwa było podpatrywanie zdrowych, obnażonych ciał zawodników, którzy ćwiczyli w palestrach i gimnazjonach. Pod dłutem Myrona i Fidiasza tworzył się kanon symetrii i piękna ludzkiego ciała. Zachowane do dziś zabytki „świętego” gaju Altis w Olimpii świadczą o potęgze twórczej ówczesnych rzeźbiarzy. Posągi zwycięzców olimpijskich ustawiano tam od

50 K. Zuchora, *Olimpizm: powrót do źródeł*, „Almanach PKOl, PAOl” 1993–1994, s. 38–45.

narodzin aż do schyłku igrzysk. Nie wszystkie były dziełami wybitnymi, ale znajdowały się wśród nich prace słynnych rzeźbiarzy greckich, m.in. Myrona, Polikleta, Lizypa⁵¹.

Źródła związków sportu z muzyką można odnaleźć w helleńskiej agonistyce. Dzieje antycznych igrzysk poświadczają, że greckie agony, poza tworzeniem tradycji sportu olimpijskiego, w znacznym stopniu przyczyniły się do budowania podstaw muzyki europejskiej w warstwie formalnej i strukturalnej, czyli rytmu, metrum oraz instrumentarium. Szlachetne uczestnictwo w olimpijskim agonie nagradzane było nie tylko wieńcem laurowym, lecz także śpiewanymi lirykami chóralnymi *epinikionami*, będącymi triumfalnymi pieśniami wykonywanymi przez chóry na cześć zwycięskich bohaterów⁵².

Idea starożytnych igrzysk olimpijskich zainteresowała pisarzy polskich w dobie renesansu, gdy dominowała tendencja powrotu do wartości i ideałów kultury antycznej. Słusznie zauważa Lipoński, że:

trudno znaleźć w historii literatury polskiej pisarza, który by nie strząsnął ze swego pióra jakiegoś sportowego drobiazgu. Czasem jest to większy czy mniejszy utwór samodzielny, niekiedy kilka luźnych uwag lub opisów w dziele większego formatu⁵³.

Jan Kochanowski, zauroczony kulturą i literaturą antyczną, napisał dwa wiersze o rywalizacji olimpijskiej. W napisanej w języku polskim fraszce *Z greckiego* wyraził zachwyt formą zwycięstwa zapaśnika spartańskiego, wyłączając za pomocą siły mięśni, w szlachetnej i uczciwej rywalizacji⁵⁴. Z kolei w przetłumaczonym przez Leopolda Staffa łacińskim epigramacie *Foricoenium* poeta oddał cześć olimpijskiemu zwycięzcy walki na pięści na igrzyskach w 100 roku p.n.e.:

Sam Jowisz na kark tęgi byka patrzył z trwogą, na żelaznych Atlasa ramion siłę srogą.

Gdy Nikifon zwyciężył na pięści rzemieniem zbrojne i przed Olimpią stanął zgromadzeniem⁵⁵.

51 A. Grabowska, *Sztuka na podium*, „Wiedza i Życie” 2000, nr 9, <http://archiwum.wiz.pl/2000/00090300.asp> (dostęp: 1.03.2015).

52 M. Demska-Trębacz, *W kręgu muzyki i sportu*, „Kultura Fizyczna” 1998, nr 9–10, s. 30.

53 W. Lipoński, *Zapomniani piewcy sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1970, s. 7.

54 W. Lipoński, *Sport, literatura, sztuka*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1974, s. 265.

55 M. Rotkiewicz, *Geneza Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Olimpijski debiut Polski*, „Sport Wyczynowy” 2009, nr 4, s. 9.

Warto wspomnieć, że Adam Mickiewicz w swoim dorobku translatorskim nawiązał do idei antycznego olimpizmu, podejmując próbę przełożenia na język polski 29 wersów pierwszej *Ody Olimpijskiej* Pindara, napisanej w hołdzie zwycięzcy wyścigu zaprzężonych w cztery konie rzymskich wozów dwukołowych. Na uznanie zasługuje również twórczość Cypriana Kamila Norwida, który w wierszu *Spartakus* poddał swoistej krytyce brutalizm rywalizacji zawodników igrzysk w starożytnym Rzymie. Jednen z czołowych przedstawicieli Młodej Polski Kazimierz Przerwa-Tetmajer w utworze *Dyskobol* przejawiał zachwyt posągiem Myrona, stworzonym zgodnie z greckim kanonem piękna ludzkiego ciała w ruchu⁵⁶.

Tłum widzów. On spokojnym wzrokiem metę mierzy – wyprostował się, ramion wiązanie natężył, głowę wzniosł, stopy w ziemię wrył, nogi naprężył, w ręce trzyma dysk krągły – wstał pierwszy z szermierzy.

Jeszcze chwila – kołysz dyski, zanim uderzy – wysunął lewe ramię, biodra, zda się, zwężył, na prawej nodze całym ciężarem zaciężył – rzuci – i laur zdobędzie znów na skronie świeży⁵⁷.

Po odkryciu antycznej Olimpii przez niemieckich archeologów agonistyka grecka stała się źródłem inspiracji dla młodopolskich poetów. Owocem wielu podróży Lucjana Rydla do Grecji był wiersz *W Olimpii* oraz opowieść obyczajowo-historyczna *Ferenike i Pejssidoros*, przedstawiająca sceny z życia starożytnych Greków podczas trwania 88. olimpiady w 428 roku p.n.e.

W tym kontekście Maria Rotkiewicz trafnie wskazuje, że obok dynamicznego rozwoju sportu na przełomie XIX i XX wieku, ważnym czynnikiem zrozumienia wskrzeszenia idei olimpizmu była znajomość kultury starogreckiej i znaczenia agonistyki olimpijskiej wśród inteligencji polskiej dzięki dokonaniom wielu narodowych pisarzy⁵⁸.

Ważnym wydarzeniem związanym z odnowieniem artystycznych konkursów towarzyszących rywalizacji olimpijskiej było zwołanie z inicjatywy Coubertina w 1906 roku w Paryżu Konferencji Konsultacyjnej z Przedstawicielami Sztuk, Literatury i Sportów, podczas której jednogłośnie uchwalono program olimpijskiego konkursu sztuki w takich dziedzinach, jak architektura, sztuka dramatyczna, sztuka dekoracyjna, choreografia, literatura, malarstwo, muzyka i rzeźba. W trakcie otwarcia spotkania baron wygłosił przemówienie nawiązujące do istoty działań na rzecz harmonii sportu i sztuki:

56 A. Kaźmierczak, *Olimpizm, kultura i sztuka w wymiarze społeczno-kulturowym*, w: *Sztuka i wychowanie w kulturze konwergencji*, red. M. Zalewska-Pawlak, P. Soszyński, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2015, s. 147–158.

57 K. Przerwa-Tetmajer, *Dyskobol*, „Pasja” 2010, nr 4, s. 1.

58 Por. M. Rotkiewicz, *dz. cyt.*, s. 11; J. Bielski, *Związki sportu ze sztuką w cywilizacji antycznej*, „Kultura Fizyczna” 1999, nr 7–8, s. 1–7.

chodzi o połączenie legalnym związkiem małżeńskim dwu rozwiedzionych od dawna stron: mięśni i ducha. Obawiam się, że uchybiłbym prawdzie, gdybym zaryzykował twierdzenie, że gorące uczucie wzajemnie skłania je do ponownego wstąpienia w związek małżeński⁵⁹.

W latach 1912–1948, w trakcie siedmiu igrzysk olimpijskich, medale przyznawano najlepszym twórcom w kategoriach: architektury, literatury, muzyki, malarstwa i rzeźby w ceremonii identycznej jak ta, podczas której nagradzano zwycięskich sportowców. Od tamtej pory sport i sztuka wyrażone poprzez Coubertinowską ideę harmonii „mięśni i ducha” są integralną częścią programu igrzysk olimpijskich, podnosząc wartość kulturowego znaczenia sportu.

Warto podkreślić, że patronat Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych na olimpiadzie w Londynie w 1908 roku w najmniejszym stopniu nie przyczynił się do zorganizowania konkursu w zakresie literatury i sztuki. Dopiero w 1912 roku w Sztokholmie udało się ogłosić pierwszy konkurs artystyczny w pięciu kategoriach. Pomimo wielu trudności organizacyjnych i nieprzychylnego nastawienia szwedzkiej sceny artystycznej⁶⁰ twórcy z 11 krajów zgłosili 35 prac⁶¹. Złoty medal w kategorii literatury dostał wiersz *Oda do sportu*, autorstwa dwóch poetów, francuskiego i niemieckiego, Georges’a Hohroda i Martina Eschbacha. Komentując ten fakt, Magdalena Heruday-Kielczewska sugerowała, że wiersz, który był dziełem przedstawicieli „niepałających do siebie sympatią narodów, miał spowodować zmianę myślenia i podbudować wiarę w to, że sport może być jednym z czynników pozwalających na utrzymanie światowego pokoju”⁶².

W niedługim czasie okazało się, że prawdziwym autorem był jednak Coubertin, stając się zarazem inicjatorem i uczestnikiem nowożytnego rywalizacji olimpijskiej. W wierszu dominował styl znany z literatury antycznej, a składającą się z dziewięciu części idealistyczną kompozycję autor wsparł doborem wyniosłych słów, dostrzegając w sporcie esencję życia, piękno, sprawiedliwość, odwagę, godność, radość, postęp i pokój. W Coubertinowskiej *Odzie do sportu* określone zostały cele pedagogiki olimpijskiej, której uniwersalne wartości wydają się aktualne do dziś⁶³.

59 W. Lipoński, *Sport, literatura...*, s. 289.

60 Y. Hiroshi, *The Art Competitions in the Modern Olympic Games: Rethinking the Boundary Problem between Art and Sport*, „The Japanese Society for Aesthetics” 2009, nr 9, s. 111–120.

61 Na konkursy olimpijskie artyści z różnych krajów zgłaszali swoje prace: w Amsterdamie (1928) z 18 krajów – około 1200 prac, Los Angeles (1932) z 31 krajów – 1100, Berlinie (1936) z 23 krajów – 900, Londynie (1948) z 27 krajów – 400.

62 M. Heruday-Kielczewska, *Pierre de Coubertin – ojciec nowożytnych igrzysk olimpijskich*, <http://histmag.org/Pierre-de-Coubertin-ojciec-nowozytnych-igrzysk-olimpijskich-6915> (dostęp: 1.06.2014).

63 A. Kaźmierczak, *Olimpizm, kultura...*, s. 147–158.

O Sporcie, ty jesteś Piękno! Tyś architektem tej budowli ludzkiego ciała,
które oddane niskim żądom warte jest pogardy,
a rzeźbione szlachetnym wysiłkiem staje się czarą wzniosłości.
Żadne piękno nie może istnieć bez proporcji i równowagi,
a tyś mistrzem niezrównanym obydwu,
gdyż ty stwarzasz harmonię, ty nadajesz rytm ruchom,
ty siłą zdobisz wdziękiem, a gibkość nasycasz mocą⁶⁴.

W sztokholmskim konkursie sztuki w 1912 roku w kategorii malarstwa złoty medal dostał Włoch Carlo Pellegrini za trzy tzw. połączenia reprezentujące *Sporty zimowe*. Motyw obrazu stał się popularny do tego stopnia, że doczekał się wielonakładowych reprodukcji, łącznie z kartami pocztowymi⁶⁵.

Ryc. 2. Carlo Pellegrini *Sporty zimowe* (1912)

Źródło: <http://lindarobertsgallery.com/blog/2014/1/31/the-2014-winter-olympics>
(dostęp: 1.10.2017)

Duże zainteresowanie wzbudziły dokonania Amerykanina Waltera Winansa, który podczas tych samych igrzysk w Sztokholmie zdobył srebro w strzelectwie drużynowym i złoto w olimpijskim konkursie sztuki w kategorii rzeźbiarstwa za pracę *Kłusak amerykański* (*An American Trotter*). Biorąc pod uwagę fakt, że na poprzedniej olimpiadzie w Londynie zdobył złoty medal w konkurencji strzelectwa indywidualnego, stał się jedynym zdobywcą złotego medalu zarówno w konkurencji sportowej, jak i artystycznej. Apogeum świetności olimpijskich konkursów sztuki przypadło na okres międzywojenny, czyli czas rozwoju kierunków awangardowych – wyłączonych z prac konkursowych, gdyż regulamin zobowiązywał artystów do wiernego odtwarzania w ich dziełach dyscyplin i sprzętu sportowego⁶⁶.

Na igrzyskach olimpijskich w Paryżu w 1924 roku harmonijne połączenie intelektu i sprawności fizycznej po raz kolejny stało się faktem dzięki Węgrowi Alfrédowi Hajósowi, dwukrotnemu złotemu medalistcie w pływaniu z Aten

64 P. de Coubertin, *Oda do sportu*, <http://www.olimpijski.pl/pl/130,oda-do-sportu.html> (dostęp: 1.07.2016).

65 K. Woźniak, *Pierre de Coubertin i sztuka*, „Sport Wyczynowy” 2009, nr 4, s. 253–258.

66 Tamże.

(1896), który wraz z Dezső Lauberem w ramach konkursu architektonicznego zaprezentował *Plan d'un Stade* (projekt stadionu sportowego), nagrodzony srebrnym medalem (złotego nie przyznało).

Ryc. 3. Walter Winans *Kłusak amerykański* (1912)

Źródło: http://www.askart.com/artist/Walter_W_Winans/88881/Walter_W_Winans.aspx
(dostęp: 1.10.2017)

Na tych igrzyskach Luksemburczyk Jean Jacoby zapoczątkował pasmo sukcesów, zdobywając złoty medal w kategorii malarstwa za cykl trzech obrazów (*Corner, Départ, Rugby*), wystawionych jako *Studium sportowe* (*Étude de sport*). Jego twórczość była ściśle ukierunkowana na dzieła o tematyce sportowej, nagradzana wieloma wyróżnieniami na kolejnych olimpiadach, m.in. uzyskał złoty medal w Amsterdamie (1928) za rysunek *Rugby* oraz wyróżnienia w kategorii akwareli i rysunku w Los Angeles (1932) i Berlinie (1936). Warto podkreślić, że olimpijskie konkursy artystyczne, w przeciwieństwie do rywalizacji sportowej, nie wyznaczały uczestnikom granic wiekowych. Brytyjski grafik John Copley w wieku 73 lat uzyskał srebrny medal za rysunek *Gracze w polo* (*Polo players*), stając się jednocześnie najstarszym medalistą w historii igrzysk olimpijskich. Konkursy te, traktowane jako integralne konkurencje olimpijskie, przetrwały do 1948 roku, czyli do momentu, kiedy decyzją ówczesnego prezydenta Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego Siegfrieda Edströma wykluczono artystów zawodowych z udziału w amatorskich igrzyskach⁶⁷.

67 A. Kaźmierczak, *Olimpizm, kultura...*, s. 147–158.

Ryc. 4–5. Jean Jacoby *Corner* i *Rugby* (1924)

Źródło: <http://gottfriedfuchs.blogspot.com/2016/02/jean-jacoby.html> (dostęp: 1.10.2017)

Ryc. 6. Jean Jacoby *Rugby* (1928)

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Jean_Jacoby (dostęp: 1.02.2019)

Od początku nowożytnych olimpiad trwałym dziedzictwem światowej kultury były muzyczne kody, czyli hymny i fanfary, towarzyszące ceremoniom otwarcia i zamknięcia igrzysk. Warto podkreślić, że podniosłe hymny tworzyli twórcy muzyki: Spirdion Samaras (1896), Richard Strauss (1936), Krzysztof Penderecki (1972) i inni⁶⁸.

Medale na igrzyskach olimpijskich zdobywali nie tylko polscy sportowcy, lecz także twórcy rodzimej kultury, którzy, startując od 1928 roku w olimpijskich konkursach artystycznych i literackich, wielokrotnie byli nagradzani medalami i wyróżnieniami. Pierwszym takim medalistą był redaktor naczelny „Przeglądu Sportowego” Kazimierz Wierzyński, który dostał złoty medal w dziedzinie literatury za tom wierszy *Laur olimpijski*. W swoim pamiętniku, wspominając okoliczności powstania nagrodzonych wersów, doskonale oddał wychowawczy charakter sportu:

pomiędzy rozkoszą zwycięstwa a goryczą klęski otwiera obszary, które zdobywa się wolą. Z napięcia jej budzi się zabawa i ryzyko, natchnienie i spekulacja, poryw i opanowanie. Sport się może wypaczyć, jak wszystko na świecie, ale też może być szkołą charakterów, jak u Finlandczyków, i bohaterskim pionierstwem, jak u Lindberga⁶⁹.

W ocenie Lipońskiego *Laur olimpijski* był przepojonym strofami pełnymi biologicznego dynamizmu zbiorem przemyśleń autora o istocie współczesnego sportu, akcentem poetycko-filozoficznej zadumy nad naturą ludzkiej cielesności, sensem fizycznej egzystencji i celem pokonywania własnych słabości⁷⁰. Patrząc z dzisiejszej perspektywy, Wierzyński wykreował model poezji sportowej, którego wybitnymi kontynuatorami w późniejszych latach byli m.in. Roman Sadowski, Tadeusz Kubiak, Aleksander Rymkiewicz, Jerzy Harasymowicz, Jerzy Horodyński czy Jarosław Iwaszkiewicz⁷¹. Warto podkreślić, że dorobek polskich medalistów w Olimpijskich Konkursach Sztuki jest imponujący:

- 1) Amsterdam (1928) – złoty medal Kazimierza Wierzyńskiego za tom wierszy *Laur olimpijski*, brązowy medal Władysława Skoczylasa za cykl akwareli o tematyce łuczniczej;
- 2) Los Angeles (1932) – złoty medal Józefa Klukowskiego za rzeźbę w granicie *Wieńczenie zawodnika*, srebrny medal Janiny Konarskiej za drzeworyt barwny *Narciarze*;

68 Zob. M. Demska-Trębacz, dz. cyt., s. 31; I. Grys, *Muzyka i sport*, Muzeum Sportu i Turystyki, Warszawa 1998.

69 Cyt. za: K. Zuchora, *Olimpijskie inspiracje w literaturze polskiej*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWF, Kraków 1994, s. 147.

70 W. Lipoński, *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1987, s. 368.

71 Tamże, s. 143.

- 3) Berlin (1936) – srebrny medal Józefa Klukowskiego za płaskorzeźbę *Piłkarze*, brązowy medal Stanisława Ostoi-Chrostowskiego za grafikę *Dyplom Yacht Clubu* i brązowy medal Jana Parandowskiego za książkę *Dysk olimpijski*;
- 4) Londyn (1948) – złoty medal Zbigniewa Turskiego za utwór muzyczny *Symfonia olimpijska*⁷².

Pomimo nieorganizowania oficjalnych konkursów artystycznych i literackich, bliski i widoczny związek między sztuką a sportem istnieje na olimpiadach do dziś. Halina Zdebska zauważa: „choć nie odbywają się już konkursy sztuki, a twórcy nie otrzymują medali olimpijskich, wydaje się, że cała oferta kulturalna towarzysząca igrzyskom stanowi swoistą kontynuację idei barona Coubertina”⁷³.

Jej obecność przejawia się w postaci licznych konkursów artystycznych i literackich, organizowanych przez światowe i krajowe komitety olimpijskie, programów kultury i edukacji olimpijskiej, wystaw oraz koncertów, a przede wszystkim ceremonii otwarcia i zamknięcia igrzysk olimpijskich, będących przedmiotem fascynacji miliardów widzów na świecie. Polski Komitet Olimpijski ustanowił w 1967 roku medal Wawrzynu Olimpijskiego – nagrodę specjalną przyznawaną w różnych dziedzinach twórczości za wybitne osiągnięcia artystyczne związane tematycznie z ideą olimpijską i sportem, stworzone w czterolecie olimpijskim. Do laureatów tej nagrody należą przedstawiciele sztuk plastycznych, literaci, muzycy, filmowcy, fotograficy i architekci, którzy za swoją twórczość lub konkretne dzieło dostali medal zaprojektowany przez artystę rzeźbiarza i medaliera Stanisława Sikorę⁷⁴. Trwanie tych działań w czasie podnosi nie tylko wartość sportu w społeczności lokalnej, lecz także pełni ważną funkcję w kształtowaniu globalnego dialogu na temat roli sportu olimpijskiego w życiu społecznym, ze szczególnym wskazaniem na pielęgnowanie związków sportu, kultury i sztuki.

Nie ulega wątpliwości, że Coubertinowska wizja utworzenia olimpijskiego połączenia sportu i sztuki miała wielu zwolenników, postrzegających ten mariaż jako sposób na odrodzenie oraz inspirację moralną i estetyczną dla ludzkości. Obecnie – ponad wiek po odrodzeniu się ruchu olimpijskiego – wiadomo, że pokładane w nim nadzieje spełniają się jedynie częściowo⁷⁵. Sport doczekał się uwiecznienia w sztuce i literaturze, bowiem w tej przestrzeni życia społecznego stał się czytelnym wyrazem ludzkiej wrażliwości, pochwałą sportowych zmagania i sukcesów, apoteozą bohaterów oraz przejawem

72 A. Kaźmierczak, *Olimpizm, kultura...*, s. 147–158.

73 H. Zdebska, *Sztuka i sport. Wokół olimpijskich konkursów sztuki*, w: *Sport, olimpizm, wartości*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWF, Kraków 1999, s. 45–59.

74 A. Grabowska, *dz. cyt.*

75 A. Ziemilski, *Sakralizacja sportu, desakralizacja sztuki*, „Kultura Fizyczna” 1989, nr 3–4, s. 1–2.

przewycięzania samego siebie. Sport przedstawiany w sztuce i literaturze buduje szacunek dla siebie i innych, daje możliwość postrzegania rywalizacji według zasady fair play, tworząc wspólną płaszczyznę wymiany kulturowej w duchu przyjaźni i pokoju⁷⁶.

4.4. SPORT I OLIMPIZM W WYCHOWANIU DO ODBIORU WIDOWISKA SPORTOWEGO

Henryk Grabowski mówi o sporcie jako widowisku (sport pasywny), środkiem do realizacji celów pozasportowych (sport instrumentalny) i wartości samej w sobie (sport autoteliczny)⁷⁷. Biorąc pod uwagę tak rozumiane kryteria podziału sportu, można stwierdzić, że najwięcej osób bierze udział w tym pierwszym obszarze, gdyż współczesny sport odnosi się do masowego odbiorcy.

Widowisko sportowe można zdefiniować jako „zdarzenie społeczne dostępne percepcji wzrokowej o charakterze rozrywkowo-rekreacyjnym, zaistniałe z racji organizowanej rywalizacji sportowej zawodników, przebiegające zgodnie z uznanymi regułami (przepisami), w którym uczestniczą jako strony interakcji zawodnicy, sędziowie, organizatorzy oraz widzowie tworzący widownię”⁷⁸. Natomiast publiczność Czesław Matuszewicz podzielił ze względu na stopień zaangażowania na widzów i kibiców, wskazując, że kibice angażują się emocjonalnie po jednej ze stron walki sportowej.

Zofia Ciupak, wskazując na spontaniczny charakter strony widowiskowej sportu i upowszechnianie się wzoru kibica sportowego jako zjawiska masowego, podkreśla, iż nazwa *kibic* funkcjonuje w języku polskim jako pojęcie wieloznaczne. Autorka odnosi się tu do kibica jako człowieka biernego, niewrażliwego na ludzką krzywdę⁷⁹. Dlatego też, podejmując się próby zamiany pojęcia *kibic* na *widz*, postuluje ona, by w badaniach nad kibicami zająć się przede wszystkim ukazywaniem ich funkcji społecznych i ról rozpatrywanych w indywidualnym życiu człowieka.

Widownię sportową tworzą kibice sportowi, czyniąc ją względnie zwartym układem, budującym jedność. Dodatkowo Richard Giulianotti wskazuje, iż oddolne stowarzyszenia kibiców pomagają przeciwstawiać się alienacji, która dotyczy szczególnie osób mieszkających w dużych miastach⁸⁰.

76 A. Kaźmierczak, *Olimpizm, kultura...*, s. 147–158.

77 H. Grabowski, *Teoria fizycznej edukacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999, s. 42.

78 Cz. Matuszewicz, *Widowisko sportowe. Analiza psychospołeczna*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1990, s. 12.

79 Z. Ciupak, *Kibic sportowy jako wzór społeczny*, „Kultura Fizyczna” 1977, nr 4, s. 158.

80 R. Giulianotti, *Football. A Sociology of the Global Game*, Polity Press, Cambridge 1999, s. 15.

Jakub Mosz podkreśla, że rozważania nad widownią sportową należy prowadzić również z punktu widzenia badań nad odbiorcami przekazu medialnego, gdyż widzowie sportowego zdarzenia odbierają spektakl rozgrywający się zarówno w czasie rzeczywistym (widownia bezpośrednia), jak i poprzez obraz stworzony przez media⁸¹.

Współcześnie organizacja masowych imprez sportowych jest nieodłącznym elementem funkcjonowania społeczeństwa. Proces kształtowania wzorów społecznych wiąże się z dążeniem do zachowań zgodnych z przyjętymi normami społecznymi: „[...] tak liczne zbiorowości, jak widownia sportowa, winny być kształtowane poprzez celowe działanie, a rezultaty owych działań empirycznie weryfikowane”⁸². Dlatego też ważne jest uwzględnienie w procesie edukacyjnym i wychowawczym przygotowania do odbioru widowisk sportowych. Jak pisze Marek Babik, „środowisko szkolne wkomponowuje się w ogół wydarzeń społecznych, dlatego też uzasadnione jest postawienie tezy, że zjawisko kibicowania jest uczniom znane i znajduje swoje odzwierciedlenie w zachowaniach podejmowanych zarówno na terenie szkoły, jak i poza nią”⁸³.

Młody człowiek, będący w okresie rozwojowym, który charakteryzuje się deficytem stabilności przekonań i postaw, we wszystkich doświadczeniach życiowych instynktownie szuka oparcia, akceptacji. Może je znaleźć w rodzinie, u nauczycieli w szkole lub wśród innych osób w różnych środowiskach, w których będą mu przekazywane treści moralne, uwrażliwiające na wartości, w tym w subkulturach, takich jak np. szalikowcy. Przemysław Piotrowski również wskazuje na to, że młodzież z grupy ryzyka w sytuacji negatywnego wpływu czynników predyspozycyjnych najczęściej radzi sobie z poczuciem alienacji, działając w grupie nieformalnej, której członkowie mają podobne problemy. Jeśli jednym z elementów kultury społeczności lokalnej (miasta, dzielnicy) jest tradycja kibicowania wybranemu klubowi, to często tamtejsza młodzież tworzy grupy kibiców-szalikowców. Z czasem, kiedy wzrasta atrakcyjność grupy i trwałość więzi, występuje internalizacja grupowych norm i wartości⁸⁴.

Warto podkreślić, że dla dorastającej młodzieży trudne jest rozróżnienie antyspołecznych zachowań w subkulturze kibiców, gdyż – jak pokazuje w swoich badaniach Ewa Sowa-Behtane – wartości deklarowane przez badanych szalikowców są zbieżne z deklarowanymi przez ogół społeczeństwa,

81 J. Mosz, *Estetyczne aspekty uczestnictwa w sporcie*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2015, s. 28.

82 Z. Ciupak, *dz. cyt.*, s. 159.

83 M. Babik, *Szkola wobec subkultury pseudokibiców*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 8.

84 P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003, s. 112.

takimi jak: rodzina, zdrowie, miłość, przyjaźń, praca, seks, pieniądze, życie, a także takimi, które są związane z przynależnością do subkultury: szacunek, przynależność do grupy, wierność, siła, lojalność, ojczyzna, patriotyzm, sprawność i władza⁸⁵.

W tej sytuacji szkoła, której podstawową misją jest wspomaganie, pomoc, zachęta do rozwijania się młodego człowieka, powinna w sposób zaplanowany wspierać jego wszechstronny rozwój na każdym etapie kształcenia, ze szczególnym zwróceniem uwagi na młodzież dorastającą – w trudnym okresie adolescencji.

Ewa Wysocka wskazuje następujące źródła i mechanizmy zagrożeń dla prawidłowego rozwoju młodego pokolenia jako podłoże zachowań agresywnych:

1. Współczesne trendy kulturowe jako potencjalne źródło usprawiedliwień zachowań przymuszających.
2. Cechy ponowoczesnego świata jako potencjalne determinanty wykreowania zasady „przymuszania innych” (agresywności).
3. Społeczeństwo ryzyka jako źródło frustracji młodego pokolenia ewokującej agresję.
4. Konsumpcjonizm i hedonizm jako paradoksalne źródła zachowań przymuszających.
5. Eksternalizacja rozwoju, eksternalizacja zatrudnienia i odpowiedzialności jako źródła frustracji.
6. Syndrom bezdecyzyjności kariery (rozwoju) jako wynik eksternalizacji odpowiedzialności i potencjalne źródło zachowań przymuszających.
7. Przemieszczenie przestrzenne i kulturowe jako źródło frustracji prowadzącej do zachowań agresywnych⁸⁶.

Te przedstawione przez autorkę źródła zachowań agresywnych dorastającej młodzieży mogą mieć wpływ na wybór roli, jaką młody człowiek będzie odgrywał m.in. na widowni sportowej: widza, kibica czy członka subkultury szalikowców. Za Tomaszem Sahajem możemy również uznać, iż kibicowanie „może stać się elementem szerszego zjawiska: globalizacji, łączącej w jedną całość zarówno lokalne, jak i globalne elementy kulturowo-społeczne współczesnego świata”⁸⁷, a zatem jest przygotowaniem do ich udziału.

Ważne staje się zatem kształtowanie odpowiednich postaw kibiców, którzy w sposób pozytywny wyrażaliby emocje związane z przebiegiem

85 E. Sowa-Behtane, *Wartości członków subkultur młodzieżowych*, Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2015, s. 220–221.

86 E. Wysocka, *Społeczno-kulturowe wyznaczniki agresji – próba systematyzacji*, w: *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania*, red. D. Borecka-Biernat, Difin, Warszawa 2013, s. 22–28.

87 T. Sahaj (red.), *Od fana do chuligana*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2011, s. 9.

widowiska sportowego. Nie wszyscy kibice przychodzą na mecz, aby wspierać i dopingować swoją drużynę. Problemem są wulgarne zachowania na stadionach i awantury pozastadionowe tak zwanych pseudokibiców. Za Jerzym Dudałą, „pseudokibic to osoba, dla której mecze stanowią pretekst do wywoływania awantury”⁸⁸. Dziennikarz Rafał Stec określa to pojęcie „językowym potworkiem”. Nazywa pseudokibica kibolem, czyli stosuje termin, który ma być zaprzeczeniem pojęcia kibic⁸⁹. Agresywne zachowania widoczne są szczególnie w takich miastach, jak Warszawa, Łódź, Kraków lub na Śląsku, gdzie występuje kilka klubów piłkarskich, a kibicowską tożsamość wyznacza przede wszystkim miejsce zamieszkania. Wybór ten można utożsamiać z przejawem patriotyzmu lokalnego. Dla wielu kibiców identyfikacja z klubem jest elementem przynależności do wspólnoty lokalnej zamieszkującej określone terytorium. W dużych miastach, gdzie istnieje kilka klubów sportowych (zwłaszcza piłkarskich), dochodzi do „podziałów terytorialnych”, w wyniku których określona dzielnica lub ulica identyfikuje się z jednym z klubów.

Środowisko polskich kibiców piłki nożnej jest niejednorodne. Możemy w nim wyodrębnić grupy oraz wyznaczyć hierarchię kibicowską. Ponieważ zarówno widz, jak i kibic danej dyscypliny kształtuje się w okresie dzieciństwa lub dorastania, to istotne jest, aby właśnie pedagog sportu w swojej pracy brał to pod uwagę i traktował m.in. udział swoich podopiecznych w widowisku sportowym jako ich samorealizację.

Charakterystyka kibiców piłki nożnej

W wielu opracowaniach naukowych, najczęściej socjologicznych, przedstawiane są podziały występujące w subkulturze kibiców piłki nożnej. Najprostszy i najczęściej używany podział kibiców zawiera trzy podstawowe grupy: pikników, ultrasów, chuliganów. Pikniki to osoby, które są na meczach jako konsumenci. Według Przemysława Piotrowskiego są oni „zbieraczami wrażeń” i przychodzą na stadion jak do supermarketu, a ponieważ traktują mecz jak piknik, to tak nazwano tę grupę. Ultrasi dbają o oprawy meczów. Na stadionie reagują bardzo żywiołowo, prowadzą doping przez cały czas trwania meczu. Natomiast „*football hooligans* w swoich grupowych, subkulturowych działaniach wyraźnie dryfują w stronę świata przestępczego i tworzą struktury podobne do tradycyjnych gangów terytorialnych, stając

88 J. Dudała, *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 65.

89 R. Stec, *Kibic z „Żyłety” przepytuje Steca*, „Sport” dodatek do „Gazety Wyborczej” 12.11.2007, nr 264, s. 10–11.

się ich nową formą”⁹⁰. Według typologii Giulianottiego są to nadal kibice (choć w ostatnich latach coraz częściej upolitycznieni), których staż, zasługi w walce z wrogiem gwarantują odpowiednie miejsce w hierarchii. Tworzą oni aliance i sieci podmiotów (często ze strukturami przestępczości zorganizowanej, czyli m.in. z handlem narkotykami, kradzieżami, przemysłem). Niepokojące jest to, że najmłodsi kibice często pełnią funkcje zwiadowcze, rozpoznające teren, a także mogą atakować rówieśników z podobnych wrogich grup (w latach 70. XX wieku w Anglii poszczególne grupy *football hooligans* były też nazywane firmami). Nie toleruje się słabości, zdrady czy współpracy z policją. Stadiony nie pozostają jedynymi miejscami walk zwaśnionych fanów. Toczą się one również w drodze na mecz i podczas wracania z meczu, dlatego podróżujący po całym kraju kibice są eskortowani przez oddziały prewencji. Istnieje grupa chuliganów, która wszczyna burdy w związku z meczami, ale nie na stadionach. Tych ostatnich jest jednak znacznie mniej niż kibiców⁹¹.

Szalikowcy to subkultura młodzieżowa stale zmieniająca swoje oblicze. Związana jest ściśle z kibicami, ale najczęściej z kibicami poszczególnych klubów sportowych, a nie konkretnych dyscyplin czy widowisk sportowych. O tym możemy się przekonać, obserwując na przykład napisy na flagach rozwieszonych na siatkach odgradzających miejsca dla kibiców od boiska do gry w piłkę nożną (np. „Łódź moim miastem”, „ŁKS moim życiem”) bądź czytając gazetki, strony internetowe pseudokibiców lub chociażby książkę *Pamiętnik kibica*⁹²: „Oczywiście temat krótkich rozmów jest jeden: Śląsk. Nawet nie piłka nożna, po prostu Śląsk”⁹³.

Dla szalikowca zarówno fan przeciwnej drużyny, jak i sami piłkarze to wróg, adresat wulgarnych okrzyków i przyśpiewek. Agresja wobec przeciwnej drużyny pozostaje najczęściej na poziomie symbolicznym, natomiast agresja wobec kibiców tej drużyny ma charakter bezpośredni i przeradza się najczęściej w bijatykę – przed meczem, w trakcie i po nim. W ten sposób podkreśla się swój stosunek wobec *obcych*, czyli kibiców innego klubu piłkarskiego. Obowiązują trzy powiązania kibiców: *zgody*, *kosy* i *układy*. Podział nie jest wyrazisty, ustalany przez przywódców, często obowiązuje przy tym zasada, że przyjaciel mojego

90 W. Wrzesień, *Krótką historia młodzieżowej subkulturowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 225.

91 S. Wanat, *Socjologia zachowań chuligańskich w sporcie*, „Kultura Fizyczna” 1992, nr 7–8, s. 18.

92 R. Zieliński, *Pamiętnik kibica. Ludzie z piętnem Heysel*, Wrocławska Drukarnia Naukowa, Wrocław 1993, s. 106.

93 Tamże, s. 25.

przyjaciela jest moim przyjacielem⁹⁴. Bez względu na układy między grupami kibiców, głównym wrogiem wszystkich szalikowców jest policja.

Istotą działalności szalikowców jest przejawianie zachowań agresywnych (werbalnych i niewerbalnych) wobec innych grup. Źródła tej agresji tkwią, zdaniem Przemysława Piotrowskiego, w:

- stresie i frustracji wynikających z dotychczasowych doświadczeń socjalizacyjnych;
- dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym nacechowanym zachowaniami o charakterze agresywnym;
- preferowanych przez grupę normach i wartościach, które można określić mianem wzorca agresywnie wyrażanej męskości⁹⁵.

Przemysław Piotrowski uważa, że szalikowcy, ze względu na brak możliwości uzyskania pożądanego statusu społecznego, budują własne poczucie wartości i tożsamości przejawiające się w różnego rodzaju zachowaniach agresywnych. Stąd najważniejszym celem jest obrona dobrego imienia swojego klubu sportowego, a więc najważniejszymi wartościami są: odwaga, twardość, umiejętność walki i gotowość do jej podjęcia, lojalność, gotowość do wyrzeczeń dla swoich barw klubowych, umiejętność radzenia sobie, zdolność do wypicia dużej ilości alkoholu oraz demonstrowanie dominującej postawy wobec kobiet⁹⁶.

Inny podział szalikowców zaproponował Radosław Kowalski, który wyróżnił wśród nich siedem typów osobowych, takich jak:

- animalisi;
- zadymiarze;
- official hooligans;
- ultras;
- szalikowcy;
- kibice;
- fanatycy⁹⁷.

Według autora trzy ostatnie typy osobowe szalikowców to kibice różniący się poziomem wiedzy na tematy związane z daną dyscypliną sportową, klubem, sportem w ogóle; sposobem eksponowania swoich sympatii (szaliki z barwami klubowymi, flagi, malowanie twarzy i inne) oraz stopniem przywiązania do sportu. Z czterech pierwszych wymienionych typów Radosław Kowalski uważa za najbardziej agresywnych *animalsów* i *zadymiarzy*.

94 J. Kowalska, *Cały nasz chuligański trud wkładamy w nasz kochany klub*, w: *Sport a agresja*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2007, s. 243.

95 P. Piotrowski, *dz. cyt.*, s. 113.

96 Tamże, s. 112.

97 R. Kowalski, *Potomkowie Hooligana. Szalikowcy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 33–35.

Jak opisuje, charakteryzuje ich pesymizm i obawa o przyszłość. Wynika to z faktu, iż osoby należące do tych grup pochodzą z niskich warstw społecznych, z niskim wykształceniem, o niskiej świadomości społecznej, bez żadnych autorytetów. Różnica między nimi a pozostałymi typami polega między innymi na tym, że *zadymiarze* częściej wyjeżdżają na mecze wyjazdowe, wiedzą, jakie drużyny grają i potrafią zapamiętać wynik meczu. Jeśli wzięlibyśmy pod uwagę tę typologię, to najczęściej aktów chuligańskich na stadionach, ze względu na silne poczucie więzi grupowej, dokonują grupy *officials* i *ultras hooligans*. Charakteryzuje je fanatyczne przywiązanie do klubu i sportu, a osoby wywodzące się z tych grup pochodzą zarówno z niższych, jak i wyższych warstw społecznych (choć częściej z tej pierwszej), rzadko posiadają średnie bądź wyższe wykształcenie, nie potrafią krytycznie spojrzeć na swoje działania. Różnica między nimi polega między innymi na tym, że *ultras* wykazują zainteresowanie życiem społecznym, bardziej interesują się sportem, śledzą wyniki sportowe⁹⁸.

Przywódcami tych grup najczęściej są osoby, które mają predyspozycje osobowościowe, są starsze, z charyzmą, z najdłuższym, nieprzerwanym stażem wyjazdów na mecze⁹⁹. Często mają ustabilizowaną sytuację zawodową, a także rodzinną. Dowodzenie grupą *zadymiarzy* pozwala im na demonstrację siły, władzy, samorealizację w roli przywódcy. W dużej mierze sami nie biorą bezpośrednio udziału w bójkach, ale bardzo dobrze znają prawo, wiedzą jak działać, aby osoby łamiące przepisy mogły uniknąć kary. Potrafią doskonale wykorzystać wewnętrzną potrzebę identyfikacji grupowej – głośno wskazują na to, iż najważniejszą cechą kibica jest lojalność.

Inną ciekawą typologię kibiców piłkarskich przedstawił Chas Critcher. W latach 70. XX wieku opisał specyfikę tego świata na podstawie modelu analiz Raymonda Williamsa wzajemnych relacji między jednostkami lub grupami a instytucjami społecznymi, w którym wyróżnił członków, klientów i konsumentów¹⁰⁰.

Dostrzegając masowość przekazu telewizyjnego, kiedy wraz z powstawaniem telewizji satelitarnej w latach 80. XX stulecia futbol stał się wizytówką globalizacji, Richard Giulianotti na początku XXI wieku zaproponował jeszcze inny podział kibiców, oparty na dwóch biegunach, czyli: emocjonalny–nieemocjonalny i tradycyjny–konsumencki. Pierwszy z nich wykorzystywał do pomiaru skali zaangażowania w życie klubu, drugi – do mierzenia stopnia identyfikacji z klubem. W ten sposób podzielił kibiców na cztery grupy: kibic (*supporter*), zwolennik (*follower*), fan i flâneur (przechodzień)¹⁰¹.

98 Tamże, s. 34.

99 Tamże, s. 50–51.

100 W. Wrzesień, *dz. cyt.*, s. 212.

101 Tamże, s. 213–222.

Dominik Antonowicz i Łukasz Wrzesiński potraktowali kibicowanie jako formę religii i wyodrębnili sześć idealnych typów kibiców ze względu na poziom zaangażowania i formę kultu:

- 1) fundamentaliści – kibice charakteryzujący się bezwarunkowym, a wręcz fanatycznym oddaniem klubowi, ponadto nieuznający kibiców wykazujących mniejsze zaangażowanie w kibicowanie;
- 2) ortodoksi – kibice głęboko wierzący, są zaangażowani emocjonalnie w kibicowanie, a herb i barwy klubowe uznają za świętość, w odróżnieniu od fundamentalistów nie cechuje ich radykalizm postaw;
- 3) kibice małej wiary – wykazują znacznie mniejszy entuzjazm w kwestii kibicowania i w mniejszym stopniu identyfikują się z symbolami klubowymi, gdyż najważniejsze są sympatie wobec danej dyscypliny sportu, a dopiero potem wobec konkretnego klubu;
- 4) wierzący niepraktykujący – identyfikują się silnie z ulubionym klubem, jednak nie uczestniczą w widowiskach sportowych z jego udziałem (z wyboru lub z konieczności);
- 5) dewoci – charakteryzuje ich ciągle demonstrowanie przynależności do własnego klubu, jednak nie wykazują z nim silnego emocjonalnego związku;
- 6) ateści – kibice sportu, którzy uważają siebie za znawców sportu i kibiców, jednak nie identyfikują się z żadnym konkretnym klubem sportowym¹⁰².

Utożsamianie się z danym klubem sportowym przez długi okres czasu jest złożonym problemem socjologiczno-psychologicznym. Psycholog Kazimierz Obuchowski stwierdził, że ludzie nie zauważają negatywnych cech w tym, co uważają za pozytywne. Treść tego zdania Jerzy Dudała zawiera w innych słowach – kibice patrzą na ukochany klub przez pryzmat doznań pozytywnych¹⁰³.

Atmosfera dorosłej widowni przenosi się na dzieci i młodych ludzi, „którzy łatwo wpłatają się w pajęczynę intryg, rozwieszoną przez dorosłych, i później szarpią się jak muchy wewnętrznie poturbowani na duszy, która być może już nigdy nie odzyska dawnego poczucia wolności”¹⁰⁴. W jaki więc sposób edukować do odbioru widowiska sportowego? Może w tym pomóc wychowanie przez sport i z wykorzystaniem idei olimpijskiej.

102 D. Antonowicz, Ł. Wrzesiński, *Kibice jako wspólnota niewidzialnej religii*, „Studia Socjologiczne” 2009, nr 1, s. 132.

103 J. Dudała, *dz. cyt.*, s. 115–116.

104 K. Zuchora, *Fair play: etyka podniesiona na wyżyny piękna*, w: *Czysta gra. Fair play*, red. K. Hądzelek, M. Rejz, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, Wydawnictwo Fall, Warszawa 2014, s. 209.

Idea olimpizmu jako wsparcie wychowania do odbioru widowiska sportowego

Środowisko szkolne wkomponowuje się w ogół wydarzeń społecznych, w tym w uczestnictwo w masowych imprezach sportowych. Dlatego należałoby uwzględnić w procesie edukacyjnym zajęcia związane z kibicowaniem, aby uczeń kończący szkołę posiadał odpowiednią wiedzę dotyczącą właściwych form zachowania się w obiektach sportowych i potrafił wykorzystać ją w praktyce. Jak podkreśla Marek Babik, aby móc właściwie reagować na zachowania uczniów, a także być zdolnym przekazywać odpowiednie wiadomości w danym zakresie, nauczyciel powinien posiadać niezbędną wiedzę. W odniesieniu do uczniów potrzebne są dobre programy edukacyjne wprowadzające młodego człowieka w dane zagadnienie lub właściwe działania profilaktyczne, których celem będzie zapobieganie podejmowaniu zachowań ryzykownych¹⁰⁵.

Piotr Potejko wskazuje na zachowania kibiców na stadionie na dwóch poziomach: emocjonalno-afektywnym i behawioralno-agresywnym. Pierwszy jest związany z pozytywnym dopingiem i radością płynącą ze sportowych przeżyć, natomiast drugi nie jest akceptowany zwłaszcza za brutalność i przemoc skierowaną często przeciwko przypadkowym osobom¹⁰⁶. Autor przedstawia również prognozy dotyczące zjawiska dewiacyjnych zachowań kibiców, które koncentrują się na sześciu głównych grupach oddziaływania:

1. Możliwości terapeutyczno-wychowawcze i profilaktyczne szkół wobec agresywności oraz zachowań dewiacyjnych młodzieży jako kibiców sportowych.
2. Zadania i obowiązki organizatorów imprez sportowych na stadionie.
3. Zadania policji i służb porządkowych.
4. Stosowanie monitoringu publiczności.
5. Edukacyjna, informacyjna, profilaktyczna funkcja mediów i innych podmiotów działających na rzecz tolerancji, fair play, przeciwko agresji i przemocy w sporcie.
6. Uregulowania prawnokarne¹⁰⁷.

Biorąc pod uwagę zarówno problemy młodzieży w okresie dorastania, jak i zagrożenia związane z przynależnością do grup szalikowców, ważne jest prowadzenie dialogu z młodym człowiekiem, przystępność autorytetów

¹⁰⁵ M. Babik, *dz. cyt.*, s. 8.

¹⁰⁶ P. Potejko, *Dewiacyjne zachowania kibiców sportowych jako zjawisko patologii społecznej*, w: *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata. Przejawy – zapobieganie – terapia*, red. M. Prokosz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 259.

¹⁰⁷ Tamże, s. 263.

i pokazywanie pozytywnych skutków życia według określonego wzorca¹⁰⁸. Należy przy tym wskazywać odpowiednie wzorce, bo – jak podkreśla Adam Gogacz – pojęcie autorytetu może być rozumiane dwojako: z punktu widzenia bycia autorytetem (prezentowania pewnych norm i zasad, które mogą być wzorem do naśladowania) i z punktu widzenia posiadania autorytetu (kojarzone bardziej z posłuchem niż wzorcem – co prowadzi bardziej do buntu niż podporządkowania się)¹⁰⁹. Takimi wzorcami mogą być sportowcy. Sport wraz z ideą olimpijską z jednej strony jest okazją do eskalacji niepożądanych zjawisk, z drugiej zaś jest narzędziem edukacyjnym, pozwalającym na przeciwdziałanie patologiom społecznym zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Aby osiągnąć zamierzony cel i pozytywne rezultaty wychowawcze poprzez wykorzystanie idei olimpijskiej, należy:

- poznać i przybliżyć młodzieży tradycje olimpizmu;
- posiadać świadomość ewolucji olimpizmu;
- przekazywać różnorodne treści, które uwzględniają zainteresowania i potrzeby całej młodzieży, zmienić klimat interakcji nauczyciel–uczeń na wyzwalający i aktywizujący¹¹⁰.

Józef Lipiec w publikacji *Filozofia olimpizmu* wyjaśnia różne znaczenia olimpizmu w różnych odniesieniach do tradycji starożytnej. Jednym z nich jest odtworzenie i kontynuacja starogreckiego obyczaju rozgrywania zawodów sportowych. Ponadto autor uważa, że olimpizm musi być adekwatny do czasów, w jakich jest kontynuowany, wraz z ideologią, uprzedmiotowieniem tej idei, między innymi poprzez tworzenie kodeksów, deklaracji oraz publikowanie tekstów poświęconych wartości olimpizmu. W innym kontekście badacz opisuje zaangażowanie społeczeństwa w ruch olimpijski: „olimpizm to ogół wydarzeń związanych wyłącznie ze stroną czysto sportową, a więc z igrzyskami olimpijskimi, czyli bezpośrednimi spotkaniami «olimpijczyków» (jako koryfeuszy olimpijskiej sceny). Niezbędne przesłania ideowe i normatywne (antyczne i regulaminowe) byłyby jedynie pragmatycznym uzupełnieniem fizycznej strony zdarzeń sportowych”¹¹¹.

Zrozumieć dzisiaj olimpizm można poprzez opisane przez Rolanda Naula główne zadania edukacji olimpijskiej jako podstawę pedagogiki sportu Pierre’a de Coubertina, które twórca nowożytnych igrzysk olimpijskich w liście z października 1918 roku opisał dla edukacji olimpijskiej w kontekście

108 A. K. Gogacz, *Poszukiwanie autorytetów a poczucie własnej wartości u młodzieży*, w: *Współczesne zagrożenia rozwojowe dzieci i młodzieży*, red. A. Chudzik, WSHE, Łódź 2008, s. 37.

109 Tamże, s. 31–32.

110 A. Bodasińska, *Czysta gra w sporcie i życiu codziennym*, ZWWF, Biała Podlaska 2007, s. 17.

111 J. Lipiec, *Filozofia olimpizmu*, s. 68.

harmonijnego rozwoju ciała i umysłu. Edukacja w harmonijnym rozwoju ciała i umysłu wymaga więc czterech tematycznych, wzajemnie się przenikających obszarów: fizycznej, społecznej, moralnej i poznawczej edukacji poprzez sport¹¹². Dalej, w książce *Olympic Education*, wskazuje na pięć zasad olimpizmu, które w 1935 roku przedstawił Pierre de Coubertin, nawiązując do pięciu głównych zasad olimpizmu jako filozoficznego fundamentu i podstawy w wychowaniu.

Pierwsza i najważniejsza zasada dotyczy *religio athletae*. Pierre de Coubertin uważał sportowców biorących udział w igrzyskach olimpijskich za ambasadorów nowoczesnej edukacji, którzy dzielą ze wszystkimi *religijnego* ducha sportu jako środek kształtowania charakterów. Uważał, że to oni powinni być reprezentantami *nowego humanistycznego społeczeństwa* jako *ambasadorzy wychowywania ludzi cywilizowanych*.

Druga zasada opiera się na równości szans wszystkich istot ludzkich jako dalszy rozwój misji *citius, altius, fortius* – jako środek do permanentnego starania się sportowców o własną, indywidualną doskonałość, z wolnością i duchem do ustanawiania i pokonywania rekordów. Tacy sportowcy są *kosmopolitami* i nie ma pomiędzy nimi żadnych różnic. Są równi, chociaż w pewien sposób konstytuują *elitę* swoich krajów z uwagi na to, że reprezentują wszechstronność i fizyczną przewagę. Kierują się zasadą *citius, altius, fortius* jako obowiązkiem rozwoju własnych zdolności zarówno fizycznych, jak i intelektualnych oraz kulturalnych w dążeniu do edukacyjnej harmonii i holizmu.

Trzecia zasada jest charakteryzowana przez termin *rycerstwo* jako wzór do naśladowania dla sportowców, którzy rywalizują tak jak kiedyś, w duchu „koleżeńskim”, rywalizowali ze sobą rycerze. Coubertin używał również terminu *czysta gra* (*fair play*), aby wyjaśnić rozumienie zasady rycerskości. Uważał, że *rycerskość* jako idea rywalizacji *wysiłku naprzeciw wysiłkowi* z powodu umiłowania do niego, podejmowania walki, jest podstawą koleżeńkości (*camaraderie*) i zawiera w sobie wzajemną pomoc. We wcześniejszych pismach Pierre de Coubertin, kiedy miał na myśli *rycerskość*, używał pojęcia *fair play*, a kiedy *rozwój sił – radość z wysiłku*. Oba te pojęcia obecnie uważane są za najważniejsze zasady edukacji olimpijskiej.

Czwarta zasada to *rozejm* powiązany z ideą *rytmiczności*. Zakłada ona specyficzne ramy czasowe świętowania igrzysk olimpijskich co cztery lata. Idea ta wynika z konieczności przerywania wszelkich walk i wojen, aby sportowcy z różnych krajów i narodów mogli wziąć w nich udział. Zasada ta była dla Pierre’a de Coubertina niezwykle ważna, ponieważ miał on nadzieję, że możliwe będzie powstrzymanie konfliktów i wojen pomiędzy ludźmi. Uważał też,

112 R. Naul, *Olympic Education*, Meyer & Meyer Sport, Oxford 2008, s. 26.

że rytm igrzysk olimpijskich może wnieść tymczasowe zaprzestanie sporów, wrogości i nieporozumień. Ta cecha olimpizmu wyraża ideę pokoju na świecie.

Piąta zasada odnosi się do piękna, powiązania sztuki i poezji jako elementu świętowania igrzysk olimpijskich. Odzwierciedla ona wizję eurytmii jako kolejnej esencjonalnej części harmonijnego rozwoju w edukacji. Piękno jest rozumiane jako powiązanie sztuki i umysłu w igrzyskach. Coubertin widział historię i literaturę jako intelektualną siłę¹¹³.

Wszystkie te pięć zasad odnajdziemy w wychowaniu przez sport również dzisiaj. Należy jednak równocześnie pamiętać, że najważniejszą i podstawową jest fair play.

Fair play, jako filar sportu i podstawa neoolimpizmu, jest niezmiernie ważną wartością wychowawczą, dlatego powinna być znacznie mocniej związana z procesem kształcenia. Znaczenie tej zasady jest powszechnie znane, jednak powinno być akcentowane i upowszechnianie w trakcie wychowania, gdyż może stanowić podstawę kształtowania wartości etycznych i postaw moralnych uczniów. Fair play uczy rzetelności, oceny uczciwego postępowania i przestrzegania zasad, stoi na straży wartości w sporcie, skutecznie można ją stosować w życiu pozasportowym. Identyfikowana jest z wychowawczą rolą sportu i z kształtowaniem postaw moralnych jego uczestników. W tym miejscu warto odwołać się do pojęcia honoru i ideału sprawiedliwości oraz – za Józefem Lipcem – do kantowskiej teorii imperatywu kategorycznego, wskazującej na to, co powinien czynić człowiek „zgodnie ze swą naturą i za potrzebami świata na wartości”¹¹⁴. Trafnie też dostrzegł Józef Półturzycki:

W okresie przemian społecznych wraca się do upowszechniania wartości, popularyzacja idei oraz działalność fair play może wzmocnić odrodzenie dawnych ideałów wychowania. [...] Warto zastanowić się i rozważyć, jakie nowe wartości do edukacji wnosi idea i praktyka fair play, zwłaszcza gdy aksjologia w systemie edukacji została osłabiona i pilnie wymaga rekonstrukcji¹¹⁵.

Jak już przedstawiono, poszanowanie idei fair play w sporcie przekłada się na działania w rozmaitych sytuacjach życia sportowego oraz codziennego, w tym również na zachowania kibiców. Czy są to jednak wartości prawidłowo rozumiane przez szalikowców? Znają oni zasadę fair play i dostrzegają wszelkie nieprawidłowości związane z jej łamaniem podczas meczów. Stworzyli własne zasady postępowania w swojej subkulturze, a każde ich nieprzestrzeganie to dla nich jak zagranie nie fair. Na przykład gdy umawiają się na bójkę

113 Tamże, s. 26–28.

114 J. Lipiec, *Filozofia olimpizmu*, s. 171–172.

115 J. Półturzycki, *Fair play wśród wartości edukacyjnych*, w: *Fair play w sporcie i olimpizmie. Szansa czy utopia*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2010, s. 44.

po meczu „20 na 20”, bez sprzętu, to fair jest równa liczba osób walczących po przeciwnych stronach i z równymi szansami – bo walczą tylko siłami tężyzny fizycznej. Sami organizują też mecze między kibicami, zgodnie z zasadą fair play. Dla szalikowców najważniejsze są barwy i herby klubowe. Demonstracja tych symboli jest wynikiem postawy wobec klubu zaprzyjaźnionego bądź wrogiego. Walcząc o godność klubu, postępują według własnego kodeksu fair – poprzez tak zwane *ustawki*, czyli umówione walki (w miejscach i na warunkach wcześniej ustalonych). Wrogie *bojówki* wyrównują swoje porachunki w sposób – ich zdaniem – fair, to znaczy solo (jeden na jednego) lub w równych liczbowo grupach, z określonym sprzętem i zachowaniem reguł. Zachowaniem najbardziej nie fair jest dla nich współpraca z policją.

Istotną rolę w podkreślaniu prawidłowego kontekstu fair play jako naczelnej zasady olimpizmu i sportu odgrywają pedagodzy sportu, trenerzy, sportowcy, działacze i dziennikarze. Wykracza ona przecież poza wszelkie ramy i można ją odnieść do każdej działalności podejmowanej przez człowieka. Jak podkreśla Wojciech Lipoński, niezmiernie ważne jest to, aby pojęcia *fair play* i *sportsmanship* były prawidłowo rozumiane przez wszystkich, a nie tylko przez specjalistów zajmujących się sportem¹¹⁶.

Promowanie idei fair play w szkole oraz w życiu codziennym ma szansę przyczynić się do poprawy skuteczności procesu wychowawczego. Jednak, jak twierdzi Roman Trzeźniowski, sport nie może i nie powinien zaprzeczając tych walorów wychowawczych, jakie w nim tkwią¹¹⁷. Należy to wziąć pod uwagę także w aspekcie wsparcia wychowania do odbioru widowiska sportowego.

Przestrzeganie przepisów jako wartość ma wciąż szeroki wymiar społeczny i obywatelski, jak pisze Jerzy Nowocien: „Ukształtowane w sporcie postawy wobec przepisów i praw zwykle są przenoszone poza sport, wprowadzane są do codziennego życia”¹¹⁸.

Uniwersalizm wartości idei fair play stwarza szansę, na co wskazuje Żukowska, „dla nowych pól eksploracji wychowawczej również poza sportem, szczególnie w szerszym kontekście rozpatrywania fair play jako składowego i nieodzownego elementu postaw etycznych współczesnego człowieka”¹¹⁹. Uniwersalizm ten polega m.in. na tym, że w definiowaniu tej zasady zawsze

116 W. Lipoński, *The truth of sport*, Wydawnictwo Naukowe UŚ, Szczecin 2016, s. 94.

117 R. Trzeźniowski, *Wychowanie fizyczne a sport*, w: *Myśli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie*, red. K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2000, s. 59.

118 J. Nowocien, *Zasada fair play źródłem wartości moralnych w wychowaniu poprzez sport*, w: *Fair play w sporcie i olimpizmie...*, s. 80.

119 Z. Żukowska, R. Żukowski, *Fair play wartością uniwersalną dla sportu i wychowania*, w: *Fair play. Sport. Edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 102.

chodzi o postępowanie zgodne z regułami i przepisami¹²⁰. Poprzez aktywność fizyczną i uczestnictwo w sporcie z jednoczesnym przestrzeganiem zasady fair play można dostarczać dzieciom i młodzieży wielu możliwości edukacyjnych, bo olimpizm oferuje nauczycielom – jak pisze Jim Parry – poprzez aktywność fizyczną kontekst realizacji wyznaczonych celów edukacji moralno-społecznej¹²¹.

Sport może stanowić jeden z czynników kształtujących osobowość ucznia i być nieodłączną częścią wychowania. Powinien zatem być uprawiany w sposób przemyślany i świadomy, również w zakresie przygotowania do odbioru widowiska sportowego – jednego z najważniejszych i największych obszarów sportu pasywnego, jak to określił Henryk Grabowski. Aby tego dokonać, należy jednak najpierw poznać problemy i potrzeby młodego człowieka, zwłaszcza w okresie dorastania, a następnie strukturę i powiązania między grupami tworzącymi widowisko sportowe (szczególnie piłkarskie). Wówczas jest szansa na skuteczne i atrakcyjne włączenie do procesu kształcenia metod pracy opartych na edukacji olimpijskiej¹²².

120 A. Bodasińska, *dz. cyt.*, s. 19.

121 J. Parry, *Physical Education as Olympic Education*, „European Physical Education Review” 1998, nr 2, s. 153–167.

122 J. Kowalska, *Znaczenie edukacyjne projektu „Jestem fair” opartego na idei neoolimpizmu*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2020, s. 190.

SPORT I OLIMPIZM W PROGRAMACH EDUKACYJNO-WYCHOWAWCZYCH

W obliczu powszechnego odrzucania i negowania autorytetów wychowawczych współczesna szkoła staje przed wyzwaniami zmuszającymi do poszukiwań nowych filozofii kształcenia i wychowania, zwiększających efektywność zarówno wychowawczą, jak i dydaktyczną nauczania. Obecnie wielu teoretyków i praktyków z dziedziny nauk o kulturze fizycznej – w poszukiwaniu alternatywnego rozwiązania na płaszczyźnie wychowania i kształcenia – rekomenduje ofertę edukacyjną nawiązującą do idei olimpizmu, opartej na dwóch fundamentalnych normach społecznych, ideach pokoju oraz uczciwej rywalizacji. Paradygmaty te, uzupełnione wartościami braterstwa, sprawiedliwości i odwagi, powinny w ich przekonaniu stać się aksjologiczną podstawą programu wychowawczego, realizowanego w postaci szeroko rozumianej edukacji sportowo-olimpijskiej, a tym samym mającego szansę wzbogacić edukacyjny i pedagogiczny potencjał szkoły¹.

5.1. EDUKACJA OLIMPIJSKA I PEDAGOGICZNE KONOTACJE

To oczywiste, że głównym źródłem włączenia wartości olimpizmu do programów szkolnych był reformatorski ruch Coubertina, którego celem było propagowanie tej idei w służbie harmonijnego rozwoju człowieka i pokojowego współistnienia społeczeństw. Inicjator nowożytnego ruchu olimpijskiego – eksponując swoje postępowe myśli w licznych publikacjach – pragnął wychowywać młodzież do pełnego tolerancji współżycia społecznego i kształtować jej osobowość w duchu światopoglądu humanistycznego oraz optymistycznego. Stąd też Wołoszyn stwierdził, że w obliczu sprzeczności

1 Z. Żukowska, *Edukacja olimpijska młodzieży. Tradycje – teraźniejszość – perspektywy*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 33–40.

edukacyjnych, w jakim tkwi współcześnie zdeorientowana cywilizacja, olimpizm może być uznawany za swego rodzaju wariant „edukacji globalnej”.

Wydaje się, że w tym „labiryncie” współczesnych antynomii edukacyjnych, w jakim znajduje się zagubiona ludzkość, olimpizm może być uznawany za pewien wariant „edukacji globalnej”, który od stu lat głosi i – pomimo wszelkich zastrzeżeń i wypaczeń – pomyślnie na ogół realizuje hasła globalizmu humanistycznego i humanistycznego wychowania globalnego. W tym przejawiała się dalekowzroczność pedagogicznego myślenia Pierre’a Coubertina, twórcy współczesnych igrzysk olimpijskich i współczesnego światowego ruchu olimpijskiego².

Pomimo uznania przez niektórych badaczy Coubertinowskiej koncepcji olimpizmu za filozofię przestarzałą i odbiegającą od potrzeb współczesnej rzeczywistości, niewątpliwie wysoka pozycja wartości tej idei w systemach wychowawczych umożliwiła realizację programów z zakresu edukacji olimpijskiej we wszystkich niemal krajach świata. Filarem tej edukacji jest zatem humanistyczny ideał olimpizmu, określany mianem *pedagogiki olimpijskiej*, tak definiowanej przez Lipońskiego:

Esencją pedagogiki olimpijskiej jest założenie, że z pomocą wysiłku sportowego, poprzez oddziaływanie psychosomatyczne i moralne na wychowanka, można odnieść pożądaný skutek pedagogiczny i wzbogacić osobowość człowieka, a w konsekwencji przyczynić się do ulepszenia całych społeczności. W jego założeniach igrzyska miały być tylko narzędziem wychowawczym, poprzez swą atrakcyjność ułatwiającym propagowanie olimpizmu jako idei pedagogicznej i filozoficznej³.

Rangę edukacji olimpijskiej w kształtowaniu osobowości wychowanka wielokrotnie podkreślali Żukowscy, dowodząc, że w czasach kryzysu wartości wychowawczych idea olimpizmu wraz z zasadą fair play powinny być traktowane jako jedna ze skuteczniejszych form edukacji i znaleźć poczesne miejsce we współczesnym nurcie pedagogicznym.

Istnieje wielkie zapotrzebowanie na wartości, których nośnikiem jest olimpizm, rozpatrywany w kategoriach wartości moralnych, integracyjnych i socjalizacyjnych. Edukacja olimpijska może uatrakcyjnić program kształcenia szkolnego, a nade wszystko ułatwić kształtowanie postaw młodzieży, w których takie komponenty, jak zdrowie, odpowiedzialność, równość szans i przestrzeganie przepisów przenikną ze sportu do życia codziennego⁴.

2 S. Wołoszyn, *Olimpizm – edukacją globalną*, w: *Fair play – sport – edukacja...*, s. 11.

3 W. Lipoński, *Bądź mistrzem życia. Międzynarodowy Projekt Fundacji Wychowania Sportowego i Olimpijskiego (FOSE)*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2000, s. 17.

4 Z. Żukowska, R. Żukowski, *Wstęp*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, s. 8.

Według Grupego i Müllera, pedagogiczne koncepcje Coubertina przejawiają się w edukacji olimpijskiej jako:

- zdobywanie doświadczeń życiowych przez sport;
- osiągnięcie harmonii sił fizycznych i duchowych;
- dążenie do doskonałości przez aktywność sportową;
- promowanie zasad etycznych jako naczelnych w sporcie i życiu społecznym;
- propagowanie szacunku i tolerancji dla konkurentów;
- zyskiwanie zrozumienia dzięki praktyce sportowej;
- głoszenie idei pokoju i międzynarodowego porozumienia;
- popularyzowanie emancypacji w sporcie i przez sport⁵.

Równie optymistyczne i entuzjastyczne stanowisko wobec roli olimpizmu w edukacji młodego pokolenia prezentują m.in. Binder, Chatziefstathiou, Rolf Gessmann, Roland Naul⁶. W swoich pracach naukowych wskazują na konieczność pojmowania edukacji olimpijskiej jako zintegrowanej „orientacji na świat społeczny” w kontekście włączenia jej wartości do różnych obszarów tematycznych szkolnych programów nauczania. Rozważając skuteczność modelu pedagogiki olimpijskiej w kanadyjskim systemie nauczania, Binder twierdzi, że dzięki zastosowaniu edukacji olimpijskiej wychowankowie mogą w większym stopniu doświadczać radości z osiągnięć w wysiłku fizycznym, a wychowawcy i trenerzy – efektywniej kształtować korzystne postawy wobec sportu oraz życia społecznego. Krytyczne zdanie w tej sprawie prezentuje Kosiewicz, twierdząc, że w założeniach programowych edukacji olimpijskiej zbyt wiele uwagi poświęca się idealizacji sportu wyczynowego i widowiskowego, z wyłączeniem bardziej popularnego, adresowanego do wszystkich sportu masowego.

Zarówno edukacja olimpijska, jak i ruch oraz igrzyska olimpijskie są czymś mniej niż sport w ogóle, ponieważ nie uwzględniają wielu potrzeb związanych z edukacją i wychowaniem w kulturze fizycznej, a zwłaszcza ze sportem dla wszystkich, tj. rekreacji fizycznej, sportu amatorskiego, powszechnego,

5 N. Müller, *The Idea of Peace as Coubertin's Vision for the Modern Olympic Movement: Development and Pedagogic Consequences*, „The Sport Journal” 2008, t. 9, nr 1, <https://thesportjournal.org/> (dostęp: 1.03.2018).

6 D. Binder, *Olympic values education: evolution of a pedagogy*, „Educational Review” 2012, t. 64, nr 3, s. 275–302; D. Chatziefstathiou, *Olympic education and beyond: Olympism and value legacies from the Olympic and Paralympic Games*, „Educational Review” 2012, t. 64, nr 3, s. 385–400; R. Gessmann, *Olympic education, fair play and their practice in schools*, The Official Publication of the European Fair Play Movement Academic, supplement 8, b.m.w. 2010, s. 2–4; B. Kidd, *Taking the rhetoric seriously: Proposals for Olympic education*, „Quest” 1996, t. 48, nr 1, s. 82–92; R. Naul, *Olympic Education*, Meyer & Meyer Sport, Oxford 2008.

masowego, szkolnego, gier i zabaw ruchowych, rekreacyjnych form turystyki, sportu rodzinnego, harcerskiego itd.⁷

Równie krytyczną perspektywę wnosi do debaty Sarah J. Teetzel, podkreślając znaczenie trzech fundamentalnych wartości w edukacji olimpijskiej, do których zalicza uczciwość, równość i etyczne zachowanie. Autorka przekonuje, że tylko zrozumienie i akceptacja każdej z tych wartości gwarantuje zbudowanie w procesie edukacji olimpijskiej korzystnego klimatu wychowawczego. Odwołując się do filozofii olimpizmu, Teetzel nie zaleca promowania i utrwalania wyłącznie idealistyczno-etycznych aspektów igrzysk olimpijskich, proponując włączenie w treść edukacji olimpijskiej refleksyjnych i krytycznych wątków odnoszących się do anomalii współczesnego sportu⁸.

Edukacja olimpijska może być prowadzona w połączeniu ze szkolnymi programami nauczania, ze szczególnym uwzględnieniem lekcji wychowania fizycznego, historii, języka polskiego czy sztuki. Do podstawowych zagadnień realizowanych w ramach szeroko pojętego wychowania olimpijskiego zalicza się:

- promowanie olimpizmu i jego humanistycznych wartości;
- działanie na rzecz wychowania przez sport i do sportu;
- edukowanie nieformalne i upodmiotowienie młodzieży do aktywnego uczestniczenia w dialogu społecznym;
- propagowanie zasady fair play w sporcie i życiu codziennym;
- rozpowszechnianie właściwych zachowań w sporcie, zagadnień sportu bez agresji, dopingu i chuligańskich zachowań kibiców;
- włączanie w tok edukacji nauczycieli, trenerów i rodziców jako propagatorów wartości humanistycznych olimpizmu.

Cele i zadania edukacji olimpijskiej nawiązują do podstawowych kanonów budowania kapitału społecznego szkoły, odnoszącego się w głównej mierze do wspólnych dla tego środowiska wartości i norm etycznych, umożliwiających im skuteczne działanie. W tym kontekście Nowocien wskazał na kilka ważnych założeń tej edukacji, które powinny być eksponowane w szkole przez:

- 1) propagowanie zasady fair play w systemie sportu szkolnego oraz wszystkich dziedzinach życia szkolnego i pozaszkolnego;
- 2) powiązanie wychowania olimpijskiego z innymi przedmiotami nauczania (m.in. upowszechnianie zasady fair play wobec natury i przyrody);

7 J. Kosiewicz, *Czy igrzyska olimpijskie są czymś więcej niż sportem?*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2008, nr 6, s. 8.

8 S. J. Teetzel, *Optimizing Olympic education: a comprehensive approach to understanding and teaching the philosophy of Olympism*, „Educational Review” 2012, t. 64, s. 317–332.

- 3) włączenie w propagowanie idei olimpizmu szerokiego grona osób ze społeczności szkolnej i pozaszkolnej: nauczycieli, rodziców, władz oświatowych i samorządowych⁹.

Olimpizm, prezentując wartości humanistyczne, stał się podstawą kultury fizycznej i sportu oraz nadał im wysoką rangę społeczną we współczesnej szkole. Jak zauważa Józef Półturzycki, w ważnym procesie odbudowy wartości współczesnej edukacji nie powinno zabraknąć wychowania fizycznego, szkolnego sportu, wartości olimpizmu i powiązanej z nimi zasady fair play, służących popularyzowaniu korzystnych postaw nie tylko w sporcie wyczynowym, lecz także w środowisku szkolnym oraz w pozasportowych formach aktywności¹⁰.

Według Żukowskiej punktem wyjścia w prawidłowym przebiegu procesu edukacji w tym zakresie jest dobra relacja na linii nauczyciel–uczeń, nauczyciel–grono pedagogiczne szkoły oraz nauczyciel i jego relacje z rodzicami. W tym wymiarze klimat i rezultaty wzajemnych interakcji zależą od partnerskiego układu, opartego na spotkaniu dwóch szanujących się podmiotów, charakteryzujących się różnymi kompetencjami i wykazujących wolę do podjęcia dialogu oraz wzajemnego wysłuchania swoich racji.

Tabela 1. Przegląd koncepcji wartości i zasad uznawanych za fundamentalne w edukacji olimpijskiej

Norbert Müller	harmonijny rozwój człowieka, dążenie do doskonałości (zarówno w sporcie, jak i sztuce), fair play, równość, pokój, życzliwość dla innych narodów, szacunek
Zofia Żukowska	fair play
Ommo Grupe	rozwój ciała, umysłu i charakteru, fair play, pokój, życzliwość, zrozumienie między narodami, równość, solidarność
Józef Lipiec	jedność ludzkości, fair play, odwaga podejmowania wyzwań, udział w rywalizacji
Danna Binder	radość z wysiłku, fair play, szacunek dla innych, równowaga ciała, duszy i woli, dążenie do doskonałości, przyjaźń, szacunek
Vassil Girginov, Jim Parry	równość, sprawiedliwość, szacunek dla innych, zrozumienie, dążenie do doskonałości
Stephan Wassong	równowaga ciała i umysłu, rozwój osobowości i kształtowanie charakteru, fair play, pokojowy internacjonalizm, międzykulturowa edukacja olimpijska

9 J. Nowocień, *Społeczno-wychowawcze efekty edukacji olimpijskiej w szkole podstawowej*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, s. 48–59.

10 J. Półturzycki, *Fair play wśród wartości edukacyjnych*, w: *Fair play w sporcie i olimpizmie. Szansa czy utopia*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2010, s. 44–51.

Tabela 1 (cd.)

Steven Maass	doskonałość, przyjaźń, szacunek, brak dyskryminacji, humanizm, uniwersalizm, solidarność, przymierze edukacji, sportu i kultury
Roland Naul	radość z wysiłku, harmonijny rozwój ciała i umysłu, fair play
Rolf Gessmann	dążenie do perfekcji, uczciwość, szacunek wzajemny, holistyczny rozwój ciała, umysłu i ducha

Źródło: K. Płoszaj, W. Firek, *Międzykulturowa edukacja olimpijska. Dokończenie symfonii pedagogicznej Pierre'a de Coubertina*, Imprint Media, Warszawa 2018, s. 43–44.

Na uwagę zasługuje fakt, że przedstawione wyżej wartości i zasady moralne wydają się wymownie zgodne ze standardami współczesnych nurtów pedagogicznych, a tym samym stanowią swoiste cele w planowaniu i realizowaniu programów edukacji olimpijskiej. Autorzy zestawienia podkreślają, że wielowymiarowy obszar zalet wskazanych przez wybranych naukowców jest rezultatem zróżnicowanej interpretacji funkcji i zadań edukacji olimpijskiej, będącej naturalną konsekwencją rozumienia przez nich filozofii olimpizmu,

w wyniku tego kładą oni różny akcent na rolę sportu, wiedzy, doświadczenia, wartości i zasad olimpizmu w edukacji olimpijskiej. Oczywiście każdy z wymienionych elementów pociąga za sobą, w mniejszym lub większym stopniu, realizację pozostałych i wyznacza kierunek działań edukacyjnych¹¹.

Wybitny teoretyk olimpizmu Naul wskazuje na cztery odrębne kierunki realizowanych w zakresie edukacji olimpijskiej projektów edukacyjno-wychowawczych, wyróżniając cztery orientacje:

- 1) ukierunkowaną na wiedzę o idei olimpijskiej w kontekście historycznych źródeł i edukacyjnych wartości; takie podejście – najbardziej rozpowszechnione na świecie – skoncentrowane jest na przekazywaniu informacji o dawnych i współczesnych formach aktywności sportowej, ciekawych zdarzeniach lub wybitnych postaciach ruchu olimpijskiego;
- 2) praktyczną, odnoszącą się do organizacji konkursów (zabawy i gry sportowe) oraz imprez artystycznych (muzyka i sztuka) w środowisku szkolnym i pozaszkolnym, których motywem przewodnim są wartości olimpijskie; uczestnictwo dzieci i młodzieży w takich formach edukacji olimpijskiej pozwala na umiędzynarodowienie współpracy, poznanie kultury innych krajów, a także poprawę stosunków interpersonalnych w szkole, dzięki włączeniu zasady fair play w proces wychowania;

¹¹ Tamże, s. 43–44.

- 3) będącą platformą edukacyjną dla holistycznego rozwoju umysłu, ciała i ducha; koncepcja edukacji olimpijskiej nawiązująca do kształcenia potencjału intelektualnego, fizycznego i moralnego ma szerokie zastosowanie w programach wychowania fizycznego oraz realizowanej w duchu wartości olimpijskich pozalekcyjnej i pozaszkolnej aktywności sportowej;
- 4) podkreślającą społeczny charakter olimpizmu wraz z jego nieograniczonymi możliwościami przeniesienia cennych wartości do innych dziedzin życia; podejście to wymaga opracowania programu edukacji olimpijskiej, pozwalającego na wykorzystanie paradygmatów olimpijskich w różnych sytuacjach kulturowych i wychowawczych, stającego się integralną częścią wartości i pojęć z wielu sfer działalności współczesnego człowieka¹².

Programy edukacji olimpijskiej we współczesnych systemach oświaty realizowane są w dwóch podstawowych obszarach; po pierwsze, przekazując wiedzę o istocie i historii igrzysk olimpijskich, a po drugie, pełniąc funkcję wychowawczą, realizowaną przez projekty propagujące wartości oraz ideały olimpijskie jako wzory postępowania w sporcie i życiu społecznym.

Przesłanki te wskazują, że przeniesienie olimpijskich wartości do systemów edukacyjnych stwarza szansę na kształtowanie właściwych postaw i systemów wartości wśród dzieci i młodzieży oraz umożliwia ich pełne uczestnictwo we wszystkich sferach życia społecznego, ze szczególnym wskazaniem kultury fizycznej i aktywności sportowej¹³.

5.2. SPOŁECZNO-WYCHOWAWCZE WARTOŚCI SPORTU OLIMPIJSKIEGO NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH PROGRAMÓW EDUKACYJNO-WYCHOWAWCZYCH

Dziedzictwo idei olimpizmu na przestrzeni kilku ostatnich dekad uwzględnione zostało w programach edukacji olimpijskiej w celu promocji wartości olimpizmu i kształtowania korzystnych postaw oraz zachowań w sporcie i życiu społecznym. W 1981 roku na 20. sesji Międzynarodowej Akademii Olimpijskiej Nikolaos Nissiotis wskazał na reprezentatywne w wychowaniu szkolnym elementy walorów idei olimpijskiej, podkreślając jej historyczne dziedzictwo, humanistyczny kontekst, tradycję antycznej myśli filozoficznej i kulturotwórcze walory¹⁴. Pierwszy program edukacji olimpijskiej

12 R. Naul, *dz. cyt.*, s. 118–119.

13 A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, *Rola edukacji olimpijskiej w budowaniu kapitału społecznego współczesnej szkoły*, w: *Edukacja a kapitał społeczny. Oczekiwania – realizacja – efekty*, red. A. Rogalska-Marasińska, L. Janiszewska, Wydawnictwo PAN, Warszawa 2012, s. 309–318.

14 N. Nissiotis, *Problems of Olympic education. As seen through the work of the International Olympic Academy*, w: *Report of the 20th Session of the International Olympic Academy*, brak red., Atlantis, Athens 1980, s. 41–51.

przedstawiono w latach 70. ubiegłego stulecia w szkołach podstawowych w Niemczech przy okazji organizacji igrzysk olimpijskich w Monachium. Wzorce niemieckie były podstawą wdrożenia przez Komitet Organizacyjny Igrzysk Olimpijskich w Montrealu programu edukacji olimpijskiej *Promowanie olimpizmu w środowisku szkolnym* w szkołach kanadyjskiej prowincji Quebec. Celem tego zamierzenia były działania na rzecz pełnego zrozumienia olimpijskich ideałów i wdrożenia ich w życie społeczne¹⁵. Od tamtego czasu koncepcje i realizacje programów edukacji olimpijskiej uznawane są za innowacyjne oraz modelowe działania edukacyjne, propagujące wartości olimpizmu na wszystkich kontynentach świata¹⁶.

5.2.1. Programy edukacji sportowej realizowane w polskim systemie oświaty

Wyniki badań ujawniające, że niewielki procent uczniów wskazuje środowisko szkolne jako źródło wiedzy o olimpizmie oraz ich niedostateczny stan wiedzy w tym zakresie, były powodem wprowadzenia w latach 1997–1998 do poznańskich szkół programu z zakresu edukacji olimpijskiej. W ramach tego programu opracowano ścieżkę międzyprzedmiotową „Edukacja olimpijska”, zawierającą w swoich treściach podstawowe informacje o historii i idei igrzysk olimpijskich. Wprowadzono m.in. wiadomości z zakresu historii olimpiad, podstawowych terminów i symboliki olimpijskiej oraz zapoznano uczniów z zasadami zachowań fair play, omawiając wybrane zagadnienia na niektórych lekcjach. Uzupełnieniem programu było przeprowadzenie przy zastosowaniu metody problemowej zajęć ruchowych, których cel stanowiło przygotowanie i zrealizowanie przez uczniów, według ustalonych reguł i przepisów, nowych zabaw i gier sprawnościowych. Ponadto do programu włączono edukacyjne programy informatyczne jako element integrujący treści nauczania wychowania fizycznego z zakresem nauczania innych przedmiotów¹⁷.

Oryginalną propozycję włączenia treści edukacji olimpijskiej w nauczanie innych przedmiotów przedstawił Bronikowski, sugerując m.in. taki program dla poszczególnych nauk:

15 K. Georgiadis, *The Implementation of Olympic Education Programs at World*, „Procedia. Social and Behavioral Sciences” 2010, t. 2, nr 5, s. 6711–6718.

16 Z. Żukowska, R. Żukowski, *dz. cyt.*, s. 8.

17 M. Bronikowski, M. Bronikowska, *Edukacja olimpijska w szkole*, „Lider” 2004, nr 1, s. 23–25.

Historia:

- fakty i daty związane z historią starożytnych igrzysk (forma zabawowa – quizy, zagadki),
- sport w kulturze innych starożytnych narodów,
- sport dzisiejszy – nagrody, kary, poglądy współczesnych znanych ludzi,
- postać barona Pierre'a de Coubertina – jego życie i działalność,
- najpopularniejsze sporty w historii (gdzie, jakie).

Geografia:

- lokalizacja, klimat, transport w antycznej Grecji (klimat śródziemnomorski, miejsca olimpiad),
- współczesne igrzyska olimpijskie (uczniowie przygotowują mapki świata jako część samodzielnego zadania, które potem zostaną wykorzystane do zaznaczenia kolejnych miejsc i dat, w których odbywały się igrzyska),
- różnice czasowe pomiędzy poszczególnymi miastami igrzysk (różnice w transmisjach telewizyjnych),
- klimat, transport, kapitał, sprawy organizacyjne związane z wyborem kolejnych miast olimpijskich,
- programowanie obozów dla kadry olimpijskiej pod kątem startu w igrzyskach – wybór miejsca, klimat, finanse, położenie geograficzne, korzyści treningowe.

Język obcy:

- wynajdywanie sportów olimpijskich w różnych krzyżówkach, tabelach, poszerzanie słownictwa z poszczególnych dyscyplin sportowych,
- układanie prostych dialogów z mistrzami olimpijskimi (*role play*),
- nauka liczebników głównych i porządkowych na podstawie ceremonii wręczenia medali,
- uzupełnienie tekstów o tematyce sportowej (*cloze test*),
- opisywanie dyscyplin sportowych (przepisy, najważniejsze pojęcia),
- wypracowanie o tematyce sportowej na tematy olimpijskie, np. Czy potrzebujemy dzisiaj fair play? Co złego jest w dopingu?

Język polski:

- wybór lektury obowiązkowej o tematyce olimpijskiej, m.in. W. Minkiewicz *Olimpijska gorączka*, Z. Głuszek *Polscy olimpijczycy*, J. Paradowski *Dysk olimpijski* lub zbiór wierszy K. Zuchory *W słonecznej koronie stadionu*,
- różne formy ekspresji twórczej – praca w grupach (plakat, wiersz, reportaże o tematyce olimpijskiej),
- próba konstrukcji apelu olimpijskiego dla zawodników reprezentujących kraj w Igrzyskach Olimpijskich (postawy, oczekiwania, zachowania)¹⁸.

W ramach Europejskiego Roku Wychowania przez Sport zrealizowano w 2004 roku w Szczecinie „Program fair play w Polsce”, którego celem było propagowanie zasady fair play we wszystkich sferach życia i poprawianie kontaktów międzyludzkich, rówieśniczych, międzypokoleniowych (fair play w świecie dziecka oraz dorosłych). Program skierowany był do szkół

18 M. Bronikowski, *Przykłady praktycznych rozwiązań tematycznych w programie edukacji olimpijskiej*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, s. 105–106.

podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, placówek szkolno-wychowawczych, placówek wychowania pozaszkolnego oraz samorządów lokalnych. Do szczegółowych zadań programu należało m.in. tworzenie własnych kodeksów – sportowca i kibica, ustanowienie w każdej szkole Kapituły fair play, wyróżniającej zarówno dzieci, jak i osoby dorosłe, poznanie wzajemnych oczekiwań i zasad obowiązujących w środowisku rówieśniczym, rodzinnym oraz szkolnym¹⁹.

Program „Przeciwdziałanie poprzez sport agresji i patologii wśród dzieci i młodzieży” był kontynuacją i uzupełnieniem ogólnopolskich projektów upowszechniania i rozwijania sportu wśród dzieci oraz młodzieży, nawiązując bezpośrednio do realizowanego przez Ministerstwo Sportu i Turystyki programu „Sport wszystkich dzieci” i nowych projektów budowy wielofunkcyjnych boisk sportowych, chociażby „Moje Boisko – Orlik 2012” i „Blisko Boisko”. Program został opracowany na podstawie doświadczeń projektu pilotażowego „Przeciwdziałanie poprzez sport agresji i przestępczości wśród dzieci i młodzieży”, realizowanego w województwie warmińsko-mazurskim.

Głównym zadaniem ostatniego z programów było obniżenie poziomu agresji i patologii wśród młodego pokolenia, m.in. przez:

- stworzenie możliwości udziału dzieci i młodzieży w różnych formach aktywności fizycznej;
- podejmowanie działań w zakresie wspierania programów profilaktycznych dotyczących przeciwdziałania agresji i patologii wśród dzieci i młodzieży;
- promowanie zdrowego stylu życia i odżywiania oraz zahamowanie ujemnych tendencji w rozwoju biologicznym dzieci i młodzieży;
- organizowanie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, obozów sportowo-rekreacyjnych oraz imprez sportowych, w tym rozszerzanie oferty w zakresie kultury fizycznej, mające na celu zapewnienie prawidłowej działalności obiektów sportowych, także w ramach programów „Moje Boisko Orlik – 2012” i „Blisko Boisko”;
- szkolenie i doskonalenie zawodowe kadry pedagogicznej i trenersko-instruktorskiej;
- zapewnienie prawidłowego wychowania dzieci i młodzieży, a także przygotowanie ich do udziału w masowych imprezach sportowych w duchu idei fair play.

19 D. Umiastowska, *Wykorzystanie zasady fair play jako wartości wychowawczej w szkolnym wychowaniu fizycznym*, w: *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpizmu. Ruch olimpijski i niepełnoprawni sportowcy*, red. J. Nowocień, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2006, s. 88–93.

Ryc. 7. Logo projektu edukacyjnego „Jestem fair”

Źródło: J. Kowalska, *Fair play w wychowaniu do kulturalnego odbioru widowiska sportowego (na przykładzie łódzkiego projektu „Jestem fair”)*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Rozwoju, Warszawa 2012, strona tytułowa

Wprowadzony w 2009 roku przez Wydział Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego i Urząd Miasta Łodzi – we współpracy z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministerstwem Sportu i Turystyki – w gimnazjach projekt „J e s t e m f a i r” był kontynuacją programu pilotażowego realizowanego w roku szkolnym 2009/2010 w czterech łódzkich szkołach podstawowych²⁰. W kolejnych edycjach projektu działania edukacyjno-wychowawcze zaadresowano do wszystkich szkół gimnazjalnych w Łodzi, a w części konkursowej uczestniczyło 2205 uczniów. Główny cel programu odnosił się do propagowania idei fair play jako wychowawczego elementu w zwalczaniu rasizmu, ksenofobii i antysemityzmu oraz dążeniu do upowszechniania postawy większego zrozumienia dla innych kultur i wyznań w obrębie całej Unii Europejskiej. Założenia projektu realizowano, prowadząc m.in. zajęcia warsztatowe (ze studentami w roli nauczycieli) w ramach godzin wychowawczych lub lekcji wychowania fizycznego, organizując imprezy sportowe w duchu zasady fair play czy przeprowadzając konkursy na najlepszy kulturalny doping dla swojej drużyny lub film o postępowaniu fair play w szkole bądź na boisku sportowym. Projekt zakładał także ograniczenie rasistowskich, antysemickich i ksenofobicznych zachowań wśród kibiców sportowych przez uświadomienie im bezsensowności agresywnych

20 J. Kowalska, A. Kaźmierczak, *Zasada fair play jako wartość wychowawcza w edukacji szkolnej i w przeciwdziałaniu chuligaństwu na stadionach. Raport z badań w ramach projektu pilotażowego „Jestem fair” realizowanego w łódzkich szkołach*, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Warszawa 2010.

i chuligańskich działań w zantagonizowanych grupach fanów, a także wskazanie konkretnych rozwiązań²¹ – dobrych praktyk na rzecz zwalczania wspomnianych zachowań w sporcie i środowisku szkolnym²².

5.2.2. Programy edukacji sportowo-olimpijskiej w wybranych krajach

Program Edukacji Wartości Olimpijskich (wdrożony do realizacji w 2008 roku)

Uwzględniając wyjątkowy potencjał sportu jako narzędzia edukacyjno-społecznego, Międzynarodowy Komitet Olimpijski opracował serię darmowych, praktycznych zasobów edukacyjnych pod nazwą Program Edukacji Wartości Olimpijskich (Olympic Values Education Programme, OVEP), łączących sport z edukacją i ekspresją kulturową. Jego celem jest promocja olimpijskiego ideału, odnoszącego się do budowania lepszego świata przez sport, dzięki wykorzystaniu – ukierunkowanych na proces wychowania oparty na wartościach – źródeł oświatowych z zakresu pedagogiki sportu. Zaprojektowany dla uczniów szkół podstawowych i średnich OVEP wykorzystuje uniwersalne wartości sportu olimpijskiego w celu wsparcia potencjału wychowawczego środowiska szkolnego i pozaszkolnego. Kamieniem węgielnym programu jest olimpijski ideał, nawiązujący do założenia, że uczenie się następuje przez zrównoważony rozwój ciała i umysłu, tym samym stwarzając młodym ludziom okazję do doświadczania wartości życiowych, takich jak doskonałość, szacunek i przyjaźń. Poszanowanie różnorodności kulturowej w rywalizacji sportowej jest siłą napędową OVEP, którego cele odwołują się do takich wartości, jak: radość z wysiłku, przestrzeganie zasady fair play, szacunek dla przeciwnika, dążenie do doskonałości przez sport, utrzymanie harmonii ciała, woli i umysłu.

Australia, Program edukacji olimpijskiej w szkołach sieci A. S. P. I. R. E. (zrealizowany)²³

W 1995 roku Australijski Komitet Olimpijski opracował przeznaczony dla szkół podstawowych krajowy program kształtowania korzystnych wartości w sporcie. Podstawowym celem tej inicjatywy była edukacja uczniów zrzeszonych w sieci szkół A.S.P.I.R.E. w duchu i filozofii ruchu olimpijskiego. Placówki te miały możliwość skorzystania z ponad 200 tematycznie ułożonych

21 J. Kowalska, *Fair play w wychowaniu do kulturalnego odbioru widowiska sportowego (na przykładzie łódzkiego projektu „Jestem fair”)*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Rozwoju, Warszawa 2012; też, *Koncepcja zajęć z edukacji olimpijskiej w łódzkich przedszkolach i jej realizacja przez studentów Uniwersytetu Łódzkiego*, w: *Społeczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu*, red. J. Nowocien, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2009, s. 303–311.

22 A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, *dz. cyt.*, s. 309–318.

23 <http://www.olympic.org/australia-aspire-initiatives> (dostęp: 1.10.2014).

zasobów edukacyjnych. Nazwa A.S.P.I.R.E. nawiązywała do wszystkich wartości deklarowanych przez australijską reprezentację olimpijską, przedstawionych z okazji organizacji Igrzysk Olimpijskich w Sydney:

- *attitude* (postawa) – moje właściwe nastawienie jest niezbędne w pokonywaniu trudności, bym mógł się poprawić i dać z siebie wszystko; jest ono kluczowym składnikiem sukcesu i przywództwa;
- *sportsmanship* (sportowe postępowanie) – jestem zdolny do godnego przyjęcia zwycięstwa lub przegranej w rywalizacji sportowej; wiem, że nieuczciwa walka obniża rangę sportu;
- *pride* (duma) – jestem dumny, że zostałem wybrany, by reprezentować nasz kraj;
- *individual responsibility* (odpowiedzialność osobista) – odpowiadam za swoje wyniki sportowe, jestem gotowy do udzielenia pomocy innym;
- *respect* (uszanowanie) – szanuję sportowe wysiłki moich konkurentów, mój zespół, kolegów i działaczy; szanuję Australię, naszą olimpijską przeszłość i tradycję olimpijską;
- *express* (wyrażanie siebie) – mam własne zdanie i jestem zdolny do wyrażania swoich poglądów i myśli.

Maskotką programu był kangur – sugestywny symbol australijskiej kultury, uosabiający korzystne aspekty sportu. W programie wzięło udział 6,5 tysiąca szkół i 14,3 tysięcy nauczycieli.

Burundi, Program edukacji olimpijskiej i sportowej (zrealizowany)

Projekt opracowano w 2005 roku w ramach Międzynarodowego Roku Sportu i Wychowania Fizycznego. Skierowany był do dzieci i młodzieży, nauczycieli, sportowców, trenerów, liderów oraz animatorów sportu i kultury. Podstawowy cel programu nawiązywał do pokazania korzystnej roli sportu w społeczeństwie i jego wkładu w poszukiwanie oraz umacnianie pokoju w Burundi. Szczegółowe cele programu dotyczyły: 1) propagowania sportu jako środka edukacji i komunikacji w celu rozpowszechniania idei pokoju i zintegrowanego rozwoju społecznego w całym kraju; 2) promowania idei pokoju, tolerancji, solidarności i wzajemnej pomocy, ze szczególnym wskazaniem regionów kraju, gdzie pokój jest nadal zagrożony.

W ramach realizacji projektu przedstawiono jego prognozowane wyniki:

- stworzenie Klubów Olimpijskich w szkołach i organizacjach młodzieżowych;
- włączenie programu edukacji olimpijskiej do krajowego systemu edukacji;
- rozpropagowanie w całym kraju wartości olimpijskich, łącznie z zasadą fair play, ideą solidarności i tolerancji;

- upowszechnienie edukacji i społecznej integracji młodzieży z ubogich środowisk;
- zaangażowanie dzieci i młodzieży w działania na rzecz propagowania pokoju, wzajemnej pomocy i szacunku dla innych;
- odbudowanie przez sport wzajemnego zaufania, wyeliminowanie ducha zemsty i nienawiści²⁴.

G w a t e m a l a, Program „Cine Forum” (zrealizowany)

W 2003 roku Akademia Olimpijska Gwatemali zorganizowała po raz pierwszy interaktywny program nazwany „Cine Forum”. Propagowało go także wiele ośrodków akademickich we wszystkich regionach kraju, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży w wieku 12–18 lat. Podstawowym celem programu było upowszechnienie – z wykorzystaniem innowacyjnych technik – wartości i filozofii olimpizmu oraz zwiększenie zainteresowania dzieci i młodzieży zasadami olimpijskimi.

Realizację projektu rozpoczynała krótka konferencja, której myślą przewodnią było przekazanie informacji na temat olimpizmu i wskazanie, w jaki sposób ruch olimpijski kształtuje wizję oraz praktykę sportu. Następnie wyświetlano film o tematyce sportowej, będący zaproszeniem do dyskusji i refleksji na ściśle określony temat, np. oceny wartości lub antywartości w sporcie, prezentowanych przez głównych bohaterów filmowych. W każdej edycji programu brało udział mniej więcej 150 dzieci i młodzieży.

K a n a d a, Program edukacji olimpijskiej w szkole (zrealizowany)²⁵

W 1988 roku Kanadyjski Komitet Olimpijski opracował i udostępnił wszystkim szkołom zasoby edukacyjne (w języku angielskim i francuskim) o tematyce olimpijskiej, dostępne na stronie internetowej i adresowane do konkretnych grup wiekowych dzieci i młodzieży w przedziale 8–18 lat.

Podstawowe cele programu odnosiły się do zagadnień:

- 1) promowania aktywności sportowej przez spotkania z zawodnikami kanadyjskiej reprezentacji olimpijskiej;
- 2) motywowania młodzieży do zdrowego stylu życia;
- 3) przekazywania ustanowionych przez Kanadyjski Komitet Olimpijski reguł nawiązujących do perfekcjonizmu, zasady fair play, rozwoju osobowości, przywództwa, pokoju i szacunku dla innych.

24 A. Kaźmierczak, *Pedagogiczne wartości olimpizmu w systemie edukacji szkolnej*, w: *Osoba – sport, wychowanie, zdrowie*, red. H. Żukowska, A. Kostencka, M. Klimczyk, K. Buśko, R. Muszkieta, Fundacja Akademii Sportu i Nauki, Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji, Bydgoszcz–Poznań 2015, s. 28–38.

25 <http://www.olympic.org/canadian-olympic-school-programme> (dostęp: 1.10.2014).

Internetowy portal opracowany na potrzeby edukacyjne projektu był dostępny przez cały rok, stanowiąc bogate źródło inspiracji dla nauczycieli i uczniów. Oferował on dużą liczbę materiałów o tematyce olimpijskiej, konsultacje, propozycje realizacji projektów, scenariusze lekcji, biografie olimpijczyków, konkursy, filmy, zdjęcia, wywiady, zasoby biblioteczne, bieżące informacje na temat ruchu olimpijskiego. Od 1988 roku tysiące szkół i nauczycieli uczestniczyło w realizacji tego programu. W 2010 roku po Zimowych Igrzyskach Olimpijskich w Vancouver ponad 56 tysięcy nauczycieli zgłosiło deklarację uczestnictwa w programie.

Estonia, Program „Szkolne Igrzyska Olimpijskie” (zrealizowany)²⁶

Program powstał w 1996 roku z inicjatywy Estońskiej Akademii Olimpijskiej i objął wszystkie estońskie szkoły. „Szkolne Igrzyska Olimpijskie” składały się z Tygodnia Edukacji Olimpijskiej i Festiwalu Sportowego. Cele projektu odnosiły się do zagadnień:

- rozpowszechniania ideałów olimpijskich wśród uczniów szkół estońskich na wszystkich poziomach edukacji;
- zdobywania wiedzy na temat olimpizmu;
- promowania aktywności sportowej w środowisku szkolnym;
- podkreślania atrakcyjności sportu przez propagowanie tradycji olimpijskich;
- organizowania dla nauczycieli warsztatów dotyczących idei olimpizmu;
- tworzenia możliwości poznania ducha olimpijskiego w rywalizacji sportowej.

W okresie od września do grudnia Estońska Akademia Olimpijska zorganizowała konkurs, którego celem było wyłonienie najlepszych projektów Szkolnych Igrzysk Olimpijskich, a składająca się z sześciu ekspertów komisja decydowała o przyznaniu wsparcia finansowego nagrodzonym.

Zaplanowany jako pierwsza część programu Tydzień Edukacji Olimpijskiej obejmował:

- 1) wprowadzenie idei olimpizmu do nauczania przedmiotów szkolnych (historia, geografia, języki obce, matematyka itp.);
 - 2) promowanie czystej gry w sporcie i życiu codziennym;
 - 3) tworzenie maskotki olimpijskiej;
 - 4) organizowanie testów i gier na temat igrzysk olimpijskich.
- Z kolei część druga, Festiwal Sportowy, miała zawierać:

- 1) ceremonię otwarcia i zamknięcia, defiladę zespołów, znicz olimpijski, flagę olimpijską oraz hymn, ślubowanie olimpijskie sportowców, sędziów i kibiców;

26 <http://www.olympic.org/estonia-school-olympic-games> (dostęp: 1.10.2014).

- 2) zawody sportowe z zakresu wielu dyscyplin (uczestniczyli w nich wszyscy uczniowie zależnie od swoich umiejętności sportowych);
- 3) program kulturalno-literacki, artystyczne konkursy, spotkania ze sportowcami narodowej kadry olimpijskiej lub wizyta w Muzeum Sportu.

W trakcie trwania programu Estońska Akademia Olimpijska wyróżniła i nagrodziła 156 szkół za wzorową realizację Szkolnych Igrzysk Olimpijskich.

Francja, Program „Olimpijski Obóz Młodzieżowy” (w trakcie realizacji)²⁷

Począwszy od 2006 roku, Francuska Akademia Olimpijska wraz z władzami szkolnictwa organizują edukacyjny program pod nazwą „Olimpijski Obóz Młodzieżowy”. Projekt ten przeprowadzany jest corocznie w innym regionie Francji i realizowany alternatywnie latem i zimą. Uczniowie mają możliwość poznania obyczajów, historii, fauny i zasobów naturalnych regionu gospodarza obozu. Przez sześć dni młodzież w wieku 10–12 lat uczestniczy w intensywnych zajęciach umożliwiających im poznanie uniwersalnych wartości sportu i olimpizmu. Działania edukacyjno-wychowawcze w zakresie aktywności sportowej, nauki, kultury i sztuki – oparte na Coubertinowskiej ideologii olimpijskiej – dają każdemu uczestnikowi obozu szansę rozwijania swoich społecznych, naukowych czy kulturalnych kompetencji. Program „Olimpijski Obóz Młodzieżowy” składa się z dwóch etapów. W pierwszym nauczyciele prowadzą w trakcie roku szkolnego działania uświadamiające, mające za zadanie zapoznanie uczniów z uniwersalnymi wartościami sportu i ideą olimpizmu. Pedagodzy dostają narzędzia edukacyjne dostosowane do wieku podopiecznych w celu efektywnego przygotowania i zorganizowania zespołu uczniów do działań w drugim etapie programu, czyli tygodniowym pobycie na obozie.

Cele edukacyjne programu dotyczą:

- 1) promowania olimpizmu jako narzędzia edukacyjnego;
- 2) rozpowszechniania wartości i filozofii olimpizmu;
- 3) zwiększania świadomości młodych ludzi na temat korzyści płynących z uprawiania sportu.

Podczas całego pobytu na obozie uczniowie mogą uczestniczyć w:

- wybranych formach aktywności fizycznej, w tym zajęciach indywidualnych i grupowych;
- zajęciach paraolimpijskich, umożliwiających zrozumienie trudności związanych z aktywnością sportową osób z niepełnosprawnościami;
- zajęciach kształtujących kompetencje społeczne i osobiste, m.in. umiejętność wypowiadania się, świadomość ciała, przestrzeganie ogólnie przyjętych zasad;

27 <http://www.olympic.org/france-olympic-youth-camp> (dostęp: 1.10.2014).

- warsztatach naukowych, podczas których uczą się obserwować, stawiać pytania, tworzyć hipotezy, wnioskować;
- działaniach kulturalnych i artystycznych, ze szczególnym uwzględnieniem wyrażania wartości olimpijskich przez sztukę;
- warsztatach mających na celu odkrywanie przyrody i historii regionu gospodarza.

Program stworzył też szkołom możliwość współpracy z lokalnymi klubami sportowymi, instytucjami politycznymi i oświatowymi.

Słowenia, Promocja wartości sportu i olimpizmu – „Szkoła fair play” (zrealizowany)²⁸

Od 1995 roku Słoweńska Akademia Olimpijska oraz Instytut Fair Play i Tolerancji w Sporcie realizowały wspólnie warsztaty oraz seminaria adresowane do młodzieży, nauczycieli i trenerów. W podstawowych zadaniach programu uwzględniono:

- promowanie idei olimpizmu, zasady fair play, tolerancji i społecznej wartości sportu;
- przeprowadzanie cyklu szkoleń w zakresie etyki sportu i roli ruchu olimpijskiego na poziomie międzynarodowym;
- ukazywanie społecznych wartości sportu oraz jego wpływu na bezpieczeństwo, demokrację i pokojowe istnienie społeczeństw;
- realizowanie edukacji w zakresie aktywnego uczestniczenia młodzieży w dialogu społecznym;
- wychowywanie do tolerancji oraz etycznych zachowań i eliminacji agresji w sporcie;
- promowanie właściwej kultury sportowca i rywalizacji sportowej, bez środków dopingujących.

Program szczególnie zachęcał środowisko związane z działalnością sportową do:

- 1) aktywnego udziału młodzieży w dialogu społecznym;
- 2) dokonywania świadomych wyborów w kwestiach etycznych;
- 3) wychowywania do tolerancji i umiejętności współżycia w społeczeństwie bez przemocy i agresywnych zachowań;
- 4) promowania właściwych zachowań i postaw wśród kibiców sportowych;
- 5) walki z dopingiem w sporcie.

Jako element wspomagający program w 2001 roku dołączono dodatkowy moduł pod nazwą „Szkoła fair play”, obejmujący liczne spotkania, warsztaty

28 <http://www.olympic.org/slovenia-promoting-values-of-sport-and-olympism-fair-play-school> (dostęp: 1.10.2014).

oraz sympozja skierowane do trenerów sportowych, nauczycieli i młodzieży. Wielokulturowość, tolerancja, integracja społeczna, eliminacja konfliktów, spokojny dialog w sytuacji przeciwstawnych interesów, odnalezienie równowagi między rywalizacją sportową a czystą grą – to niektóre z zagadnień będących przedmiotem wielu dyskusji i rozważań podczas realizacji tego modułu.

Tadżykistan, Program „Olimpizm w systemie oświaty” (zrealizowany)

Program wystartował w czerwcu 2008 roku i miał na celu propagowanie zasad Karty Olimpijskiej wśród nauczycieli i uczniów szkół podstawowych oraz średnich, uczelni wyższych, sportowców, trenerów i menedżerów tadżyckich federacji sportowych. Projekt składał się z pięciu części obejmujących następujące zadania:

- opracowywanie programu nauczania i materiałów edukacyjnych w celu włączenia ich do systemu oświaty na wszystkich etapach edukacji;
- wzmacnianie organizacyjne i techniczne współpracy z instytucjami partnerskimi;
- szkolenie nauczycieli i trenerów w zakresie olimpizmu;
- organizowanie i prowadzenie imprez sportowych w duchu idei olimpijskiej;
- monitorowanie oraz ocena stanu początkowego i końcowego realizacji programu.

Szczegółowe treści programu oparte były na fundamentalnych wartościach olimpizmu nawiązujących do idei igrzysk, zasady fair play, przyjaźni, solidarności, pokoju, poszanowania praw człowieka, odpowiedzialnego korzystania z wolności osobistej, szukania sposobów rozwiązywania konfliktów.

Włączenie do programu 2902 szkół na wszystkich poziomach edukacji i 53 tadżyckich federacji sportowych miało na celu szerokie upowszechnianie w środowisku szkolnym i sportowym idei olimpizmu.

Przedstawione przykłady programów pokazują, że edukacja sportowo-olimpijska stanowi innowacyjną działalność edukacyjno-wychowawczą, zajmując ważne miejsce w programach szkolnych wielu krajów świata. Cele i zadania edukacji olimpijskiej we właściwy sposób nawiązują do podstawowych kanonów i potrzeb współczesnej edukacji, odnosząc się w głównej mierze do wartości oraz norm etycznych wspólnych dla całego środowiska szkolnego i pozaszkolnego. Wydaje się, że wniesienie na stałe olimpijskich wartości do systemów edukacyjnych stworzy szansę na trwały związek szkolnego wychowania fizycznego ze współczesną myślą pedagogiczną i pozwoli na ich współuczestnictwo we wszystkich sferach życia społecznego²⁹.

29 A. Kaźmierczak, *dz. cyt.*, s. 28–38.

BIBLIOGRAFIA

- 50 lat Łódzkiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej, Łódzki Okręgowy Związek Piłki Nożnej, Łódź 1969.
- 50 lat sportu. Jubileusz Łódzkiego Klubu Sportowego, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1958.
- Androne M., *Notes on John Locke's Views on Education*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2014, t. 137, s. 74–79.
- Antonowicz D., Wrzesiński Ł., *Kibice jako wspólnota niewidzialnej religii*, „Studia Socjologiczne” 2009, nr 1, s. 115–149.
- APŁ, AmŁ, Wydział Zdrowia Publicznego (WZP), *Różne sprawy organizacyjne*, sygn. 18679, s. 4.
- APŁ, ŁOZGS, *Komunikaty P.Z.G.S. Statuty i regulaminy P.Z.G.S. i Ł.O.Z.G.S. 1930–1933*, sygn. 13, s. 24–25.
- APŁ, PYŁ, *[Sprawozdanie z działalności Ogniska Łódzkiego Polskiej YMCA]*, sygn. 21, s. 1.
- APŁ, PYŁ, *[Sprawy członków Polskiej YMCA w Łodzi] 1933–1936*, sygn. 7, s. 3.
- APŁ, Towarzystwo Rzemieślnicze „Resursa” w Łodzi (TRRŁ), *Deklaracje członków. Imprezy i zaproszenia. 1924–1936*, sygn. 33, s. 144.
- Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Akta miasta Łodzi (AmŁ), Wydział Techniczny (WT), *Sprawy różne*, sygn. 19795, s. 17.
- Armour K., *Sport Pedagogy: An Introduction for Teaching and Coaching*, Routledge Taylor & Francis Group, London–New York 2011.
- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Babik M., *Szkoła wobec subkultury pseudokibiców*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Baj-Korpak J., Soroka A., Korpak F., *Aktywność fizyczna wybranych grup społeczno-zawodowych (w szkolnictwie)*, „Człowiek i Zdrowie” 2010, t. 4, nr 1.
- Barankiewicz J., *Leksykon wychowania fizycznego i sportu szkolnego*, red. K. Zuchora, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.
- Barker D., Baker-Ruchti N., Rynne S. B., Lee J., *Olympism as education: Analysing the learning experiences of elite athletes*, „Educational Review” 2012, t. 64, nr 6, s. 369–384.
- Bednarski W. F., *Sport i wychowanie fizyczne w świetle etyki św. Tomasza z Akwinu*, Veritas, London 1962.
- Biała księga na temat sportu* (Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 11.07.2007), <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/summary/white-paper-on-sport.html>, s. 2 (dostęp: 16.04.2019).
- Bielski J., *Aktywność fizyczna ucznia w czasie wolnym*, „Lider” 2010, nr 1, s. 7–10.
- Bielski J., *Metodyka wychowania fizycznego i zdrowotnego dla nauczycieli wychowania fizycznego i studentów studiów pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.
- Bielski J., *Związki sportu ze sztuką w cywilizacji antycznej*, „Kultura Fizyczna” 1999, nr 7–8, s. 1–7.

- Bieniek M., *Ideał chrześcijanina w świetle pism Tertuliana*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2011.
- Binder D., „Olympism” revisited as context for global education: Implications for physical education, „Quest” 2001, t. 53, nr 1, s. 14–34.
- Binder D., *Olympic values education: Evolution of a pedagogy*, „Educational Review” 2012, t. 64, nr 3, s. 275–302.
- Biniakiewicz B., *Olimpizm jako źródło tworzenia nowych wartości w życiu osób niepełnosprawnych*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWA, Kraków 1994, s. 355–360.
- Bittner I., *Filozofia człowieka – zarys dziejów i przegląd stanowisk*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1993.
- Bloch R., Grieco A., *Sports in the Ancient World*, „Diogenes” 1976, nr 24, s. 53–77.
- Błajet P., *Ocalić Antygonę!*, „Sport Wyczynowy” 1999, nr 11–12/419–420, s. 97–102.
- Błajet P., *Od edukacji sportowej do olimpijskiej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Błajet P., *Pedagogika sportu*, w: *Pedagogika*, t. 4: *Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*, red. B. Śliwerski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.
- Bober T., Zawadzki J., *Biomechanika. Układ ruchu człowieka*, Katedra Biomechaniki AWF, Wydawnictwo BK, Wrocław 2003.
- Bodasińska A., *Czysta gra w sporcie i życiu codziennym*, ZWWF, Biała Podlaska 2007.
- Bogusiak J., *ŁKS moją pasją...*, wydano nakładem autora, Łódź 2008.
- Bogusiak J., Paradowski J., *Kibice ŁKS byli, są, będą*, w: *100 lat ŁKS*, red. M. Goss, W. Filipiak, B. L. Szmel, Wydawnictwo GiA, Łódź 2008, s. 338–339.
- Bogusz A., *Dawna Łódź sportowa 1824–1945*, Wydawnictwo Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 2000.
- Bogusz A., *Łódź olimpijska*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2005.
- Bogusz A., *Niemieckie Stowarzyszenia Sportowe w Łodzi 1824–1939*, Wydawnictwo Muzeum Sportu i Turystyki, Łódź 1992.
- Bogusz A., *Początki i rozwój sportu w Łodzi do 1939*, maszynopis pracy doktorskiej znajdujący się w Oddziale Sportu i Turystyki Muzeum Miasta Łodzi, Warszawa 1987, s. 15.
- Bogusz A., *Sokolstwo Łódzkie*, [b.w.], Łódź 1995.
- Bogusz A., *Sport w Łodzi wielonarodowej. Zarys dziejów (do 1939 r.)*, w: *Polacy – Niemcy – Żydzi w Łodzi w XIX–XX wieku. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, red. P. Samuś, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 1997, s. 318–340.
- Bogusz A., *Żydowskie Stowarzyszenia Sportowe Łodzi 1897–1939*, Wydawnictwo Muzeum Sportu i Turystyki, Łódź 1992.
- Bronikowska M., *Eugeniusz Piasecki – twórca Poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego*, „Lider” 2008, nr 4, s. 4–5.
- Bronikowski M., *Dlaczego potrzebna jest promocja fair play*, w: *Zdrowie. Ruch. Fair play*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2001, s. 226–272.
- Bronikowski M., *Moralność – istotny czynnik zachowań w sytuacjach sportowych*, „Sport Wyczynowy” 2000, nr 9–10, s. 162–166.
- Bronikowski M., *Przykłady praktycznych rozwiązań tematycznych w programie edukacji olimpijskiej*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2000.

- Bronikowski M., *W poszukiwaniu własnego olimpizmu*, „Lider” 2004, nr 1, s. 17–18.
- Bronikowski M., Bronikowska M., *Edukacja olimpijska w szkole*, „Lider” 2004, nr 1, s. 23–25.
- Brown S., *De Coubertin's Olympism and the Laugh of Michel Foucault: Crisis Discourse and the Olympic Games*, „Quest” 2012, t. 64, nr 3, s. 150–163.
- Cabak A., Woynarowska B., *Aktywność fizyczna młodzieży w wieku 11–15 lat w Polsce i w innych krajach w 2002 roku*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 2004, nr 4, s. 355–366.
- Caillé A., *O pojęciu „fair play”*, brak tłum., „Sport Wyczynowy” 1994, nr 7–8, s. 26–30.
- Cendrowski Z., *Aktywność fizyczna dzieci i młodzieży, stan faktyczny, obiektywne potrzeby, system uczestnictwa. Szczególna rola sportu jako systemu rywalizacji i współzawodnictwa*, „Lider” 2002, nr 11, s. 3–6.
- Chańko J., *Spółeczne stowarzyszenia oświatowo-kulturalne*, w: *Łódź. Dzieje miasta. Tom I do 1918 r.*, red. R. Rosin, B. Baranowski, J. Fijałek, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1980, s. 526–533.
- Charzewski J., *Aktywność sportowa Polaków*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1997.
- Charzewski J., Sozański H., Ważny Z., *System upowszechniania sportu*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1998.
- Chatziefstathiou D., *Olympic education and beyond: Olympism and value legacies from the Olympic and Paralympic Games*, „Educational Review” 2012, t. 64, s. 385–400.
- Chatziefstathiou D., Henry I., *Hellenism and Olympism: Pierre de Coubertin and the Greek Challenge to the Early Olympic Movement*, „Sport in History” 2007, t. 27, s. 24–43.
- Chęłmecki J., *Początki piłki nożnej w Królestwie Polskim*, w: *Początki piłki nożnej w Polsce*, red. J. Chęłmecki, Wydawnictwo Muzeum Sportu i Turystyki, Warszawa 2012, s. 39–50.
- Chomicki P., Śledziona L., *Rozgrywki piłkarskie w Łodzi 1910–1919*, Wydawnictwo Nada, Mielec 2014.
- Chrzanowski B., *Formy edukacji sportowej w kontekście pedagogiki klasycznego liberalizmu we współczesnym świecie*, „Studies in Sport Humanities” 2014, t. 16, s. 100–106.
- Chudoba E., *Estetyczny wymiar życia w filozofii Johna Deweya*, praca doktorska, Kraków 2015, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/42586/Chudoba_Estetyczny_wymiar_zycia_w_filozofii_Johna_Deweya_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 1.01.2018).
- Cichosz A., *Idee olimpizmu w ponadczasowym przesłaniu Pierre'a de Coubertina*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2011, nr 3, s. 171–183.
- Ciupak Z., *Kibic sportowy jako wzór społeczny*, „Kultura Fizyczna” 1977, nr 4, s. 158–159.
- Collingwood T. R., *Providing Physical Fitness Programs to At-Risk Youth*, „Quest” 2012, t. 49, nr 1, s. 67–84.
- Coubertin P., *Atletyka w nowoczesnym świecie a igrzyska olimpijskie (L'Athlétisme dans le mode et les Jeux Olympiques)*, „Bulletin du Comité International des Jeux Olympiques” 1895, R. 2, nr 3, s. 4), tłum. A. Sulisz, „Kultura Fizyczna” 1987, nr 7–8, s. 3–4.

- Coubertin P., *L'Éducation en Angleterre*, Hachette, Paris 1888, https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99%C3%89ducation_en_Angleterre (dostęp: 1.02.2019).
- Coubertin P., *Notes sur l'éducation publique*, Hachette, Paris 1901.
- Coubertin P., *Oda do sportu*, <http://www.olimpijski.pl/pl/130,oda-do-sportu.html> (dostęp: 1.07.2016).
- Coubertin P., *Pédagogie sportive*, J. Vrin, Paris 1922.
- Coubertin P., *Przeciążenie (Le surmenage)*, tłum. A. Sulisz, „Kultura Fizyczna” 1981, nr 6, s. 24–26.
- Coubertin P., *U źródeł nowożytnego olimpizmu*, tłum. J. Mańkowska, wybór i oprac. K. Hądzelek, „Studia Humanistyczne (AWF Kraków)” 2012, nr 12, s. 7–15.
- Coubertin P., Müller N., Skinner W. H., *Pierre de Coubertin 1863–1937. Olympism: selected writings*, International Olympic Committee, Lausanne 2000.
- Crum B., *The „Idola” of Sport Pedagogy Researchers*, „Quest” 2001, t. 53, nr 2, s. 184–191.
- Czajkowski Z., *Poradnik trenera. Rozważania o sporcie, osobowości, umiejętnościach zawodowych i pracy trenera*, RCMSzKFIS, Warszawa 1994.
- Czaplicki Z., Górską A., Podhajna E., *Aktywność fizyczna a otyłość. Profilaktyka, psychika, estetyka*, Enea Communication, Toruń 2008.
- Czapów C., *Rola wychowania fizycznego, sportu i turystyki w wychowaniu resocjalizującym młodzież wykołowaną społecznie*, w: *Materiały konferencji nt. „Rola wychowania fizycznego, sportu i turystyki w procesie resocjalizacji młodzieży” Poznań 18–19.05.1975*, oprac. E. Wachowski, Wydawnictwo AWF, Poznań 1976, s. 9–34.
- Czechowski J., *Sport w perspektywie procesu wychowawczego*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2, s. 161–178.
- Czechowski M., *Promocja wartości fair play w szkole podstawowej – efekty wychowawcze*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2000, s. 139–148.
- Czechowski M., Żukowska Z., Żukowski R., *Edukacja olimpijska. Dokumenty normatywne i kodeksy fair play (z warsztatami dydaktycznymi dla nauczycieli, trenerów i młodzieży)*, z. 2, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2011.
- Czetwertyński A., Jankowska H. (red.), *Metoda zuchowa Aleksandra Kamińskiego – tradycja i teraźniejszość. Materiały z konferencji Warszawa–Stara Dąbrowa 14–16.11.2003*, HBW Horyzonty, Warszawa 2004.
- Daszkiewicz T., Zuchora K., *Pierre de Coubertin. Etiudy olimpijskie o nadziei i pięknie*, Spółka Wydawnicza Heliodor, Warszawa 2001.
- Daume W., *Fair play – uniwersalna wartość sportu*, brak tłum., „Sport Wyczynowy” 1994, nr 7–8, s. 31–34.
- Dąbrowska A., Dąbrowski A., *Fair play w sporcie młodzieżowym i rekreacji ruchowej*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 130–134.
- Dąbrowska A., Dąbrowski A., *Fair play w sporcie niepełnosprawnych*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1995, nr 4, s. 153–155.
- Dąbrowski A., Budnik M., *Metoda zuchowa Aleksandra Kamińskiego jako droga edukacji rekreacyjnej*, „Turystyka i Rekreacja” 2005, t. 1, s. 237–240.
- Dąbrowski L., Waszkiewicz F., *Dzieje Sokolstwa w Łodzi*, Nakładem Tow. Gimnast. „Sokół” w Łodzi, Łódź 1921.

- Debernny K., Płoszaj K., Firek W., *Błyszczący sterowiec. Pierre de Coubertin o sporcie i olimpizmie*, Wydawnictwo PKOl, Warszawa 2016, s. 34–35.
- Delavier F., *Modelowanie sylwetki. Atlas ćwiczeń dla kobiet*, red. nauk. tłumaczenia R. Jasiński, PZWŁ, Warszawa 2018.
- Delawska W., *Rola wychowania fizycznego w kształtowaniu cech osobowości ucznia*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1959, nr 4, s. 188–193.
- Demel M., *Kultura fizyczna w aspekcie zdrowia*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1992, nr 3, s. 76–79.
- Demel M., *O dwóch sposobach czytania Śniadeckiego*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 8–9, s. 4–7.
- Demel M., Skład A., *Teoria wychowania fizycznego dla pedagogów*, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Demska-Trębacz M., *W kręgu muzyki i sportu*, „Kultura Fizyczna” 1998, nr 9–10, s. 29–31.
- Denisiuk L., *Współzależność rozwoju fizycznego i umysłowego dzieci szkolnych*, „Kultura Fizyczna” 1960, nr 5–6, s. 392–394.
- Diem C., *Wesen und Lehre des Sport*, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin–Frankfurt am Main 1949.
- Dinold M., Kolb M., *Sport pedagogy*, w: *Directory of Sport Science. A Journey Through Time: the Changing Face of ICSSPE*, wyd. 5, red. J. Borms, ICSSPE/CIEPSS, Champaign, Human Kinetics, Berlin 2008, s. 347–370.
- Dinter H. S., *Spod czarnych dymów*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1978.
- Długosielska M., Gabryś T., Mierzejewski Z., Obrocka K., Pionk A., Pstrokańska E., *Lekkoatletyka w szkole. Podręcznik dla studentów wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2006.
- Długoszewska K., *Henryk Jordan jako prekursor współczesnego wychowania fizycznego i zdrowotnego w Polsce*, „Lider” 2009, nr 1, s. 12–17.
- Drabik J., *Aktywność fizyczna w kształtowaniu zdrowia człowieka – korzyści i zagrożenia*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1999, nr 4, s. 124–125.
- Drygas W., *Czy siedzący styl życia nadal stanowi zagrożenie dla społeczeństwa polskiego?*, „Medycyna Sportowa” 2006, 2 (6), nr 22, s. 111–116.
- Dudała J., *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.
- Dudek D., *Pojęcie kultury fizycznej w polskiej tradycji terminologicznej do roku 1939*, w: *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce. Dzieje kultury fizycznej i turystyki w Polsce w końcu XIX i XX wieku*, t. 1, red. T. Drozdek-Małołepsza, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2011, s. 34–51.
- Duninówna H., *Gawędy o dawnej Łodzi*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1958.
- Durantez C., *Pierre De Coubertin*, International Olympic Committee, International Olympic Academy, Switzerland, Lausanne 1996.
- Dziadkiewicz M., *Trening antystresowy łączący sesję asan Hatha Jogi oraz elementy pracy z umysłem*, w: *Stres i jego modelowanie*, red. J. Szopa, Wydawnictwo WWZPCz, Częstochowa 2004, s. 156–167.

- Dziubiński Z., *Czy antropologia Jana Pawła II jest otwarta na wartości kultury fizycznej?*, „Kultura Fizyczna” 1989, nr 3–4, s. 8–11.
- Dziubiński Z., *Sport w perspektywie św. Jana Pawła II i św. Jana Bosko*, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2017.
- Dziubiński Z., *Vere papa mortuus est!*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 5, s. 4–6.
- Dziubiński Z. (red.), *Aksjologia sportu*, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2001.
- Dziubiński Z., Lenartowicz M. (red.), *Kultura fizyczna a kultura masowa*, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2011.
- Eichberg H., *Body Cultures. Essays on sport, space and identity*, Routledge, London–New York 1998.
- Fijałek J., *Stan sanitarny miasta i opieka zdrowotna mieszkańców*, [w:] Łódź. Dzieje miasta. Tom I do 1918 r., red. R. Rosin, B. Baranowski, J. Fijałek, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1980, s. 315–318.
- Fijałek J. (red.), *Łódź. Dzieje miasta. Tom I do 1918 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1980.
- Filipiak M., Fisiak P., Goss M., Kondraciuk M., Kudaj J., Paradowski J., Szmel B. L., *Piłka nożna*, w: 100 lat ŁKS, red. M. Goss, W. Filipiak, B. L. Szmel, Wydawnictwo GiA, Łódź 2008, s. 166–279.
- Flatt O., *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym, statystycznym i przemysłowym*, [b.w.], Warszawa 1853.
- Fortuna M., Kaczorowska A., Szczurowski J., Winiarz P., Katan A., *Ocena tolerancji wysiłkowej kobiet i mężczyzn w przedziale wieku 70–80 lat. Badania pilotażowe*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2017, nr 1–4 (33–36), s. 187–194.
- Franciszek (papież), *Sport to dobry sposób na wychowanie i ewangelizację*, brak tłum., Radio Watykańskie, <http://pl.radiovaticana.va/storico/> (dostęp: 1.06.2014).
- Gacek M., *Rola aktywności fizycznej w stylu życia kobiet uprawiających fitness w wieku 20–40 lat*, w: *Aktywność sportowa kobiet*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo PSSK, Warszawa 2009, s. 44–53.
- Gaj J., Hądelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Wydawnictwo AWF, Poznań 1997.
- Gastka K., *Wpływ uprawiania gimnastyki rekreacyjnej przez kobiety w średnim wieku na jakość życia i percepcję obrazu własnego ciała*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 2002, nr 4, s. 55–62.
- Gaszyński K., *Pro publico bono. Nowe poezje*, W Księgarni Polskiej, Paryż 1858.
- Georgiadis K., *The Implementation of Olympic Education Programs at World*, „Procedia. Social and Behavioral Sciences” 2010, t. 2, nr 5, s. 6711–6718.
- Gessmann R., *Olympic education, fair play and their practice in schools*, The Official Publication of the European Fair Play Movement Academic, supplement 8, b.m.w. 2010.
- Giulianotti R., *Football. A Sociology of the Global Game*, Polity Press, Cambridge 1999.
- Glica S., *Od 1824 roku. Opowieść o łódzkim sporcie*, Wydawnictwo Muzeum Miasta Łodzi, Łódź 2013.
- Glica S., Jaskulski M., *Obiekty sportowe Łodzi*, Wydawnictwo Muzeum Miasta Łodzi – Oddział Sportu i Turystyki, Łódź 2014.

- Godlewski P., *Globalny i lokalny wymiar współczesnego sportu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 78, s. 9–22.
- Gogacz A. K., *Poszukiwanie autorytetów a poczucie własnej wartości u młodzieży*, w: *Współczesne zagrożenia rozwojowe dzieci i młodzieży*, red. A. Chudzik, WSHE, Łódź 2008, s. 33–37.
- Górski J. (red.), *Fizjologia wysiłku i treningu fizycznego*, PZWL, Warszawa 2011.
- Grabowska A., *Sztuka na podium*, „Wiedza i Życie” 2000, nr 9, <http://archiwum.wiz.pl/2000/00090300.asp> (dostęp: 1.03.2015).
- Grabowska B., *Ideał człowieka według Johna Locke’a*, w: *Filozofia XVII wieku: twórcy, problemy, kontynuacje*, red. J. Żelazna, Wydawnictwo UMK, Toruń 2011, s. 235–248.
- Grabowski A., *Z lamusa warszawskiego sportu*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1957.
- Grabowski H., *Co ma wspólnego kultura fizyczna z kulturą*, „Człowiek i Ruch” 2000, nr 1, s. 7–10.
- Grabowski H., *Od ćwiczeń cielesnych do wychowania do dbałości o ciało*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 3, s. 4–6.
- Grabowski H., *Teoria fizycznej edukacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
- Grupe O., *Grundlagen der Sportpädagogik*, J. A. Barth, München 1969.
- Gryglewski R., Nowakowska-Zamachowska W. M., *Ludwik Bierkowski jako propagator i organizator wychowania fizycznego dzieci i młodzieży*, „Medycyna Sportowa” 2015, t. 31, nr 2, s. 115–119.
- Grys I., *Muzyka i sport*, Muzeum Sportu i Turystyki, Warszawa 1998.
- Grzegorzewska M., *Listy do młodego nauczyciela*, cykl 1–3, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1996.
- Grzegorzewska M., *Pedagogika specjalna*, Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 1964.
- Grzelak C., *Z badań nad dziejami Robotniczego Nurtu Kultury Fizycznej na terenie RSKO „Łódź”*, praca magisterska AWF, Warszawa 1961.
- Gumola M., *Duma przedwojennej Łodzi. Łódzki Klub Sportowy (cz. 1)*, „Kronika Miasta Łodzi” 2007, nr 2, s. 123–128.
- Guszkowska M., *Aktywność fizyczna a nastrój i zadowolenie z życia kobiet w wieku późnej dorosłości*, w: *Aktywność fizyczna i społeczna osób trzeciego wieku*, red. J. Nowocien, K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2012, s. 217–227.
- Haag H., *Research in „sport pedagogy”: One field of theoretical study in the science of sport*, „International Review of Education” 1989, t. 35, s. 5–16.
- Halicz A., *Kultura fizyczna*, w: *Łódź. Dzieje miasta. Tom I do 1918 r.*, red. R. Rosin, B. Baranowski, J. Fijałek, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Łódź 1980, s. 617–624.
- Hądzelek K., *Aktualność postulatów Komisji Edukacji Narodowej w dziedzinie wychowania fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 10, s. 4–7.
- Hądzelek K., *Walory sportowe i wychowawcze zespołowych gier sportowych*, „Sport Wyczynowy” 1987, nr 8–9, s. 77–86.

- Hądzelek K., Rejf M., Zdebska-Biziewska H., Żukowski R. (red.), *Fair play – czysta gra*, PKOl, Klub Fair Play, Warszawa 2014.
- Heiman A., Kowalski S., Łukasiewicz K. (red.), *Jednodniówka Jubileuszowa Łódzkiego Klubu Sportowego 1908–1924*, odbito w Drukarni Państwowej w Łodzi, Łódź 1924.
- Heinemann K., *Wprowadzenie do socjologii sportu*, tłum. M. Skwieciński, COM SNP, Warszawa 1989.
- Hejnicka-Bezwińska T., *W poszukiwaniu tożsamości pedagogiki*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1989.
- Heruday-Kielczewska M., *Pierre de Coubertin – ojciec nowożytnych igrzysk olimpijskich*, <http://histmag.org/Pierre-de-Coubertin-ojciec-nowozytnych-igrzysk-olimpijskich-6915> (dostęp: 1.06.2014).
- Hiroshi Y., *The Art Competitions in the Modern Olympic Games: Rethinking the Boundary Problem between Art and Sport*, „The Japanese Society for Aesthetics” 2009, nr 9, s. 111–120.
- Isidori E., *Outline of Sport Pedagogy Introduction and Research Essays*, Aracne, Roma 2009.
- Isidori E., *Philosophy of Sport Education: Main Issues and Methodology*, „Physical Culture and Sport. Studies and Research” 2015, t. 66, s. 5–13.
- Jaeger W., *Paideia*, tłum. M. Plezia, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1964.
- Jankowski K. W., Lenartowicz M., *Wymiary kultury fizycznej*, „Kultura Fizyczna” 2011, nr 5–8, s. 1–6.
- Jansa P., *Pedagogika sportu*, Karolinum Press, Praha 2014.
- Jaroszyński P., *Kalokagathia*, „Człowiek w Kulturze” 1994, nr 2, s. 31–42.
- Jaroszyński P., *Kalokagathia*, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/k/kalokagathia.pdf> (dostęp: 12.01.2018).
- Jaskulski M., *Niedocenione zasługi. Stowarzyszenia polskie w Łodzi do 1918 roku*, „Kronika Miasta Łodzi” 2008, nr 1, s. 155–166.
- Jaworska A., *Aktywność fizyczna w zakładach karnych a podstawowe wymiary osobowości mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 9, s. 137–157.
- Jaworski Z., *Kultura fizyczna a kultura zdrowotna*, „Lider” 2012, nr 11, s. 11–14.
- Jegier A., Kozdroń E., *Metodyka oceny sprawności i wydolności fizycznej człowieka*, Wydawnictwo TKKF, Warszawa 1997.
- Jegier A., *Wpływ systematycznej aktywności ruchowej na zdrowie*, w: *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu współczesnego człowieka*, red. A. Kaźmierczak, A. Makarczuk, A. Maszorek-Szymala, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2007, s. 22–28.
- Jegier A., *Wysiłek fizyczny w wybranych chorobach*, w: *Fizjologia wysiłku i treningu fizycznego*, red. J. Górski, PZWŁ, Warszawa 2011, s. 220–234.
- Jegier A., Maszorek-Szymala A., *Aktywność ruchowa zalecana dla kobiet jako element dbałości o zdrowie*, w: *Sport kobiet w Polsce*, red. J. Berger, Kancelaria Senatu, Warszawa 2008, s. 159–162.
- Jordan H., *O zabawach młodzieży* (odczyt wygłoszony przez prof. dr. Henryka Jordana we Lwowie, w sali „Sokoła” dnia 4 stycznia 1891 roku), Drukarnia W. Korneckiego, Kraków 1891.
- Judycki S., *Filozofia sportu*, http://www.kul.pl/files/57/wydzial/judycki/filozofia_sportu.pdf (dostęp: 12.01.2018).

- Kałamacka E., *Aktywność ruchowa a globalizacja*, w: *Kultura fizyczna a globalizacja*, red. Z. Dziubiński, P. Rymarczyk, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2010, s. 161–169.
- Kałamacka E., *Aktywność ruchowa sprzymierzeńcem kobiecej urody*, w: *Aktywność sportowa kobiet*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo PSSK, Warszawa 2009, s. 37–43.
- Kamiński A., *Analiza teoretyczna polskich związków młodzieży do połowy XIX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- Kamiński A., *Antek Cwaniak. Książka o zuchach*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 2000.
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Kamiński A., *Henryk Jordan twórca nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Wiedza Powszechna, Łódź 1946.
- Kamiński A., *Wielka gra*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2000.
- Kamuti J., Durry J., *CIFP Fair Play Manifest 2011*, brak tłum., w: *Fair play – czysta gra*, red. K. Hądzelek, M. Rejf, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, PKOl, Klub Fair Play, Warszawa 2014, s. 313–319.
- Karta Olimpijska*, http://olimpijski.pl/pl/pl/files/Download/Karta_olimpijska (dostęp: 1.01.2015).
- Karwacki W. L., *Z tradycji pracy kulturalno-oświatowej łódzkich związków zawodowych*, w: *Aktywność kulturalna włókniarzy*, red. A. Kamiński, J. Marczak, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1969, s. 283–284.
- Kaschack E., *Nowa psychologia kobiety*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1996, s. 77.
- Kasperczyk T., *Wady postawy ciała. Diagnostyka i leczenie*, Wydawnictwo Kasper, Kraków 1999.
- Kawula S., *Rozdroża i szanse wychowania*, Wydawnictwo WSP, Olsztyn 1986.
- Kazmierczak M., *O przedmiocie i zadaniach filozofii sportu*, „Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu” 2004, z. 53, s. 3–14.
- Każmierczak A., *Etymological and social context of the meaning of the term physical culture and sport*, „Journal of Education, Health and Sport” 2019, t. 9, nr 12, s. 160–166.
- Każmierczak A., *Hellenic model of education and its axioms in modern sport*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 10, s. 501–509.
- Każmierczak A., *Idea olimpizmu jako alternatywna koncepcja edukacyjno-wychowawcza*, w: *Humanistyczne aspekty rehabilitacji, turystyki, rekreacji i sportu*, red. W. Żukow, R. Muszkieta, E. Prystupa, M. Górny, M. Napierała, Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji w Poznaniu, Lwów–Poznań–Warszawa 2010, s. 5–10.
- Każmierczak A., *Inclusive values of sport activities*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 11, s. 878–886.
- Każmierczak A., *Ku pedagogicznej koncepcji aktywności sportowej dzieci i młodzieży*, w: *Sport i olimpizm w edukacji dzieci i młodzieży*, red. J. Nowocień, K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2016, s. 114–122.
- Każmierczak A., *Olimpizm wobec różnic i nierówności społecznych – idea i rzeczywistość*, w: *Kultura fizyczna a różnice i nierówności społeczne*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2013, s. 319–327.

- Kaźmierczak A., *Olimpizm, kultura i sztuka w wymiarze społeczno-kulturowym*, w: *Sztuka i wychowanie w kulturze konwergencji*, red. M. Zalewska-Pawlak, P. Soszyński, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2015, s. 147–158.
- Kaźmierczak A., *Pedagogical dimension of sport in the light of its socio-cultural conditions*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 9, s. 449–457.
- Kaźmierczak A., *Pedagogiczne wartości olimpizmu w systemie edukacji szkolnej*, w: *Osoba – sport, wychowanie, zdrowie*, red. H. Żukowska, A. Kostencka, M. Klimczyk, K. Buśko, R. Muszkieta, Fundacja Akademia Sportu i Nauki, Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji, Bydgoszcz–Poznań 2015, s. 28–38.
- Kaźmierczak A., *Pedagogy of sport as a subdiscipline of educational science*, „Journal of Education, Health and Sport”, 2018, t. 8, nr 12, s. 698–707.
- Kaźmierczak A., *Physical education and sport in pedagogical concepts – historical context*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 8, s. 281–292.
- Kaźmierczak A., *Sport, olimpizm i zasada „fair play” jako wartości w życiu osób niepełnosprawnych*, w: *Rozwój i jego wspieranie w perspektywie rehabilitacji i resocjalizacji*, red. A. Sobczak, D. Müller, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2013, s. 129–137.
- Kaźmierczak A., *Thoughts on physical education in the scientific creativity of Polish pedagogues and physicians of the modern era (1492–1918)*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017, t. 7, nr 12, s. 853–861.
- Kaźmierczak A., *Wokół myśli pedagogicznej barona Pierre’a de Coubertin*, w: *Sport w kulturze zdrowia, czasu wolnego i edukacji olimpijskiej w 150-lecie urodzin Pierre’a de Coubertin*, red. J. Nowocień, K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2013, s. 408–415.
- Kaźmierczak A., *Zarys pedagogiki sportu. Podręcznik dla studentów nauk o wychowaniu*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2019.
- Kaźmierczak A., Kowalska J. E., *Poziom aktywności sportowej a wartości olimpizmu w opinii uczniów łódzkich szkół gimnazjalnych*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2015, nr 2, s. 83–91.
- Kaźmierczak A., Kowalska J. E., *Resocializing values of sport*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 12, s. 853–861.
- Kaźmierczak A., Kowalska J. E., *Rola edukacji olimpijskiej w budowaniu kapitału społecznego współczesnej szkoły*, w: *Edukacja a kapitał społeczny. Oczekiwania – realizacja – efekty*, red. A. Rogalska-Marasińska, L. Janiszewska, Wydawnictwo PAN, Warszawa 2012, s. 309–318.
- Keating J. W., *Sportsmanship as a moral category*, „Ethics” 1964, t. 75, nr 1, s. 25–35.
- Kędzia P., *Idea olimpizmu i zasada fair play w działalności polskich stowarzyszeń sportowych w Łodzi w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Pedagogiczny wymiar kultury fizycznej i zdrowotnej*, red. A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, A. Maszorek-Szymala, A. Makarczuk, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2016, s. 39–51.
- Kędzia P., *Sport w Polsce międzywojennej. Działalność oświatowa stowarzyszeń sportowych w Łodzi*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2020.
- Kidd B., *Taking the rhetoric seriously: Proposals for Olympic education*, „Quest” 1996, t. 48, nr 1, s. 82–92.
- Kiereś H., *Źródła i skutki ideologizacji sportu*, „Człowiek w Kulturze” 1999, nr 12, s. 165–180.

- Kijo P., *Trener jako nauczyciel sportu*, w: *Kultura fizyczna i zdrowotna współczesnego człowieka*, red. A. Kaźmierczak, A. Maszorek-Szymala, E. Dębowska, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2008.
- Kłoskowska A., *Kultura masowa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Kochel J., *Wychowanie sportowe. Od kultury fizycznej do kultury spotkania*, <http://www.diecezja.opole.pl/attachments/article/3325/kochel.pdf> (dostęp: 1.02.2018).
- Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Editions Spotkania, Warszawa 1996.
- Konopnicki J., *Niedostosowanie społeczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- Konstantinov D., *Olympism as Opera Operans: An Existential Philosophical Perspective*, „Sport, Ethics and Philosophy” 2017, t. 11, nr 2, s. 169–177.
- Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych*, 13 December 2006, <http://www.unic.un.org.pl/> (dostęp: 1.07.2013).
- Koper M., Tasiemski T., *Miejsce sportu w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych fizycznie*, „Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” 2013, nr 3, s. 111–134.
- Kosiewicz J., *Ciało, osoba i wartość w poglądach antropologicznych Jana Pawła II*, „Kultura Fizyczna” 1990, nr 5–6, s. 3–7.
- Kosiewicz J., *Czy igrzyska olimpijskie są czymś więcej niż sportem?*, „Ido – Ruch dla Kultury” 2008, t. 8, s. 187–195.
- Kosiewicz J., *Czy igrzyska olimpijskie są czymś więcej niż sportem?*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2008, nr 6, s. 4–11.
- Kosiewicz J., *Kultura fizyczna i sport w perspektywie filozofii*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2000.
- Kosiewicz J., *O biologicznym i społecznym kontekście kultury fizycznej i sportu*, w: *Nauki społeczne wobec sportu współczesnego*, red. J. Kosiewicz, M. Piątkowska, J. Żyśko, Wydawnictwo BK Księgarnie, Warszawa 2010, s. 54–58.
- Kosiewicz J., *Pedagogika sportu – rzeczywistość i oczekiwania*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 12, s. 24–27.
- Kosiewicz J., *Sport w perspektywie nauk przyrodniczych i społecznych*, w: *Nauki społeczne wobec sportu i kultury fizycznej*, red. J. Kosiewicz, T. Michaluk, K. Pezdek, Wydawnictwo AWF, Wrocław 2013, s. 5–13.
- Kot S., *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, wyd. 3, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2010.
- Kowalczyński K., *Łódź przełomu wieków XIX/XX*, Dom Wydawniczy Księży Młyn, Łódź 2008.
- Kowalska J., *Cały nasz chuligański trud wkładamy w nasz kochany klub*, w: *Sport a agresja*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2007, s. 240–247.
- Kowalska J., *Fair play w wychowaniu do kulturalnego odbioru widowiska sportowego (na przykładzie łódzkiego projektu „Jestem fair”)*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Rozwoju, Warszawa 2012.
- Kowalska J., *Koncepcja zajęć z edukacji olimpijskiej w łódzkich przedszkolach i jej realizacja przez studentów Uniwersytetu Łódzkiego*, w: *Społeczno-edukacyjne*

- oblicza współczesnego sportu i olimpizmu, red. J. Nowocień, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2009, s. 303–311.
- Kowalska J., *Znaczenie edukacyjne projektu „Jestem fair” opartego na idei neoolimpizmu*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2020.
- Kowalska J., Kaźmierczak A., *Zasada fair play jako wartość wychowawcza w edukacji szkolnej i w przeciwdziałaniu chuligaństwu na stadionach. Raport z badań w ramach projektu pilotażowego „Jestem fair” realizowanego w łódzkich szkołach*, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Warszawa 2010.
- Kowalski R., *Potomkowie Hooligana. Szalikowcy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
- Kowieska U., *Spółeczne i polityczne aspekty działalności klubów sportowych przy zakładach pracy w II Rzeczypospolitej*, w: *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 3, VI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kultury Fizycznej, red. B. Woltmann, Chycina 1997, PTNKF Sekcja Hist. KF, IWF AWF, Gorzów Wielkopolski 1998, s. 71–78.
- Kozłowski S., Nazar K., *Różnice w adaptacji fizjologicznej do wysiłków fizycznych u kobiet i mężczyzn*, w: *Problemy medyczne wychowania fizycznego i sportu. Materiały XIX Zjazdu PTMS*, Wydawnictwo AWF, Gdańsk 1986, s. 33–46.
- Kozłowski S., Nazar K., *Wprowadzenie do fizjologii klinicznej*, PZWL, Warszawa 1984.
- Krawczyk Z., *Dwa oblicza olimpizmu: ideologia i utopia*, w: *Oblicza sportu*, red. Z. Krawczyk, Wydawnictwo AWF, Warszawa, s. 82–97.
- Krawczyk Z., *Kategorie etyki sportu*, „Kultura Fizyczna” 1993, nr 7–8, s. 1–3.
- Krawczyk Z., *O kulturze fizycznej. Studia i szkice*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1983.
- Krawczyk Z., *Socjologia kultury fizycznej*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1995.
- Krawczyk Z., *Spółeczno-kulturowe funkcje sportu w ujęciu Eugeniusza Piaseckiego*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1967, nr 2, s. 87–107.
- Krawczyk Z., *Sport i humanizm*, „Kultura Fizyczna” 1990, nr 7–8, s. 18–21.
- Krawczyk Z., *Sport w zmieniającej się Europie*, w: *Sport, kultura, społeczeństwo*, red. J. Kosiewicz, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2006, s. 167–183.
- Król K., Maszorek-Szymala A., *Aktywność ruchowa dojrzałych kobiet – moda czy konieczność*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2010, nr 1, s. 30–33.
- Kubica R., *Podstawy fizjologii pracy i wydolności fizycznej*, Wydawnictwo Skryptowe AWF, Kraków 1995.
- Kultura fizyczna a prasa codzienna*, „Ruch” 1908, nr 16, s. 177.
- Kunicki B. J., *Kultura fizyczna antycznej Grecji (ideologia, filozofia, nauka)*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/1490/M-317.html#IDAABMBF> (dostęp: 1.11.2017).
- Kunicki B. J., *Rozdroża paidei greckiej: Platon i Isokrates*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1987, nr 1, s. 119–132.
- Kuński H., Janiszewski M., *Medycyna aktywności ruchowej dla pedagogów*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1999.
- Kurdybacha Ł., *Historia wychowania*, t. 1, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Kurkiewicz A., *Idea olimpizmu*, „Infos. Zagadnienia Spółeczno-Gospodarcze” 2008, nr 14, s. 1–4.

- Kutzner-Kozińska M. (red.), *Proces korygowania wad postawy*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2001.
- Kwaśniewska M., Rębowska E., Jegier A., Kostka T., Pietruszyński R., Lesiak T., Kozińska J., Drygas W., *Wieloletni systematyczny wysiłek fizyczny jako czynnik modyfikujący występowanie miażdżycy subklinicznej u mężczyzn aktywnych zawodowo*, „Medycyna Pracy” 2013, nr 64 (6), s. 785–795.
- Kwolek A. (red.), *Rehabilitacja medyczna*, t. 1, Wydawnictwo Edra Urban and Partner, Wrocław 2013.
- Laskiewicz H., *Robotnicze odznaki sportowe*, w: *Sport robotniczy*, t. 1, red. A. Wohl, H. Jakubowska, H. Laskiewicz, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1962, s. 55–58.
- Latek A., Rotkiewicz M., *Ewolucja kostiumu sportowego kobiet ilustracją przemian obyczajowych*, „Kobieta i Sport” 1999, nr 1, s. 9–18.
- Lewandowska J., Piechaczek H., *Zróżnicowanie aktywności fizycznej a wielkość i dystrybucja otłuszczenia ciała młodzieży akademickiej*, w: *Aktywność fizyczna a otyłość*, red. Z. Czaplicki, A. Górski, E. Podhajna, Enea Communication, Toruń 2008, s. 81–90.
- Lipiec J., *Edukacyjne wartości olimpizmu*, w: *Społeczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu*, red. J. Nowocień, J. Chełmecki, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2010, s. 17–22.
- Lipiec J., *Filozofia czystej gry*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997, nr 1, s. 4–12.
- Lipiec J., *Filozofia olimpizmu*, Polskie Wydawnictwo Sportowe Sprint, Warszawa 1999.
- Lipiec J., *Kalokagatia – szkice z filozofii sportu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1988.
- Lipiec J., *Socjalizacyjna lekcja sportu*, w: *Kultura fizyczna a socjalizacja*, red. Z. Dziubiński, K. W. Jankowski, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2012, s. 15–23.
- Lipiec J., *Traktat o trenerze. Wartości, funkcje, normy*, w: *Trener wczoraj, dziś, jutro*, red. H. Sozański, J. Sadowski, Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie i Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2013.
- Lipkowski O., *Resocjalizacja*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980.
- Lipoński W., *Bądź mistrzem życia. Międzynarodowy Projekt Fundacji Wychowania Sportowego i Olimpijskiego (FOSE)*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2000, s. 17–29.
- Lipoński W., *Brytyjska geneza sportu i zasad fair play* (wykład multimedialny), <http://usf.amu.edu.pl/filmoteka/wyk-ady-uniwersyteckie/wyk-ad-57-prof-wojciech-lipo-ski-brytyjska-geneza-sportu-i-zasad-fair-play> (dostęp: 30.09.2014).
- Lipoński W., *Celtycka geneza brytyjskiego fair play*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 61–75.
- Lipoński W., *Dzieje sportu polskiego*, Wydawnictwo Podsiedlik-Raniowski i S-ka, Poznań 1999.
- Lipoński W., *Historia sportu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Lipoński W., *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1987.

- Lipoński W., *Media a zaniedbania wychowania fizycznego i olimpijskiego*, w: *Media a edukacja. II Międzynarodowa Konferencja*, red. W. Strykowski, Wydawnictwo eMPI², Poznań 1998, s. 153–161.
- Lipoński W., *Olimpizm dla każdego*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2000.
- Lipoński W., *Sport*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/35194/Wojciech%20Lipo%C5%84ski%20-%20Sport.pdf> (dostęp: 25.11.2017).
- Lipoński W., *Sport, literatura, sztuka*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1974.
- Lipoński W., *The truth of sport*, Wydawnictwo Naukowe USz, Szczecin 2016.
- Lipoński W., *Zapomniani piewcy sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1970.
- Litak S., *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
- Locke J., *Mysli o wychowaniu*, tłum. F. Wnorowski, Ossolineum, Wrocław–Kraków 1959.
- Loland S., *Coubertin's Ideology of Olympism from the Perspective of the History of Ideas*, „The International Journal of Olympic Studies” 1995, t. 4, s. 49–78.
- Łapiński P., *Aktywność fizyczna w resocjalizacji więźniów młodocianych w warunkach zakładu karnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu” 2006, nr 2, s. 252–260.
- Ławniczak P., *Społeczny, ekonomiczny i kulturowy wymiar widowiska sportowego*, w: *Pedagogiczny wymiar kultury fizycznej i zdrowotnej*, red. A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, A. Maszorek-Szymala, A. Makarczuk, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2016, s. 111–136.
- Ławniczak P., *Wychowawcze wartości sportu*, w: *Kultura fizyczna w praktyce edukacyjnej*, red. K. Dudkiewicz, A. Kaźmierczak, P. Kijo, A. Makarczuk, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2006, s. 73–82.
- Maciatowicz J., *Ruch fizyczny o charakterze wytrzymałościowym (bieg) zapobiega starzeniu się, lecz z patologicznych chorób społecznych*, „Medycyna Sportowa” 2003, nr 4, s. 156–164.
- Madej B., Włodkowski L., *Stadion pełen wspomnień*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1978.
- Madeyski E., *Nauka gimnastyki szkolnej. Teoretyczny podręcznik dla uczniów i uczennic seminariów nauczycielskich, w szkołach ludowych, pospolitych i wydziałowych*, Seyfarth i Czajkowski, Lwów 1890.
- Makarczuk A., Kaźmierczak A., *Wpływ sportu wyczynowego na postawę ciała człowieka*, w: *Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku*, t. 8, Wydawnictwo Promocyjne Albatros, PTNKF, Szczecin 2004, s. 248–254.
- Mała encyklopedia sportu*, t. 2, red. K. Hądzelek, T. Adelt, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1987.
- Marchewka A., Jungiewicz M., *Aktywność fizyczna w młodości a jakość życia w starszym wieku*, „Gerontologia Polska” 2008, t. 16, nr 2, s. 127–130.
- Markowa M., *Miejsce sportu w pedagogicznej koncepcji Thomasa Arnolda z Rugby*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1983.
- Maszczał T., *Kultura fizyczna jako obszar edukacji inkluzyjnej niepełnosprawnych*, „Lider” 2009, nr 12, s. 15–16.
- Maszczał T., *Kultura fizyczna jako wartość edukacyjno-resocjalizacyjna*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 3, s. 21–24.
- Maszczał T., *Maciej Demel – wzór uczonego i humanisty*, „Lider” 2013, nr 7, s. 7–9.

- Maszczyk T., *Rola aktywności ruchowej w pomnażaniu szans życiowych niepełnosprawnych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1997, nr 1–2, s. 225–232.
- Maszczyk T., *Wychowanie przez rozwój*, Fundacja „Centrum Edukacji Olimpijskiej”, Warszawa 2015.
- Maszczyk T., *Wychowanie przez rozwój. Edukacja, olimpizm, edukacja inkluzyjna, zdrowie*, Fundacja „Komitet Pierre’a de Coubertin w Polsce”, Warszawa 2018.
- Maszorek A., *Specyfika treningu w lekkoatletycznych konkurencjach szybkościowo-siłowych kobiet*, „Trening” 1999, nr 2–3 (42–43), s. 172–178.
- Maszorek A., *Z badań nad zagadnieniem sportu kobiet w aspekcie zdrowotnym i społecznym*, w: *Problemy dymorfizmu płciowego w sporcie*, red. S. Socha, Wydawnictwo AWF, Katowice 2000, s. 238–243.
- Maszorek-Szymala A., *Taniec jako jedna z form aktywności ruchowej kobiet*, w: *Proces doskonalenia treningu i walki sportowej*, t. 4, red. A. Kuder, K. Perkowski, D. Śledzewski, Wydawnictwo ZTS AWF, Warszawa 2007, s. 188–192.
- Maszorek-Szymala A., Lar M., *Prozdrowotne formy aktywności ruchowej dziewcząt i kobiet z różnych środowisk społecznych*, w: *Paradygmaty współczesnej kultury fizycznej i zdrowotnej*, red. A. Kaźmierczak, J. Maszorek-Szymala, J. Kowalska, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2011, s. 159–171.
- Matuszewicz Cz., *Widowisko sportowe. Analiza psychospołeczna*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1990.
- Mazur P., *Sport i wychowanie fizyczne w myśli pedagogicznej*, w: *Wychowanie przez sport. Wielość spojrzeń i doświadczeń*, red. P. Mazur, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Chełm 2014, s. 9–28.
- Michalski C., *Prekursorzy wychowania fizycznego i sportu wśród lekarzy Lwowa i Krakowa w XIX i na początku XX wieku*, w: *L’viv. Misto – suspil’stvo – kul’tura*, t. 6: *L’viv – Krakiv: dialog mist v istoričnij retrospektiv*, red. O. Arkuš, M. Mudryj, L’vivs’kij nacional’nij universitet imeni ĭvana Franka, L’viv 2007, s. 411–418.
- Michaluk T., *Sport osób niepełnosprawnych w semiotyczno-filozoficznej perspektywie badawczej*, „Fizjoterapia” 2011, nr 19, s. 41–48.
- Michaluk T., Pezdek K., Sobiech K. A., *Igrzyska paraolimpijskie w kontekście integracji społecznej osób z niepełnosprawnością*, w: *Nauki społeczne wobec sportu i kultury fizycznej*, red. J. Kosiewicz, T. Michaluk, K. Pezdek, Wydawnictwo AWF, Wrocław 2013, s. 278–285.
- Mięsowicz I. (red.), *Auksologia. Rozwój biologiczny człowieka i metody jego oceny od narodzin do dorosłości*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2001.
- Milanowska K., *Sport i aktywność ruchowa jako istotny czynnik w rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, w: *Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych*, red. J. Ślężyński, Studio Wydawnicze Agat, Kraków 1999, s. 23–24.
- Minkiewicz W., *Olimpijska gorączka*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań 1991.
- Misiuna B., *Sport wobec zasad etyki rycerskiej*, w: *Oblicza sportu*, red. Z. Krawczyk, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1990, s. 54–81.
- Młodzikowski G., *Geneza Coubertinowskiej myśli pedagogicznej neoolimpizmu*, „Kultura Fizyczna” 1964, nr 10, s. 573–581.
- Młodzikowski G., *Non omnis moriar. W pięćdziesiątą rocznicę śmierci Pierre’a de Coubertina*, „Kultura Fizyczna” 1987, nr 7–8, s. 1–2.

- Młodzikowski G., *Olimpizm Pierre'a de Coubertina*, „Almanach PKOl, PAOl” 1987–1988, s. 97–98.
- Montessori M., *Domy dziecięce. Metoda pedagogiki naukowej stosowana w wychowaniu najmłodszych dzieci*, brak tłum., Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005.
- Moraczewska B., *Prekursorka instytucjonalnego wychowania małych dzieci w Polsce – Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2015, t. 12, s. 215–231.
- Mosz J., *Estetyczne aspekty uczestnictwa w sporcie*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2015.
- Mośny J., *Postać dr. H. Jordana i jego koncepcja wychowania zdrowotnego przez gry i zabawy na świeżym powietrzu a współczesne formy spędzania czasu wolnego dzieci i młodzieży*, <http://pedagog.uw.edu.pl/THE/Mosny.pdf> (dostęp: 1.12.2017).
- Motow M., *Wychowawcze aspekty kultury fizycznej i jej wykorzystanie w resocjalizacji nieletnich*, „Lider” 2006, nr 3, s. 10–13.
- Mucha D., *Poglądy pedagogiczne pozytywistów na wychowanie młodego pokolenia*, „Kultura i Wychowanie” 2012, nr 3, s. 30–47.
- Müller N., *O znaczeniu fair play w sporcie na przestrzeni stuleci*, brak tłum., w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 76–82.
- Müller N., *The Idea of Peace as Coubertin's Vision for the Modern Olympic Movement: Development and Pedagogic Consequences*, „The Sport Journal” 2008, t. 9, nr 1, <https://thesportjournal.org/> (dostęp: 1.03.2018).
- Müller N., Schantz O., *Bibliography Pierre de Coubertin*, CIPC, Lausanne 1991, <http://coubertin.org/pages/en/docs/engl.%20Introduction%20-%20Coubertin%20Bibliography.pdf> (dostęp: 1.05.2015).
- Nartonowicz-Kot M., *Polski ruch socjalistyczny w Łodzi w latach 1927–1939*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2001.
- Naul R., *Olympic Education*, Meyer & Meyer Sport, Oxford 2008.
- Niewęglowski J., *Kultura – sport – wychowanie*, w: *Sport na przełomie tysiącleci; szanse i nadzieje*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 2001, s. 252–253.
- Nissiotis N., *Problems of Olympic education. As seen through the work of the International Olympic Academy*, w: *Report of the 20th Session of the International Olympic Academy*, brak red., Atlantis, Athens 1980, s. 41–51.
- Nowacka-Chari E., Asienkiewicz R., Biczysko G., Skorupka E., *Skład ciała seniorek z odnotowaną sarkopenią*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2018, nr 1–4 (33–36), s. 159–166.
- Nowak M., *Czynniki warunkujące aktywność fizyczną kobiet w różnym wieku*, w: *Sport kobiet w Polsce*, red. J. Berger, Kancelaria Senatu, Warszawa 2008, s. 141–149.
- Nowocien J., *Główne nurty w rozwoju pedagogiki kultury fizycznej*, w: *Wkład nauk humanistycznych do wiedzy o kulturze fizycznej*, t. 2: *Szkice z pedagogiki kultury fizycznej*, red. J. Nowocien, Wydawnictwo PTNKF, Warszawa 2003, s. 18–28.
- Nowocien J., *Ocena wyników w nauce i stopnia uspołecznienia młodzieży z klas sportowych*, „Kultura Fizyczna” 1978, nr 9, s. 393–396.
- Nowocien J., *Olimpizm i fair play jako źródło wartości w nowoczesnym procesie edukacji*, w: *Czysta gra. Fair play*, red. K. Hądzelek, M. Rej, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, Wydawnictwo Fall, Warszawa 2014, s. 198–204.

- Nowocień J., *Olimpizm i zasada fair play szansą wychowania w tolerancji*, <http://www.ckr.org.pl/> (dostęp: 30.08.2014).
- Nowocień J., *Społeczno-wychowawcze efekty edukacji olimpijskiej w szkole podstawowej*, w: *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Warszawa 2000, s. 48–59.
- Nowocień J., *Sport i olimpizm w systemie dydaktyczno-wychowawczym współczesnej szkoły*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2001.
- Nowocień J., *Sport i wychowanie*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006, s. 920–921.
- Nowocień J., *Studium o pedagogice kultury fizycznej*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2013.
- Nowocień J., *Wychowanie – sport – olimpizm*, „Lider” 2009, nr 12, s. 12–15.
- Nowocień J., *Zasada fair play źródłem wartości moralnych w wychowaniu poprzez sport*, w: *Fair play w sporcie i olimpizmie. Szansa czy utopia*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2010, s. 72–82.
- Nowocień J., Zuchora K. (red.), *Aktywność fizyczna i społeczna osób trzeciego wieku*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2012.
- Nowocień J., Zuchora K. (red.), *Sport i olimpizm w polskiej tradycji i edukacji społecznej (rodzina – szkoła – środowisko) w 100-lecie odzyskania przez Polskę niepodległości*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2018.
- O’Keefe J., Nelson J., Harris W., *Zmiana stylu życia a zapobieganie chorobie wieńcowej*, „Medycyna po Dyplomie” 1997, nr 5, s. 68–71.
- Oblacińska A., Wrocławska M., Woynarowska B., *Częstość występowania nadwagi i otyłości w populacji w wieku szkolnym w Polsce oraz opieka zdrowotna nad uczniami z tymi zaburzeniami*, „Pediatria Polska” 1997, nr 72, s. 241–245.
- Ołaczek R. (red.), *Parki i ogrody Łodzi. Park Źródłiska I*, Stowarzyszenie Film – Przyroda – Kultura, Łódź 2006.
- Omyła-Rudzka M. (red.), *Aktywność fizyczna Polaków*, Komunikat z badań CBOS, 2018, nr 125, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_125_18.PDF (dostęp: 23.09.2021).
- Ordyłowski M., *Historia kultury fizycznej. Starożytność – oświecenie*, Wydawnictwo AWF, Wrocław 1997.
- Osiński W., *Teoria wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2011.
- Osiński W., *Zarys teorii wychowania fizycznego*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2002.
- Osmolski W., *Zaniedbane drogi wychowawcze: zagadnienia wychowania fizycznego*, Zakłady Graficzne Tygodnika Naukowego „Medycyna”, Warszawa 1928.
- Pac-Pomarański A., *A posteriori*, „Sport Wyczynowy” 1994, nr 7–8, s. 1–4.
- Pańpuch Z., *Rola sportu w niektórych antycznych koncepcjach wychowawczych*, „Człowiek w Kulturze” 1999, nr 12, s. 146–164.
- Parry J., *Physical Education as Olympic Education*, „European Physical Education Review” 1998, nr 2, s. 153–167.
- Parry J., *Sport and Olympism: Universals and Multiculturalism*, „Journal of the Philosophy of Sport” 2006, t. 33, nr 2, s. 188–204.
- Patsantaras N., *Olympic messages: Olympic ideology and Olympic social reality*, „Choregia” 2008, t. 4, s. 45–55.

- Patsantaras N., Kamberidou I., *Gender Equity in Olympic Sports: Absenteeism and „Invisibility”*, „International Sports Law Review” 2006, t. 6, nr 3–4, s. 361–375.
- Pawlak W., *Minionych zabaw czar, czyli czas wolny i rozrywka dawnej Łodzi*, Wydawnictwo Oficyna Bibliofilów, Łódź 2001.
- Pawłucki A., *Nauki o kulturze fizycznej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Pawłucki A., *Nauki o kulturze fizycznej*, w: *Kultura fizyczna i sport w zwierciadle nauk społecznych*, red. W. J. Cynarski, J. Kosiewicz, K. Obodyński, Rzeszów 2012, s. 349–366.
- Pawłucki A., *Pedagogika wartości ciała*, Wydawnictwo AWF, Gdańsk 1996.
- Pawłucki A., *Wychowanie do sportu*, w: *Sport i kultura*, red. Z. Krawczyk, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 163–164.
- Perkins P., *Uzasadnienie wartości sportu w nurcie realistycznej filozofii bytu*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWF, Kraków 1994, s. 95–104.
- Perkowska M., *Jan Władysław Dawid i jego koncepcja zdrowia dziecka*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2015, t. 14, nr 1, s. 11–25.
- Perkowski K., Śledziewski D., *Metodyczne podstawy treningu sportowego*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1998.
- Piasecki E., *Dzieje wychowania fizycznego*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. ssolińskich, Lwów 1929.
- Piasecki E., *Zarys teorii wychowania fizycznego*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów 1931.
- Piątkowska M., *Rozumienie pojęcia kultura fizyczna na świecie*, „Kultura Fizyczna” 2006, nr 9–12, s. 83–86.
- Piątkowska M., *Uczestnictwo Polaków w aktywności fizycznej w porównaniu do innych krajów Unii Europejskiej*, w: *Współczesne metody badań aktywności, sprawności i wydolności człowieka*, red. K. Buško, J. Charzewska, K. Kaczanowski, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2010.
- Pierre de Coubertin. *Przemówienia, pisma różne i listy*, brak tłum., oprac. G. Młodzikowski, K. Hądzelek, Wydawnictwo PTNKF Lea, Warszawa 1994.
- Pionk M., *Zarys pedagogiki sportu*, Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego, Katowice 1976.
- Piotrowski P., *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Platon, *Państwo*, tłum., wstęp i komentarz W. Witwicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2003.
- Platta A., *Rola diety bogatoresztkowej w profilaktyce i leczeniu zaparć, otyłości, cukrzycy i chorób układu sercowo-naczyniowego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Morskiej w Gdyni” 2014, nr 86, s. 154–166.
- Plewa M., Markiewicz A., *Aktywność fizyczna w profilaktyce i leczeniu otyłości*, „Endokrynologia. Otyłość i zaburzenia przemiany materii” 2006, t. 2, nr 1, s. 30–37.
- Płoszaj K., Firek W., *Międzykulturowa edukacja olimpijska. Dokończenie symfonii pedagogicznej Pierre’a de Coubertina*, Imprint Media, Warszawa 2018.
- Poklek R., *Rodzaj aktywności fizycznej a poziom syndromu agresji więźniów w zależności od typu zakładu karnego*, „Life and Movement” 2012, t. 1, s. 5–15.

- Polak R., *Kultura fizyczna i sport w cywilizacji łacińskiej*, „Człowiek w Kulturze” 2000, nr 13, s. 245–266.
- Poliszczuk T., Dąbrowska-Perzyna A., *Dynamika sprawności fizycznej kobiet uczestniczących w zajęciach fitness*, w: *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu współczesnego człowieka*, red. A. Kaźmierczak, A. Makarczuk, A. Maszorek-Szymala, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2007, s. 217–221.
- Pospiszyl K., *Resocjalizacja – teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.
- Potejko P., *Dewiacyjne zachowania kibiców sportowych jako zjawisko patologii społecznej*, w: *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata. Przejawy – zapobieganie – terapia*, red. M. Prokosz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 255–263.
- Poznański K., *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2006.
- Półturzycki J., *Fair play wśród wartości edukacyjnych*, w: *Fair play w sporcie i olimpizmie. Szansa czy utopia*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2010, s. 44–51.
- Prekiel B., *Elementy koncepcji Freineta w rozwijaniu świadomego stosunku dzieci do własnego ciała*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1996, nr 4, s. 79–80.
- Przeciwdziałanie poprzez sport agresji i patologii wśród dzieci i młodzieży*, <https://msit.gov.pl/pl/aktualnosci/5287,Przeciwdzialanie-poprzez-sport-agresji-i-patologii-wsrod-dzieci-i-mlodziezy.html> (dostęp: 15.05.2015).
- Przerwa-Tetmajer K., *Dyskobol*, „Pasja” 2010, nr 4, s. 1.
- Przesłanie warszawskie „Fair play – sport – edukacja”*, oprac. Z. Żukowska, w: *Czysta gra. Fair play*, red. K. Hądzelek, M. Rejf, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, Wydawnictwo Fall, Warszawa 2014, s. 306–309.
- Przewęda R., Dobosz J., *Kondycja fizyczna młodzieży polskiej*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2003.
- Przyłuska-Fischer A., *Sport i ideały moralne sportu w kategoriach etyki*, w: *Oblicza sportu*, red. Z. Krawczyk, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1990, s. 7–30.
- Przyłuska-Fischer A., Misiuna B., *Etyczne aspekty sportu*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1993.
- Purdy D. A., Richard S. F., *Sport and juvenile delinquency: An examination and assessment of four major theories*, „Journal of Sport Behaviour” 1983, t. 6, nr 4, s. 179–193.
- Pytko L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2000.
- Pytlas S., *Łódzka burżuazja przemysłowa w latach 1864–1914*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1994.
- Quennerstedt M., Öhman M., Armour K., *Sport and exercise pedagogy and questions about learning*, „Sport, Education and Society” 2014, t. 19, nr 7, s. 885–898.
- Revised International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport, http://portal.unesco.org/en/ev.php.URL_ID=13150&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (dostęp: 1.07.2013).
- Ronikier A., *Fizjologia sportu*, Biblioteka Trenera, Centralny Ośrodek Sportu, Warszawa 2001.

- Rosa R., *Wybrane kulturowe i cywilizacyjne uwarunkowania edukacji w XXI wieku*, w: *Nauczyciel wobec szans i zagrożeń edukacyjnych XXI wieku*, t. 1: *Teoretyczne konteksty szans i zagrożeń edukacyjnych XXI wieku*, red. H. Gajdamowicz, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009, s. 7–30.
- Rotkiewicz M., *Geneza i początki sportu kobiecego w Polsce*, „Sport Wyczynowy” 1978, nr 3–4, s. 3–21.
- Rotkiewicz M., *Geneza Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Olimpijski debiut Polski*, „Sport Wyczynowy” 2009, nr 4, s. 7–24.
- Rotkiewicz M., Światło Olimpii, Fundacja Centrum Edukacji Olimpijskiej, Warszawa 2011.
- Rotkiewicz M., Hądzelek K., *Problematyka wychowania fizycznego na zjazdach nauczycielskich i kongresach pedagogicznych*, w: *Ku tożsamości pedagogiki kultury fizycznej*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo PTNKF, Warszawa 1993, s. 7–13.
- Rousseau J. J., *Uwagi nad rządem Polski*, przedmowa i oprac. M. Starzewski, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1924.
- Rudziński S., *Wychowanie fizyczne w poglądach Spencera*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997, nr 4, s. 143–145.
- Rusecki Z., Posner A., *Zasady organizacji klubów i stowarzyszeń*, Wydawnictwo Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1933.
- Rutkowski W., *Znaczenie autorytetu trenera w jego oddziaływaniu wychowawczym*, „Sport Wyczynowy” 2003, nr 1–2, s. 51–55.
- Sahaj T., *Fani futbolowi. Historyczno-społeczne studium zjawiska kibicowania*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2007.
- Sahaj T. (red.), *Od fana do chuligana*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2011.
- Salm W., *Siewcom*, w: *30 lat Łódzkiego Klubu Sportowego*, red. H. Lubawski, K. Łukasiewicz, Z. Rąbalski, W. Salm, [b.w.], Łódź 1939, s. 11.
- Sas-Nowosielski K., *Mity i fakty resocjalizacji poprzez kulturę fizyczną*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2001, nr 11, s. 28–32.
- Sas-Nowosielski K., *Pogrążenie Antygony – sport kobiet jako czynnik sprzyjający patologizacji wyobrażeń na temat własnego ciała*, „Sport Wyczynowy” 2000, nr 3–4/423–424, s. 119–125.
- Sas-Nowosielski K., *Postawy wychowanków zakładów poprawczych wobec aktywności ruchowej*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 2000, nr 2, s. 59–67.
- Sas-Nowosielski K., *Wychowanie poprzez sport – między nadzieją a zwątpieniem (II). Współczesne poglądy na temat związków sportu z wychowaniem*, „Sport Wyczynowy” 2004, nr 7–8, s. 64–79.
- Shakespeare W., *The Tragedie of King Richard the Second* (act 5, scene 2), <https://www.bartleby.com/70/2652.html> (dostęp: 1.02.2019).
- Sidor T., *Sport i rekreacja ruchowa jako czynnik w profilaktyce resocjalizacyjnej*, w: *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. F. Kozaczuk, B. Urban, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2004, s. 77–82.
- Sikora S., *Rola sportu jako czynnika wychowawczego w pracy z młodzieżą społecznie niedostosowaną*, „Szkola Specjalna” 2003, nr 3, s. 180–183.
- Sikorska-Kowalska M., *Miasto wielkoprzemysłowe i czas wolny kobiet. Łódź na przełomie XIX i XX w.*, w: *Kobieta i kultura czasu wolnego*, t. 7, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001, s. 270–277.

- Simon R. L., *Sport, Relativism, and Moral Education. In Sport Ethics*, Oxford University Press, Oxford 2003.
- Siwiński W., *Pedagogika kultury fizycznej w zarysie*, Wydawnictwo AWF, Poznań 2000.
- Skoczylas W., *Sport w profilaktyce resocjalizacyjnej*, „Kultura Fizyczna” 1992, nr 5–6, s. 24–26.
- Skotnicka M., Pieszek M., *Aktywność fizyczna receptą na długowieczność*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, t. 20, nr 4, s. 379–383.
- Słapek D., *Kobiety w sporcie antycznym. Między rytuałem a widowiskiem*, <https://historia.org.pl/2015/07/20/kobiety-w-sporcie-antycznym-miedzy-rytuałem-a-widowiskiem/> (dostęp: 5.10.2021).
- Słownik filozofii*, red. A. Aduszkiewicz, Świat Książki, Warszawa 2004.
- Słownik języka polskiego*, t. 3, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
- Smolińska A., *Wzorzec osobowy nauczyciela w poglądach Grzegorza Piramowicza*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2008, nr 7, s. 301–312.
- Sobiecka J., *Rola sportu w procesie kompleksowej rehabilitacji polskich uczestników Igrzysk Paraolimpijskich*, Wydawnictwo AWF, Kraków 2000.
- Sobiecka J., *Sport osób niepełnosprawnych jako czynnik utrwalający efekty leczenia i usprawniania*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 2001, nr 1, s. 41–50.
- Socha T., *Potencjał wysiłkowy jako kryterium zdrowia kobiet w późnych dekadach życia*, w: *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu współczesnego człowieka*, red. A. Kaźmierczak, A. Makarczuk, A. Maszorek-Szymala, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2007, s. 29–36.
- Socha T., *Specyfika treningu kobiet w konkurencjach lekkoatletycznych. Problemy badawcze w lekkoatletyce*, Wydawnictwo AWF, Wrocław 1997, s. 127–131.
- Socha T., *Sport kobiet. Historia, teoria, praktyka*, Biblioteka Trenera, Centralny Ośrodek Sportu, Warszawa 2002.
- Socha T., Bergier J., *Sport kobiet w Polsce – stan badań*, Krajowa Federacja Sportu dla Wszystkich, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego, Warszawa 2009.
- Sowa-Behtane E., *Wartości członków subkultur młodzieżowych*, Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2015.
- Sozański H. (red.), *Teoretyczne podstawy kształtowania sprawności fizycznej w procesie szkolenia sportowego dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1985.
- Spencer H., *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym*, tłum. R. Wroczyński, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.
- Sprutta J., *Idea kalokagatii w starogreckim wychowaniu*, „Nauczyciel i Szkoła” 2007, nr 3–4, s. 13–20.
- Starrett K., Starrett J., Cordoza G., *Skazany na biurko*, Wydawnictwo Galaktyka, Łódź 2016.
- Stec R., *Kibic z „Żyły” przepytuje Steca*, „Sport” dodatek do „Gazety Wyborczej” 12.11.2007, nr 264, s. 10–11.
- Strzelecki M., Kaczmarek W., *50 lat RTS Widzew 1910–1960*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1960.
- Suchodolski B., *Sport i obrona pokoju*, „Kultura Fizyczna” 1987, nr 5–6, s. 1–2.

- Sulisz S., *Elementy koncepcji pedagogicznej Freineta w wychowaniu fizycznym*, „Życie Szkoły” 1996, nr 8, s. 460–463.
- Syrek E., *Ciało i zdrowie w socjologii wychowania Floriana Znanickiego*, „Nowiny Lekarskie” 2011, nr 80, s. 383–386.
- Szecówka A., *Rola wf w diagnozowaniu i terapii zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1999, nr 5, s. 187–191.
- Sztobryn D., *Działalność kulturalno-oświatowa diaspory niemieckiej w Łodzi do 1939 roku*, Wydawnictwo „Dajas”, Łódź 1999.
- Szujecki K., *Historia sportu w Polsce 1805–2018*, t. 1, Wydawnictwo Biały Kruk, Kraków 2018.
- Szujecki K., *Sportsmenki. Pierwsze polskie olimpijki, medalistki, rekordzistki*, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2020.
- Szymiczek O., *Les quatre décalogues*, Second Session of the International Olympic Academy, 9th–21st July, Olympia, Greece 1962.
- Śleziński K., *Sebastiana Petrycego filozofia wychowania*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2012, nr 1, s. 135–153.
- Śniadecki J., *O fizycznym wychowaniu dzieci*, Wydawnictwo AWF, Kraków 1990.
- Teetzel S. J., *Optimizing Olympic education: A comprehensive approach to understanding and teaching the philosophy of Olympism*, „Educational Review” 2012, t. 64, s. 317–332.
- Tertulian, *Wybór pism*, tłum. W. Kania, W. Myszor, E. Stanula, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1970.
- Tinning R., *Pedagogy. Sport Pedagogy, and the Field of Kinesiology*, „Quest” 2008, t. 60, nr 3, s. 405–424.
- Trześniowski R., *Wychowanie fizyczne a sport*, w: *Myśli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie*, red. K. Zuchora, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2000, s. 48–60.
- Turasiewicz R., *Studia nad pojęciem „kalos kagathos”*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wydawnictwo UJ, Warszawa–Kraków 1980.
- Tuszyński B., *100 lat Kolarstwa Polskiego Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów*, Wydawnictwo Warszawskie Towarzystwo Cyklistów, Warszawa 1986.
- Ulatowski T., *Kilka uwag o modelu trenera i systemie kształcenia kadr trenerskich i instruktorskich*, „Sport Wyczynowy” 1986, nr 3–4, s. 255–256.
- Umiastowska D., *Ruch jako sposób na przeciwdziałanie zachowaniom agresywnym, w: Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, red. J. E. Kowalska, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2014, s. 187–200.
- Umiastowska D., *Wykorzystanie zasady fair play jako wartości wychowawczej w szkolnym wychowaniu fizycznym*, w: *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpizmu. Ruch olimpijski i niepełnoprawni sportowcy*, red. J. Nowocień, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2006, s. 88–93.
- Umiastowska D., Żółtowska H., *Zależność między sprawnością funkcjonalną a parametrami somatycznymi u szczecińskich senierek*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2017, nr 1–4 (33–36), s. 239–247.
- W obronie dobrych zawodów (słowo Episkopatu Polski o wychowawczych wartościach sportu)*, „Sport Wyczynowy” 2004, nr 7–8, s. 475–476.

- Waligóra J., *Platon, sport, olimpizm*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWF, Kraków 1994, s. 73–80.
- Wanat S., *Rola kultury fizycznej w kształtowaniu osobowości*, „Kultura Fizyczna” 1993, nr 1–2, s. 11–13.
- Wanat S., *Socjologia zachowań chuligańskich w sporcie*, „Kultura Fizyczna” 1992, nr 7–8, s. 16–20.
- Wasilkowska-Krukowska H., *Wychowanie fizyczne i sporty w wieku dziecięcym*, Lwów–Warszawa 1933.
- Wasiluk A., Saczuk J., Wilczewski A., *Trzydziestoletnie zmiany w sprawności fizycznej dziewcząt w wieku 10–12 lat ze środowiska miejskiego i wiejskiego*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2017, nr 1–4 (33–36), s. 291–301.
- Widzew Łódź. *Zarys historii klubu i jego kibiców*, wydane przez kibiców Widzewa, Łódź 2009.
- Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 10, red. B. Suchodolski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Wnęk J., *Wychowanie dla zdrowia i sprawności – w polskiej literaturze pedagogicznej z lat 1918–1939*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2012, nr 10, s. 24–26.
- Wohl A., *Rola kobiety w kształtowaniu zdrowych nawyków ruchowych i zdrowego stylu życia*, „Kultura Fizyczna” 1991, nr 7–8, s. 5–9.
- Wolański N., *Rozwój biologiczny człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Wollenberg-Kluza M., *Parafiada jako współczesne wypełnianie idei kalasantyjskiej*, <http://www.fidesetratio.org.pl/files/plikipdf/kluza2.pdf> (dostęp: 1.03.2018).
- Wolny B., *Wychowanie fizyczne w zreformowanej szkole*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
- Wołoszyn S., *O potrzebie badań pedagogicznych w dziedzinie wychowania fizycznego. Postawienie zagadnienia, propozycje tematyczne i metodyczne*, w: *Konferencja poświęcona teorii kultury fizycznej (referaty i dyskusja)*, Warszawa 20–22.XII.1954, red. E. Kosman, A. Wohl, R. Wroczyński, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1955, s. 165–178.
- Wołoszyn S., *O wychowaniu w sporcie dyskusyjnie*, Resortowe Centrum Metodyczno-Szkoleniowe Kultury Fizycznej i Sportu, Warszawa 1988.
- Wołoszyn S., *Olimpizm – edukacją globalną*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 10–12.
- Wołoszyn S., *Olimpizm a wychowanie*, „Almanach PKOl, PAOl” 1989–1990, s. 103–109.
- Wołoszyn S., *Olimpizm a wychowanie. Czy można zaufać humanizmowi sportu?*, „Kultura Fizyczna” 1986, nr 1–2, s. 9–11.
- Wołoszyn S., *Pedagogika wychowania fizycznego i sportu*, w: *Wychowawcze aspekty sportu*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 1993, s. 19–34.
- Wołoszyn S., *Wychowanie fizyczne i sport jako czynnik wychowawczy*, „Kultura Fizyczna” 1973, nr 7, s. 296–300.
- Wołoszyn S., *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965.
- Woźniak K., *Pierre de Coubertin i sztuka*, „Sport Wyczynowy” 2009, nr 4, s. 253–258.
- Woźniak K. P., *W jedności siła. Stowarzyszenia niemieckie (do 1918 roku)*, „Kronika Miasta Łodzi” 2008, nr 1, s. 195–205.

- Woźniak W., *Sport w dyskursie. Dyskurs sportu*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2015, t. 11, s. 6–11.
- Wroczyński R., *Pierre de Coubertina poglądy na szkołę i rolę sztuki w wychowaniu*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1964, nr 3, s. 12–16.
- Wroczyński R., *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wydawnictwo BK, Wrocław 2003.
- Wrzesień W., *Krótką historia młodzieżowej subkulturowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Wybraniec-Lewicka B., *Współczesny sport osób niepełnosprawnych z perspektywy wartości olimpizmu*, „Kultura Fizyczna” 2004, nr 1–2, s. 6–8.
- Wysocka E., *Społeczno-kulturowe wyznaczniki agresji – próba systematyzacji*, w: *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwycięzania*, red. D. Borecka-Biernat, Difin, Warszawa 2013, s. 13–34.
- Zatke W., *Zarys dziejów Robotniczego Klubu Sportowego TUR w Łodzi 1926–1949*, maszynopis pracy magisterskiej znajdujący się w Oddziale Sportu i Turystyki Muzeum Miasta Łodzi, Warszawa 1975.
- Zdebska H., *Sztuka i sport. Wokół olimpijskich konkursów sztuki*, w: *Sport, olimpizm, wartości*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWF, Kraków 1999, s. 45–59.
- Zieliński K., *Teoria wychowania w świetle koncepcji człowieka Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, „Kultura Fizyczna” 2000, nr 5–6, s. 11–15.
- Zieliński R., *Pamiętnik kibica. Ludzie z piętnem Heysel*, Wrocławska Drukarnia Naukowa, Wrocław 1993.
- Ziemilski A., *Sakralizacja sportu, desakralizacja sztuki*, „Kultura Fizyczna” 1989, nr 3–4, s. 1–2.
- Znaniński F., *Socjologia wychowania*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- Zuchora K., *Co nam dał Jędrzej Śniadecki. W 200. rocznicę wydania rozprawy „O fizycznym wychowaniu dzieci”*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 10, s. 8–10.
- Zuchora K., *Edukacja sportowa w nowej szkole*, „Kultura Fizyczna” 1999, nr 1–2, s. 1–5.
- Zuchora K., *Fair play: etyka podniesiona na wyżyny piękna*, w: *Czysta gra. Fair play*, red. K. Hądzelek, M. Rejf, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, Wydawnictwo Fall, Warszawa 2014, s. 205–215.
- Zuchora K., *Nauczyciel i wartości z filozofii kultury fizycznej i pedagogiki sportu*, Wydawnictwo AWF, Spółka Wydawnicza Heliodor, Warszawa 2009.
- Zuchora K., *Olimpijskie inspiracje w literaturze polskiej*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWF, Kraków 1994, s. 145–156.
- Zuchora K., *Olimpizm a edukacja (na przykładzie dorobku Polskiego Komitetu Olimpijskiego)*, w: *Pedagogiczny wymiar kultury fizycznej i zdrowotnej*, red. A. Kaźmierczak, J. E. Kowalska, A. Maszorek-Szymala, A. Makarczuk, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2016, s. 33–37.
- Zuchora K., *Olimpizm: powrót do źródeł*, „Almanach PKOl, PAOl” 1993–1994, s. 38–45.
- Zygmunt T., *Źródła i czynniki stymulujące zachowanie agresywne*, „Lider” 2008, nr 9, s. 13–16.

- Żeber-Dzikowska I., Buchcic E., *Szanse oraz zagrożenia edukacyjne zglobalizowanego świata*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2016, t. 25, s. 497–510.
- Żmichrowska M. J., *Działalność pedagogiczna Henryka Jordana (1842–1907)*, „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości” 2012, t. 18, s. 7–16.
- Żołądz J. A., Majerczak J., Duda K., *Starzenie się a wydolność człowieka*, w: *Fizjologia wysiłku i treningu fizycznego*, red. J. Górski, PZWL, Warszawa 2011, s. 157–165.
- Żukowska Z., *Aspekty socjopedagogiczne leczniczej aktywności sportowej*, w: *Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych*, red. J. Ślężyński, Wydawnictwo Agat, Kraków 1999, s. 25–31.
- Żukowska Z., *Edukacja olimpijska młodzieży. Tradycje – teraźniejszość – perspektywy*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 33–40.
- Żukowska Z., *Fair play w sporcie i polskim systemie edukacyjnym*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997, nr 2, s. 13–17.
- Żukowska Z., *Klub Fair Play Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, wyd. 2, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2009.
- Żukowska Z., *Pedagogika kultury fizycznej*, „Roczniki Naukowe AWF” 1988, t. 32, s. 143–164.
- Żukowska Z., *Pedagogika kultury fizycznej – początki – rozwój – perspektywy*, w: *Ku tożsamości pedagogiki kultury fizycznej*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo PTNKF, Warszawa 1993, s. 25–48.
- Żukowska Z., *Sport w alternatywnych koncepcjach edukacyjnych*, w: *Wychowawcze aspekty sportu*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 1993, s. 81–96.
- Żukowska Z., *Wartości edukacyjne i funkcje socjalizacyjne uczestnictwa młodzieży w kulturze fizycznej*, „Toruńskie Studia Dydaktyczne” 1994, R. 3, nr 4–5, s. 112–122.
- Żukowska Z., *Wybrane dokumenty*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996.
- Żukowska Z. (red.), *Fair play – sport – edukacja*, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996.
- Żukowska Z. (red.), *Ja, zdrowie, ruch. Poradnik dla młodzieży, rodziców i nauczycieli*, Wydawnictwo PTNKF, Warszawa 2000.
- Żukowska Z. (red.), *Kobieta kreatorką aktywności sportowej w rodzinie*, Wydawnictwo PSSK, Warszawa 1998.
- Żukowska Z. (red.), *Sport w życiu kobiety*, Wydawnictwo PSSK, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1995.
- Żukowska Z., Nowocien J., *Społeczno-wychowawcze wartości sportu szkolnego w świetle badań eksperymentalnych*, w: *Sport dzieci i młodzieży we współczesnej szkole. Sport niepełnosprawnych dzieci, młodzieży i dorosłych. Materiały z XX Ogólnopolskiej Konferencji Naukowo-Metodycznej dla nauczycieli wychowania fizycznego, Poznań 10–12.05.1984*, brak red., Wydawnictwo AWF, Poznań 1986, s. 23–32.
- Żukowska Z., Żukowski R., *Fair play i olimpizm w systemie edukacji młodzieży w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2003, nr 11, s. 3–8.

- Żukowska Z., Żukowski R., *Fair play jako wartość moralna w edukacji olimpijskiej*, „Polish Journal of Sport and Tourism” 2010, nr 17, s. 139–146.
- Żukowska Z., Żukowski R., *Fair play jako wartość moralna w edukacji olimpijskiej*, w: *Fair play w sporcie i olimpiźmie. Szansa czy utopia*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2010, s. 83–89.
- Żukowska Z., Żukowski R., *Fair play wartością uniwersalną dla sportu i wychowania*, w: *Fair play. Sport. Edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 97–110.
- Żukowska Z., Żukowski R., *Zdrowie – ruch – fair play*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 2001.
- Żukowska Z., Żukowski R. (red.), *Edukacja olimpijska w reformującej się szkole*, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2000.
- Żukowska-Nawrot K., *Etiologia niedostosowania społecznego*, „Społeczeństwo i Edukacja – Międzynarodowe Studia Humanistyczne” 2008, nr 2, s. 155–157.
- Żukowski R., *Młodzież o wartościach fair play*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 156–167.
- Żukowski R., *Zawód i praca trenera*, Wydawnictwo Spółdzielczej Agencji Reklamowej „Spar”, Warszawa 1989.
- <https://www.mp.pl/pacjent/pediatrica/zywienie/73883,otylosc-i-zespol-metaboliczny-u-dzieci-i-mlodziezy> (dostęp: 5.10.2021).
- <http://www.olympic.org/australia-aspire-initiatives> (dostęp: 1.10.2014).
- <http://www.olympic.org/canadian-olympic-school-programme> (dostęp: 1.10.2014).
- <http://www.olympic.org/estonia-school-olympic-games> (dostęp: 1.10.2014).
- <http://www.olympic.org/france-olympic-youth-camp> (dostęp: 1.10.2014).
- <http://www.olympic.org/slovenia-promoting-values-of-sport-and-olympism-fair-play-school> (dostęp: 1.10.2014).
- <http://www.worldbank.org/> (dostęp: 1.11.2013).
- <https://encyklopediakrakowa.pl/slawni-i-zapomniani/86-b/368-bierkowski-ludwik-jozef.html> (dostęp: 16.11.2020).
- <https://pzg.pl/strona-glowna-2/o-nas/uchwaly-zarzadu-3/-150-lat-historii-gimnastyki> (dostęp: 15.11.2021).
- <https://www.wikipasy.pl/%C5%BBydzi> (dostęp: 8.09.2020).
- „Der Sport” 1913, nr 9, s. 2.
- „Dziennik Łódzki” 1885, nr 113, s. 3.
- „Echo” 1929, nr 285, s. 5.
- „Kurjer Łódzki” 1926, nr 253, s. 9; nr 322, s. 8; 1927, nr 265, s. 9; 1931, nr 112, s. 9; 1932, nr 83, s. 9; 1934, nr 325, s. 5; 1935, nr 122, s. 5; 1936, nr 190, s. 5; 1938, nr 299, s. 7; 1939, nr 139, s. 11.
- „Łódzianin” 1930, nr 14, s. 5.
- „Łódzkie Echo Wieczorne” 1928, nr 258, s. 7.
- „Rozwój” 1912, nr 110, s. 3; nr 113, s. 3–5; nr 173, s. 2.

ZAŁĄCZNIKI

MANIFEST MIĘDZYNARODOWEGO KOMITETU FAIR PLAY 2011¹

Jest naszym obowiązkiem, zaszczytem i odpowiedzialnością z odwagą i nieustępliwie walczyć, aby fair play była doceniana, nagradzana i rozwijana. Celem tego Manifestu jest – w jasny i otwarty sposób – zaproponowanie zasad, jak myśleć i działać, zachowując jednocześnie pełną wolność w wyborach dokonywanych przez wszystkich zaangażowanych w sport.

1. Wierzymy,

że sport jest aktywnością, w której ludzie uczestniczą **dobrowolnie**, dla przyjemności i radości, której on dostarcza. Co więcej, w jakiegokolwiek swojej formie – sport masowy, rekreacyjny, sport dla niepełnosprawnych czy elitarny, nawet gdy jego elementem jest rywalizacja i konfrontacja z innymi, ze sobą lub z siłami natury – zaletą sportu jest jego zdolność do jednoczenia, a nie poróżniania ludzi. **Czy w związku z tym nie powinno być tak, że udział w każdym meczu, każdym zawodach, każdej celebracji jest dla wszystkich uczestników?**

2. Wierzymy,

że na sportowych arenach fair play, stojąc na straży lojalności i szlachetnego zachowania, uosabia jednocześnie ducha **sprawiedliwości**, mogącego inspirować zawodnika do zakwestionowania błędnej decyzji sędziego, która dałaby mu niezasłużoną przewagę. Niezależnie od faktu, że wszystkie sportowe zawody są regulowane przez przepisy i zasady, znane i akceptowane przez uczestników, a fair play jest elementem tych przepisów, to jednak fair play operuje na całkowicie innym poziomie. **Bez cienia wahania deklarujemy: fair play przemawia do naszego sumienia. Jest to świadomy wybór moralny.** Czy nie jest więc jednym z fundamentów sportu?

¹ Cyt. za: J. Kamuti, J. Durry, *CIFP Fair Play Manifest 2011*, brak tłum., w: *Fair play – czysta gra*, red. K. Hądzelek, M. Rejś, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, PKOl, Klub Fair Play, Warszawa 2014, s. 313–319; zob. też <http://www.fairplayinternational.org/manifesto-2010-english-french-> (dostęp: 1.02.2019).

3. Wierzymy,

że sport musi kategorycznie powiedzieć **nie** przemocy, kłamstwu i podstępowi. **Czy oszukiwanie może być tolerowane jako zwykły spryt** przez ślepe i uległe pobłażanie? Czy nie jesteś przekonany, że oszustwo musi być stanowczo odrzucane?

4. Wierzymy,

że współzawodnicy nie są wrogami. Agresja, ściśle odróżniana od ducha walki, nie może być tolerowana. **W rzeczywistości przeciwnicy są partnerami z tej samej społeczności** i z definicji zawody sportowe nie mogą bez nich istnieć. **Po zawodach przegrani są równie ważni, jak zwycięzcy**; czy nie oznacza to równowartości?

5. Wierzymy głęboko,

że sport nie może sprowadzać się do obsesji wygrywania lub tylko zdobywania medali i nagród. Charakterystyczną cechą fair play jest odmowa osiągnięcia zwycięstwa za wszelką cenę. Ta istota fair play powinna być stałym elementem treningu. Czy nie lepiej koncentrować się na samym uprawianiu sportu, a nie tylko na wyniku?

6. Wierzymy,

ponieważ jesteśmy świadomi, że fair play nie jest ani wartością wrodzoną, ani osiągniętą raz na zawsze, **fair play wymaga nieustannego i nieustępliwego działania, perswazji oraz – co najważniejsze – edukacji na wszystkich poziomach i we wszystkich grupach sportowej społeczności**: zawodników, trenerów (których rola jest najważniejsza), działaczy, pracowników technicznych, klubów, federacji, lekarzy, kibiców na stadionach i przed telewizorami. **Wszyscy jesteśmy w to zaangażowani**. Dlatego stoimy przed ogromnym zadaniem, wymagającym niegasnącego zapału: prezentując, publikując, komunikując na wszystkich poziomach oraz na przykład przyznając nagrody i wyróżnienia dla podkreślenia zachowań fair play i tych, którzy takie zachowania inicjują. Wartość takich przykładów jest bezcenna. Czy więc media, ze swoim bezpośrednim wpływem na opinię publiczną, nie są najlepszą platformą do szerzenia istoty i działań fair play? Ale – czyż nie jest to najtrudniejsza bitwa do wygrania?

7. Wierzymy,

że dzieci w wieku szkolnym i młodzi sportowcy leżą w sercu walki o fair play. Jednym z podstawowych zadań ich wychowawców i trenerów powinno być wpajanie tego wymiaru sportu młodzieży, biorąc zawsze pod uwagę jej wrażliwość. Ostatnio naukowcy i wyższe uczelnie okazują temu tematowi

rosnące zainteresowanie. **Fair play może mieć dla młodych ludzi szczególny potencjał edukacyjny w zakresie międzyludzkich i społecznych relacji i nieść im pomoc w budowaniu swojego życia z zastosowaniem tej wiedzy.**

8. Wierzymy,

bez fałszywej skromności, że nie jest utopią propagowanie naszej wizji kreowania ludzkiej egzystencji wokół doświadczeń wyniesionych z rzeczywistości fair play w sporcie. Gdy zawodnik poświęca się sportowi, istnieje on równocześnie podczas zawodów i w realnym życiu. Fair play może więc stać się zasadą na drodze życia, przykładem zachowania dla wszystkich – tak dla młodych, jak dorosłych i seniorów, wpływając na ich zachowania na arenach sportowych i poza nimi. Sport może stanowić punkt odniesienia do fair play, może stać się myślą przewodnią, filozofią życiową.

9. I na zakończenie – wierzymy,

że zadaniem sportowej społeczności, a w szczególności Międzynarodowego Komitetu Fair Play, w harmonijnej współpracy z UNESCO i Ruchem Olimpijskim, jest dzielenie się naszymi doświadczeniami z przedstawicielami wszystkich społeczności i kultur. **To jest, doprawdy, przemyślany wybór moralny, wynikający z etycznej filozofii i w zgodzie z powszechnymi wartościami ludzkości.**

Wezwanie do działania

Jeżeli ten nowy **Manifest**, mający na celu ożywienie prawdziwego ducha sportu i uczynienie go jeszcze bardziej współczesnym i tętniącym życiem poprzez praktykowanie fair play, poruszył Cię i jeśli dzielisz naszą wizję, nasze podejście i naszą determinację w obliczu przyszłości, **potrzebujemy Ciebie i Twojego poparcia.**

Serdecznie zapraszamy do wzięcia udziału w naszych działaniach, aby umacniać i rozwijać fair play, jeden z pięciu głównych i niezastąpionych elementów sportu – zarówno dla Ciebie, jak i dla nas wszystkich.

Nie ma sportu bez fair play.

Bez fair play nie ma sportu.

KODEKS FAIR PLAY UCZNIA-SPORTOWCA²

1. Uczeń reprezentuje swoją klasę, szkołę, klub sportowy, miasto, wieś, region. Szanuje tradycje swojej szkoły i swojego środowiska. Jest dumny z osiągnięć sportowych i dydaktycznych swoich kolegów.
2. Uczeń dąży do bycia lepszym zarówno w nauce, jak i w sporcie. Doskonalili się na zajęciach lekcyjnych i poza nimi, tym samym rozwija swoją aktywność umysłową, sprawność fizyczną, wiedzę, talent, umiejętności, możliwości i twórczość.
3. Uczeń jest przekonany o tym i popiera to swoimi czynami, że sukces (wygrana, zwycięstwo) zobowiązuje, a przegrana w sposób uczciwy nie przynosi wstydu ani w działalności sportowej, ani w życiu codziennym.
4. Uczeń przestrzega wartości zasady fair play zawsze i wszędzie. W sporcie stanowi ona podstawę jego rozwoju fizycznego i sukcesu, w życiu codziennym jest wyrazem wysokiej kultury osobistej, w tym etycznej.
5. Uczeń dba o własne zdrowie i zdrowie kolegów. Prowadzi zdrowy tryb życia, którego przejawami są: aktywność ruchowa, profilaktyka zdrowotna i codzienne zabiegi higieniczne oraz unikanie kontuzji, a także niepowodowanie ich u innych na zajęciach sportowych.
6. Uczeń jest gorącym zwolennikiem aktywności ruchowej podejmowanej zarówno w rekreacji ruchowej, sporcie dla wszystkich, jak i w sporcie wyczynowym.
7. Uczeń szanuje nauczycieli, trenerów, aktywnie z nimi współpracuje na zajęciach lekcyjnych oraz wykazuje się pracą i działalnością społeczną poza lekcjami i poza szkołą (chętnie uczestniczy w zawodach sportowych, konkursach przedmiotowych oraz w pracy społecznej: pomocy starszym ludziom, wolontariacie, akcjach charytatywnych, świętach szkolnych i sportowych).
8. Uczeń wykazuje dbałość o obiekty, urządzenia i sprzęt (dydaktyczny i sportowy) na terenie szkoły i poza jej granicami.
9. Uczeń potrafi (stara się) pogodzić naukę, zdobywanie kolejnych poziomów edukacyjnych ze sportem i działalnością pozaszkolną (koła zainteresowań, zajęcia w domu kultury, zajęcia domowe, samodoskonalenie, szkoła muzyczna, szkoła językowa).
10. Uczeń pracuje na rzecz swojego środowiska, czyniąc to z wielką odpowiedzialnością za jego rozwój i rozwój jego mieszkańców.
11. Uczeń dba o podwyższanie swojego autorytetu, samodoskonalenia i akceptacji społecznej zarówno na arenie sportowej, jak i w swoim środowisku.

2 A. Bodasińska, *Czysta gra w sporcie i życiu codziennym*, ZWWF, Biała Podlaska 2007, s. 167–168.

12. Uczeń w sposób świadomy przestrzega Regulaminu Szkoły, Szkolnego Kodeksu Ucznia, wszelkich przepisów dotyczących postępowania w życiu społecznym, a także przepisów gry w rywalizacji sportowej.
13. Uczeń w widoczny sposób przyczynia się do propagowania i ochrony ducha olimpijskiego w sporcie i w życiu codziennym, dla dobra swojej klasy, szkoły, środowiska i całej społeczności. Tym samym dba o moralny wymiar sportu i zachowań międzyludzkich.
14. Uczeń pomaga młodszym i słabszym kolegom, zgodnie z zasadą fair play, głoszącą równość szans i równouprawnienie wszystkich ludzi w sporcie i w życiu codziennym.
15. Uczeń jest zagorzałym przeciwnikiem stosowania niedozwolonych środków farmakologicznych i wszelkich używek: w sporcie – dopingu, w życiu codziennym – narkotyków, alkoholu, papierosów. Wykazuje przy tym wielką odpowiedzialność za własną osobę i za swoich kolegów.
16. Uczeń dba (manifestuje to swoim postępowaniem) o ochronę środowiska naturalnego. Popiera wszelkie akcje społeczne służące i podporządkowane temu celowi.
17. Uczeń jest tolerancyjny w stosunku do ludzi chorych, innych ras, wyznań i narodowości. Stara się poznać przyczynę ich odmienności, ich kulturę, religię i obyczaje.
18. Uczeń jest prawdziwym i wiernym kibicem. Pamięta o swojej drużynie zarówno w chwilach zwycięstw, jak i porażek.
19. Uczeń szanuje ojczyzną mowę i ojczysty język. Przecistawia się w sposób stanowczy i odważny wszelkim wulgaryzmom, słownej przemocy i agresji zarówno w sporcie (kibicowanie), jak i w codziennych rozmowach.
20. Uczeń jest zagorzałym przeciwnikiem zachowań związanych z przemocą, naciskiem fizycznym i agresją. Potrafi w sposób przemyślany i bezkonfliktowy rozwiązywać sytuacje problemowe.
21. Uczeń potrafi odróżnić dobro od zła, wzoruje się na ludziach prawych, dojrzałe wybiera swoich idoli i swoje autorytety. W każdej sytuacji można na niego liczyć.

KODEKS FAIR PLAY³

- Fair play to mój pomysł na sukces w życiu i w sporcie, ale nie za wszelką cenę.
- Fair play to dla mnie radość ruchu i współzawodnictwo, szacunek dla lepszego.

3 Oprac. Z. i R. Żukowscy; zob. *Czysta gra. Fair play*, red. K. Hądzelek, M. Rej, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski, Wydawnictwo Fall, Warszawa 2014, s. 159–160.

- Fair play to mój sposób na bycie sobą w życiu i w sporcie, w kontaktach z innymi.
- Fair play to życzliwość dla ludzi, pomoc i współdziałanie w sporcie oraz w życiu mojej klasy, mojej szkoły, mojej rodziny.
- Fair play to równość szans w grze, w zabawie, w zawodach, w rywalizacji koleżeńskej.
- Fair play to ja i ty; to my i oni; dotyczy nas wszystkich.
- Fair play to przestrzeganie reguł gry i przepisów na co dzień – w życiu i w walce sportowej.
- Fair play to troska o zdrowie moje i moich kolegów, mojej rodziny i przyjaciół, w czasie pracy i wypoczynku.
- Fair play to poszanowanie ludzi, przyrody i środowiska.
- Fair play to moja walka z niełojalnością, niesprawiedliwością i oszustwami w życiu i w sporcie.

CZTERY DEKALOGI⁴

I. Dekalog widza

1. Nie zapominajcie, że w zawodach nie uczestniczą najemnicy, a także o tym, że celem zawodów nie jest organizowanie widowiska i rozrywki, lecz manifestacja szlachetnego wysiłku i rycerskiego ducha.
2. Ideały współzawodnictwa sportowego powinny przyświecać nie tylko biorącym w nim udział, lecz także widzom.
3. Właściwa postawa widzów udziela się także uczestniczącym w zawodach sportowcom.
4. Popierajcie sportowców i kluby, z którymi sympatyzujecie, w sposób właściwy i szlachetny oraz nie dajcie się powodować niestosownymi akcjami.
5. Bądźcie obiektywni w waszych osądach wyniku zawodów i nie zapominajcie o tym, że uczestnik zawodów jest także człowiekiem, którego sprawność podlega prawom fizjologii i psychologii.
6. Miejcie zaufanie do obiektywizmu sędziów i respektujcie absolutnie ich orzeczenia.
7. Oddajcie honor zwycięzcom oraz uznajcie wysiłek i walory pokonanych.

4 O. Szymiczek, *Les quatre décalogues*, Second Session of the International Olympic Academy, 9th–21st July, Olympia, Greece 1962, tłum. G. Młodzikowski, cyt. za: Z. Żukowska, *Wybrane dokumenty*, w: *Fair play – sport – edukacja*, red. Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 228–229.

8. Respektujcie ewentualny odmienny pogląd innych widzów.
9. Postępując poprawnie na stadionie, wnosicie wkład w sukces zawodów i ułatwianie zadanie organizatorom.
10. Starajcie się zawsze przyczyniać się w realny sposób do ochrony zasad ducha olimpijskiego dla dobra całej ludzkości.

II. Dekalog sportowca

1. Bądźcie zawsze uczciwi.
2. Dawajcie zawsze z siebie w zawodach wszystko, co najlepsze, nawet kiedy czujecie, że może się wam zwycięstwo wymknąć.
3. Zachowujcie podczas zawodów zimną krew i nie pozwalajcie się wciągnąć w nierozważne działania.
4. Stosujcie się w każdej okoliczności do przepisów zawodów i postępujcie zgodnie z zasadami czystego życia sportowego.
5. Doceniajcie wartość waszego przeciwnika i gratulujcie zwycięzcy. Nie szukajcie usprawiedliwienia dla waszej porażki i nie zachowujcie goryczy w duszy.
6. Bądźcie skromni w zwycięstwie i miejcie uznanie dla wysiłku pokonanych.
7. Zachowujcie się przyzwoicie wobec sędziów, władz sportowych oraz publiczności.
8. Nie zaniedbujcie waszego prywatnego zajęcia, ponieważ ono właśnie zapewni wam socjalną przyszłość. Nie starajcie się robić ze sportu zawodu.
9. Nie zapominajcie nigdy o tym, że im więcej osiągniecie w wyczynie sportowym, tym bardziej będą wzrastać wasze zobowiązania wobec zasad ducha olimpijskiego, ponieważ z was jako „ideału” będzie brać przykład młodzież.
10. Walczcie jedynie z miłości do sportu i dążcie zawsze do doskonalenia samych siebie.

III. Dekalog trenera

1. Miejcie zawsze na uwadze, że jesteście przede wszystkim odpowiedzialni za wychowanie sportowców w duchu ideałów olimpijskich.
2. Nie zapominajcie, że jesteście żywym przykładem dla naśladowczych was sportowców.
3. Nie zapominajcie nigdy, że przed kształtowaniem mistrza należy tworzyć i wychowywać człowieka.
4. Uświadamiajcie wszystkim, że sport nie jest celem, lecz środkiem doskonalenia jednostki.

5. Nie zapominajcie, że człowiek nie jest maszyną, lecz żywym organizmem, który myśli, czuje i działa.
6. Troszczcie się o rozwój wszystkich fizycznych możliwości sportowca, uwzględniając szczególnie rozwój jego zdolności umysłowych.
7. Wpajajcie zawsze sportowcom konieczność podporządkowywania się we wszystkich okolicznościach przepisom zawodów.
8. Nie zapomnijcie, że wyłączone poszukiwanie wydolności nie jest oznaką skuteczności.
9. Respektujcie decyzje i przepisy władz sportowych, nawet jeśli się z nimi nie zgadzacie.
10. Starajcie się stosować w waszej pracy wychowawcze zasady ideałów olimpijskich.

IV. Dekalog organizatorów i sędziów

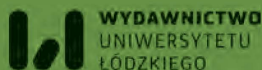
1. Wasze działania i aktywność powinny być zawsze ukierunkowane na ochronę ideałów olimpijskich.
2. Wykonujcie dobrowolnie przyjęte zadania bez fanatyzmu i w sposób absolutnie obiektywny.
3. Nie macie prawa wymagać od sportowców poświęcania na sport więcej czasu aniżeli na ich zobowiązania socjalne (praca, studia, rodzina).
4. Oceniajcie wysiłek wszystkich sportowców tą samą miarą i wymagajcie na równi od wszystkich podporządkowywania się przepisom zawodów bez względu na okoliczności.
5. Uznawajcie wysiłek, jaki sportowcy wkładają w doskonalenie swoich zdolności osobistych i nie stawajcie się niewolnikami wielkich wyczynów.
6. Nie przyznawajcie sportowcom przywilejów zabronionych przepisami.
7. Podejmujcie decyzje po gruntownym przemyśleniu i wymagajcie, aby wszyscy się do nich stosowali.
8. Pracujcie na podstawie z góry przestudiowanego programu tak, aby działania wasze nie były podejmowane pochopnie i aby nie wynikały z doraźnych inspiracji.
9. Interes sportu stawiajcie zawsze podczas różnych imprez i zawodów na pierwszym miejscu.
10. Wykonując dokładnie wszystko to, co dla każdej imprezy zostało zaprogramowane, dostarczacie satysfakcji tłumom przyjaciół sportu, a głosząc jego chwałę służycie przyświecającym mu wysokim ideałom.

Nie ulega wątpliwości, że to podręcznik dla studentów nauk o wychowaniu, ale jestem przekonana, że jego czytelnikami może być znacznie większa grupa osób: studenci innych kierunków studiów w akademiach wychowania fizycznego, w uniwersytetach medycznych (na przykład kierunku zdrowie publiczne) oraz w innych szkołach wyższych. Publikacja może zostać wykorzystana również w szkoleniu podyplomowym – zorganizowanym, a także podejmowanym indywidualnie – przez osoby z różnymi tytułami zawodowymi.

prof. dr hab. Anna Jegier
Uniwersytet Medyczny w Łodzi

Rozbudowana wersja publikacji prezentuje wszystkie obszary treści związanych z pedagogiką sportu, której podstawy powinni poznać studenci kierunków wychowania fizycznego, rekreacji i turystyki czy pedagogiki. To dobrze przygotowany podręcznik, który może być pomocą dydaktyczną zarówno dla studentów, jak i wykładowców.

dr hab. Danuta Umiastowska
prof. Uniwersytetu Szczecińskiego

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

 wydawnictwo.uni.lodz.pl

 ksiegarnia@uni.lodz.pl

 (42) 665 58 63

Książka dostępna również
jako e-book

